

0-7

0-3

Bir Yapılı Çevre Sağlık Sorunu: İstanbul'da Mega Projeler

Fuat Ercan • Mücella Yapıcı • T. Gül Köksal •
F. Serkan Öngel • Yağız Alp Tangün

**Ayasofya ve Yakın Zamanlı İşlev Değişikliğinin
Düşündürdükleri**
Konumuz Kentsel Mekân Olduğunda Yarışmalar

2020/3

9 771302 821907

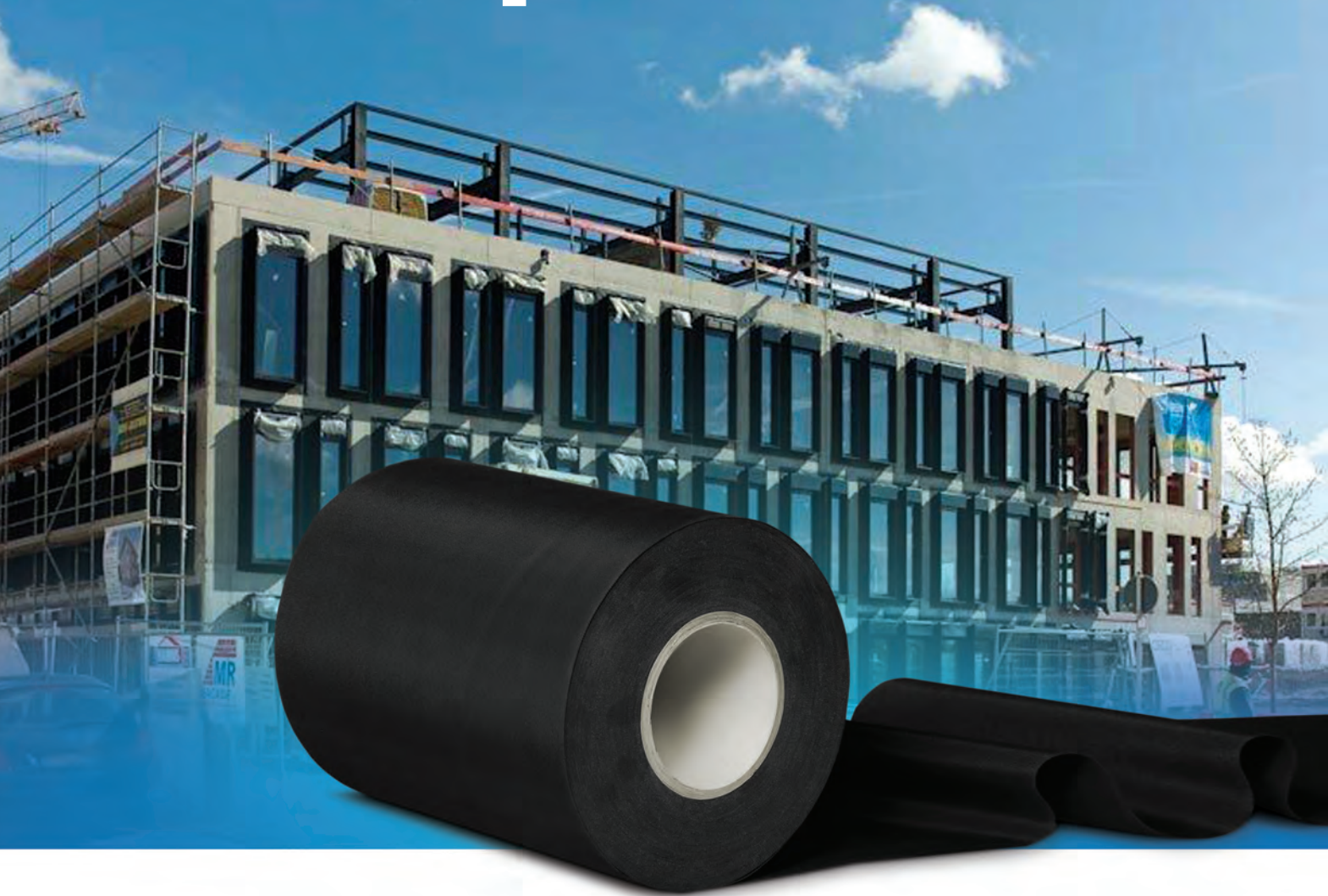
7,50 TL

%500 Esneme Özelliğine Sahip
İthal EPDM Membran

Novaproof FA

Eylül 2020 • Yıl: 20 • Sayı: 69 Yayın Türü: Yerel, süreli

Yayınlayan

TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükşehir Şubesi

Sahibi

TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükşehir Şubesi adına
Esin Köymen

Genel Yayın Yönetmeni

Deniz İncedayı

Yayın Koordinatörü

Fatma Öcal Al

Yazı İşleri Sorumlusu

Metin Karadağ

Yayın Kurulu

Zafer Akay, Zafer Akdemir, Esra Akbalık, Oya Akın,
Gül Cephanecigil, Aysen Ciravoğlu, Burcu Selcen Coşkun,
Tores Dinçöz, Zeynep Eres, T. Gül Köksal, Derin Öncel,
Gülşen Özyayın, Mücella Yapıcı

Danışma Kurulu

Zeynep Ahunbay, Behiç Ak, Nur Akın, Ali Artun,
Acar Avunduk, İhsan Bilgin, Çelen Birkan,
Hasan Çakır (Almanya), Candan Çitak,
İsmail Doğanyılmaz, Nur Esin, Nuran Zeren Gülersoy,
Zeynep Günay, Ersen Gürsel, Yücel Gürsel,
Figen Kafescioğlu, Ruşen Keleş, Esin Köymen,
Doğan Kuban, Mehmet Küçükdoğu, Eyüp Muhcu,
Derya Oktay, Sabri Orcan, Deniz Erinsel Önder,
Hasan Cevad Özdiil, Aslı Erim Özdoğan, Mehmet Özdoğan,
Yıldız Sey, Simla Sunay, Betül Şengezer, Afşar Timuçin,
Rüksan Tuna, Hülya Turгут, Yıldız Uysal, Alper Ünlü,
Zekiye Yenen, Emre Zeytinoglu

Tarandığı İndeks

DAAI - Design and Applied Arts Index

Yayın Yönetim Yazışma Adresi

Kemankeş Cad. No.31 Karaköy, Beyoğlu 34425 İstanbul
Tel: (212) 251 49 00 Faks: (212) 251 94 14
e-posta: dergi@mimarist.org
www.mimarist.org/yayinlar/mimarist

Mali Koordinasyon

Aysel Durgun

Grafik Tasarım

Zehra Şenoğuz

Grafik Uygulama

Ebru Laçın Kilci

Baskı-Cilt

Pınar Matbaacılık Ambalaj Sanayi ve Ticaret LTD. ŞTİ.
Büyük Zafer Sokak No: 20/1 İçerenköy-Ataşehir / İstanbul
Tel: (216) 577 25 61

Baskı Tarihi

Kasım 2020

Dağıtım

Zip Dağıtım

Ofset Hazırlık, Reklam ve Yapım Organizasyonu

Mimarlık Vakfı İktisadi İşletmesi
Kemankeş Cad. No. 31 Karaköy, Beyoğlu 34425 İstanbul
Tel: (212) 244 86 87 pbx Faks: (212) 244 86 88

Fiyatı: 7.50 TL

Yıllık abone ücreti: 26.00 TL

Öğrencilere % 50 indirim uygulanır.

Mimar.ist dergisi Mimarlar Odası İstanbul Büyükşehir Şubesi üyelerine ücretsiz olarak gönderilir. Yazılarda ileri sürülen görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Dergi adı belirtilmek koşuluyla alınıp yapılabilir.

Sağlıklı Kentler ve Ortak Geleceğimiz

Bildiğiniz gibi, 1985 yılından bu yana her yıl Ekim ayının ilk Pazartesi günü "Dünya Mimarlık Günü" olarak, Birleşmiş Milletler Habitat Günü ile birlikte kutlanıyor. Pandemi sürecini yaşadığımız bu yılın teması UIA tarafından "Daha İyi Bir Kentsel Geleceğe Doğru" (Toward a Better Urban Future) olarak belirlenmişti. Tema çerçevesinde hedeflenen, sağlıklı yaşam ev çevre ile meslek alanımızın ilişkilerini gündeme getirmek; mimarlıkta çevresel duyarlılıklar geliştirmek, özellikle de yaşadığımız süreçte büyük resme bakarak ortak toplumsal çıkarlarımızı vurgulayarak bilimsel gerçeklerin altını bir kez daha çizebilmek.

Bizler bunları tartışırken, dergimizin tamamlanma sürecinde üzücü ve yıkıcı Ege depremini de yaşadık ne yazık ki... Her deprem sonrasında olduğu gibi, üzüntülerimizi, acılarımızı paylaştık, incelemeler yapıldı, raporlar hazırlandı. Deprem sonrasında değil öncesinde(!) yapılması gerekenlerin yaşamsal değerini uzmanlar bir kez daha usanmadan aktardı. Değerli bilim insanlarının belirttikleri çerçevede kurgulanacak bir deprem hazırlık çalışmasını, strateji ve eylem planını ortaya koymamamızın bedelini her seferinde çok ağır ödüyoruz; canlarımızla, kayıplarımızla, kararan geleceklelerimizle ödüyoruz. Sorumluluk taşıyan meslek gruplarının, bilim insanlarının özverili çalışmalarına kulakları tıkamamızın, mesleki denetim mekanizmalarını güçlendirmek yerine ortadan kaldırmamızın, bilimi ve doğayı görmezden gelmenin faturasını canlarımızla ödüyoruz.

Diğer taraftan yoğunlaşan pandemi krizi de, depremde de olduğu gibi, toplumsal adaletsizlikleri, eşitsizlikleri ve bu bağlamdaki yönetsel, ekonomik ve siyasal sorunları, sosyal devletin yokluğunu gözler önüne seriyor. Meslek adına bu bağlamda masaya yatırılması gereken pek çok başlık var. Öncelikle mimari tasarımın sağlık konularıyla bütünlüğü, sadece pandemi sürecinde değil elbette, genel olarak tasarım alanının çevre ve halk sağlığı ilişkilerinin vurgulanması vb. gibi başlıklar uzun süre tartışılmayı bekliyor. Bu sayımızın dosyasında da, böyle bir bakış açısıyla yaşadığımız yoğun yapılaşma süreçlerini, kentin mega projelerini ve bunlara ait eleştirileri disiplinlerarası açılımlarla gündeme taşıyoruz. Kentsel tasarım ve mimarlığın halk sağlığı çerçevesindeki başat rolünü vurgulamak istiyoruz. Bilime gözü kapalı gibi duran saldırgan yapılaşmanın, imar aflarının, rant baskılarının bizleri ve yaşam çevrelerimizi sürüklediği krizi, bilimsel verilerle ve "herkes için önce yaşam hakkı ve sağlık" anlayışıyla birlikte düşünmeyi öneriyoruz. Dosya sayfalarımızda bu çerçevede değerli emeklerle oluşan katkıları bulacaksınız...

Diğer başlıklarımızda da, mesleğimize ve gündeme dair irdelemeleri, çeşitli inceleme başlıklarını, eğitime dair eleştirel bakışları ve araştırmalardan kesitleri heyecanla okuyacağımızı umuyoruz. Ayrıca bu sayımızda, doğumunun 100. yılı dolayısıyla, Prof. Utarık İzgi Hocamızı anma niteliğinde Proje-Profil sayfalarımızda, kendisinin mimarlığına dair kapsamlı bir değerlendirmeyi sizlerle paylaşmaktan mutluyuz.

Yukarıda da değindiğim gibi, yaşadığımız pandemi süreci farklı çalışma alanlarında uzun tartışmaları gündeme getirdi ve getirmeye devam edecek. Gelecek sayımızın dosyasında da, sürecin meslek eğitimi alanındaki yansımalarına ışık tutmak istiyoruz. Yüzleştirdiğimiz gerçeklerin içerisinden bakarak meslek eğitiminin uzaktan ve çevrimiçi olarak nasıl ve ne kadar mümkün olabileceği sorusunu soracağız. Şüphesiz eğitim sadece kendi zaman sınırları içerisinde değerlendirilemez, sonrası ve öncesiyle bir bütün olarak bakıldığında meslek alanını hangi derin sorunların, çıkmazların beklediği ve bunlara ne tür önlemler geliştirilebileceği önemli bir araştırma olacak. Gelecek dosyamızda ve kuşkusuz sonrasında da farklı değerlendirmelerin konusu olacak bu sorgulama alanını olabildiğince genişletmek istiyoruz.

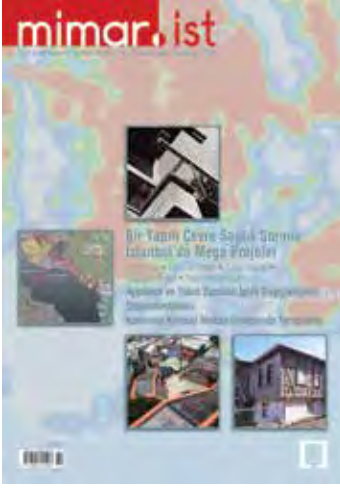
Yaşadığımız zor süreçte yayını ortak aklın, yaratıcılıkların bir aracı kılabilmek, daha çok paylaşarak yeni çözümlere ulaşabilmek inancıyla sürdürdüğümüz çabalarımızda dayanışmamız ve katkılarınız yolunuza ışık tutacaktır.

69. sayımıza katkı veren değerli yazarlarımıza, Danışma Kurulu üyelerimize ve siz kıymetli okurlarımıza Yayın Kurulumuz adına içtenlikle teşekkür ederim.

Meslektaşlarımızın geçmiş Dünya Mimarlık Günü'nü tekrar kutluyor, sağlık ve mutluluk dolu günler diliyorum...

Saygılarımla,

Deniz İncedayı

Mimar.ist Eylül 2020/3
ISSN 1302-8219

4	HABER / ETKİNLİK	
		2020 / XVII. Ulusal Mimarlık Sergisi ve Ödülleri'nde Ödüller Sahiplerini Buldu.....4
		"Türkiye'de Modern İç Mekânlar" Sempozyumu Yapıldı.....5
6	KÜTÜPHANE	
		Duran Her Şey Hareket Ediyor / <i>Zafer Akay</i>6
		<i>Spektrum</i> , Pandemi Serisiyle Farklı Disiplinleri Bir Araya Getirmeye Devam Ediyor!
		Önceyi Takip Eden 'Sonra' mı? Yoksa Süregelen bir 'Şimdi' mi? / <i>Serim Dinç - Kumru Çılgın - İnci Olgun</i>7
8	GÖRÜŞ	
		Ayasofya ve Yakın Zamanlı İşlev Değişikliğinin Düşündürdükleri Üzerine / <i>Mine Esmer</i>8
		Konumuz Kamusal Mekân Olduğunda Yarışmalar... / <i>Gülşen Kılıçreis Özyayın</i>11
		Bilgi Bilime, Sanat Sanata, Mimarlık Mimarlığa Karşın İlerliyor / <i>İrem Mollaahmetoğlu Falay - Ferhan Yüreklı</i>13
18	PROJE - PROFİL	
		Utartit İzgi Mimarlığında Konut ve Teknoloji: Kısa Bir Bakış / <i>Nezih R. Aysel</i>18
25	DOSYA: BİR YAPILI ÇEVRE SAĞLIK SORUNU: İSTANBUL'DA MEGA PROJELER	
		Mega Projeler ve Bir de 'Çılgın Projeleri' Üzerine Fragmanlar: Ağaça Birlikte Ormanı Görmek / <i>Fuat Ercan</i>26
		Mücella Yapıcı: "Yeni ve Yaşanabilir Bir Dünyanın İnşası Her Zamankinden
		Daha Mümkün Görünmektedir" / <i>Söyleşi: T. Gül Köksal</i>47
		Kriz, Sınıfsal Ayrışma ve Kent / <i>F. Serkan Öngel</i>51
		Bilgi ve İktidar İlişkisinde Mekânı Anlamak: Şehir Hastanelerinin Hakikati / <i>Yağız Alp Tangün</i>58
		Haliçport'tan Şehir Hastanelerine, Yapılı Çevre Sağlığını Tehdit Eden
		Mega Projelere Karşı Söylem Üretimi / <i>T. Gül Köksal</i>62

68 İNCELEME

1892-95 İstanbul Kolera Salgını ve Kent Ölçeğinde Çözüm Arayışları:

Kabil-i Nakl Barakalar / *Orkun Dayıoğlu*68

Bir Yaratıcı Sektör Olarak Mimarlık Faaliyetlerinin İstanbul'daki Mekânsal Dağılımı /

Mehmet Ronael - Gülden Demet Oruç.....75

Venedik'te Bir Tüccar Hanı: *Fondaco dei Turchi* / *Yağmur Topraklı - Hilal Aycı - Gülhayat Ağraz*.....85

93 EĞİTİM

Mimarlık Ortamında Eşikleri Yeniden Düşünmek: Bir Diploma Stüdyosu Örneği /

Zelal Öztoprak, Işıl Ruhi-Sipahioğlu, Nur Çağlar93

100 KENT

Kavramsal Okumadan Mekânsal Çözümlemeye Kentsel İç Mekân / *Derya Adıgüzel Özbek*.....100

Bir Taktik Olarak 'Sosyal Şehircilik': Medellín, Kolombiya Örneği / *Betül Orbey*.....107

116 YAPI FİZİĞİ - MALZEME

"Sepet Örgü Dolgulu" Ahşap İskelet Yapı Sisteminin Özgün Bir Örneği:

Şile Akçakese Köyü Geleneksel Konutları / *Caner Göçer - Alev Erarlan*.....116

124 ÇİZGİ

Behiç Ak124

2020 / XVII. Ulusal Mimarlık Sergisi ve Ödülleri'nde Ödüller Sahiplerini Buldu

Ulusal Mimarlık Sergisi ve Ödülleri, 1988'den bu yana iki yılda bir TMMOB Mimarlar Odası tarafından gerçekleştirilmektedir. İnşaatin en temel ekonomik faaliyet olduğu ve aşırı yapı üretiminin gerçekleştiği ülkemizde bu ödüller ile mimarlığın aslında kültürel bir etkinlik olduğu ve değerlendirme ölçütlerine dayanarak, seçkin olanın sıradan olandan ayrılabilceği kamuoyuna iletilmek istenmektedir. Ödüllendirilen; mimarlık tasarımının ardındaki emek, dünya standartlarına ilişkin farkındalık, uygulamaya gösterilen özen, çevreye duyarlılık, tarihsel sürekliliğe yönelik dikkat, popülist eğilimlere karşı duran direnç ve önemli ölçüde yaratıcı çabadır.

Bu yıl 17. düzenlenen Ulusal Mimarlık Sergisi ve Ödüllerine yapılan başvurular, Zeynep Ahunbay başkanlığında, M. Zafer Akdemir, T. Elvan Altan, A. Sinan Timoçin, Alper Ünlü'den oluşan Seçici

Mimar Sinan Büyük Ödülü
NİŞAN YAUBYAN

Anma Programı (2020-2022)
VEDAT DALOKAY

Kurul tarafından 12-13 Mart 2020 tarihinde gerçekleşen toplantıda değerlendirildi. Çevrimiçi olarak devam eden görüşmelerin ardından Nişan Yaubyan'ın "Mimar Sinan Büyük Ödülü", Reha Günay ve Mehmet Özdoğan'ın "Mimarlığa Katkı Dalı Ödülü"ne değer görüldüğü programda, Vedat Dalokay "Anma Programı" için seçildi.

Yapı, Proje ve Fikir Sunumu Dallarında toplamda 96 eser değerlendirmeye alındı. Yapı Dalında 13, Proje Dalında 10, Fikir Sunumu Dalında 4 olmak üzere toplam 27 eser ödül adayı olarak belirlendi. Bunlar arasında ödüle değer görülen eserler 18 Eylül 2020'de gerçekleştirilen çevrimiçi ödül töreninde açıklandı. Sergi açılışı ve ödül töreni pandemi koşulları nedeniyle 47. Olağan Genel Kurulu harici katılımcı alınmadan gerçekleştirildi ve sergi 18-23 Eylül 2020 tarihleri arasında Ankara'da TBB Litai Konukevi'nde ziyarete açık kaldı.

Mimarlığa Katkı Dalı Ödülü
REHA GÜNAY

Mimarlığa Katkı Dalı Ödülü
MEHMET ÖZDOĞAN

Yapı Dalı Ödülleri

TROYA MÜZESİ, Merkez-Çanakkale
Ömer Selçuk Baz

GÖKÇEADA LİSE KAMPÜSÜ,
Gökçeada-Çanakkale
Ali Eray, Pınar Gökbayrak,
Burçin Yıldırım

GARANTİ BBVA BANKASI
TEKNOLOJİ KAMPÜSÜ,
Pendik-İstanbul
Ali Hızıroğlu, Ertun Hızıroğlu

Yapı / Koruma Dalı Ödülü
MISIR ARAP CUMHURİYETİ
İSTANBUL BAŞKONSOLOSLUĞU,
Beşiktaş-İstanbul
Ayşe Karademir, Süreyya Saruhan

Yapı / Çevre Dalı Ödülü

270° SİVRİHİSAR, Sivrihisar-Eskişehir
Emre Torbaoğlu, Arif Biltir, Evrim Akcan

Proje Dalı Ödülü

PALANGA KEÇİ KORUNAĞI,
Merkez-Erzincan
Kerem Erginoğlu, Hasan Çalışlar

Proje / Koruma Dalı Ödülü

ZONGULDAK ÜZÜLMEZ KÜLTÜR
VADİSİ, Zonguldak
Eda Yazkurt Pelenk, Burak Pelenk

Fikir Sunumu Dalı Ödülleri

SOLID[IN]K
Ecenur Sezgin

KABUK, Dört Yol Hatay
Nizam Onur Sönmez, Derya Uzal,
Furkan Balcı, Tevfik Saygın Özcan

**“Türkiye’de Modern İç Mekânlar”
Sempozyumu Yapıldı**

DOCOMOMO Türkiye İç Mekân Komitesi’nin düzenlediği “Türkiye’de Modern İç Mekânlar Sempozyumu 1” 15-16 Haziran 2020 tarihlerinde Özyeğin Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesinin organizasyonu ile çevrimiçi sempozyum olarak gerçekleşti.

Sempozyumun davetli konuşmacıları Önder Küçükerman ve Şebnem Uzunaslan’dı. Docomomo_tr İç Mekân Komitesi Üyesi Pınar Sezginalp moderatörlüğünde gerçekleşen açılışta ilk söz alan, Özyeğin Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Orhan Hacıhasanoğlu oldu. Hacıhasanoğlu, Docomomo Türkiye’nin kuruluşundan bu yana sürdürdüğü belgeleme çalışmalarına vurgu yaparak hızlı belgelemenin önemine dikkat çekti. Ayrıca belgeleme konusuna odaklanan araştırmaların gelişmesine olanak tanıyan bu etkinlik serisinin sürdürülebilir olması için çalışan herkese ve katılımcılara teşekkür etti.

Docomomo_tr Yürütme Kurulu Ankara Temsilcisi Prof. Dr. Elvan Altan ise 2002’den bu yana yapılan çalışmaların en sürekli olanlarının poster sunuşları olduğunu, bunun katkılarının artık görülebilir hale geldiğini ve katkının artırılması için çalıştıklarını belirtti. Etkinliklerin çeşitlendirilerek odaklı çalışmalar yapmayı hedefleyip İç Mekân, Kent ve Peyzaj gibi komiteler kurulduğunu dile getiren Altan, bu sempozyumun İç Mekân Komitesi tarafından hazırlanan ilk etkinlik olduğu bilgisini verdi. Prof. Dr. Altan komisyon çalışmalarının bu belirli alanlara odaklanan araştırmaların sunulmasına imkân vererek belgeleme konusunun daha da detaylanmasını sağlayacağını belirttiikten sonra bunun ilk göstergesinin bu sempozyum olduğunun altını çizerek katılımcılara ve emeği geçenlere teşekkür etti.

Docomomo_tr İç Mekân Komitesi Üyesi Prof. Dr. Deniz Hasırcı, Türkiye’de iç mekân ölçeğinde dönüşümün mimari ve kentsel ölçeğe göre daha hızlı gerçekleştiğini belirterek bu nedenle iç mekâna odaklanan çalışmaların artmasının önemi üzerinde durdu. Türkiye’de iç mekân konusunda kendine özgü bir dönüşüm olduğunu ve çok hassas çalışılması gerektiğini söyleyen Hasırcı, İç Mekân Komitesinin bu amaçla kurulduğunu ve birçok alanı bir araya getirerek iç mekânlar üzerinde düşünmeye ve yeni perspektiflerin açılmasına olanak tanımayı hedeflediklerini belirtti.

Sempozyum sunumları açılış konuşmalarının ardından başladı ve iki gün sürdü. Kamusal mekânlar, konut, plastik sanatlar, edebiyat ve sinema ile araştırma yöntemleri çerçevesindeki oturumlar çevrimiçi olarak birçok dinleyici tarafından takip edildi. İlk günün sonunda konuk konuşmacılar Prof. Önder Küçükerman ve Dr. Öğretim Üyesi Şebnem Uzunaslan’ın Cumhuriyet dönemi mobilya tasarımı konusuna odaklanan sunumları çok sayıda katılımcı tarafından izlendi. İkinci gün oturumlarının sonunda ise docomomo_tr 2020 İç Mekân Poster Sunuşlarının ardından sempozyum sonlandı.

Duran Her Şey Hareket Ediyor

Türkiye’de özgün mimarlık kitapları yayımlamak zor bir konu. Zaman zaman kurumlar tarafından yayımlanan tezler, dergi yazıları derlemeleri, nadiren de özel koşullarda özgün monografiler başarılabildiyse de ülkenin potansiyelini değerlendiren bir süreklilik sağlanabildiğini söylemek kolay değil. Bu alanda özenli çeviriler ile çok önemli temel metinleri Türkçeye kazandıran Daimon Yayınevinin genel yayın yönetmenliğini sürdüren Aykut Köksal’ın, yeni yayınevi Arketon’u Atilla Yücel’in *İstanbul Yazıları* ile başlatmış olması mimarlık yayıncılığımız adına bir sevinç kaynağı.

Ülkenin en önemli mimarlık kuramcısı olarak andığımız, 2018’de vakitsizce kaybettığımız Atilla Yücel’in okurla buluştuğu pek söylenemeyecek 1971 tarihli *Tasarlama ve Çevre Sorunları* başlıklı minik kitapçığı, yine İTÜ tarafından yayımlanan doktora tezi ve Türkiye’de hazırlanmış en kapsamlı mimar monografisi tanımını fazlasıyla hak eden, Uğur Tanyeli ile ortak çalışmaları olan *Turgut Cansever: Düşünce Adamı ve Mimar* dışında birçok kitaba katkısı bulunmakla birlikte, yazılarının derlendiği bir kitabın olmayışı kuşkusuz önemli bir eksiklik.

Atilla Yücel’in yazılarını derleme girişimi Aykut Köksal’ın Sunuş’unda da belirttiği gibi 2014’e dayanıyor. Kitabın editörlerinden de olan Hülya Hatipoğlu’nun yardımlarıyla toplanan yazılar kategorilere ayrılmış: Kuram, eleştiri, İstanbul ve Akdeniz yazıları. Kişisel deneyimlerine dayanan entrospektif/retrospektif yazılar derleme kapsamı dışında bırakılmış. İstanbul yazılarının öncelikliliği konusunda bir fikir ayrılığı olmamış. Atilla Yücel kitabın öyküsünü tüm ayrıntısıyla anlattığı önsözünde de belirttiği gibi yazıya ilgisinin daha yazınsal formlarla başladığı ve her zaman ilgisinin bu yönde olması bütün bu süreci belirlemiş görünüyor: “... *İstanbul Yazıları* başlıklı bu kitap benim açımdan daha geniş bir tasarımın: bir ‘yazılar – karşı yazılar’ projesinin parçası; o projenin çok

özel bir kentsel ortamda Mekân temasına odaklanan somut ürünü.”

Atilla Yücel’in sistem yaklaşımından kökenlenen kuramcılığının, erken dönemdeki İtalya deneyimi sonrası ulaştığı tipolojik yaklaşım, kariyeri boyunca tasarım ve kuram birlikteliğini başarıyla yürütüşünü açıklar. İstanbul Sıra Evleri’nin de önemli bir nesnesi olduğu, mimarlığı ya da daha genel olarak mekânı anlamının bir yöntemi olarak sürdürdüğü tipoloji yaklaşımının, ona ilk önemli tasarım deneyimleri yanında, mimarlık tarihi disiplini ile kendini sınırlamadan kenti analiz etme olanağını kazandırdığını da söyleyebiliriz. Öte yandan Atilla Yücel’in bütün çelişkileriyle, kontrolsüz bir biçimde metropolleşen modern İstanbul’u anlattığı, özellikle daha yakın zamanı, güncel İstanbul’u konu ettiği yazıları oldukça yazınsal bir nitelik de taşır.

Kitabı oluşturan yazıların 13’ü 1985’ten başlayarak farklı yapıtlarda yayımlanmış, kimileri yazar tarafından gözden geçirilmiş yazılar. Biri ise bu kitap için eklenen bir “karşı yazı”. Ağırlığını 2000’lerin sonlarında yayımlanmış yazıların oluşturduğu kitabın tematik/bağlamsal bir yapısı olduğunu söyleyebiliriz. Kitaba bir nevi giriş olan, provokatif “Kentin Erotizmi” başlıklı metin kentin kimliğini oluşturan ana izlekleri tanımlar. “Modern Kentin Oluşumu, Yönetimi ve Mekânı” başlıklı, Yücel’in İstanbul’a ilişkin ilk önemli makalesi olarak görünen, özgün olarak 1987’de Paris’te sunulan bildirisi, kent bütününe ilişkin çerçeveyi oluşturur. 2005’te bir Harvard konferansında sunulmuş olan “Kent ve Mimarisi” konulu makale de yine kentin bütün dönemlerini anıtları ve simgeleriyle ele alır. İstanbul’un Cumhuriyet dönemine yoğunlaşan 1997 tarihli *Dünya Kenti İstanbul* kitabında yer alan yazı ise kentin 20. yüzyıldaki çok katmanlılığı içinde dönem simgelerini ele alır. 2015 tarihli *Port City Talks* adlı konferansa sunulmuş olan “Siluet veya Silüetler” başlıklı yazı tarihi yarımdaya en çok değinen yazıdır.

Kitap için yazılan, New York ve İstanbul’u karşılaştıran ve kentin “Kapı Kent” özelliğini vurgulayan “İki Kent İki Siluet” başlıklı “karşı yazı” ile İstanbul’un bütününe konu edinen birinci bölüm tamamlanmış olur. Yine kitapta yer alan bir başka erken dönem çalışma olan 1989’da, Cenova’daki Akdeniz Kentleri toplantısına sunulan Galata-Pera semtini konu alan yazı kentin bölgelerini ele alan ikinci bölümü başlatır. Konut biçimlerini sosyolojik temelde ele alan “19. Yüzyıl Kentsel Konut Biçimleri” incelemesi Yücel’in analitik mimarlık tarihçiliği çalışmalarından sayılabilir. 1980’lerin önemli bir tipolojik çalışma alanı olan İstanbul Sıra Evleri “tamamlanmamış bir proje” olarak tanımlanır. Beyoğlu’nda yer alan iki yapıyla ilgili monografik çalışmalar ve “Bağdat Caddesi” denemesi bu bölümü tamamlar. Giriş metni gibi, *İstanbullaşmak* kitabında yer alan metinler Yücel’in yıllar boyunca kurguladığı yazınsal anlatımın da izlerini taşıyor. Taksim Meydanı’nı “kentin kalbindeki boşluk” olarak tanımlamak bu duyarlılığın doruğu sayılabilir. Kitabın başlığını da oluşturan sonuç metni “Duran Her Şey Hareket Ediyor” ise metropolün güncel dönüşümlerine odaklanıyor.

İstanbul üstüne düşünen çok özgün bir mimar ve kuramcı olmak dışında, kendine özgü bir yazın ve yaşam insanı olan Yücel’in *İstanbul Yazıları*, birçoğunun özgün olarak farklı dillerde yayımlandığı düşünülürse, belki farklı derlemeler olarak Fransızca ve İngilizce olarak da yayımlanmasını bekleyeceğimiz özel bir yapıt. Kitabın yazar tarafından özel olarak seçildiğini öğrendiğimiz görselleri ile tasarım ve üretiminin tek kelime ile mükemmelliğine de değinmeden geçmemek gerekiyor. Dizinin diğer parçalarını da aynı mükemmellikte elimize alabilmeyi heyecanla beklediğimi söylemeliyim.

Zafer Akay, Y. Mimar,
İstanbul Bilgi Üniversitesi
Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü

Duran Her Şey Hareket Ediyor / İstanbul Yazıları, Atilla Yücel, Arketon Yayınları, Eylül 2019, 192 sayfa, 23,5 x 15,5 cm.

Spektrum, Pandemi Serisiyle Farklı Disiplinleri Bir Araya Getirmeye Devam Ediyor! Önceyi Takip Eden ‘Sonra’ mı? Yoksa Süregelen bir ‘Şimdi’ mi?

Tasarım Rehberleri ekibi olarak, pandemi yakından gözlemledikçe, beraberinde getirdiği belirsizliklerin, bizlerin ve kentlerin yaşamsal fonksiyonuna ilişkin pek çok konuyu geniş bir içerikte tartışmaya açtığını takip ettik ve bu tartışmaları, çeşitlenmiş platformlara taşımaya ihtiyaç duyduk. Gündelik hayatımızı büyük oranda bloke eden pandemi sebebiyle yaşam alanlarımızda yeni çözümlerin arayışından ziyade, global ölçekte nelerin merkeze yerleştirildiğini anlamaya çalışmak için yola çıktığımız yayın hazırlıklarıyla, farklı disiplinlerden uzmanların bakışından gündemi yakalamaya çalıştığımız *Spektrum* serisini başlattık. Var olma gerekçesini pandemiyle kazansa da ileriki sayılarda gündemi belirleyen konuları takip ederek dosya içeriğine taşıyacağımız yayını ilk üçlemesini pandemi konusuna ayırdık.

“Pandemi normalleşmesi”nde kentsel sistem içerisindeki mekânlarda yeni standartların neler olabileceğini ve bu mekânlardaki davranış biçimlerimizde nelerin ne yönde değişeceğini ya da değişmesi gerektiğini uzman görüşleriyle değerlendirmeye aldığımız ilk sayı, *Pandemide Kentsel Sistem: Yaşama, Çalışma ve Sosyalleşme Mekânlarında Yeni Standartlara Doğru* başlığıyla Haziran ayında e-kitap formatında paylaşıldı.

İçerisinde yer alan yazılar¹ *Gerçek Mekân, Dijital Yaşam, Erişilebilir Her Şey* ve *Diyalog* olarak belirlediğimiz dört ayrı başlıkta sınıflandırılıp ilişkilendirilerek tematik açılımlarla sunuldu. “Gerçek Mekân”da çeşitli tipolojiler farklı boyutlarıyla ele alınırken, “Dijital Yaşam” başlığı, içinde bulunduğumuz rasyonalite içinde yenilikleri tartışmak amacıyla açıldı. Gerçek mekândan eğitime, teknolojiyenin ulaşma herkesi eşit haklara sahip kılması beklenen eylemsellik “Erişilebilir Her Şey” başlığıyla sorgulanırken, “Diyalog”ta ise ilgili aktörleri teşvik eden ve etkileşimi kolaylaştıran deneyimler ile yeni gerçeklikler

ve yenilikçi çözümler, mekân arayüzünde farklı yöntemlerle değerlendirildi. Kentsel sistemi odağına alan ilk sayı akabinde, yaşadığımız pandemi sürecine ait varoluşları ve başka yaşamlara ait gözlemleri olabildiğince farklı disiplinlerden bakış açılarıyla sunmaya çalıştığımız serinin Ağustos ayında yayımlanan ikinci sayısı *Pandemide ve Post-pandemide Toplum ve Mekân: Görüşler, Öngörüler, Öneriler* de tıpkı ilki gibi söz konusu çeşitliliği farklı başlıklarla genişletti. Günlük rutinlerimizi önce kesintiye uğratarak, sonrasında da farklılaştırarak hayatımıza sızan ve beklenenin ötesinde hızla yayılan, sosyal yapıdan ekonomik yapıya kadar neden olduğu maliyetle yaşamlarımızı değiştiren salgın günceğinde, içinde bulunduğumuz dönem farklı şeyleri sorguluyor bize. Böyle bir şeye hazırlıklı olunamayacağını Camus, *Vebe* romanını kaleme alırken biliyordu; bizse yeniden öğrendik. Yaşamlarımızda meydana gelen tüm deformasyonlara karşı elimizdeki tek araç, dün sorun ettiklerimizin, bugün kaybedeceğimiz sağlığımız olduğunda anlamsızlaştığına hüküm getirerek, daha anlamlı bir geleceği hayal ettiğimiz iyi haberlerin umudunu içimizde canlı tutmak. Her kapının arkasında aynı umudu yeşertmek neredeyse imkânsızsa da, çoğu büyük kriz gibi bunun da insanlığı silkeleyerek yeni bir aydınlanma çağını başlatacağına inanmayı tercih ediyoruz. Ama bundan daha önemlisi, tüm tedirginliklerimize rağmen çözüm arayışlarımızı tekdüzeleşen yaşamlarımızdan farklı bir çeşitlilikle geliştirmenin yollarını arıyor olmamız. Konuyu bu çerçevede tartışan yazıların² yer aldığı ve yine dört ayrı başlıkta tematik açılım getirdiğimiz ikinci sayımızın ilk bölümü olan “Toplumsal Değişim ve Düzen” başlığında, toplumun pandemi öncesi ve sonrası değişen dinamiklere karşı hassasiyetleri ele alındı. “(Yeni) Mekânsallık”ta, farklı alanlardan ve

ölçeklerden sosyo-mekânsal değerlendirmeler sunuldu. Tasarımın ve planlamanın kapsayıcılığının yanı sıra trafik ve günlük hareket kurgusu gibi yaşam rutinlerimizin içine dahil olan kentsel ve mimari yapı, “Engelsiz Yaşam - Özgür Hareket” başlığında tartışıldı. Son başlık olan “Sürdürülebilir Gelecek”te ise iklim krizinin ve gıdaya erişimin pandemi süreciyle olan ilişkisi değerlendirildi. Post-pandeminin değişkenlerine kendi içinde önerilerle eğilen tüm bu yazılar, pandemide kentsel sistemi, yaşama, çalışma ve sosyalleşme mekânlarındaki yeni standartlar bağlamında ele aldığımız serinin ilk yayınıyla birlikte düşünüldüğünde, bütünü oluşturan yapbozu daha belirgin hale getirir nitelikte. Parçaları birleştirmeye, olageleni görünür kılmaya, çözümleri tartışmaya gelecek öngörülerini üzerinden devam etmeyi planladığımız üçlemenin son sayısı için ise şu soruyu soruyoruz: “Pandemi; ütopya ile distopya arakesitinde mi, yoksa heterotopyanın bizatihi içinde mi?” Beğeniyle karşılandığını umduğumuz *Spektrum*'u takip etmenizi diliyor, katkı sunan tüm yazarlarımıza teşekkür ediyoruz.

Serim Dinç, Y. Şehir Plancısı ve Kentsel Tasarım Uzmanı, İTÜ Şehircilik Programı Doktora Öğrencisi, Tasarım Rehberleri Ekip Üyesi

Kumru Çılgın, Şehir Plancısı, MSGSÜ, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü Öğretim Elemanı, Tasarım Rehberleri Ekip Üyesi

İnci Olgun, Mimar ve Kentsel Tasarım Uzmanı, MSGSÜ, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü Öğretim Elemanı, Tasarım Rehberleri Ekip Üyesi

Yayınla ulaşmak için:

www.tasarimrehberleri.com

Spektrum, sayı 1 ve 2.

Notlar:

1. İlk sayıda yer alan yazıların tanıtımı için bkz. <https://www.tasarimrehberleri.com/kolektifhareket/tasarim-rehberleri-spektrum-serisinin-ilk-sayisini-e-kitap-formatinda-acik-erisime-sundu/>
2. İkinci sayıda yer alan yazıların tanıtımı için bkz. <https://www.tasarimrehberleri.com/kolektifhareket/farkli-disiplinleri-bir-araya-getiren-spektrum-ikinci-sayisiyla-da-pandemi-surecini-ve-sonrasini-degerlendirmeye-devam-ediyor/>

Ayasofya ve Yakın Zamanlı İşlev Değişikliğinin Düşündürdükleri Üzerine

Mine Esmer

İstanbul'un geç antikçağının tüm dünyada tanınan en önemli anıtı olarak Ayasofya, tasarımı, farklı topluluklar tarafından yüklenen çeşitli sembolik anlamları, anlatıları ile çok özel bir yapıdır. Yapının önemi bir kültür mirasının taşıyabileceği soyut ve somut birçok değeri kendinde barındırmasından kaynaklanır. Gerek yapıldığı dönemin mühendisliğinde önemli bir aşama göstermesi, gerekse yapım tekniği, bezemeleri, aldığı ekler, barındırdığı işlevler, taşıdığı anlamlar ile İstanbul'un Dünya Mirası Listesi'nde yer alan "Sultanahmet ve Çevresi Tarihi Alanı"nın önemli öğelerinden biridir. Danıştay 10. Dairesi tarafından, 24 Kasım 1934 tarihli Ayasofya'nın müzeye çevrilmesine ilişkin Bakanlar Kurulu kararının iptal edilmesi ile 14 Temmuz 2020'de Ayasofya Müzesi'nin statüsünün camiye çevrilmiş olması bu özel yapının korunması konusunda çeşitli endişeleri ortaya çıkarmıştır.

İmparator Justinianus'un hükümdarlığı döneminde (MS 527-565), 532 yılındaki Nika ayaklanması sonrasında yanan ikinci Ayasofya'nın yerine, bir güç ve statü sembolü olarak inşa edilen üçüncü Ayasofya, MS 537 yılının Aralık ayında kutsanarak, açılmıştır. İlk Ayasofya II. Constantius döneminde (337-361) inşa edilmiş olmalıdır (Mcevoy, 2019:294).¹ Ancak, Ayasofya isminin Büyük Constantinus döneminde (324-337) "*Pax Augusta*"nın² imparatorluğun ideolojisi olması nedeniyle, imparatorluk sarayı yanındaki iki kilisenin soyut isimlerle (barış: *irini* ve hikmet: *sofia*) adlandırılmasından kaynaklandığı rivayet edilir³. *Hagia Sophia*, Tanrısal Hikmet, Tanrı'nın Hikmeti anlamına gelir. İki Batı Anadolu mimar-mühendis, Trallesli Anthemius ve Miletoslu İsidoros'un eseri olan Ayasofya, imparatorluğun çeşitli yerlerinden getirilen değerli mermerler ve başka devşirme mimari elemanlar ile bezelidir. Yapı hakkında, geç antik dönemden günümüze pek çok anlatı bulunur. Dönem tarihçilerinden Procopius'un ilk kubbesi çökmeden önceki betimlemeleri *Yapılar* kitabında (Prokopios, 1994), Mabeyinci Paulus'un 562'deki ikinci kutsanmasının ardından yapının zengin mimarisini edebi bir dille tanımlaması da kendi methiyesinde (Mabeyinci Paulus, 2010:485-500) yer alır. Ayasofya, dördüncü yüzyıldaki ilk inşasından itibaren başkentteki "Büyük

Kilise" olarak tanınır; aynı yerdeki üçüncü yapı da devraldığı bu lakabın hakkını bin beş yüz yıldır görenleri kütesinin büyüklüğü ve iç mekânının genişliği ile kendine hayran bırakarak verir. Orta ve geç Bizans dönemlerinde (842-1453) değişen dini mimarinin daha küçük yapılara evrilmesi de Ayasofya'nın ilk yapıldığı tarihten Bizans dönemi sonuna kadar anıtsal büyüklüğünün yarattığı etkiyleyiciliği korumasını sağlamıştır. İmparator VII. Konstantinos Döneminde 956-959 yılları arasında yazdırıldığı düşünülen *Törenler* kitabı, geç antik ve orta Bizans dönemlerinde Ayasofya'nın önemi ve devlet törenlerindeki yerini vurgular.

15. yüzyıl ortasında Fatih Sultan Mehmet (1451-1481) tarafından camiye çevrilen kentin en büyük kilisesinin büyük saygı görmüş olduğu tartışılmaz. II. Mehmet bu icraatını fethedilen topraklardaki yeni hakim gücün ifadesi olarak açıkça simgesel bir eylem olarak gerçekleştirmiş; çok az fiziki müdahale içeren bu işlem sonucu binanın ismi bile aynı kalarak Ayasofya Camii olmuştur. Fatih, bu önemli kültür mirasını korumak için bir vakıf kurmuş; mülkler vakfederek yaşatılmasını sağlamıştır. Ayasofya içindeki figürlü mozaiklerin çoğu on sekizinci yüzyıla kadar açık kalmış; ilk kapatılan, I. Ahmed döneminde (1603-1617) üzerine yazı yazılan kubbedeki Pantokrator olmuştur (Diker, 2016:79-81). İslami hat bezemeleri yapının içine nakşedilmeye başlandıktan sonra da Meryem ve çocuk İsa mozağinin yakınına, Kuran'ın Meryem'den bahseden bir suresi işlenerek İslami hoşgörü ve barışın bir göstergesi sergilenmiştir⁴. II. Mehmed için Doğu Roma mirası, silinecek veya yok edilecek değil, kucaklanacak ve özümsecek bir kavramdır. Kendisini İstanbul'un fethi sonrasında Doğu Roma İmparatoru olarak da gören Fatih'in emeli Roma İmparatorluğu'nun batıda sahip olmuş olduğu toprakları da ele geçirmektir. Bu amaçla İtalya'ya sefer düzenlenmiş; ancak kendisinin ani ölümü sonrasında Mesih Ahmet Paşa Otranto'dan geri dönmek zorunda kalmıştır (Bostan, 2010:50).

Osmanlı imparatorluk mimarları için, Ayasofya, bir hayranlık ve ilham kaynağı olduğu gibi, bir meydan okuma isteği de yaratmıştır. Bu meseleyi, I. Süleyman ve halefi II. Selim döneminde baş mimar olan Koca Sinan'dan (yaklaşık 1489-

İmparator Kapısı'ndan Ayasofya'nın iç mekânına bakış (Mart 2020, Alidost Ertuğrul).

1588) daha fazla yetenek ve zarafetle üstlenen kimse olmamıştır (Necipoğlu, 2005:20). Bir 6. yüzyıl yapısının, 16. yüzyılda hâlâ meydan okumaya değer görülmesinin altındaki mimarlık ve mühendislik başarısı oldukça hayranlık uyandırıcıdır. Zeminden 56 m. yükseklikte ve bu açıklıktaki bir kubbenin pandantiflerle kare bir plan üzerine başarıyla oturtulması mı, yoksa bu mekânın yarattığı uhrevi his mi bu meydan okuma isteğini uyandırmıştır? Muntazam bir daire biçiminde olmayan kubbe çapının 31,25 m. ile 32,81 m. arasında değişmesinin önemli bir sebebi de 562'deki ikinci inşası sonrasında bugüne ulaşan kubbenin, deprem hasarlarına bağlı onarımlarla 6. yüzyıldan iki, 10. ve 14. yüzyıllardan birer olmak üzere dört parçalı bir yapısının olmasıdır (Mainstone, 1998:90). 10. yüzyıldaki deprem hasarını, Ermeni mimarisinin küçük ölçekte uygulanan yapım tekniklerini başarıyla kullanarak onaranın, Ani Ermeni Krallığı'nın, kentnin büyük katedralini de inşa etmiş baş mimarı Trdat (Dırdat) olduğu az bilinir⁵.

Osmanlı dönemi boyunca halk için dini bir ziyaretgâh olmasının yanı sıra estetik açıdan değer verilen, 15. yüzyıldan beri temaşaya gidilen bir yer olan Ayasofya, 19. yüzyılın özellikle sonlarından beri Topkapı Sarayı ile birlikte bir tür müzeleşme sürecinden geçmiş ve sadece Avrupalı seyyahlar için değil, pek çok farklı insan topluluğu için bir ziyaret yeri haline gelmiştir. Osmanlı Hanedanı için de emperyal gücün ve ihtişamın bir simgesi olan Ayasofya'ya yapılan ziyaretler, burada yapılan törenler, hanedanın şehir içindeki, daha geniş anlamda Osmanlı mekânı içindeki varlığının, görünürlüğünün anahtarlarından biridir⁶. Bir başka deyişle Ayasofya Külliyesi'nin öğeleri, Ayasofya'nın Osmanlı dönemi yaşamının, dini ve sosyal merkez olarak toplumla kurduğu işlevsel ve simgesel ilişkilerin göstergeleridir (Ahunbay, 2015:89). Yapıya eklenen mihrap, minber, minareler, kütüphane, imaret, şadırvan, muvakkithane gibi nitelikli Osmanlı ekleri, tarihi ve sanatsal değerleri ile anıtın 15. ila 20. yüzyıllar arasındaki yaşamının izlerini barındırır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun özellikle Kırım Savaşı sonrasında (1856) güç kaybı yaşamasının ardından, Ayasofya ile ilgili farklı mezhepteki Hıristiyan gruplar tarafından çeşitli istek ve emeller ortaya atılmıştır: "19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Ayasofya'yı kilise olarak yeniden açmak için düzenli çağrılar yapılmıştır. *New York Times* gazetesinde 1877 yılında yayımlanan bir makale şöyle başlar: 'St. Sophia'nın minarelerinin üstündeki hilalin yerini ne zaman haç alacak ve kilisenin silueti eski zamanlardaki haline geri dönecek?' Aynı gazetede 1912 yılında yayımlanan diğer bir makalede Osmanlı başkentine ilerleyen Bulgarla-

rın yakında St. Sophia'nın tepesine haç dikeceği öngörülmektedir. On yıl sonra, Ayasofya'nın kiliseye geri çevrilmesi Yunan Megali İdea düşüncesinin en önemli önceliklerindedir. İngiltere'deki filhelenik gruplar St. Sophia'ya Kurtarma Komitesi kurmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nı ve Osmanlı'nın dağılmasını takip eden tartışmalarda bu ideali hayata geçirmek tamamen mümkün görünmektedir."⁷

24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile Türkiye Cumhuriyeti uluslararası arenada resmi olarak tanınınca, yabancıların İstanbul ve anıtları üzerindeki emelleri gerçekleşmemiştir. R. Ousterhout tarafından 30 Temmuz 2020 tarihli bir söyleşide de belirtildiği üzere, "İnsan, Atatürk'ün bu yapıyı sekülerleştirme kararının bir çeşit uzlaşma, yani Hıristiyan Batı'nın hep bir ağızdan dile getirdiği arzuları karşısında bir savunma stratejisi olup olmadığını merak ediyor."⁸ Aslında bu sekülerleşme ile dini kimliği ile farklı yönleri çeşitlendirilmekten kurtarılan yapı, pek çok farklı bilim dalı için bir okul haline dönüşmüş; araştırma ve sunum açısından yeni olanaklar sağlanmıştır.

Bu önemli anıtın işlevinin yakın tarihte değiştirilmesi ile korunması konusunda ortaya çıkan endişeler farklı sivil toplum kuruluşları ve dernekler tarafından dile getirilmiştir⁹. Öncelikle yapının işlev değişikliğinin ani bir kararla alınmış olması ve işlev değişikliği sırasındaki uygulamalar kaygı yaratmıştır. Uygulamalardaki kaygı, hasır kullanılmadan doğrudan zemine serilen halıların yaratacağı havalandırma sorunu ile mozaikleri kapatan perdelerin açıp kapama aksamının nasıl ve nereye tutturulduğunun bilinmemesinden kaynaklanmıştır. Bu süreç, ilerde de anıtlar ile ilgili karar ve uygulamaların koruma uzmanlarının gözetim ve denetiminden bağımsız devam edeceği konusunda endişe uyandırmıştır. Sahip olduğu üstün evrensel değer, yapının, bir arkeolojik ve mimari miras olarak çok özenle ele alınmasını gerektirir.

Ayasofya'nın korunmasına dair diğer endişeler ise şöyle sıralanabilir: Bu önemli anıtın ziyaretçi sayısının denetimi, müze olarak kullanımından beri uzmanların dikkat çektiği, önemli bir sorundur (Ahunbay, 2015:91). Mevcut durumda ziyaretçi sayısı, insan hareketi ile oluşacak hareketli yük ve nefes alıp verme ile çıkan su buharının, telefonlar ile sürekli çekilen flaşlı fotoğrafların denetlemesi kim tarafından yapılmaktadır? Anıt, müze işlevi ile kullanılırken ziyaretçi sayısı kısıtlanmasa da belirli saatler arasında ziyaretçi kabulü ve bu ziyaretçilerin güvenlik elemanları ve kameraları ile sürekli gözetim altında tutulmaları söz konusu idi. Şimdi 24 saat açık kalan yapıda gündüzleri ve bilhassa geceleri olası bir vandalizme karşı güvenliği kim sağlayacak? Ayasofya'daki Yeniçeri rumu-

zunun, ya da Viking grafitisinin yanına kendi ismini kazımak isteyen birine kim engel olacak? Sultanahmet Meydanı her ne kadar şu an Covid-19 salgını etkisiyle daha sakin olsa da, normal şartlarda şehrin çok kalabalık ve kozmopolit popülasyon barındıran bir noktadır. Bu anlamda x-ray cihazından geçmeden yapının içine alınacak kişilerin kötü niyetli olmadıklarından nasıl emin olunacak? 1500 yaşının üzerinde, çok çeşitli strüktür, malzeme, iklimlendirme, nem problemleri yaşayan bu anıtın sürekli bakım ve onarımından, gözetiminden, deprem riskine karşı hazırlığından kim sorumlu olacak? Bu anlamda içerde kullanılacak cihazlardan çıkan titreşimlerin de denetlenmesi gerektiği tartışılmazdır. Müzede anıtı iyi tanıyan, arkeolog, sanat tarihçisi ve uzmanlardan oluşan bir ekip görev alıyordu. Ayrıca yapının daha üst ölçekli onarım kararlarından sorumlu çokdisiplinli bir bilim kurulu da yıllardır anıtın korunması için çaba harcamakta idi. Şimdi tüm bu görevleri kimler yerine getirecek ve devlet bürokrasisi içinde nasıl kadro tahsis edilecektir?

Tüm bu koruma sorunları göz önüne alındığında, görülmektedir ki Ayasofya gibi önemli bir anıtın korunması bu konuda uzman kişilerin gözetim ve yönetimine ihtiyaç duyulan, çok farklı boyutlarda (ziyaretçi yönetimi, sürekli bakım, risklere karşı hazırlık gibi) sorunlara çözüm gerektiren bir husustur. Umarız ki bu durum göz önünde bulundurularak, en kısa zamanda anıtın tüm katmanlarının özenle korunacağı ve kendini sergileyebileceği, düzenli bakım onarımının uzmanlar gözetim ve denetiminde sağlanabileceği bir sistem

Concerns on the Conservation of Hagia Sophia Following its Recent Change of Function

Hagia Sophia, as the most remarkable monument of the Late Antique Istanbul, and known all over the world, is a monument with outstanding universal value by its design, structure, various symbolic meanings, and narratives attributed by different communities. Emperor Justinian (527-565) inaugurated the Hagia Sophia in December 537 CE, built under his patronage. The structure was converted to a mosque by Mehmet II (1451-1481) in the middle of the fifteenth century. The Sultan highly respected the monument and ordered minimum physical intervention for its conversion. Even its name remained the same in Turkish by becoming the Ayasofya Camii. During the Early Republican Era, the building secularized to function as a museum.

The recent reconversion of Hagia Sophia into a mosque on July 14, 2020, gave rise to some concerns about the conservation of the monument. These concerns stem from the interventions regarding the conversion. And they focus further on the sustainability of maintenance problems in the future such as the visitor-number management, preparedness for earthquake risks, as well as the prevention of possible security weaknesses. Turkey is a party to the UNESCO's conventions on cultural heritage. Therefore, the Turkish State is in charge of a management plan that examines the conflicts and defines the procedures between heritage management, tourism, and religious practices in Hagia Sophia.

hayata geçirilir. Dünyadaki benzer örneklerle bakıldığında, Paris'te yine dini işlevle kullanılan bir anıt olan Notre-Dame'ın belirli saatlerde kontrollü olarak ziyaretçiye açık olduğu görülür. Devlet, Ayasofya'daki miras yönetimi, turizm ve dini uygulamalar arasındaki çatışmaları irdeleyen ve prosedürleri tanımlayan bir yönetim planını ivedilikle uygulamaya koymalıdır. UNESCO'nun kültürel miras ile ilgili sözleşmelerinde taraf ülke olan Türkiye'nin olağanüstü evrensel değere sahip olan Ayasofya için, bu sözleşmelere uygun bir koruma ve bakım stratejisi geliştirmesi beklenmektedir.

Mine Esmer, Yrd. Doç. Dr., Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü

Notlar

1. Babasına atfedilse de Hagia Sophia II. Constantius tarafından Şubat 360'ta açılmıştır.
2. Pax Augusta ya da Pax Romana, Latince "İmparatorun Barışı", "Roma Barışı" anlamlarına gelir. Her iki terim de Roma İmparatorluğu'nun MÖ 27-MS 180 arasındaki uzun soluklu barış dönemi için kullanılır.
3. 2004-2005 Bahar Yarıyılı, Metin Ahunbay yürütücülüğündeki "MIT 606 Ayasofya: Tasarım, Strüktür, Sanat" adlı doktora dersi notları.
4. <https://www.platfromspace.net/home/aghia-sophia-and-a-reckoning-with-history?fbclid=IwAR2eYPvY9Y-N9Ve6p1dU29tVnxJ63XSS8JJS13B-cX4qhN94F0c8WWM-nu1LQIU> (Erişim tarihi: 06.08.2020).
5. <https://www.ermenihaber.am/tr/news/2020/07/23/Ayasofya-Ermeni-Kilise/188854> (Erişim tarihi: 06.08.2020)
6. <https://birartibir.org/siyaset/793-bir-empyeral-az-nesnesi-olarak-ayasofya> (Erişim tarihi: 06.08.2020)
7. <https://blog.iae.org.tr/gundem/hagia-sophiadan-ayasofya-mimari-ve-hafizanin-surekliligi> (Erişim tarihi: 06.08.2020)
8. <https://www.podbean.com/ew/pb-7ft47-e50025> (Erişim tarihi: 06.08.2020)
9. <http://www.icomos.org.tr/?Sayfa=Duyuru&csira=72&cdil=tr> (Erişim tarihi: 06.08.2020) ve https://www.europanostra.org/europa-nostra-calls-for-the-preservation-of-the-cultural-heritage-integrity-of-hagia-sophia/?fbclid=IwAR3ehquoGn-PINwu1qguKiPNabYb2b-2glMQ1xA22Q8Z_XDURJP-5Dh4hbXVQ (Erişim tarihi: 06.08.2020) ve https://sirincarkeoloji.wordpress.com/2020/07/24/ayasofya-ve-koruma-surecine-iliskin-aciklama/?fbclid=IwAR2dM1H5OTDw_l8odULVOTO2eJYRrT5mLldGw4ou5Vbl7kTqIJOZoiFdp4 (Erişim tarihi: 06.08.2020)

Kaynaklar

- Ahunbay, Z. (2015) "Dünya Mirası olarak Ayasofya ve Korumaya İlişkin Sorunlar", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 254, s.86-91.
- Bostan, İ. (2010) *Osmanlı Denizcilik Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Diker, H.F. (2016) *Ayasofya ve Onarımları*, FSMVÜ Yayınları, İstanbul, s.79-81.
- Mabeyinci Paulus (2010) *Ayasofya'nın Betimi*, Çev: S. Rıfat, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul.
- Mainstone, R.J. (1998) *Hagia Sophia: Architecture, Structure and Liturgy of Justinian's Great Church*, Thames and Hudson, London.
- Mcevoy, M. (2019) "Imperial Cities Under Sons of Constantine-Patronage: Ecclesiastical Buildings", *The Sons of Constantine AD 337-361*, Palgrave MacMillan, Cardiff, s.275-307.
- Necipoğlu, G. (2005) *The Age of Sinan, Architectural Culture in the Ottoman Empire*, Reaktion Books, Londra.
- Prokopios (1994) İstanbul'da *Iustinianus* Döneminde Yapılar: Birinci Kitap, Çev: E. Özbayoğlu, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1.4.

Konumuz Kamusal Mekân Olduğunda Yarışmalar...

Gülşen Kılıçreis Özyayın

Kamusal mekânın gerek mimari, gerekse planlama ölçeğinde biçimlenmesi, farklı üretim süreçleriyle belirlenir. Bu süreçte yapı çevrenin oluşmasında etkin bir araç olarak kullanılan yarışmaların farklı dönemlerde farklı amaçlara hizmet ettiği bilinir. Bazı durumlarda yarışmalar, iş alma, iş verme yöntemi olurken, kimi kez tasarımın ve planlamanın sorgulandığı eleştirel ve özgün ürünlerin ortaya konabildiği bir sürece de hizmet eder². Yarışmalar birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de, kentlerin modernleşme hikâyesi ile iç içe geçmiş şehir planlama ve mimarlık meslek alanlarına ait farklı mekânsal ölçeklerde söz söyleme, muktedir olma olgusunu da ortaya çıkarmaya olanak tanır³.

Yarışmalar yoluyla proje elde edilmesinin, hiç şüphesiz son derece önemli ve doğru bir yöntem olduğu konusunda bir sorun bulunmuyor. Yarışmalar eleştirel/sorgulayıcı yapısıyla toplumların ve kentlerin önemli modernleşme araçlarından biri olarak düşünüldüğünde, kamusal mekânın yeniden üretilmesine yaptığı katkı önemlidir. Ancak kentsel tasarım yarışmalarının bir süreç olarak yönetilme biçimi de bir o kadar önem taşımaktadır. Burada süreçten kast edilen, yarışma alanlarının seçim kriterleri, yarışma jürilerinin belirlenmesi, yarışmaya katılan projelerin değerlendirilmesi ve seçilen projenin uygulanmasıdır.

Meseleye bu açıdan yaklaşıldığında, bir süreçtir İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB) tarafından açılmış ve açılmakta olan kentsel tasarım ölçekli yarışmalarla ilgili yaşanan süreç bu konuda bazı soruları gündeme getirebiliyor:

- Kentin belirli yerlerindeki kamusal mekânlar için açılan yarışmalarda bu alanlar, yarışmayı açan kurum İBB tarafından hangi gerekçelerle belirleniyor? Bu aşamada “yarışma alanlarının belirlenmesi sürecinde” katılım boyutu devreye giriyor mu?
- Noktasal yerler için belirlenen farklı yarışma alanlarına yönelik bütünsel bir yaklaşım var mı? Bu alanlar için beklenen kamusal mekân tasavvurlarının planlama süreci ile bir ilişkisinin kurulabilmesi düşünülüyor mu? Düşünülyorsa bu ilişkinin nasıl kurulacağı ile ilgili yöntemler

“Unutmamalıdır ki meydan olan, şehir içinde iyi veya kötü, o şehir halkının toplanabileceği arızasız boşluktur... Meydanlar mitinglerin, büyük siyasi nümayişlerin, ibtilallerin, on binlerce insanı toplayan duvarsız ve tavansız salonlarıdır; onun içindir ki müstebit, despot idareler meydanları hiç sevmemişlerdir, meydanları şenlendirme, güzelleştirme adı altında, havuzlarla tarhlarla, ağaçlarla arızalandırmaya, mümkün olduğu kadar insan ayağının basacağı sabasını daraltmaya çalışmışlardır.”

Reşad Ekrem Koçu (İstanbul Ansiklopedisi, 1960:2252)¹

yarışmaya çıkmadan önce kentlilerle paylaşılıyor mu?

- Şeffaf, katılımcı bir yaklaşımla kenti yönetmeyi vaat eden yerel yönetim, yarışmalar sürecinde ne kadar şeffaf ve katılımcı bir yapı ortaya koyabiliyor?
- İBB tarafından yarışmaların açılmasına karar verildikten sonra, kimi durumlarda kentlilerin o yerle ilgili kendilerine yöneltilen sorulara yanıt vermesiyle elde edilen görüşler, ne kadar yarışma sürecini etkileyebiliyor ve katılımın sadece sürecin bu noktasında devreye girmesi yeterli görülebiliyor mu?
- Yarışmaların kavramsal çerçevesini belirlemek üzere, kamusal mekânlardaki dönüşüm süreçlerinin derinlemesine çözümlemesinin yapılmasını, İBB, yarışma jürisinden talep ediyor mu? Bu soruların işaret ettiği konulara daha yakından bakalım.

Yarışmaya çıkarılan alanların konumları, yerleri ve yarışmanın neden o yerler için açıldığının gerekçeleri kamuoyu ile tartışılmadığından, baştan beklenilmediği halde yarışmanın açılma amacından sapacak türde risk oluşturabilme olasılığı bulunmaktadır. Oysa neoliberal politikaların büyük şantiyeleri olan günümüz kentlerinde, mevcut planlama geleneğine yeniden bakmak ve yarışmaları da bu bağlamda yeniden sorgulamak gerekirken henüz ülkemizde bu konuda yenilikçi bir yaklaşımın olmadığı görülmektedir. Halbuki yarışmaların her birini müstakil biçimde ele alan bir yaklaşım yerine, kentsel stratejilerin belirlediği bir çerçevede ve bütünsel bir kavrayışla ele alınması beklenmelidir. Daha açık bir ifadeyle; bir kamusal mekân için açılan kentsel tasarım ölçekli bir yarışma alanının seçilme kriterleri açık olmalı,

kentsel stratejilerle ve planlama süreciyle ilişkisi kurulmalı, öte yandan bu sürecin katılıma açık ve şeffaf olması da hedeflenmelidir. Dolayısıyla yarışmaların doğrudan jüri oluşumu ve şartnamenin hazırlanması ile başlatılması yerine, sürecin yukarıda belirtilen yer seçimi kriterlerinin belirlendiği ve kentsel stratejiler bütünlüğü içinde ele alınan bir yaklaşımla başlatılması kent için daha sağlıklı bir yarışma sürecinin oluşmasını sağlayacaktır.

Kentlilere, özgürce karşılaşma, iletişim kurma ve deneyim oluşturma olanağı sunması beklenen kamusal mekânların, kavramsal olarak yeterince tartışılmadan yarışmaya açılması da temel bir sorun oluşturmaktadır. Oysa kamusal mekânları sadece fiziksel olarak düzenlenecek yerler biçiminde görmeyen ötesine geçilmeli, kavramsal çerçevenin belirlenmesine yönelik yaklaşımlar geliştirilmelidir⁴.

Kamusal mekânın toplumlar ve kentlerle beraber dönüşüme uğradığı, İstanbul gibi farklılıkların bu derece önem kazandığı bir kentte, kamusal alanın mekândaki izinin nasıl ve kim tarafından üretileceği konusunun farklı kesimler tarafından tartışılması katılımı güçlü hale getirir. Katılım, sadece şartnamenin hazırlanması aşamasında jürinin inisiyatifine bırakıldığında da çok çeşitli durumlar ortaya çıkabilir ve farklı yarışma alanları için eşitsiz bir durumun oluşmasına neden olabilir. Bunun için yarışmanın öncesinde katılım boyutunun daha geniş olacağı bir yapının belirlenmesi, kentsel adaletin gerçekleşmesini de daha olanaklı hale getirebilir. Bu bağlamda kamusal alanın ve bunun mekânda tezahür etme biçiminin kavramsal çerçevesinin, geniş ve çok

paydaşlı bir katılım mekanizmasıyla tartışılması sürecin daha sağlıklı çalışmasını sağlayacaktır.

İstanbul'un farklı politik evrelerinde gerçekleştirilmiş olan yarışmalarla, güncel durumda İBB'nin açtığı yarışmalar üzerine bir tartışma ve eleştiri yapılması gerekliliği bulunmaktadır. Böyle bir adım, bir taraftan yarışma kültürü oluşumuna katkı oluşturacak, öte yandan da İBB'nin, yapacağı her türlü çalışmada kentliye vaat ettiği açıklık, şeffaflık ve katılımçılık yaklaşımını işletir hale gelmesini sağlayacaktır. **■**

Gülşen Kılıçreis Özyayın, Prof. Dr., MSGSÜ Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

Notlar

1. Neşe Gurallar, çalışmasında, mekânsal dönüşümünü incelediği Beyazıt Meydanının farklı tarihsel evrelerde kapsamlı analizini yapar. Bu çalışmada ele aldığı Reşad Ekrem Koçu'nun meydanla ilgili yaptığı tanımlaması (s.55), günümüzdeki meydanlara dönük müdahaleleri anlamak açısından da hâlâ güncelliğini korumaktadır. Gurallar, N. (2010) "Bir Cumhuriyet Dönemi Tartışması, Meydan ya da Park? Kamusal Mekânın Dönüşümü: Beyazıt Meydanı", *Cumhuriyet'in Mekânları Zamanları İnsanları*, Dipnot Yayınları, Ankara.
2. Mimarlar Odası Ankara Şubesi ile Genel Merkez'in ortak yayını olan *Yarışmalar Dizini 1930-2004* isimli kitap, yarışmalar konusunda çalışan birçok araştırmacı için temel bir başvuru kaynağı olmuştur. Yasemin Sayar söz konusu *Yarışmalar Dizini*'ni kullanarak, Kasım-Aralık 2004 tarihli, 320 sayılı *Mimarlık* dergisinin "Her Daim Gündemde: Yarışmalar" konulu dosyasında "Türkiye'de Mimari Proje Yarışmaları 1930-2000: Bir Değerlendirme" başlıklı makalesini hazırlamıştır. Sayar, Erken Cumhuriyet döneminden bugüne kadar mimari proje yarışmalarını inceleyerek 1933-50, 1950-80, 1980-2000'ler olarak adlandırdığı üç dönemin mimarlık kültürünü, dönemler içinde gelişen bir dizi toplumsal ve siyasal olguyla birlikte açıklamıştır. "İstanbul'da Kentsel Tasarım Yarışmalarına Bir Bakış" isimli makalede ise bu defa, kentsel tasarım ölçekli yarışmaların nasıl yaygınlaştığını ortaya koymak üzere bir değerlendirme yapılmıştır. Özyayın, G. (2008) "İstanbul'da Kentsel Tasarım Yarışmalarına Bir Bakış", *Mimar.ist*, Sayı: 29, s.68-75.
3. MSGSÜ Bilimsel Araştırmalar Projesi olarak yürütücülüğünü yaptığım "Cumhuriyet'ten Günümüze Mimari – Kentsel Ölçekli Yarışmaların Tarihsel Arka Planı" isimli araştırma projesinin (ekip üyeleri: Müge Özkan Özbek, Maya Arıkanlı Özdemir, Kumru Çalgın, Ceren Lordoğlu, Deniz Başar ve Ayşe Aşığıl) verilerine dayalı olarak hazırlanan "Türkiye'de 1950-1980 Dönemi Kurumlar, Olaylar, Ölçekler: Planlama Yarışmaları" başlıklı makalede yarışmalar; dönemi şekillendiren olaylar, kurumlar ve yasalar eşliğinde ilişkisel olarak ele alınıp bir tarihsel arka plan okuması yapılmıştır: Özyayın vd. (2010) "Türkiye'de 1950-1980 Dönemi Kurumlar, Olaylar, Ölçekler: Planlama Yarışmaları", *Planlama*, Sayı: 50, 2010/3-4, s.71-87.
4. Aykut Köksal "Yitik Kentin Peşinde" isimli yazısında üç değişik coğrafya, üç özel tarih, üç farklı deneyim olarak ele aldığı Safranbolu, Bologna, Berlin kentlerinin her birinin kendine özgü olan koruma öykülerinden bahseder. Bu kentlerden Berlin'de yapılan kentsel tasarım ölçekli çalışmaları, anlamı öne çıkaran, belleğin görünmeyen katmanlarına da ulaşmayı amaçlayan bir yaklaşım örneği olarak ele alır. Potsdam ve Leipzig meydanları için 1991 yılında açılan ilk yarışmanın, programın ilk adımını oluşturan bir düşünce yarışması olduğunu; bu yarışmada ortaya çıkan ana kavram doğrultusunda, uygulamayı belirleyecek olan ikinci yarışmanın açıldığını belirtir. Köksal, A. (2009) "Yitik Kentin Peşinde", *Anlamın Sınırı*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s.103-121.

Competitions, When We Talk About the "Public Space" Nowadays, many competitions under the frame of architectural/urban design have been organized by the İstanbul Greater Metropolitan Municipality. In parallel to the mentioned progress, some issues, discussions and questions have been brought on the agenda. We surely believe that obtaining architectural/urban projects through competitions is an extremely important and straight method. But this method also brings the responsibility of organizing and managing the process correctly. In that context the question of the reasons and motives for the competition for the determined public space decided by the Metropolitan Municipality poses. Or, the enquiry of being organized as a participatory process and within a satisfying theoretical and conceptual background. Thus, a range of questions come on the agenda, underlining the necessity of discussions and inquiries on the architectural and urban competitions organized by the İstanbul Metropolitan Municipality. A sensible and inclusive approach in that process will support the method of competitions for the public areas, and as well will prove the promised principles of the İstanbul Municipality such as; transparency, participation and involvement.

Bilgi Bilime, Sanat Sanata, Mimarlık Mimarlığa Karşın İlerliyor

İrem Mollaahmetoğlu Falay - Ferhan Yürekli

Bilgi'nin ('kabul gören'in) radikal çıkışlara karşı koruma altına alınarak dondurulması genelde, her düşünce-üretim alanında yüzyıllardan beri sürmektedir. Ancak gelişme için bu koruma kalkanlarının radikal çıkışlarla kırılarak gelişme çabaları da hep olmuştur; bastırılmaya çalışılsa da... Çünkü 'şüphe duyup soru sormak' çalışan beyinlerin etkin özelliğidir.

Örneğin 2500 yıl önceki filozoflar insanın hayret etme yeteneğinden yola çıkarak, bazı insanlar, alışkanlıkların dışına çıkabilir, dünyayı hazır, verildiği gibi kabul etmek yerine –oldu-bitileri umursamazca benimsemek yerine– gerçeği bulmaya ve anlamaya çalışırlar diyorlardı. Sokrat 'Atina uyuşuk bir at; ben onu uyandırmaya çalışan at sineğiyim' tanımlamasını yapmıştı.

Sokrat'a göre Atina'da o yıllarda çok sayıda Sofist yani bilen ve öğreten olması, Atina'nın bir uyuşuk at olmasını önlemiyordu. Çünkü "sofist"ler bildikleri şeyle yetiniyor ve övünebiliyorlardı. Filozof olarak anlamadığı çok şey olduğunu bilen ve bundan rahatsız olan Sokrat ise "bildiği hiçbir şey olmadığını" biliyordu ve bu Sokrat'ın Atina'nın en bilge kişisi olmasını sağlıyordu.

Sokrat'a göre bir soru bin yanıtta daha güçlü olabilir. Sokrat, "bir filozof öğrencileri ile birlikte 'anlamaya' çalışır" diyor. Sokrat ders vermiyor, konuşuyor. Kendisine düşen şeyin insanların doğruyu "doğurmasına" yardımcı olmak olduğuna inanıyor. Çünkü gerçek kavrayış insanın içinden gelir, başkaları tarafından öğretilemez. İnsanın içinde kavradığı şeydir, gerçek "bilgi".

Sokrat'ın ölümü mahkûm edilmesi, toplumda geçerli olan değerlerle, doğru ya da ideal olan değerler arasında çelişki olabileceğini gösteriyor (Yürekli, 1997). Zaten bazı 'aykırı' mimarlar da yarışmada kazanamamayı Sokrat benzeri cezalandırma durumu olarak yorumlayabiliyorlar.

Yine bir felsefeci olarak Thomas Kuhn, bilimcilerin hangi soruları soracaklarını, hangi sorunları öncelikli kabul edeceklerini, hangi deneyleri nasıl yapacaklarını belirleyen, kabul görmüş inançlar bütünü içinde ortaklaşa ortaya koydukları ve başka bir tutuma olanak vermeyen modelini 'paradigma' olarak adlandırmıştır (Kuhn,

1962). Ona göre paradigmatik bilim döneminde özgür ve objektif bilim azınlıktadır, geri plana itilmiştir ve radikal fikirler bertaraf edilerek 'paradigma'nın sürmesi sağlanmak istenir. Bu ise bilim topluluğunun akademikleşmesine (dışa kapanmasına), "esnaf birliği" (lonca) tarzı yapılanmasına neden olmuş, mevcut olanı sorgulamak "işe yaramaz" olarak nitelendirilmiştir. Ancak "akılcı olarak seçilmiş deneysel çerçevelere dayanan, ilerici ve yavaş yavaş artan bir bilgi birikimidir" şeklinde özetlenebilecek geleneksel 'bilim' tanımı doğal olarak bir "devrim" olana kadar geçerlidir. Çünkü zaman zaman radikal düşüncelerden kaynaklanan araştırma bulguları geçerli 'paradigma' ile çelişir. Çelişkiler giderek devrim karakteri kazanır ki paradigma (akademya) bu radikal değişimleri kabul etmek zorunda kalır. Böylece daha önce radikal sayılanlar 'devrim' olarak 'bilim' haline gelir ve ortaklaşa kabul gören bir olgu, yeni paradigma olur; Kuhn'a göre tabii yıkılmak kaderiyle. Herhalde bu korkuyla saygın (!) Fransız Bilim Akademisi, Pastör'ün kuduz aşısını uzun süre onaylamamıştır.

Popper ise, "'bilim', gözlemler, deneyler, tümevarımsal çıkarımlarla bir kurama varır" görüşüne karşıdır. Çünkü ona göre "henüz gözlemediğimiz bir olgunun genellemeyi çürütme olasılığı" hep vardır (Popper, 1963).

Popper'a göre deney sonuçlarının önemi, kuramları doğrulamasında değil sadece çürütülebilir (yanlışlayabilir) kılmasında yatar. Sınama sonucunda yanlışlanamayan kuram ise "kuvvetlendirilmiş" olur ise de bu, kuramın sadece henüz çürütülememiş olması demektir. Bilimsel yöntem "cesur kuramlar" ortaya atmak ve onları "acımasızca" (çürütmek için) sınamaktan ibarettir. Bir kuramın cesur olması demek yerleşik kuramlara ters düşmesi demektir. Popper'ın bu sloganının altında, ancak ve ancak hatalarımızla öğrenebileceğimiz inancı yatar. Örneğin Bayındırlık Bakanlığının 60'lı-70'li yıllarda açtığı hastane, hükümet konağı vb. konulu mimari proje yarışmalarında kalıplaşmış aks sistemlerine (o dönemde bu tür yapılarda bizim betonarme teknolojimizin yapabileceği varsayılarak kabul edilen

6.40/6.40 aks sistemi) aykırı, ancak yeni olanaklar sunabilen önerilerin birinci elemeyi bile geçmemesini, cesur davranışlara karşı bir tür paradigma savunması olarak değerlendirebiliriz.

Popper'a göre ancak, sınanabilir, yanlışlanabilir ya da çürütülebilir (Popper bu terimleri eşanlamlı kullanır) kuramlar (dolayısıyla uygulamalar) bilimseldir, yani "bilimin kaderi onaylanmak değil çürütülmektir". Görülüyor ki bilimi olduğu yere getiren asıl yaklaşım, eleştirel yaklaşım, ortadan kaldırmaya aktif katılım, aktif ortadan kaldırma denemeleri, yani yanlışlama denemeleridir. Teorik olarak eğer bir mimari üsluba ulaştık deniyorsa, ömrü kuşkusuz kısa, hatta sıfır olmalıdır. Çünkü an'daki koşullara göre tasarlanmış bir projenin, sonraki an'larda da geçerli olması büyük olasılıkla olanaksızdır. Mimarlık eğitiminde de hocanın kabul etmeyeceğini bile onanmışlar yerine kendi önerisini (yani 'deney'ini) cesurca yapan, yine kendini acımasızca sınanan mimarlık öğrencisi, kendi hatalarından, hocasının deneylerinden öğreneceğinden çok daha fazlasını öğrenecektir. 30'lı, 40'lı yıllarda her gördüğünü taklit eden ünlü Philip Johnson, öncü modernist J. J. P. Oud'un Shell binası tasarımını

'oldu mu Oud, simetrik bina olur mu' diye eleştirince Oud'dan aldığı yanıt, 'ben yaptım kendi hatamı yaptım, senin gibi başkalarının hatalarını tekrarlamıyorum' olmuştu... (Resim 1-2)

60'lı yılların başında deneyselciği sorgulamaya başlayan Feyerabend bilimde kesinlik durumuna 'özgürlük' açısından bakıyor. Feyerabend'e göre de geçerli bilim (paradigma) anlayışı özgürlüğe engel, çünkü 'modernizm' ile birlikte, akla yatkınlık ve deneyle kanıtlanabilir (denenmiş) olma düşüncesi iktidar koltuğuna iyice oturmuştur. Bu durum mimarlık eğitiminde sıkça duyduğumuz "ama bu inşa edilemez" değerlendirmesidir.

Buna karşılık Feyerabend, bilimsel devrimler söz konusu olduğunda yani paradigmanın değişikliğe uğradığı sıçrama anlarında, "akılcılığın" (akıl değil) nasıl ihlal edildiğinin tarihsel örneklerini gösteriyor; 'bilgi'nin 'bilim'in boyunduruğundan kurtarılmasını, bilimin toplumlara dayatılmaması gerektiğini ileri sürüyor. Bilim, tanımındaki tartışma ve düşünce özgürlüğünü bir tarafa bırakarak baskıcı bir otorite işlevine sahip olmaktadır. Bilim adamının nasıl kilise savunucusu rolüne soyunmaması gerekiyorsa, bizim durumumuzda da mimarın, örneğin üsluplara angaje olmaması gerekir.

Feyerabend'e göre bilimsel ilerleme, bilim ihlallerin bir sonucudur ve bilim (denilen) ile bilim olmayan (denilmeyen) sürekli iç içe bulunmaktadır. Cahillik (yani kalıpları bilmemek), dik kafalılık, bilimin ilerlemesi için engel oluşturmaz, aksine bunlar bilginin ilerlemesinin önkoşullarıdır. Mimarlık okullarında yaygın görülen "tashih", 'cahil' öğrenciye söz hakkı bırakmayarak, bilimin iktidarının üretilmesidir.

Feyerabend'e göre "anything goes". Bu sloganın, bütün yöntemlere ya da teorilere düşman olunması gerektiği değil, tek bir yöntem ya da teoriye bağlı kalmanın bilim için iyi olmayacağı anlaşılmalıdır. Feyerabend, bilimde bireysel özgürlüğü temel olarak bireylerin her türlü bilme tercihleri ve iddialarının sınırlandırılmaması gerektiğini savunur. Yani anything goes = özgürlük (demektir). Bugün bilimin temelini oluşturan düşünceler, geçmişte önyargı, fantezi, tutku, aykırı gibi kavramlar olduğu için var. Bu yüzden bilim yaparken akla (hipnotize edilmiş akla) kapıyı göstermek gerekir; Farewell to Reason demek de "akıl"a değil "çerçvelenen akıl"ın bilimdeki tek ölçüt olmasına karşı çıkmaktır. Çünkü bilim, akla uygun bulunanlar dışı davrananlar sayesinde gelişmektedir. (Feyerabend, 1975). Yoksa bu bilim felsefesi düşünceleri aynı şeyin peşinde mi idiler; insan beynine yakışanın özgür akılla çerçeveleri kırmak olacağı...

Resim 1. Hoek van Holland, J. J. P. Oud, 1924.

Resim 2. Shell genel müdürlük binası, J. J. P. Oud, 1937.
Resim 3. Çeşme, Duchamp, 1917.

Resim 4. Sidney Opera Binası ve diğer yarışmacılardan örnekler, J. Utzon, 1956.
Resim 5. Pompidou Kültür Merkezi ve diğer yarışmacılardan örnekler, Richard Rogers, Renzo Piano ve Gianfranco Franchini, 1970.

Sanatta bu anlamda yani stilleşme ile sonuçlanmayacak kırılmayı Duchamp 1917’de başarmıştı. Duchamp’ın sanat alanına getirdiği kırılmadan sonra hâlâ bir stilleşme olması olası değil di ve olmadı. (Resim 3)

Mimarlığın kayda geçmiş tarihinin başından beri bir üsluplaşma, kalıplaşma -paradigmalaşma döngüsü içinde kaldığını biliyoruz. ‘Bilim’de de aynı durum olduğunu görüyoruz. Mimarlıkta da paradigmatlaşma ve ardından kırılma-yenilenme durumlarının –genelde yüzyılları aşan süreçlerde olsa da– görüldüğü bir gerçek. Her kırılmanın yeni bir kalıplaşma ile sonuçlanması da bilimde olduğu gibi kaçınılmaz. Neden kaçınılmaz? Sebep ‘ortalama insan’ın onaylanma gereksinimi duyması veya buna zorlanması olabilir. Burada bir Ferdinand Tönnies (1887) ikilemi *Gemeinschaft und Gesellschaft* (*Community and Society, cemaat ve cemiyet*) durumu söz konusu olabilir. Bu da stratejik kararların bir ‘cemaat’e’ (*gemeinschaft*) bırakılmasını gerektirir veya cemaat onayına kaldığını gösterir. ‘Stil’ler mimarlığın cemaatleridir. Cemaate mensup olmak, genel kabul göreni, dikte edileni üretmek, ‘cemiyet’ (*gesellschaft*) kavramı içinde özgürce üretmekten daha güven verici bulunabilir; tabii zayıf kişilikler, zayıf zihinler tarafından. *Gemeinschaft und Gesellschaft* yani ‘irrasyonel-rasyonel ilişkiler’, yani ‘paradigma üyelikleri-özgürlükler’ ikilemi mimarlıkta da karşımızda durmaktadır.

Mimarlıkta 1920’lerde yeni rasyonalizm paradigması yıkılmış, modern mimarlık ortaya çıkmıştı. Siyasal devrim ürünü ‘1920 Vkhutemas okulu Konstrüktivist Hareketi’* mimarın işverenin artık kral-papaz-aristokrat-burjuva değil,

sıradan halk olduğunu ilan etmişti. Bu etkiyle kılık değiştiren ‘Bauhaus’ da, biraz geç de olsa, bu harekete katılmıştı; ‘Dessau 1925’ ile.

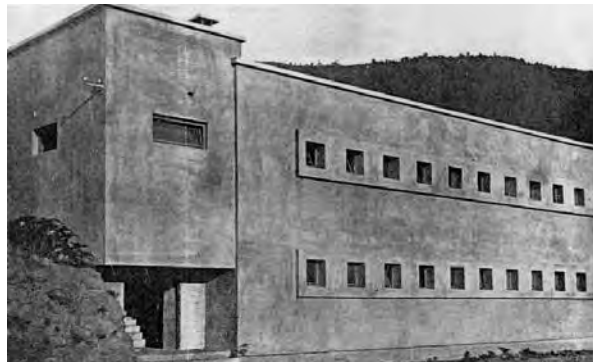
Modern mimarlık da yerini sağlamlaştırmak için, modernizm adını modernite kavramına tercih peşindeyken Team Ten’in insancillaşma talep eden karşı darbesi ile (Smithson, 1968) paradigma dışından uluslararası düzeyde devrimsel, teknolojik gelişme ve toplumsal değerleri olan önemli örnekler üretilebildi.

Önce 1957’de Sydney Opera Binası yarışmasında Saarinen jüriye gecikince, yokluğunda elelenen Utzon’un modernist kalıplara aykırı sıra dışı projesi sonuç bağlanmadan önce yetişebilen Saarinen tarafından, jüriye, yani sözde otoritelere karşı savunulup birinci yapılabildi... (Resim 4)

1970’de ise Pompidou (Beauburg) kültür merkezi yarışmasında 680 proje içinde aykırı nadir projelerden biri olan Richard Rogers, Renzo Piano and Gianfranco Franchini projesi de jüri başkanı Jean Prouvé’nin varlığıyla seçilmişti. Her iki yarışmada da etkin birer kişi paradigmatları yıkabilmişti. (Resim 5)

Daha sonra 60-70’lerde ilk belirtileri görülse de 80’lerde mimarlık postmodern kırılmayı yaşadı. 1966’da *Complexity and Contradiction*

Resim 6. Konutlar (Pritzker Ödülü), Alejandro Aravena, 2016.

Resim 7. Ankara Orduevi, C. Holzmeister, 1929.

Resim 8. İhsaniye Kömür İşletmeleri, S. Arkan, 1937.

Resim 9. New York Türk Pavyonu, S. H. Eldem, 1939.

Resim 10. Ankara Operası, ‘benzetilmiş’ hal, Bonatz, 1948.

in Architecture'ı yayımlayan Scott Brown ve Venturi, rasyonalist mimarlığa karşı çıkışlarıyla, muhtemelen *Akla Veda*'nın (1975) taşlarını döşemeye başlamışlardı.

2016'da ise 'stilist' olmak yerine insana karşı gerçekçi olma özelliği ile Pritzker ödülünün veril-

Resim 11. İstanbul Büyükşehir Belediye Binası, Nevzat Erol, 1953.

Resim 12. İstanbul Hukukçular Sitesi, Baysal-Birsel, 1960.

Resim 13. Kahvehane, Nezhid Eldem, 2003.

Resim 14. T.C. Washington Elçiliği, Shalom Baranes, 1999.

mesiyle yeni bir kırılmanın –umarız, stilleşmeyi, 'signature'laşmayı önleyici bir kırılmanın– işareti verilmiş oldu. Bir anlamda high style-imza mimarlıklarının ölümü ilan edildi, sıradan halkın mimarlığına dönüş, nihayet ödüllendirildi. (Resim 6)

Türk mimarlığına bakıldığında esas paradigma kırılması Cumhuriyet dönemi ile olur. Diğer yakıştırmaların ise geri dönme aracı olduğu da net olarak görülmektedir. (Resim 7-8 ve 9-10) Ancak bunu izleyen 1939'daki kırılmanın mimari değil politik olduğu apaçıktır. Atatürk'ün ölümünün hemen akabinde, adeta beklercesine, mimarimizdeki radikal geriye dönüşü, devrim karşıtı diğer gelişmelerle birlikte düşününce başka türlü açıklamak olanağı yoktur. Ancak bir mimar olarak bu tutuma üzölmek gerekmektedir. Bu mimarlığımızı geri döndürücü siyasi kopuş, 2-3 mimarın ürünleriyle sınırlı kalmış, kısa sürede aşılmış ve 50'lerde yeniden doğal süreç işlemeye başlamıştır.

1950'de hocalarına karşı çıkarak Güzel Sanatlar Akademisi ve İstanbul Teknik Üniversitesi öğrencileri, öğrenci projeleri ile tekrar Cumhuriyet ilkelerine uygun rasyonel-evrensel mimarlığa dönmüşlerdir. Bu öğrenci davranışı 1968'deki öğrenci başkaldırısının hazırlığı olarak da değerlendirilebilir mi? (Resim 11-12)

Yakın geçmişteki yeniden dönüş ise ilkinden de etkisiz olmuştur. (Resim 13-14)

Günümüz Türk mimarlığında ise bir paradigmanın hâkim olması mümkün görülmemekte *everything goes*'un kakafonik bir durumu izlenmektedir. Yine de üç paralel paradigmanın hakimiyetinden de söz edilebilir. 'Modernist özentili' yarışmalar paradigması, tarihsel değil, 'tarihsel özentili' bir resmi paradigma, ki okul, üniversite, belediye binalarında yansımalarını izlemekteyiz ve üçüncü olarak, dış imzaları taklit ile kişisel imza paradigması. Bunlara bir de kalfa mimarisi olarak bildiğimiz, bizim 'profesyonel vernaküler' demek istediğimiz kayıtsız (mimarsız) mimariyi de eklemek uygun olacaktır. Bu arada özellikle az sayıdaki genç mimarların akademya tarafından görmezden gelen çabalarının umut verdiğini de unutmamalıyız.

Günümüz mimarlık ve eğitiminin ortak sorunu mimarlığın bir teknik etkinlik –inşaat yapma– olarak görülmesinde yatıyor olabilir mi? Yani genel geçer uygulama koşullarına, başka bir deyişle inşaat yapma paradigmasına uyma zorunluluğu ve çabası... Mimarlığı inşaatçılık olarak değil 'toplumsal bir bilim' olarak göreyerek, biz de bu bilim felsefecilerinin değerlendirmelerine paralel bir konuma gelebilirdik; ancak ve öncelikle yanlışlarımızın 'yanlışlama denemeleri' olmasını sağlamak koşuluyla.

Ancak sonuçta tasarım hedefinin okul stüdyolarında mesnetsiz bir biçim aramaya döndüğünü yaygın olarak gördüğümüzü söylemek de mümkün. Özellikle şu 3D modellemenin hakim olduğu eğitim ortamının da bunu katmerli hale getirdiği apaçık değil mi?

Mimarlık eğitiminin her durumda kesintisiz usta-çırak ilişkisi içinde, yani paradigma aşılama olarak sürdürülmesi kırılma periyotlarını uzatıyor hatta kırılmalarını engelliyor, genç mimarların özgürlüğünü kısıtlıyor, onların henüz yaşamamış durumlara çözüm üretmelerine engel koyuyor... Mimarlık yarışmalarımız da okullardaki gibi bir usta-çırak değerlendirme anlayışıyla sürdürüldüğüne, denenmiş, onanmış 'inşa edilebilir' öneriler ödüllendirildiğine göre gelişme orada da kısıtlanıyor hatta engelleniyor; mimarlarımız doğal hamleleri, atılımları yapamıyor, paradigmanın kısır döngüsü içine kapatılıyor, ülkemiz mimarlığı çağımızın değişim-gelişim hızından mahrum bırakılıyor.

Görülüyor ki mimarlık ve eğitimi, stil (paradigma) kıskacından acilen kurtarılmak durumundadır. Stillere ve 'usta'lara (stil sahiplerine) veda etme zamanı çoktan gelmiştir. Stil baskısından, otorite tarafından onaylanmama kaygısından, mimarı ve mimarlık öğrencisini kurtarmak, korumak gerekiyor. İknaya yönelik mimarlık eğitimi artık terk edilmek durumundadır. Çünkü kalıcılık, bilime olduğu gibi insan aklına (mimar aklına) da uygun değildir. Mimarlık da bir bilimdir ve bilim muamelesi görmelidir; sanıldığı aksine karakterle yapılan 'bilek' çalışması değildir mimarlık.

Ayrıca "öğrenci" kritik bir kavramdır. Sokrat'tan alıntılarla açıklamaya çalışalım:

"Biz alışılmış anlamda 'öğrenci' kavramını benimsemiyor, mimarlık okullarında artık kendisine 'bilgi' aktarılmasını bekleyen öğrenci olmaması gerektiğine inanıyoruz. Hepimiz mimarlığın öğrencisiyiz, mimarlığın yanlışlarını ortaya çıkarmaya çalışıyoruz. Herkes öğrenci; her zaman öğrenci kalacağı için de bir grubu 'öğrenci' olarak ayırmanın anlamı kalmıyor. Bu ayırım daha da kötü olarak bir de öğretici (sofist) peydahlıyor. Yalnız 'öğrenci' olarak nitelenenlerin kusur ve yanlışlara düşme olasılığı ve hakkı olduğu ve kusur ve yanlışlardan arınmış bazılarının da onların bu davranışlarını kendi paradigmalarına göre yargılayıp 'tashih' ile görevli bulunduğu düşüncesi de anlamsızlaşıyor.

Günümüz mimarlık dünyasında görünen problemlere çözüm peşinde koşmaktan önce gizli problemleri bulmak gerektiğine inanıyoruz. Bu durumda mimarlık eğitimindeki iki tarafın da

soru sorma yeteneğini geliştirmesi ile birlikte koşulları anlamaya dolayısıyla sorunları bulmaya ve çözümlerini sağlayacak (henüz) bilinmeyen bilginin üretilmesine çalışması benimseniyor. Bilge olmakla, bilmek arasında ilişki olmadığını görüyoruz. Bunu hâlâ usta-çırak ilişkisi içinde eğitim yapanlara ve savunulara, yani zamane sofistlerine ithaf ediyoruz. Ancak 'öğrenci' giysisinin arkasına saklanmak da aynı derecede olumsuzdur. O zaman bazı zamane sofistlerinin ortaya çıkmasını kolaylaştırır, üniversitelerin 'uyuşuk atlara' dönmesine yardımcı olursunuz."

Sloganların, akımların, izm'lerin, müşteri beklentilerinin, geleneklerin ve genel-geçer anlamlandırmaların uyuşturduğu mimarlık dünyasında da, hiç değilse eğitimin "at sineği" görevini görmesi gerekmiyor mu?

İrem Mollaahmetoğlu Falay, Arş. Gör. Dr., İTÜ Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü

Ferhan Yürekli, Prof. Dr., İstinye Üniversitesi Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü

Not

1. Vkhutemas mimarlık okulunun bir özelliği de ders veren kadın oranının yüzde elli civarında olmasıdır.

Kaynaklar

- Tönnies, F. (1887) *Gemeinschaft und Gesellschaft*, Fues's Verlag, Leipzig.
- Khun, T. (1962) *The Structure of Scientific Revolutions*, University of Chicago Press.
- Popper, K. (1963) *Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge*, Routledge.
- Smithson, A. (1968) *Team 10 Primer*, Tekrar Basım: 1974, The MIT Press.
- Feyerabend, P. (1975) *Against Method*, Verso Books.
- Yürekli, F. (1997) "Sokrat ve Mimarlık Eğitimi", *Yapı*, Sayı: 182, s.20.

Knowledge Advances despite Science, Art despite Art, Architecture despite Architecture...

The protection of knowledge against radical breakthroughs has generally been taking place for centuries in every field of thought and production. However, even if it is tried to be suppressed, the development has always been with the breaking of these protection shields with radical breakthroughs, because 'to doubt and to ask questions' is a feature of active brains. Slogans, trends, isms, traditions prevent the development of the architecture. In this milieu at least education need to serve as a 'horse fly' like Socrates with radical outbursts. The condemnation of Socrates shows that there may be a contradiction between the values prevalent in society and the values that are true or ideal. Kuhn argues that there can be no scientific development without breaking the model that scientists jointly put forward within a body of accepted beliefs that determine which questions to ask. Popper emphasizes that science can move forward with falsifications, not verification tests. Finally, Feyerabend argues that scientific progress is the result of scientific violations. Duchamp agrees with these views in art as well as with his work, 'the fountain'. We think that since the beginning of its recorded history, architecture is suffering from following the styles patterning-long-term cycles.

Utarit İzgi Mimarlığında Konut ve Teknoloji: Kısa Bir Bakış

Nezih R. Aysel

Güzel Sanatlar Akademisi 1950'ler kuşağının mimar-hoca temsilcileri arasında yer alan Utarit İzgi'nin yaklaşık elli yıla yayılan mimarlık uğraşısının büyük bölümünü konut yapıları oluşturur. İzgi, ilk yapılarını yapmaya başladığında ülke koşulları ve mimarlık alanının büyük bölümünü oluşturan aile evleri onun mimarlığında önemli bir yer tutar. Uygulamaları arasında yer alan konutlar, küçük aile evleri, hafta sonu evleri, büyük ölçekli prestij konutları ve kent-yapı ilişkisinin dönüşümünde katlı apartman konutları gibi zengin örnekler içerir. Bu kısa yazı İzgi'nin¹ mimarlık yolculuğunu, bir kısmı yalnızca belgelerde kalan, bir kısmı küçük müdahalelerle yaşamını sürdüren konut yapıları üzerinden okumaya ve yapılar ile mimarlık ortaklıkları üzerinden 'İzgi Mimarlığı' hakkında daha kapsamlı çalışmalara giriş oluşturabilecek bir dönem denemesi yapmaya çalışıyor.

Mezuniyetinin ardından Güzel Sanatlar Akademisinde, Sedat Hakkı Eldem'in asistanı olarak Yapı Bilgisi ve Proje derslerinde görev alan İzgi, uzun denilebilecek bir süre yapı yapma fırsatı bulamadığını aktarır.² Hocaları Sedat H. Eldem, M. Ali Handan, Feridun Akozan ve Halit Femir gibi isimlerin çalışmalarına yardım ederek geçen bu dönemde, arkadaşları ile yapı yapma yöntemi olarak gördüğü yarışmalara katılır, ancak sonuç alamazlar. Yapı dersle-

rinde Eldem'e yardım eden İzgi, M. Ali Handan'ın talebiyle İnce Yapı derslerinde de kendisine yardım etmeye başlar, böylelikle yeterliğinin ardından hocası Handan tarafından İnce Yapı dersinin sorumluluğu kendisine devredilir. Akademinin duvarları arasında geçen bu dönem İzgi için bir beslenme, kendini geliştirme, hoca kimliğinin inşa edilmesi dönemidir. GSA'da Yapı Bilgisi ve İnce Yapı derslerinin kazandırdığı bilgi ve disiplinin İzgi'nin mimar kimliğinin oluşmasındaki etkisi sonraki yıllarda uygulamaları üzerinde açıkça izlenecektir.

İzgi'nin mimarlık pratiği içinde olduğu, ilk yapıyla (1956) başlayan ve 2003 yılında vefatı ile sonlanan, yaklaşık elli yıllık süreçte dünya ve ülke mimarlığı farklı dönemler ve etkiler altındaydı. Bu dönemin bir kısmının uluslararası modernizmin etkisinde geliştiğini söylemek pek yanlış olmaz. Kendi söylemiyle dünya mimarlığı ile eşzamanlı örnekler vermeye çalışan İzgi'nin uygulamalarında bu izleri görmek elbette ki kaçınılmazdır. Onun uluslararası mimarlık literatürü ve uygulamalarını yakından izlemesi ve uygulama deneyimleri, mimarlığında açıkça izlenen malzeme ve teknoloji bağlamındaki motivasyonunun kaynağıdır.

Modernin İzinde Konut Denemeleri

İzgi'nin mimarlık üretiminin ilk örnekleri Akademi'den arkadaşı Mahmut Bir³ ile birlikte tasarlayarak inşa ettikleri bir dizi konuttur. Dönemin modernist dilinin izindeki bu uygulamalar aynı zamanda konut konusuna evrensel ile yerel arasında bir bakış ve yorum katma çabasıdır.^{4,5} İlk yapı 1956 tarihli, kendisi de mimar olan Nedim Karakurt için Feneryolu'nda yapılan evdir. **Nedim Karakurt Villası**, bahçedeki yaşlı ağaçlara ve eski bir konumuna göre biçimlenir. Servis alanları ve küçük bir çalışma ofisi zemin katta, yaşama mekânları üst katta planlanan yapının bir bölümü pilotiler üzerine yerleştirilir. Bahçe yönündeki salon terasının döşemesi ve tavanı yırtılarak korunan ağaç, yerin doğal öğelerinin önemi ve çevre ilişkileri bağlamında İzgi mimarlığına dair önemli ipuçları içerir. Benzer

1. Nedim Karakurt Villası (1956, Mahmut Bir ile). Ağaç dokusu ve eski grotun belirleyici olduğu kitle çözümü, malzeme farklılığı ve pilotiler ile üst kat bütünüyle ayrıştırılmış ve yatay etki güçlendirilmiştir.

bir yaklaşımla ileriki yıllarda Kamhi Yalısında da (1979) yapıya yakın konumdaki bir ağaç çatı yırtığından geçirilerek korunacaktır.⁶

İlk yapının olumlu etkisi *İzgi ve Bir'e Anadolu* yakasında bir dizi yapı yapma fırsatı sağlar.⁷ İkinci yapı ilk yapının sahibinin yazar kardeşi Esat Mahmut Karakurt için Kalamış'ta yapılan üç katlı küçük bir aile apartmanı denemesidir. Dikdörtgen bir kitleye dışarıdan yaslanan yarı açık bir merdiven ve derin konsollu takma balkonlar yapının kimliğini belirler. Kitlenin dar cephelerinde servis alanları için basit ışık yarıkları açılmış, geniş cephelerinde strüktür öne çıkarılarak dolgu duvar ayrıştırılmış ve yüzeyleri koyu renk ile gölgelendirilmiştir.

Göztepe İmamverdi Villası (1957), tek kata yayılan geniş cepheli yerden yükseltilmiş bir terasın çerçevelediği bir cephe kurgusu ile tamamlanır. Duvar, zemin ve çatının oluşturduğu çerçeve, uluslararası mimarlığın tanıtıcı çizgileri ile ilişkilendirilir. Yapının önünde cephe boyunca uzanan ve yapının kimliğini tanımlayan teras, *öyle bir iddiası olmamasına karşın*, geleneksel mimarinin dış sofasını anımsatır. Yaşama mekânları ile yatak odalarını ayıran geçişli giriş holü, tek çatı altında kurulan iki kitleyi ön teras ve arka cephedeki teras ile bütünlendirir. Bu yaklaşımla, uluslararası mimarlığın yerel değerlerle bir sentezidir.

İzgi-Bir ortaklığının son uygulaması olan **Muammer Arıtan Villası** (1959) ise genel etkisiyle Le Corbusier mimarlığından esinler taşır. Kare formunda küçük bir arsaya yerleşen yapının, bahçe elde etmek amacıyla bir kısmı pilotiler üzerinde yükseltilerek çözümlenmiştir. Bahçe katında küçük bir servis alanı ile garajın çözümlenmiş, üst katta planının ortasında açılan avlu ile bahçe evin iç yüzeyine taşınmıştır. Avlunun iç yüzeyleri, cam ve düşey dizili ahşap çitlerle detaylandırılmış hafif pano duvarla çevrilidir. *İzgi'nin* daha sonraki uygulamalarında farklı ölçü ve oranlarda kullandığı düşey ahşap kaplamaların ilk izlerini içermesi ve yüzey denemelerinin başlangıcı olması açısından *İzgi* mimarlığında bir düşünce eşliğidir. Yapının gerçekleştirme tarihi dikkate alınırca *İzgi'nin* henüz belirgin olarak izlenmese de dönemin sınırlı malzeme olanaklarını zorlayarak cephe kuruluşunu tartışmaya ve yüzey denemelerine başladığını söylemek mümkündür.

Mahmut Bir'in erken vefatı ile biten birlikte üretme süreci, *İzgi'nin* tek isimli uygulamalarından biri olan Haluk Şaman Villası (1959) ile devam eder. Mahmut Bir ile başladıkları bahçeli

evler dizisinin devamı niteliğindeki yapı, bir ara bahçe ve galerili sofa ile tek bir çatı altında bütünleşen iki evden oluşur. Şaman Villası, plan çözümü, kitle özelliği ve mekân ilişkileri bakımından bir değişimin başlangıcına işaret eder. Tipolojinin kısır simetrisinden kurtararak yorumlanan ikiz villanın ara bahçesi evleri birleştiren ama aynı zamanda ayıran bir boşluk olarak değerlendirilir. Bu yaklaşımın farklı bir yorumu *İzgi* tarafından daha sonra Burgazada Kamhi-Grünberg İkiz Villasında (1968) denenecektir. Dar parselde bahçeli iki konut yapmanın yaratıcı çözümü tipolojinin özgün bir yorumu ve katkı olarak değerlendirilebilir. Şaman Evi aynı zamanda *İzgi* mimarlığında galerili iç mekân tasarımının ilk örneği olması ile birlikte İmamverdi ve Arıtan Evlerinde denemeye başlanan büyük ışık yüzeylerinin kullanımını geliştirmeyi içermesi açısından dikkate değerdir.

İzgi Mimarlığının Mottosu: Malzeme ve Teknoloji

İzgi mimarlığının ara nefesleri içinde konut dışı bir örnek olan **Brüksel Uluslararası Pavyonu** (1958), Akademiden dört kişilik bir ekip olarak hazırlandıkları yarışma ve sonrasında yapının

2. Esat Mahmut Karakurt Apartmanı (1956, Mahmut Bir ile). Cephede strüktür çözümlenmesi denemeleri, taşıyıcı strüktür, koruyucu duvar ve boşluğun kuruluşu (Salt Araştırma Utarit *İzgi* Arşivi).

3. Muammer Arıtan Villası (1959, Mahmut Bir ile). Avlu cephesinin kuruluşu, hafif cephe denemelerinin başlangıcı (Salt Araştırma Utarit *İzgi* Arşivi).

4. Feneryolu Haluk Şaman Villası (1959). Bütünleşik yapı altında iki villanın genel görünümü (Salt Araştırma Utarit İzgi Arşivi).

uygulanma fırsatı, İzgi'ye daha sonraki uygulamalarında düşünce eksenini oluşturacak olan iki açılımın –mimarlığın sanat ve teknoloji ile ilişkisinin– ilk kez büyük ölçüde yorumlandığı zengin bir laboratuvar ortamı sunar. Modüler seramik panolarla kaplı bir duvarın bütünleştiği, Mies etkisinde, bağımsız iki bloktan oluşan pavyonun çelik strüktürü, standart modüllerden oluşan perde duvar sistemi ile giydirilir.⁸ Modüler, sökülebilir ve yeniden kurulabilir özellikteki yapı, hocanın yapıları üzerinden tartıştığı tasarım-teknoloji ilişkisinin sorgulanmasının başlangıcı olarak değerlendirilebilir. Yapı, İzgi'nin sonraki yıllarda yapılarında yorumladığı hafif duvar, perde duvar, inşa teknolojisi ve sanat-mimarlık ilişkisi kavramlarını içermesi bakımından ayrıca kayda değerdir.

Brüksel Pavyonunun motivasyonu ile tasarım-teknoloji bağlamı bir mimarlık üretimine yönelen İzgi, GSA'dan hocası Asım Mutlu ve genç meslektaşı Esat Suher⁹ ile Akademi bünyesinde kurdukları “M3 Şehircilik Mimarlık İnşaat

5. Brüksel Pavyonu (1958), genel görünümü (Salt Araştırma Utarit İzgi Arşivi).

6. Utarit İzgi Brüksel Pavyonunun inşa sürecinde (Nezih Aysel Arşivi).

Atelyesi” altında mimarlık üretimine devam eder. Akademi içindeki ofiste, M3 Mimarlık Ortaklığı altında bir benzerini Mahmut Bir ile yakaladığı bir dizi yapıyı tasarlama ve inşa etme fırsatını bulan İzgi, birkaç yıllık kısa bir dönemde her biri bir mimarlık deneyi olabilecek uygulamalar gerçekleştirir. Ortaklığın ilk işlerinden biri Pendik'te **Adnan Kunt Villasıdır** (1964). Yapı, mekânı oluşturan mimarlığın temel elemanlarının (döşeme, duvar ve örtü) taşıyıcı strüktürden bütünüyle ayrıştırılması prensibiyle çözümlenmiştir. Hafif konstrüksiyon ve ön üretimli panolar, yapının dış yüzeyini oluşturur. Mimarlar, strüktürün dış yüzeyini beyaz bırakmak amacıyla ilk kez kayar kalıpla beton dökmeyi denerler. Betonarme strüktüre metal kenetlerle bağlanan ahşap kirişlemeler ve katmanlı pano duvarlar, yaz evinin kimliğini belirler. Farklı kotları ilişkilendiren galeri boşluğu ile bütünleşen sofa ve teras ikilisi, İzgi mimarlığında zaman zaman öne çıkan mekân organizasyonunun gelişkin bir ilk örneğidir. Yapının betonarme iskeletinin parçası olarak tasarlanan ve servis alanlarını ayıran yüzen perde duvarlar üzerindeki Füreya Koral seramikleri mimarlığın yalnızca teknoloji ile değil sanatla da kurduğu güçlü ilişkinin izleridir. Grubun, Kunt Yalısı dışında önemli bir yapısı **Harbiye Başak Sigorta Binasıdır**. Sınırlı bir yarışma ile elde edilen yapıda, çıplak bırakılan betonarme strüktür yine kayar kalıp yöntemiyle dökülür. İzgi'nin perde duvar araştırmalarının bir denemesi olan yapı tamamen yerli olanaklarla detaylandırılmış ilk örnektir. Girişte yer alan Füreya Koral imzalı *Toprak, Su, Ateş ve Hava* temalı seramik duvar panosu ile birlikte, yapıya özgü detaylarla çözümlenmiş bölme panoları ve donatılar yapının özgün kimliğinin parçasıdır.¹⁰

İzgi'nin tek isimli uygulamaları arasında yer alan **Burgazada Kamhi-Grünberg İkiz Villası** (1968), tasarım ve teknoloji birlikteliğinin yarattığı bir çözüm olarak görünür. İkiz villa, dar bir ara bahçe ile bütünleştirilerek birlikte çözümlenmiştir. Her iki evin, bahçe kotunda yer alan sofa-salonun ve üst kat galerisinin, yapısal zorluklara karşı tasarlanan geniş açıklığı evin çevre ile bütünleşmesini amaçlar. İzgi, bahçe ile bütünleşmeyi, taşıyıcı strüktürü hafifleterek ve üst kat terasını yer yer çatıya asarak çözümler. İzgi, bu yapı özelinde, mekânın ‘yer’ ile bütünleşmesi adına strüktürel zorlukları tasarımın temel uğraşısı olarak değerlendirerek mimarlık adına önemli bir tartışma alanı açar. Yapının çevreyle ilişkisini güçlendiren ve kimliğini belirleyen narin strük-

tür, çatıya asılı teraslar, büyük cam yüzeyler ve ahşap kullanımı ile az eğimli, parçalı metal çatı aynı zamanda mimarın dönem uygulamaları içinde baskın olarak hissedilen tasarım-teknoloji ilişkisinin güçlü bir biçimde yansıtır. Beyaz beton bu kez gizli kalıpla dökülür. Kullanılan kalıp sisteminin uygulama pratiğine bağlı olarak geliştirilmesi yenilenme arzusunun göstergesidir. İkiz ev, İzgi'nin Kunt Evi ile başlayan, malzeme ve teknolojiyi, tasarımın yapıyı çözümleyen ve bütünleştiren bir aracı olarak değerlendiren denemeleri içinde izlenmelidir.

Burgazada'da eş zamanlı bir diğer uygulama **Halit Aksoy Apartmanı** (1968, A. Muslubaş ve A. Demir ile), küçük bir apartman yapısının çevre ölçeği ile ilişkisinin çözümlenmesini problem edinir. Yapı, ekonomik malzeme seçimleriyle birlikte kitle çözümü ve elemanların ayrıştırılarak detaylandırılması açısından İzgi'nin dönem uygulamaları ile düşünce bütünlüğü taşır.¹¹

Detay ve Mobilya

Utarit İzgi, 70'lerin başında GSA'nın genç hocaları Ali Muslubaş ve Mustafa Demirkan ile "ARMO Mimarlık, Mobilya ve Dekorasyon" ortaklığında yeni bir mimarlık yolculuğuna başlar. Yapılar listesinde bu tarihten itibaren yoğunlaşan iç mekân düzenleme çalışmaları, grubun mobilya tasarımı ve üretimiyle olan bağlantısı ile ilişkilendirilebilir.

Bu dönem uygulamaları içinde **Pensoy Evi Havuz Pavyonu** ve **Beylerbeyi Kamhi Yalısı** tasarım, yapım tekniği ve detay uygulamaları ile öne çıkar.¹² Mimarın detaycılığının ve malzeme denemelerinin yetkin örnekleri arasındaki bu yapılardan özellikle Kamhi Yalısı, inşa metodu, mekân kurgusu, yüzey kuruluşları ve detaylarıyla İzgi mimarlığının başyapıtı olmaya adaydır. Yalının yerinde bulunan bir müstemilatın yıkılması durumunda yerine bina yapılamaması mimarları özel bir inşa yöntemine zorlar. Yalı, mevcut yapının dışına yerleştirilen sekiz büyük çelik taşıyıcıya asılan çatı ve döşemeler ile tersten inşa edilmeye başlanmış ve adeta bir yenileme projesi niteliğinde tamamlanmıştır. Tersten inşa süreci eski yapının yerini yavaş yavaş yeni yapıya bırakmasıyla sonlanır. Koşulların zorladığı tasarım mekânı özgürleştirir ve mimarlara yüzey kuruluşları için bir laboratuvar ortamı verir. Planı ve özellikle yapının merkezinde yer alan ve zeminden çatıya kadar açılan katlı galeri boşluğunu belirleyen, denize paralel konumlanan çelik strüktürdür. Bölme duvarları ve yüzeyler özgürdür.

Yapı, yalı yapılarının klasik dengesini denize uzanan aks üzerinde kurar, böylelikle karniyarık planlı Boğaziçi yalısı çözümüne ulaşır. İzgi'nin ilk uygulamalarından itibaren izlenen sofa-salon, bu yapıda da üç kat yükseklikli merkezi bir iç boşlukla birlikte biçimlenir¹³. Boşluğu gökyüzü ile ilişkilendiren çift cidarlı açılabilir kubbe, boşluğun kara yönünde yer alan ve onunla bütünleşen merdiven strüktürü, merkezi vurgulayan unsurlardır. İlk örneklerde yaşamın bir parçası olarak yer alan, farklı kotları bağlayan galeri boşlukları, giderek daha merkeze yerleşen ve merdivenin yapının konum ve ölçeğine bağlı olarak bir temsil ögesine dönüştüğü bir yoruma kavuşacaktır. Yapım tekniğinin kazandırdığı özgürlük cephede de kendini gösterir. Kamhi Yalısı, mimarın yenilikçi malzeme ve detay denemeleri açısından bir sergi niteliğindedir.

Dönemin nitelikli uygulamaları arasında cephe kuruluşu bağlamında Küçükalyalı Çavuşoğlu Villası (1977, M. Demirkan ve A. Muslubaş ile) ile Kanlıca Edgü Yalısı (1980, M. Demirkan ve A. Muslubaş ile) dikkate değerdir. Her iki yapıda cephe kuruluşunun, çıkma saçak ilişkilerinin detaylandırılması yere özgü izler taşır. Malzeme seçiminde Çavuşoğlu Evinde görece yenilikçi malzeme ile hafif bir cephe kuruluşu aranırken, Edgü Yalısında geleneksel malzeme ahşap çağdaş ve yenilikçi detay çözümüyle Boğaziçi'ne özgü yorum kazanır.

İzgi mimarlığının teknoloji ile ilişkisi, tasarım ve inşa arasındaki çeviricidir. Uygulamalarının (neredeyse) tümü, ofis denetiminde gerçekleşir. Mimarın sorumluluğu temsil, proje boyutunda kalmaz, ön üretim alanı olan atölyelerde, yapı alanında sürer ve yapı yaşama katılana dek devam eder. Böylelikle olası tüm müdahaleler proje, öngörü sürecinin izinde tasarım bütünlü-

7. Pendik Adnan Kunt Villası (1964, Asım Mutlu ve Esat Suher ile). Tüm yapısal elemanların okunduğu ve tasarımın bileşeni olduğu strüktür çözümlemesi olarak yapının genel görünüşü (Salt Araştırma Utarit İzgi Arşivi).

8. Taşıyıcı strüktür ve eleman detayları ilişkileri (Salt Araştırma Utarit İzgi Arşivi).

9. Yapının kara yönünde giriş cephesinde düşey ahşap kaplama ve rampa detayı (Salt Araştırma Utarit İzgi Arşivi).

ğünde yine mimar tarafından çözümlenir. Büro- da bütün detaylar çizilir, inşa edilecek ve yapıya katılacak hiçbir detay ve uygulama, sürpriz olarak inşa sürecine ertelenmez. Yapıdaki her çizgi; detayı, kitleyi etkileyen her kanal, yüzey birleşimleri defalarca çizilir. Ölçü, oran, malzeme ilişkileri, uygulama yöntemi ve pratiği tartışılır. Süreçte büro ile uygulama alanı arasındaki ilişki İzgi mimarlığı için önemlidir ve disiplin gerektirir. Mimar aynı zamanda bir yapı / yapma ustasıdır; büro ise bir okul. Genç mimarlar için bu okulun mimarlık düşünce ve pratiğinin ötesinde bir yaşam ve mesleki duruş kazandırdığını ayrıca hatırlamak gerekir.

İç Mekâna Yönelme

1980’li yıllarda mimarlık üretimini “Utarit İzgi Mimarlık Bürosu” adı altında sürdürmeye başlayan İzgi’nin mesleki kariyerinde yeni bir dönemi temsil eden Nişantaşı ofisinin, Dilek Akbeğ’in de katkısıyla iç mekân düzenleme çalışmalarına yoğunlaştığı izlenir. Ofis içindeki ikinci bir ortaklık, mimarlık üretimi üzerine kurulmuştur. MSÜ’den Bina Bilgisi hocaları Ataman Demir ve

Nihat Gök’ün katıldığı mimarlık üretiminin dikkat çeken işlerinden biri İstanbul’un ilk yüksek yapıları arasında yer alan Nova-Baran Plaza’dır. Bu dönemde büronun kariyerinde pek de yer almayan bir mimarlık alanından örnekler vermeye başlanır. Uygulamalar arasında “eski eser yenileme” olarak tanımlanan tek uygulama Emirgan’daki Grunberg Evidir. Eski bir evin, yenilenen dış kabuğunun içinde çok katlı bir merkezi sofa galerisi çevresinde gelişen açık mekânlar, galeriye asılı ahşap modüler kafesler ile tamamlanır. Evin mekân organizasyonunda kullanılan çok katlı ve galerili sofa, İzgi mimarlığının özellikle merkezi plan şemalarında sıklıkla kullandığı bir motif olarak yine karşımıza çıkar.

Yapılar listesinde “iç mekân düzenleme” olarak tasniflenmiş olan Yeniköy Tıngır Bahçesi içindeki iki konut, Sedat Hakkı Eldem’in ailesi için yaptığı Safyurtlu Köşkü I ve II yapılarıdır. Mülkiyet değişimi sonrasında yenile(n)me uygulaması, Eldem’in sağlık sorunları nedeniyle (bildiğim kadarıyla) kendisinin öneri ve yönlendirmesiyle, İzgi tarafından üstlenilir. Koruma altında olmadıklarından listeye “iç mekân düzenlemesi” olarak işlenen yapılar grubu kanaatimce önemli bir yenileme çalışmasıdır. Yapılan müdahaleler, değişen koşullara uyum sağlaması için servis mekânlarının yenilenmesiyle birlikte ana ilkeleri korunarak yenilenen döşeme ve tavan kaplamaları, nişler ve geçitler ile titizlikle detaylandırılan doğramalardır. İki ustanın, hoca ve öğrencisinin düşünce izlerini taşıyan Safyurtlu Evleri yapıldığı dönemlerde malzeme temin sıkıntılarından kaynaklanan basit detayların yenileme sırasındaki yorumu, koruma-yenileme alanının bir ikilemi olarak tartışılabilir, ancak “yenileme” olarak tanımlanabilecek bu mimarlık ediminin yapıların karakterine sadık kaldığını söylemek yanlış bir yargı olmayacaktır.

Bu dönemin konut uygulamaları arasında Maçka Özkan Olcay Apartmanı (1984), gelecekte çıkma detaylarının İzgi mimarlığına özgü yorumlanması açısından kayda değerdir. Sami Kamhi Villası (1986) ise konut mimarisindeki mekân özelliklerini mimarın titiz detayları ile bütünleştirir.

Yenile(n)me / Paylaşım

Utarit İzgi Mimarlık Bürosu 1970’lerden itibaren her dönem olduğu gibi kendi yetiştirdiği genç mimarların iş ortaklıkları ile mimarlık faaliyetlerini sürdürür. İzgi’nin çalışma ilkelerinde uzun süreli, katı sözleşmeli ilişkilerin olmaması, kurumsal ortaklıktan ziyade yapı bazında ortaklık

10. Burgazada Kamhi Grünberg İkiz Villaları (1968) genel görünüş (Nezih Aysel, 2018).

11. Yapıdan koparılarak ayrıca asılan saçak, teras ilişkisi (Nezih Aysel, 2018).

yapması onun tek isimli uygulamalar yapmasına da olanak verir. Özellikle 80'lerin ikinci yarısında olduğu gibi, mekânı paylaşan farklı proje ortaklıkları İzgi'nin mimarlık üretiminde bir özgürleşme yöntemi olarak vefatına kadar sürmüştür. Bu İzgi'nin tercihidir. Ancak bu tercih ne yazık ki bireysel olarak kalan mimarlık faaliyetinin kurum-sallaşmadan sonlanmasının da nedenidir.

İzgi'nin bu yazıda ilk dönemi olarak tanımladığımız binaları ile eşzamanlı yapılarının, yerlerini yavaş yavaş yeni binalara bırakmaya başladığı bir dönemde, Utarit İzgi Anadolu yakasında bir dizi apartman yapısının tasarımını üstlenir. Bunlar genellikle Bağdat Caddesi üzerinde Göztepe-Suadiye mahallinde tek yapı ya da iki yapıdan oluşan yenilenme/dönüşüm projeleridir. Görece ekonomik ömrünün tamamlandığı düşünülen yapıların yerine inşa edilen apartmanların her birinde İzgi mimarlığının zengin detay birikimi ile birlikte biçim diline geçmişe oranla daha yakın durduğu izlenir. İzgi'nin konut birikiminin mekân ve detay çözümlerinin tüm zenginliği ile benzer katlı konutlar arasında farklı bir değer kazanan bu yapılarda zaman zaman kullanılan ön üretim yöntemleri, ahşap kullanımı, ahşap ve taşın nitelikli birlikteliği, yenilikçi doğrama sistemlerinin seçimi ve detayları mimarın birikiminin seçkin süzgecinden geçerek yer alır.

Bu dönemde mimarlık üretimi yelpazesi biraz daha genişlemesine karşın, üretimin niteliğinde önemli ölçüde bir değişimin olduğu izlenebilir. Özellikle 1950-70 aralığında her biri mimarlık adına bir söz söyleyen yapılar yerini değişen mimarlık ortamında nitelikli ancak biçime bağlı bir mimarlığa bırakmaya başlar. Bunda değişen işveren profili, ekonomi, mimarlık ortamının niteliği, malzeme ve inşaat sektöründeki değişim ve hızın etkileri kaçınılmazdır. İzgi'nin kendi deyimiyle "yapının meydana gelme süreci" ve "aktör"leri değişir.

Son dönem, İzgi'nin (belki) Akademiden uzak kalmasının da etkisiyle mesleki birikim ve deneyimlerini paylaşma çabaları içinde geçer. Kendi mimarlık arşivini güncelleyen İzgi, yapıları ve çalışmalarını 1993 yılında Mimar Sinan Üniversitesinde açılan retrospektif sergi ile meslektaşları ve mimarlık öğrencileriyle paylaşır. Bir anlamda 'hesap dökümü' niteliğindeki sergi, yaklaşık 40 yıllık mimarlık yolculuğunu yine kendi eskizleri, çizimleri ve seçtiği görsellerden oluşan zengin bir koleksiyon ile aktarır.¹⁴ Elli yıllık meslek yolculuğunun rehberliğinde hazırladığı *Mimarlıkta Süreç: Kavramlar-İlişkiler* (YEM, 1999) kitabı ile birlikte İnce Yapı dersi

araştırmalarının bir sonucu olarak hazırladığı iki ciltlik *Pencere: Hafif Cepheleer, Yardımcı Koruyucular* (İDGSA, 1975 / YAY, 1983) kitabının tamamlayıcısı niteliğindeki *Kapılar: Hafif Bölmeler* (YEM, 2003, Belde B. Aysel ile) kitabını tamamlar. Her iki kitabın ilk ciltleri konunun tarihsel ve kavramsal açılımını örnekler üzerinden aktarırken, ikinci ciltler hocanın *İnce Yapı* dersinin birikimi üzerinden seçilerek, titizlikle çizilmiş detaylardan oluşur. Kitapların planlaması da adeta bir ders niteliğindedir; önce derin bir teorik bilgi ve sonrasında uygulama bilgi ve pratiği içeren detaylar...

İzgi tarafından ilki 1993 sergisi sürecinde güncellenen, daha sonra yeni eklenen işlerle vefatına kadar olan süreci içeren yapılar listesinde, inşa edilmemiş projelerin yer almaması, onun mimarlığının "inşa etme" pratiği ile kurduğu güçlü ilişkide aranmalıdır. Xxx İzgi'nin, mekânı özgürleştirme çabası onu çoğu kez alışılmadık dışında, malzeme ilişkileri ve detay çözümleriyle koşulları zorlayan arayışlara sürükler. İzgi Mimarlığının teknoloji ile ilişkisi bu bağlamda değerlendirilmelidir. Her yapıyı yeni bir heyecan ile deney ve öğrenme alanı olarak değerlendiren Utarit İzgi'nin özellikle 1960-1980 dönemi yapılarında tasarım-teknoloji ilişkisini sorgulayan örneklerin zenginliği, yeni malzeme ve teknolojilere yapılarında yer verme-

12. Beylerbeyi Kamhi Yalısı (1979, M. Demirkan ve A. Muslubaş ile) cephe kuruluşu. Geleneksel karniyarik sofaya referans veren üç modüllü cephe düzeni. Yapı, malzeme ve uygulama bakımından yenilikçi tavrına karşın geleneksel yalı şeması ve cephe düzeni ile Boğaziçi kültürüne katılır (Salt Araştırma Utarit İzgi Arşivi).

13. Küçükyalı Çavuşoğlu Villası (1977, M. Demirkan ve A. Muslubaş ile) (Salt Araştırma Utarit İzgi Arşivi).

14. Kanlıca Ferit Edgü Yalısı (1979, M. Demirkan ve A. Muslubaş ile); geleneksel ahşap kaplama ve kafesin Boğaziçi'ne özgü yorumu (Salt Araştırma Utarit İzgi Arşivi).

si, ayrıntılara verdiği önem ve uygulama titizliğinin yanı sıra akademi ile meslek pratiği arasında inşa edilen mimar-hoca kimliğini yaşamı boyunca her koşulda sürdürmüş olması kuşkusuz dönemi içinde ayrıcalıklı bir yer edinmesinin nedenleri arasındadır. **15**

Nezih R. Aysel, Doç. Dr., MSGSÜ Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü

* İzole ortamın yeniden biçimlendirdiği mimarlık eğitiminin, hoca ile öğrenciyi görece uzaklaştırdığı günlerde, eğitimin akademilerin duvarları arasına sıkışmaması gerektiğini düşünen, öğrencileri ile derslerini yapı alanında 'yerinde' izleyerek tartışmayı hedefleyen hocam Utarit İzgi'yi doğumunun 100. yılında saygı ve hasretle anıyorum.

Notlar:

1. Bu yazıda Utarit İzgi'den zaman zaman "hoca" ya da "mimar" olarak bahsedilecektir. Bunda İzgi'nin Akademi'de geleneğin aksine görece kısa süren hocalık yaşamının dışında, bürosunun her döneminde çalışanları için bir okul kimliğini sürdürmesi ve yaşamı boyunca "mimar" kimliğini "hocalık" kimliği ile bütünleştirme becerisidir, elbette yazının da bu büroda yetişmiş olması bu unvanı kullanmasını kendi açısından meşru kılar.

15. Eldem'in yaz aylarını geçirdiği Safyurtlu Köşkü önünde hocası ile. İzgi, 1990-91 yıllarında Safyurtlu Köşklerini yenilemesini yapacaktır.

Housing and Technology in Utarit İzgi Architecture: A Brief Overview

Most of the architectural works of Utarit İzgi, who is among the architect-teacher representatives of the Academy of Fine Arts of the 1950s, are residential buildings. When İzgi started to design his first buildings, country conditions, and family houses, which constitute a large part of the field of architecture, occupy an important part among his architecture. His designs especially 'residences' can be shown as rich examples for small family houses, weekend houses, large-scale prestige residences, and multi-storey apartment houses in the transformation of the city-building relationship. This short article tries to read İzgi's architectural journey through residential buildings, some of which remain only in documents, some of which survive with small interventions, and to make a period essay that can provide the basis for detailed and comprehensive studies on İzgi architecture through the architectural partnerships of İzgi with the buildings.

The fact that projects not built are not included in the list of buildings that include İzgi's work is indicative of the strong connection that his architecture has established with the practice of 'building' beyond thought. Oftentimes, the solution of the relationship between the basic elements of space and structure, the effort to liberate the surfaces, leads him to searches that force the conditions with unusual material relations and detailed solutions in his designs. In my opinion, the relation of İzgi architecture with technology should be evaluated in this context.

2. Uğur Tanyeli, "Söyleşi: Utarit İzgi", *Arredamento Dekorasyon*, Sayı: 88, s.59-65, Ocak 1997.
3. Mahmut Bir, GSA'da Arif Hikmet Holtay tarafından verilen Bina Bilgisi dersinin asistanıdır.
4. Le Corbusier'in modern mimarlığa kazandırdığı ve Villa Savoye ile somutlaşan beş ilkeyi bu binalarda izlemek mümkündür. Bir küçük not olarak İzgi'nin kütüphanesinde Le Corbusier ile ilgili azımsanmayacak bir koleksiyon olduğunu da not olarak belirtmekte fayda var...
5. Mimarlığın bir tüketim nesnesine dönüştüğü günümüzde ne yazık ki bu yapıların hiçbiri ulaşamamıştır.
6. 90'lı yıllarda büronun işleri arasında olan ve benim de ekibinde yer aldığım Suadiye'de yapılması düşünülen iki blok yapının projelendirilmesinde, konumunun yarattığı zorluklara karşın mevcut bir fıstık çamının korunması projenin ana ilkesini oluşturmaktaydı. Ağacın yönlendirdiği çevre ile özgün ve biricik olmaya aday yapı ne yazık ki inşa edil(e)medi.
7. İdil Erkol, "Utarit İzgi", *Türk Mimarisinde İz Brakanlar*, Cilt IV, Ed. Şahin Torun, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Yayını, Ankara, s.87-97.
8. Bu dönemde GSA Mimarlık Bölümünde İnce Yapı Dersi hocası olan İzgi'nin 'yapıda duvar' hafif duvar / perde duvar kavramı ile ilgilendiğini ilişkilerin çözümlenmesi bakımından bir not olarak hatırlamak gerekir. İzgi, uygulamalarında tartıştığı perde duvar denemelerini 'yapıda duvarın gelişiminin son aşaması olarak değerlendirir. Uygulama deneyimleri bir hoca olarak verdiği derslerin laboratuvarı, çağdaş yapım teknolojilerinin bir izleğidir. Utarit İzgi, "Yapıda Duvar", *Akademi: Mimarlık ve Sanat*, İDGSA Yayını, İstanbul, 1964, Sayı: 1, s.12-14.
9. Bu dönemde Asım Mutlu Bina Bilgisi profesörü ve Akademi Başkanı, Esat Suher ise Bina Bilgisi asistanıdır. Asım Mutlu, Utarit İzgi ve Esat Suher, ilk olarak 1959-61 yılları arasında Yılmaz Zenger, Ünal Demiraslan ve Zühtü Müridoğlu'nun da yer aldığı M6 Mimarlar Grubu ortaklığında birlikte çalışmaya başlamışlardır. M6 Grubunun bilinen uygulaması Ankara Şehirlerarası Otobüs Terminalidir (1968). Mimarlar, 1961 yılında yeniden yapılanarak çalışmalarını 1975 yılına dek "M3 Şehircilik Mimarlık İnşaat Atelyesi" adı altında sürdürmüşlerdir. Asım Mutlu'nun Akademi Başkanlığı döneme eş zamanlı olarak İzgi'nin Bölüm Şefliği yaptığı dönemde GSA Binaları içinde çok sayıda nitelikli uygulamaları gerçekleştirdiler. Akademi binası içindeki ve çevresindeki uygulamaları, tarihi yapı ile düzeyli bir ilişki kurarken onun tamamlayıcısı Eldem ve Handan yenilemesi ile düşünce bütünlüğü içerir. Bu uygulamalardaki yaklaşımı yakından izlendiğinde İzgi'nin koruma, yenileme alanında az üretim yapmış olmasının mimarlık kültürümüz açısından bir kayıp olduğu düşüncesi uyanır.
10. Binanın yıkımı ve yeniden yapım ile ilgili olarak: Nezih R. Aysel, "Bir Yeniden Yapım Öyküsü: Başak Sigorta Binası", *Mimar.ist*, Sayı: 62, s.48-55, 2018.
11. İzgi'nin Burgazada uygulamaları ile ilgili olarak: Nezih R. Aysel, "Ada'da Tasarlamak: Güzel Sanatlar Akademisi'nin Adalar'daki Mimarlık İzleri", *Mimar.ist*, Sayı: 68, s.51-62, 2020.
12. Tanyeli, İzgi'nin detaycılığını "manifester" olarak değerlendirir; 60'larla 80'ler arasında inşa edilen tüm İzgi yapılarının Türkiye'de daha önce çözümlenmemiş inşai sorunlara getirilmiş savlı çözümler, birer 'case study' sayılması gerektiğini belirtir. Uğur Tanyeli, "Utarit İzgi: Teknolojisiz Ülkede Teknolojik Üretimin Peşinde", *Arredamento Dekorasyon*, Sayı: 88, s.66-67, 1997.
13. İzgi'nin mesleki çalışmalarında önemli yer tutan konut uygulamalarında, katlı konutların (evin yaşantısının merkezine oturan) salonlarının bir galeri ile üst katta odalar arasında uzanan sofa/oturma mekânı ile bütünleştirildiği izlenebilir. Kamhi-Grünberg İkiiz Villaları ve Adnan Kunt Evi'nde galeri boşluğu, evin girişini de içine alarak üç ayrı kötü buluşturan zengin bir hacim yaratır.
14. Sergi, İzgi'nin mimarlık serüveninin başlangıcı olan Osman Hamdi Holü için tasarlanmış, burada kısa süre sergiledikten sonra Mimarlar Odası tarafından birçok temsilcilikte sergilenmesi sağlanmıştır. Mimarın kendini anlattığı, konuların ve yapıların içerik ve yoğunluklarını kendi seçkisi ile sunduğu, görsellerin boyutuna varıncaya kadar çalıştığı 'kendini anlattığı' sergi olması nedeniyle önemlidir.

Dosya:

0-3

Bir Yapılı Çevre Sağlık Sorunu: İstanbul'da Mega Projeler

Küresel bir salgının ortasındayız. Kitlesele olarak insanlığı etkileyen salğına karşı önlemler alırken yaşadığımız mekânları daha çok konuşmaya başladık. Daha nitelikli bir yapılı çevreye ihtiyacımız olduğu, nefes alacak daha çok açık alan olması gerektiği, konutların, kamusal alanların daha iyi planlanması gibi konuları tartışırken, dünya nüfusunun ağırlıklı bir kesiminin yaşadığı kentlerin halihazırda ne kadar sağlıklı olduğu da gündeme gelmiş oldu.

Bir kent nasıl sağlıklı olur? Kaçınılmaz olarak bir parçası olduğumuz yapılı çevre hangi saiklerle gelişmektedir? Son yıllarda giderek artan bir ölçekte büyüyen projelerin, diğer bir deyişle mega projelerin yapılı çevre sağlığına etkileri nelerdir? Bu ve benzeri tartışmaları Mimar.ist'in bu sayısının dosya konusu olarak ele aldık. Mega projelerin yapılı çevre sağlığına etkilerini farklı yönleriyle ele almak üzere dosyanın içeriğini çok disiplinli bir şekilde kurguladık. Mimarlık dışındaki disiplinlerin de katkısı ile oluşturduğumuz dosyada mega projelerin politik, ekonomik, sosyal, toplumsal bağlarını çok yönlü irdelemeye çalıştık. Dosyamızı Mimar.ist'in İstanbul'da mega projeleri konu alan 58. sayısı (Kış 2017) ile birlikte okumanızı da öneririz.

Salgın günlerinde kesintisiz süren inşaatlardan, ekosisteme zarar veren uygulamalara dek mega projeleri ve bunların politik-ekonomideki rolünü **Fuat Ercan** aktardı. "Mega Projeler ve Bir de 'Çılgın Projeleri' Üzerine Fragmanlar: Ağaçla Birlikte Ormanı Görmek" başlıklı yazısında Ercan, mega projelerin, farklı mekanizmalar ve işleyişler arasındaki bağlantıların sonucu olduğunu çok yönlü bir biçimde göstermeye çalışıyor. Kayırmacılık ilişkileriyle şekillenen, otoriter süreçlerin hızlandırdığı mega projelerin yapılı çevreye politik-ekonomik bağlamda ne tür etkileri olduğunu titizlikle tartışmaya açıyor. Bu sorundan çıkışın ise, işçi sınıfı, ekoloji ve kadın mücadeleleri arasında hiyerarşik olmayan esnek çapraz dayanışma ağları ile olabileceğini öneriyor; ağaçları ve aynı zamanda ormanı görerek. **Fuat Ercan**'ı dosya editörlerinin söyleşi izliyor. "Yeni ve yaşanabilir bir dünyanın inşası her zamankinden daha mümkün görünmektedir" diyen **Mücella Yapıcı** ile söyleşi Mimar.ist'in 58. sayısındaki **Gül Köksal** ve **Deniz Öztürk** ile söyleşinin bir devamı niteliğinde. Söyleşide son üç yılda ve özellikle küresel salgında mega projelerin ne yönde seyrettiği, yapılı çevre sağlığına etkilerinin neler olduğu ve demokrasi mücadelesindeki yeri konuşuluyor. Yapıcı, içinde bulunduğumuz koşulların dayatmaları karşısında, krizi fırsata çevirme sırasının bu kez sermayede değil, emekçi yoksul halklarda olacağını işaret ediyor.

Dosyada mega projeleri üç ayrı örnek üzerinden detaylandırdık. **Serkan Öngel**, "Kriz, Sınıfsal Ayrışma ve Kent" başlıklı yazısında, kapitalist üretim ilişkilerinin derinden etkilediği sınıfsal ayrışma ve kent ilişkisini, bir mega proje olan konut inşası üzerinden sorguluyor. Mega projelerin ve kentsel dönüşümün nesnesi olan kentlerde, sermaye birikiminin ihtiyaçlarının giderek daha fazla öncülendiğini işaret eden Öngel, kenti giderek genişleyen bir şantiye olarak tarifliyor. Salgın, deprem gibi faktörler, bu şantiyenin mekânsal yayılımını hızlandırıyor. İstanbul ise sınıfsal ayrışmanın en açık izlendiği kent... **Yağız Alp Tangün** mega projelerin sağlık yapıları boyutuna değiniyor. "Bilgi ve İktidar İlişkisinde Mekânı Anlamak: Şehir Hastanelerinin Hakikati" başlıklı yazısında Tangün, bilgi, iktidar ve hakikat üretimi arasındaki gerilimli ilişkilerden hareket eden bir yaklaşımın imkânlarını mega proje olarak şehir hastanesi üzerinden tartışmaya açıyor. Kent ve halk sağlığı politikaları kesişiminde şehir hastanelerinin nasıl bu büyüklüklere ulaştığı, bunu sağlayan politik-ekonomik ilişkiler, uzun yıllar boyunca devam edecek olan borçlanmalar ve yapılı çevre tasarımı/üretimi yoluyla hakikat inşasını ele alan Tangün, bilgi üretiminin yöntemine de işaret ediyor. Disiplinlerarası çoklu işbirlikleri kurmanın aciliyetini işaret ederken egemen bilgi-iktidar-hakikat ilişkisine eleştirel bir mesafe gerekliliğini de vurguluyor.

Dosyanın son yazısında ise **T. Gül Köksal** "Haliçport'tan Şehir Hastanelerine Yapılı Çevre Sağlığını Tehdit Eden Mega Projelere Karşı Söylem Üretimi" başlığı altında iki ayrı mega projenin yapılı çevre sağlığına etkilerini ve bunlara karşı söylem üretimini ele alıyor. Köksal, geçen yüzyıldan bu yana değişen hız ve ölçekte kentlere müdahale eden iktidar ve sermayeye karşı söylem üreten mücadelelerin altını çiziyor.

Salgının ve son günlerdeki depremin, yapılı çevrenin hayati derecede önemli olduğu hatırlatmasıyla, tüm canlıların yaşam hakkının savunusunda daha çok karşı söyleme ve dayanışmaya ihtiyacımız olduğunu görmekteyiz. Dosyamızın bu yolda bir umut olmasını dileriz...

Dosya editörleri: **T. Gül Köksal**, **Mücella Yapıcı**

Mega Projeler ve Bir de 'Çılgın Projeleri' Üzerine Fragmanlar: Ağaçla Birlikte Ormanı Görmek

Fuat Ercan

Mega Projeler: Şebeke Tarzı Organizasyon-Makineler

“Böylesine sessiz çalışan makine dikkat çekmez oldu.” Kafka (2018:49)

Covid-19 salgının o karanlık ilk günlerinde yani evlerimize kapandığımız günlerde, televizyonlardan bir görüntü-haber aktı: Kanal İstanbul'un etki alanında kalan tarihi Odabaşı ve Dursunköy köprülerinin rekonstrüksiyon projeleri için gerçekleştirilen ihaleye beş firmadan teklif geldi.¹ Yüzü maskeli insanların ihale dosyaları ile haşır neşir olma hallerini izledik. Ölçeği bayağı abartan bir diğer mega proje İstanbul'a bir su yolu projesi için (“Kanal İstanbul” olarak adlandırılan) bir araya gelmişlerdi. Dünyanın dört bir yanından salgınla ilgili ürkütücü haberler gelirken, maskeli insanları bir araya getiren nedenler ne olabilir ki? Neden Kanal İstanbul Projesi? İstanbul ve çevresinde nasıl yıkım yaratacağını alanlarında uzman olan insanlar defalarca raporlarla, belgelerle ısrarlı açıklamalar yapmışlardı.²

Yapmaya devam ediyorlar. Salgına yol açan ‘işleyiş’ salgın döneminde de hızla çalışmaya devam ediyor. Covid-19 virüsü sadece bir virüs, ama bu virüsü tüm dünyaya yayan bir işleyiş ve işleyişin makineleri var. F. Kafka'nın *Ceza Sömürgesi*'nde “Böylesine sessiz çalışan makine dikkat çekmez oldu” diyordu. İşleyiş-makineler

sessiz çalışıyor, ama sonuçları çok gürültülü. Sadece insanların değil, doğanın da artık canını yakıyor (Kafka, 2018:49). Makineler geniş alanları içine alacak biçim aldıkça, salgın hastalıklar da hızla tüm dünyaya yayılıyor. Dünya Sağlık Örgütünden Heymann ve Dar, işleyiş-salgını “küreselleşme denen yeni yaşam ortamı, bulaşıcı hastalıkların insanlarda, böceklerde, hayvanlarda ve gıda ürünlerinde dünya ölçeğinde dolaşmasına olanak sağlıyor ve bulaşıcı hastalıklar tüm dünyaya hızla yayılıyor, artık böyle bir dünyada yaşıyoruz” diyerek açıklıyorlar (Heymann ve Dar, 2005). Salgınların dünya ölçeğinde ağ biçiminde dolaşıma girmesi, makinelerin daha ‘hızlı’ ve daha ‘büyük ölçekler’ üzerinden çalışmasıyla doğrudan bağlantılı. Bağlantıları hızlandıran yeni bir olgu olarak ‘mega projeler’ öne çıkıyor. Mega projeleri teknik ve sosyal bir dizi iç bağlantı üzerinden dünya ölçeğinde işleyen ‘şebeke tarzı organizasyon-makineler’ olarak tanımlayabiliriz. Mega projelerin yaşadığımız toplumsal koşullarda dile gelişini ise “çılgın projeleri” olarak tanımlıyorum. Yazımızda bu anlamda dünya ölçeğinde gerçekleşen dönemin ruhunu ele verme anlamında “mega projeler” ve içinde yaşadığımız Türkiye koşullarının farklılığını açığa çıkarmak için de “çılgın projeleri” kavramlarını kullanıyorum.

“Ne Menem” İştir Bu Mega Projeler?

“İstanbul bir şeyin parçası değil, Parçaların toplandığı bütündür. Bize bunu söylemeye çalışıyordu.” B. Sönmez (2019:126)

Doğrudan soralım, bu mega projeler ne menem şeyler? Bu aciliyeti nasıl açıklayabiliriz? Bu hızın nedeni ne ola ki? Ve bu büyük ölçeklere niye ihtiyaç duyuluyor? “Ne menem” derken kelimenin iki anlamını olumsuzluk çağrışımı içeren ‘bilinmeyen’ ve ‘ilginç’ anlamlarını içerecek şekilde kullanıyorum. Nedenlerden değil de sonuçlardan hareket etmede pek maharetli halkımız bu iki içeriği aşan bir ifadeyi uygun bulmuşlar: Çılgın projeler. Çılgın projelerin sahip-

Resim 1. Salgın günlerinde Kanal İstanbul ihalesi. (Salgına yol açan ‘işleyiş’ salgın döneminde de hızla çalışmaya devam ediyor.)

leri bu ifadeyi pek bir sevmişe benziyorlar, ha bire ölçek büyütüyorlar. Yaşam ortamını tahrip eden, kentleri riskli ve sağlıksız kıldığı ölçüde de “çılgın” projeleri, insanların, kentte yaşayan insanların, doğanın ‘büyük çaresizliği’ olarak da tanımlayabiliriz.³ Aslında makine tüm dünyada sessizce çalışıyor, ama mega projelere yöneldikçe yarattığı sonuçlar çok daha büyük oluyor. Dünya ölçeğinde artan bir eğilim olduğunu tahayyül edebilmemiz açısından mega proje harcamalarının yıllık 6-9 trilyon dolara ulaştığını ve toplam dünya GSYİH’lerinin yüzde 8’ini oluşturduğunu belirtelim. Mega projeler üzerine yazdıklarından çok şey öğrendiğimiz Bent Flyvbjerg bu rakamları verdikten sonra mega projelerin insanlık tarihindeki en büyük ‘yatırım patlamasına’ yol açtığını belirtiyor (Flyvbjerg, 2014:7) Mega projelerin mimarları sadece gerçekleşen proje miktarlarına bakmazlar; gelecek için projeksiyonlar çıkarmışlar:

“2016-2040 yılları arasında dünya altyapı ihtiyacının 94 trilyon dolar olacağı tahmin edilmektedir. Rapora göre bu ihtiyacın yarısından fazlası (%54) Asya kıtasında gerçekleşecek ve en çok ihtiyaç duyulan proje tipleri elektrik ve otomobil projeleri olacaktır. Bunları telekomünikasyon, raylı sistemler, içme suyu ve havalimanı/liman projelerinin” takip edeceği belirtiliyor. (Oxford Economics, 2017)

Gelecek, daha çok yıkım içeren mega projelerin olacağını, birileri için müjdeliyor. Yatırım patlamasının Türkiye için sayılarla anlamı ise “1986 yılından 2018’e kadar 210 adedi işletmede, 32 adedi ise finansal kapanış ya da yapım aşamasında olmak üzere, toplam yatırım tutarı 63,8 milyar ABD doları olan 242 KÖİ projesi uygulamaya konulmuştur. Bu projelerin toplam sözleşme değeri yaklaşık 140 milyar ABD dolarıdır.” (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019) Dünya ölçeğinde kapitalizmin deliliğini yazan D. Harvey çılgınlığı başkalarına bırakmayan iki ülkeden bahsediyor: “Mevcut krizi inşaat projeleriyle aşmak sadece Çin’e özgü değildi. Örneğin, Türkiye de özellikle kentleşme alanında aynı türden bir yolu izledi: İstanbul için yeni bir havalimanı, İstanbul Boğazı üzerinde üçüncü bir köprü, şehrin kuzey kesiminde yaklaşık 5 milyonluk bir şehir yaratacak kentsel gelişme projeleri. Türkiye’de kentler bina patlamasına tanık oldu. (...) Türkiye, 2008 sonrası dönemde Çin’den sonra en yüksek ikinci büyüme oranına sahip oldu.” (Harvey, 2018:188) Çin ve Türkiye apayrı dünyalar, ama mega projeler ile büyüme konusunda sıralamada yan yanalar. Covid-19 salgının kaynağının, bu büyüme oranları ve

büyüme oranlarının yarattığı yıkımla yakın ilişkisi olsa gerek. Bu yıkımı başlatan sürecin/işleyişin bir değil, birçok açıklaması olmalı.

Mega Projelere Giydirilen Maske: “Kentsel Gelişme Projeleri”

“Sakin tepenize bir sırça köşk kurmayınız. Ama günün birinde nasılsa böyle bir sırça köşk kurulursa, onun yıkılmaz, devrilmez bir şey olduğunu sanmayın.” (Ali, 2014:141)

Projelerin yoğunlaştığı mekânlar dikkate alındığında “kentsel gelişme projeleri” ifadesi öne çıkıyor. Covid-19 salgınında da gözlemlediğimiz gibi aslında işleyişin sonuçları daha fazla kentleri etkiliyor. Kentler, Sabahattin Ali’nin *Sırça Köşk* öyküsünde olduğu gibi ulus-devlet destekli endüstriye dayalı sermaye birikiminin inşa ettiği sırça köşkerimiz. Covid-19 günlerinde güvenilir, yıkılmaz olan sırça kentlerin kısa sürede nasıl çaresiz kaldıklarını gördük, yaşadık, hissettik. Ekmek, su, enerji gibi en temel ihtiyaçlarımızı bile karşılayamayan zavallı insan-yaratıklara dönüştük. Salgın, kentlerin artan iş bölümü ve uzmanlaşma ile artan bir yabancılaşma ve aslında yetersiz kalmaya neden olduğunu bize gösterdi.

Ulus-devlet destekli endüstriyel sermaye birikiminin mekânsal dile gelişi yaşadığımız bu ‘sırça kentler’dir. Lefebvre’nin ifadesi ile “Gezegen çapında bir dönüşüm meydana geliyor. Eski ‘kırsal hayvan’ ile ‘kentsel hayvan’ (Marx) aynı anda yok oluyorlar.” (Lefebvre, 2015:93) Ulus-devlet, endüstri ve sermaye birikiminin ürünü olan şehirler, sadece kendisini bir sırça köşk olarak inşa etmez, yavaş yavaş kırları da işgal ederek tüm mekânlar üzerinde tahakkümünü kurar. Zamanla “devlet ve şirket kentsel işlevleri gasp etmeye ve kentin biçimini ortadan kaldırarak bu işlevleri üstlenip karşılamaya çalışır.” (Lefebvre, 2015:89) Mega projeleri, ulus-devlet ve sermaye arasında kurulan çoğul ittifaklara bağlı ‘büyük ölçekli mekân’ üretimi olarak tanımlıyoruz. Bu anlamda mega projeler, “ulusal, bölgesel ve yerel devlet kurumlarının niteliksel olarak dönüşümü ile birlikte ele alınmasını gerekli kılıyor.” (Lefebvre, 2003:90) Kentler, devlet ve sermayenin yeniden üretimi için artan ölçüde merkezi öneme sahip olacaktır. Sermaye için realizasyon ve yeniden değerlendirme krizi ve devlet için ise finansal kısıtı aşmak için ‘kentsel arazi’ ve kamu ve özel mülkiyetleri dönüştürülüyor. D. Massey’in (2010:91) ifade-

siyle, kentlerdeki bu değişimler sermaye ve devletin yenilenmesinin merkezi motoruna dönüştü. Bu dönüşümü bir başka gözle ele alan G. Simmel, kent ile kentte yaşayan bireyler arasındaki ilişkiyi, Covid-19 salgını günlerinde yaşadığımız acizliğimizi dile getirecek şekilde ele almış: “‘Dakiklik’, ‘hesaplanabilirlik’ ve ‘tamlık’ kentsel varoluş tarzının karmaşıklığının ve yaygınlığının zorla kabul ettirdiği fenomenlerdir. Bunlar para ekonomisi ve zihinselliğin özelliği olduğu kadar, yaşam tarzını içeriden belirlemeye çalışan içgüdüsel güçlerin ve itkilerin devre dışı bırakılmasına da yarar. Tamlık, hesaplanabilirlik ve dakiklik, bir yandan kentsel yaşamı gayri şahsi hale getirirken, öte yandan yeni bir kentli kişilik de ortaya çıkarır: Bezgin-Blâse.” (Simmel, 1996)

Sermaye birikimi ve devletin gücü zamanla arttıkça, kentler üzerinde yarattığı olumsuz etkileri de artırıyor. Covid-19’u bu güç artışının sonucu olarak görebiliriz. Sonuçları da en çok kentler üzerinde kendini gösteriyor. Son dönem değişimi ele alan N. Brenner, kentsel alanların yeniden yapılandırılmasında mega projelerin ulusal sermaye ile uluslararası sermaye ve devlet arasında katalizör olarak işlev gördüğünü belirtir. Kentsel mega projelerin ikonik bir tasarım ile kentin imajını dönüştürme üzerinden dolaşıma sokulduğu belirtiliyor. Mega projeler aynı zamanda ‘kalkınma’ ve ‘büyüme’ kavramları ile dünya ölçeğinde işleyiş dahil olmayı sağlıyor. Kentsel mega projeler bu anlamda maddi ve sembolik bir dizi iç bağlantı üzerinden küreselleşen dünyada statü kazanma araçları olarak tanımlanabilir (Brenner, 1984:243-253).

Maddi ve sembolik iç bağlantıları ile kentsel mega projeleri “hem maske hem de araç olarak ifşa etmek gerekir”. Kentlere yönelik tüm bu projelerin, “devletin ve politik eylemin maskesi, bir strateji ve bir sosyo-mantık içinde gizlenmiş çıkarların aracı” olduğunu söylemeliyiz (Lefebvre, 2013:168). Amacımız bir ölçü de olsa bu maskeleri indirmek olacak.

Mega Projeleri Yeniden Yeniden Tanımlamak

“Olayın kendisi ona, duru bir gökte çakan bir şimşek gibi görünüyor.” Marx (1976:8)

Mega projelerin işleyişle bağlantısını kurduktan sonra, basit tanımını da verelim; “tipik olarak bir milyar dolara veya daha fazlası bir finansal ihtiyaç duyan, geliştirilmesi ve inşa edilmesi

uzun yıllar süren, birden fazla kamu ve özel sermayenin dahil olduğu ve inşa ve yaşama geçmesi ile milyonlarca insanı etkileyen büyük ölçekli kompleks girişimler” olarak tanımlayabiliriz. Ama bu verilerin sadece nicel veriler olarak ele alınamayacağını belirten Flyvbjerg “mega projelerin, küçük projelerin sadece büyütülmüş versiyonları” olmadığına, daha geleneksel projelerin aksine, toplumun yapısını iddialı bir şekilde değiştirmek için tasarlandıklarına” işaret ediyor (Flyvbjerg, 2014:7). ‘Nemem’ dediğimiz mega projelerin sadece ölçek olarak çok büyük olmakla kalmayıp devlet-kamu ile özel sermayelerin çoğul katılımı ile gerçekleştiğini, ama daha önemlisi, verili toplumsal ilişkilere müdahale edip dönüştürdüğünü söyleyebiliriz. Burada daha teknik açıklamaların⁴ sonuç olarak ele aldığı mega projelerin aslında bir mekanizmanın, bir işleyişin zaman içinde ulaştığı aşamanın kötücül ürünü olduğunu söyleyelim. O zaman genellikle bilindiği düşünülen işleyiş/mekanizmaya (makinelere) ait bazı temel bilgileri hatırlamakta yarar var. ‘Mega projeler’ ulus-devletlerce desteklenen endüstriyel birikimin dünya ölçeğinde etkin işleyişinin sonucu olarak görülmezse, yıkımın kaynağını da yanlış ya da eksik adreslere havale ederiz. Marx’ın *Louis Bonaparte*’nın *18 Brumaire*’i çalışmasında V. Hugo için söylediğini hatırlatmak isterim: “Olayın kendisi ona, duru bir gökte çakan bir şimşek gibi görünüyor. Olayı, ancak, bir bireyin zora başvurusu olarak görüyor. Böyle yapmakla, onu küçülteceği yerde, ona tarihte eş görülmemiş kişisel bir girişkenlik gücü yükleyerek, büyüttüğünü fark etmiyor.” (Marx, 1976:8) Bizi çıldırtan çılgın projelerin mimarı gibi görünen Tayyip Erdoğan İstanbul Hava Meydanı’nın açılış töreninde “Yeni Türkiye Marşı” eşliğinde şöyle demişti:

“Bir yeni Türkiye mücadelesine inanmış bir insan olarak tabii ki bu işin çilesini de çeke çeke buralara geldiği için kadir kıymetini biliyordu. Hamdolsun buraya kadar geldi bu iş. Bundan sonra da ben aynı kararlılıkla ben devam edeceğine inanıyorum. Yeni Türkiye mücadelesi aynı zamanda bizim kızıl elmamız. İnşallah bu yolda rabbim ömür verdiği sürece kararlılıkla yürüyeceğiz”.⁵

Israrlı bir ‘ben’ vurgusu ile kendi yaşam süresince devam edecek bir ‘Yeni Türkiye’ inşası söylemi ile karşı karşıyayız. Bu söylem, genellikle yaşanan süreci analiz edenlerce de olumlu ya da olumsuz anlamlar yüklenerek devam ettiriliyor. Bu ‘ben’ vurgusu Goethe’nin pek çok defa hay-

ranlık duyduğum eserini hatırlatıyor. Faust şeytanla anlaşır ama anlaşmayı unutarak her şeyi ama her şeyi kendisinin yaptığını düşünmeye başlar. Mephisto (şeytan), “Yaptığın şeyler dahil senin de yaptırılan koşulların ürünü olduğunu unutuyor musun?” diye uyarır. Mega projeleri çığgın halde uygulayana bakmalı, ama aynı zamanda uygulanmasına olanak sağlayan koşulları da analiz etmeli.

Son dönem yaşananları anlamaya ait bir diğer sorumlu –alan değil ama– kavramdan da bahsetmemiz gerekiyor. Değişim ve dönüşüme ait ne varsa ‘neo liberalizm’ kavramı üzerinden tanımlanmasından bahsediyorum. Kanımca bu kadar kabul görüp kullanılan ama neye referansla kullanıldığı konusunda ortak referansımız olmayan bir başka kavram yoktur. Şerife Geniş son zamanlarda gerçekleşen değişimi kent ölçeğinde ele alan derleme çalışmasına yaptığı anlamlı sunum yazısında, “Neoliberalizm, devleti piyasanın hâkimiyetini derinleştirmek için kullanırken, devlet de neoliberal ekonomik ve kentsel politikaları krizi aşmanın ve otoriter yönetimi güçlendirmenin yanı sıra sosyopolitik bir dönüşüm aracı olarak kullanır” açıklaması ile kavramın niteliğini özetle ele vermiştir (Geniş, 2020:13). Neoliberalizm bir araç mı, bir özne mi, devletin uyguladığı siyasal stratejisi mi, devleti araç olarak kullanan sermayelerin hazırladığı bir reçete mi? Bizim gibi geç kapitalist ülkeler için hazırlanmış emperyalizmin oyunu mu? Hiç belli değil. Buradan da aşırı genellemeyle, mega projeler dünya ölçeğindeki güçlerin, Türkiye’de manevra yeteneği olmayan siyasi iktidara baskıları olarak anlatımda epey belirleyici. V. Hugo eleştirisini yaptıktan sonra K. Marx kendi yapacağı analizin temel yönelimini verir: “Fransa’da, ‘sınıf savaşının’ sıradan ve kaba bir adamın kahraman gibi görülmesini sağlayacak koşulları ve durumu nasıl yarattığını gösteriyorum.” (Marx, 1976:8) Yazımızda başlık olarak seçtiğimiz “ağacı ve ormanı görmek” bu anlamda iki anlamı barındıracak şekilde kullanıldı; evet, ormanı, yani işleyişi göstermek (ulus-devlete dayalı endüstriyel birikim) ve ağacı göstermek (mega projelerin uygulandığı alanlardaki yıkımları görmek). Sadece tek tek ağacı değil, ormanları kurtarmak amaçlanmalı. Mücadelenin güzergâhı tekil nedene/ağaca değil, nedenlere yol açan ‘işleyişe’ bakarak belirlenmeli. Bu yüzden de ısrarla tekrar etmeli şu anlamlı vurguyu; “Basitleştirici şemalar ‘özgül’ olanı kavrayamaz.” (Lefebvre, 2016:69).

Mega Projelerin/Çığgın Projelerinin Kaynağı: ‘Ulus-Devlet Destekli Endüstriye Dayalı Sermaye Birikimi’

“Ben gene de çelişkinin bu kadarını anlamakta zorlanıyorum, efendim.” Yücel (2016:311)

Lefebvre’den hareketle mega projeler, ulus-devlet ve sermaye arasında kurulan çoğul ittifaklara bağlı “büyük ölçekli mekân” üretimi ifadesini, metindeki argümanımız açısından özenle seçtik. Çünkü mega projelerin, sadece farklı ölçekler arasındaki değil, farklı mekanizmalar ve işleyişler arasındaki iç bağlantıların sonucu olduğunu göstermeye çalışıyorum. Çoğul etkileşime konu olan mekanizmalar nelerdir diye soracak olursanız, işte mega projeleri var eden mekanizmalar arası işleyişi işaret etmiş oluruz; ‘ulus-devlet destekli endüstriye dayalı sermaye birikimi’. Mega projeler ulus-devlet makinesi ile sermaye birikimi makinesi arasındaki bağlantıların bugün ulaştığı aşamanın ürünüdür. Mega projeler birçok sektörü içeren kendi içinde entegre yatırım ortamı yarattığı gibi, diğer büyük projelerle de entegre olma özelliği taşır. Kanal İstanbul için hazırlanan ÇED raporunda en çok geçen ifade, ‘entegre’dir:

“Kanal İstanbul, Karadeniz’i Marmara Denizi’ne bağlayan, İstanbul şehrinin Avrupa yakası il sınırları içerisinde yer alan, güneyde Küçükçekmece Gölü ve Sazlı Dere Barajı üzerinden kuzeyde Durusu Bölgesinde Karadeniz’e bağlanan, lojistik ve turizm sektörünü güçlendirecek, İstanbul Yeni Havalimanı gibi büyük projelerle entegre olacak, İstanbul Boğazı’nın trafik yükünü hafifleterek buradan tehlikeli madde taşıyan tankerlerden dolayı olası tehlike ve riskleri minimize edecek olan 45 km uzunluğunda, yerel hukuka tabi yapay bir su yoludur.” (Kanal İstanbul ÇED Raporu, 2019, Bölüm 3:88)

Sermaye birikim süreci içinde farklı sektörler ile kamusal alana ait farklı kurumlar arasında, ulusal olan ile uluslararası dinamikler arasında, plan ile proje arasında ve son olarak özel ile kamu hukuku arasında entegrasyon sağlayan, bu anlamıyla da yayılan dağılan bir organizasyon/işleyişle karşı karşıyayız. Mega projeler işleyiş için gerekli olan olanakları/olasılıkları dünya ölçeğinde kullanan, yukarıda işaret ettiğimiz gibi şebeke tarzı organizasyonlardır; işleyişin sahip olduğu hastalığı tüm dünyaya yayacak/mutasyonu sağlayacak büyük organizasyonun mikro kozmosu. Hastalık yayan bu entegre/şebeke tarzı dinamik işleyiş için koordinasyona ihtiyaç duyuluyor. Bu ihtiyacı ‘devlet’ ve dolayısıyla ‘siyasi iktidarlar’ üstleniyor.

Bir İşleyiş İki Ölçek Arasında Mega Projeler

“Çünkü mana her zaman farktan türeyiyor fakat farkın kalbi, yani en küçük birimi, en kor, en acı hali de tekrarın içinde yaşıyordu.”

T. Doğan (2014:49)

Ulus-devlet ve sermaye birikim mekanizmalarının zaman içinde farklı bileşimleri bize toplumsal işleyiş olarak ‘kapitalizmi’ verirken, sermaye birikimi ve ulus-devletin zaman içinde dönüşümler yaşayarak ulaştığı aşama ise ‘bugünkü kapitalizmi’ veriyor. Bugün dünya ölçeğinde yaşanan temel eğilime dahil olan ülkeler ise sahip oldukları ulus-devlet, endüstriyel yapı ve birikim düzeyine bağlı olarak kendine özgü koşullarda dünya ölçeğindeki işleyişe dahil oluyorlar. Mega projeleri bu üç farklı katmanın içine yerleştirmeye çalışacağız; ‘kapitalizm’, ‘dünya kapitalizmi’ ve ‘ona dahil olan tekil ülke örneği’.

Günümüz kapitalizmi için ulus-devletler/siyasal iktidarlar işleyiş olarak kapitalizm ile bu iki farklı ölçek (küresel ve ulusal) arasında katalizör işlevi görüyorlar. Devletlerin üstlendiği işlevi yerine getirip getirememeye göre farklı tanımlamalara konu oluyorlar. Bu yüzden olsa gerek koordinasyonda başarılılar için ‘güçlü devlet’ (*strong state*) ve başarılı olamayanlar için ‘zayıf devlet’ (*weak state*) kavramları geliştirilmiş (Migdal, 1988). Detayına giremeyiz ama zayıf devletleri tanımlayan temel değişken, ‘farkı’ kapitalist işleyiş mantığı içinde yaratamamalarıdır. Demek ki mana farkta, farkı yaratma biçiminde yatıyor. Evet Türkiye gerçeğine mega projeler açısından baktığımızda koordinasyonu sağlamada başarısız olan bir devlet/siyasal iktidarla (*weak state*) karşı karşıyayız. Daron Acemoğlu *Foreign Affairs* dergisindeki “Başarısız Otoriter” başlıklı yazısında, Tayyip Erdoğan’ın, dünya sisteminin taleplerini yerine getirmediği nasıl acımasızlaştığını ve bunun Türkiye için daha da olumsuz sonuçlar vereceğini belirtiyor (Acemoğlu, 2014). Olumsuz sonuçlara yol açan el yordamı uygulamaları ‘öteleme mekanizmaları’ olarak tanımlıyorum. Öteleme mekanizması derken, siyasi iktidarların, devletin egemenliğini kullanarak kamu arazilerini, kamu mülklerini ve fark gözetmeden doğa/yaşam ortamını hızla sürecin içine dahil etmesinden ve bunu yaparken de otoriter baskıcı mekanizmalardan güç almasından bahsediyoruz. Sermaye birikimi açısından fark/artı değer yaratma olanağı olmayan, ‘ileri bağlantısı’ düşük inşaat sektörüne

yönelmeden bahsediyoruz. Öteleme mekanizması derken, devletin olanaklarını/gücünü otoriter yöntemlerle kullanarak bir ‘yandaş sermaye’ grubu yaratmasından bahsediyoruz. Konumuzla ilgisi, tüm bu öteleme mekanizmalarının daha çok mega projeler üzerinden gerçekleştiriliyor olmasıdır.

Mega projelerin tümü her durumda tahribat yaratıp sağlıksız yaşam ortamları üretiyor. Ama güçsüz/başarısız devletler/siyasal iktidarların mega projeler üzerinden yarattığı yıkım daha büyük oluyor; dünya ölçeğinde işleyişe dahil olma ile olamama arasında manevra yeteneği kazanıp manevra yeteneğine rağmen sermaye birikim mantığına dahi uymayan bir fark/değer yaratamama hali. Bu başarısızlığı daha sonra da üzerinde duracağımız Sağlık Bakanının açıklamasında bulabiliriz: ‘İstanbul Wuhan oldu ve daha da kötü.’ Bir başarısızlık öyküsü COVID-19 salgını ile daha bir açığa çıkmıştır. Harvey önceden işaret ettiği gibi, farklı nedenlere sahip olsalar da kapitalizmi çıldırarak yaşayan iki ülkeden bahsediyor: Çin ve Türkiye.

Farklılaşarak Yeniden Üretimin Güncel Krizine Çözüm Olarak Mega Projeler

“Sermaye bitmek, tükenmek bilmez bir farklılaşma süreciyle kendini yeniden üretmeye güdümlüdür.” Karatani (2012:41)

Kapitalizmi mekanik bir yeniden üretim ile tanımlayamayız. Kapitalizm ‘farklılaşarak yeniden üretim’ ile varlığını sürdürür. Fark yaratma (artı değer/katma değer) zorunluluğu beraberinde sadece yeni çok sayıda farklılaşmış meta yaratmaz, ama metaların üretimi için zamanla koşullara bağlı olarak daha fazla doğadan çekilip alınan hammadde, daha fazla ya da daha yoğun çalışan emekçi, doğadan daha fazla enerji, daha fazla makine ve muazzam boyutlara ulaşan tüketim ve tüketim sonucu muazzam oranda atık yaratır. Bugünlerde ise el değmemiş doğanın yaşam ortamlarına girdiği ölçüde virüsleri dünyaya yayıyor. Endüstriye dayalı birikim mekanizmalarının yarattığı dünya ölçeğindeki ağ tarzı yapılanmanın, virüslerin ve dolayısıyla COVID-19 salgının etiolojisi olduğunu, yani nedenlerin nedeni olduğunu söyleyebiliriz.

Her ülkenin sahip olduğu sermaye birikimi, endüstriyel gelişme ve devletler arasındaki içsel bağlantılar farkın (artı değer ve toplumsal sonuçlarının) nerede (mekân), ne kadar (miktar) ve hangi hızla (rekabet) yaratılacağı belir-

ler. Ama yaratılan farkların bir düzenek içinde tutulması gerekiyor. Diğer bir ifadeyle, açığa 'çıkan fark' ile tekrar üretim arasındaki gerilimin dengede tutulması gerekiyor. İki mekanizma bu işi üstlenir; 'fiyat mekanizması' ve 'ulus-devlet'. Fark yaratma hızı ve yoğunluğu zamanla arttıkça, yer yer yeniden üretim krizlerine yol açıyor. Kriz, yeniden üretimin tekrarını sağlamanın daha da zorlaşması anlamına gelir. Farkın yaratılmasında karşılaşılan her zorluk, devlet ve birikimin öznelere daha agresif olmasına neden oluyor. Evet, bir zorunluluk var; "sermaye bitmek, tükenmek bilmez bir farklılaşma süreciyle kendini yeniden üretmeye güdümlüdür". İşleyişin, farkların birikimiyle kendini yeniden ürettiği zamanlarda devlet K. Karatani'nin ifadesiyle "tekerrür zorlantısı" ile devreye girer. Sahip oldukları donanımlar ile devletler farkların yarattığı gerilimleri çözmeye çalışırlar (Karatani, 2012:41-45). Ama sadece çalışırlar. Bazen çözerler ve bazen de Türkiye'de olduğu gibi çözemeyince "öteleme mekanizmalarını" devreye sokarlar. Mega projelerin çıldırması olmasının nedeni de bu başarısızlıkla ilgili. İlginç bir şekilde, krize yol açan, yaratılan farkların birikimli süreçte açığa çıkardığı etkileri olurken, zamanla yani günümüz koşullarında fark (artı değer/katma değer, buna bazen 'orta gelir tuzağı' da deniyor) yaratamama, krizin temel belirleyeni oluyor. Kapitalizmin dünya ölçeğinde bir fark yaratamamaya karşı ulus-devletlerin, güçlenen yürütme aracılığı ile "tekerrür zorlantısına" başvurduğu bir döneme girdiğini söyleyebiliriz. Mega projeler, çok fazla fark yaratmanın açığa çıkardığı yeni 'fark' yaratma organizasyonlarıdır. Diğer bir ifadeyle mega projeleri 'zora dayalı kompleks organizasyonlar' olarak düşünebiliriz. Ulus-devletin öncülüğünde ve sermaye

kesiminin farklı fraksiyonları ile gerçekleştirilen büyük yıkım makinelerini erken bir tarihte Peter Hall "Planlanmış Büyük Felaketler" olarak tanımlamıştır (Hall, 1982). Artı değer ve fark yaratmanın geldiği aşama, sadece emekçileri ve kadınların görünmeyen emeğini kullanmak değil, onlarla birlikte daha fazla yaşam ortamını/doğayı tahrip etmektir. Kapitalizm, başından beri hastalık (patolojik) değil, hastalık üreten (patojenetik) bir işleyiştir, yeni planlanmış projeler tekerrür zorlantısının sonucu olarak, hastalığın kanserli hücre gibi, yaşamın/doğanın bedenine çok daha hızlı sirayet etmesine neden oluyor.

Bu yazımızın temel referans kaynağı olarak seçtiğimiz Lefebvre'ye başvuracak olursak:

"Devletin idari ve siyasi aygıtları, sermaye yatırımlarına (ekonomiye) soyut olarak müdahale etmekle artık yetinmiyorlar (hiç yetinmişler miydi?)" (Lefebvre, 2000:378)

Devletin sermaye birikim sürecine doğrudan müdahale etmesi sadece sermayedarlara hizmet etmek için değil; aslında sermaye birikiminin devamlılığı, kapitalist 'toplumun yeniden üretimini' sağladığı oranda kapitalist devleti de yeniden üretir. Mega projeler üzerinden devletin doğrudan müdahalesinin iki temel referansı, 'devlet-sermaye işbirliği' (gizlemek için kamu-özel işbirliği deniyor) ve bu işbirliğinin sonucu da mega projeler olmuştur. İşleyişin güncel açığa çıkışını detaylı olarak vermemiz olası değil, ama grafik/görsel olarak ilişkisel bütünsel bağlantıları göstermemiz olası. **Grafik 1**, mega projelerin çoğul etkileşim içinde biçimlenmesini bize veriyor.

Grafik üzerinden kısaca işaret edecek olursak mega projelerin devlet açısından en önemli belirleyenin "devletin mali krizi" denen olgu

Grafik 1. Sermaye ve devlet düzeneklerinin yeniden üretim krizi.

olduğunu söyleyebiliriz. Tüm dünyada ulus-devletler mali bir kriz, diğer bir ifade ile ‘finansal kısıt yaşıyorlar’.⁶ Finansal kısıtın birçok nedeni var, fakat bunlardan en önemlisi uluslararası işleyişe katılmak için gerçekleştirilen ticari ve finansal serbestleşme ve serbestleşmenin hızına bağlı olarak da sermayelerin ulus-devletlere karşı ‘vergi isyanı’ bayraklarını açmalarıdır. Devletler de uluslararası sermayeleri ülke içine çekmek için, üretim ve finans alanında vergiler azaltma yönünde bir yarış başlatmışlar. Özelleştirme sahip olunan kaynakları daha da azaltmıştır. Bir diğer neden ise devletlerarası borç mekanizmalarının sona ermiş olmasıdır. Ulus-devletler dünya ölçeğinde işleyişe katıldıkları oranda rekabetin temel belirleyenlerden bir diğeri bölüşüm alanında çıkmış ve gelir dağılımı adaletsizliğini artırmıştır. Her iki neden, beraberinde devletin gerek sermayedarlar ve gerekse vatandaşlar karşısında ‘meşruluk krizine’ girmesine yol açmıştır. Bu koşullar altında Türkiye, İran, Venezüella, Brezilya gibi ülkelerde yapılan kriz sonrası seçimler, daha önce var olan siyasi partilerin hızla gücünü kaybetmesine ve yeni partilerin iktidara gelmesine yol açmıştır. Kriz sürecinin ama daha çok devletin meşruluk krizini yaşadığı bir zaman içinde iktidar gelen AKP gibi partiler, finans, gelir aktarımı ve meşruluk krizi için yeni alternatif yollar bulmak zorunda kalmıştır. Türkiye’de özellikle 2010’lu yıllarda sermayeye ‘teşvik’, vatandaşa ‘sandviç’ politikaları tam da bu krizlerin ürünüdür.⁷ Vatandaşlara yeni gelir akımı yaratmak, sermaye için ise realizasyon ve değerlendirme (yatırım alanı) alanları açmak, yani fark (artı değer, katma değer) yaratılmak gerekiyor. Mega projeler devlet karşısında vatandaş ve sermaye arasında açığı daha fazla açıp devlet-sermaye ittifakına dönüşmüştür. Acımasız süreç tam da bu aşamada başladı. Bu zorunluluk karşısında sadece iki yol var:

Sermaye birikimine özgü daha fazla fark yaratmak için ‘nitelikli emek-gücü’ (emeğin verimliliği) ve daha ‘gelişkin makineler’ (sermayenin verimliliği) ve bu ikisinin etkileşimi ile açığa çıkacak olan ‘toplam faktör verimliliği’ artırmak.

Bu yol Türkiye gibi geç kapitalistleşen ülkelerde oldukça önemli yapısal dönüşümlerin yapılmasını gerektiriyor. Burjuva iktisatçıların dillerinden düşürmedikleri ‘yapısal reformlar’ tam da bu ihtiyaçlar için kullanılıyor. Bu koşullar yerine getirilemediği için kriz ve kriz ortamında AKP gibi yeni partiler iktidara taşınıyor. Taşınma süreci ilginç bir şekilde uluslararası ser-

maye/sınıf çıkarlarının desteği ile başlıyor, ama yerel dinamikler/sınıflar ile uluslararası dinamik ve sınıflar arasında zamanla gerginliklere, çatışmalara neden oluyor. Türkiye için de süreç böyle başladı. Uluslararası sermaye/işleyiş adına yapısal reformlar ısrarla dile getirilmekle kalınmadı, ama bu gerekliliği yerine getirmek için ‘yürütmenin güçlendirilmesi’ desteklendi. Uluslararası kurumlar finansal destekler verdi. Ama tüm bu desteğe karşı ülke içi dinamiklerin desteğini alan siyasi iktidar (bizim için AKP iktidarı) ilk seçeneği gerçekleştirmekte başarısız oldu. Çılgın projelerinin kaynağını bu çelişkili işleyiş içinde aramamız gerekiyor.

Siyasi iktidarın mega projelere ihtiyacı var; bazı sermaye gruplarının da ihtiyacı var tabii ki. Sonuç olarak siyasi iktidar, mega projeleri maddi ve sembolik bir araç olarak kullanırken, az sayıda devletin himayesi altında olan sermaye grupları da süreçte hızla birikim yapmışlar, yapmaya devam ediyorlar.

Mega Projelerin Finansal Bağlantısı

“Niye kasamızdan bir kuruluş para çıkmaz?”

R. T. Erdoğan (2020)

Mega projeler mega oldukları ölçüde büyük finansal kaynaklara ihtiyaç duyar. Zaten toplam işleyiş anapara anlamına gelen sermaye üzerinden tanımlamışız: ‘sermaye düzeni’. Sadece sermaye/şirketler değil ama siyasi iktidarlar da emekçileri ve doğayı birikim/enerjiye dönüştürmek için para sermayeye, ‘finans’a ihtiyaç duyuyor. Dönemi tanımlayanın, devletin finansal kısıtı olduğunu söylemiştik. Mega projeler ile devlet-sermaye ilişkilerinin belki de en önemli noktası yaşam ortamını felakete sürükleyecek büyük-entegre yatırımın finansının nasıl sağlanacağıdır. Daha yakın zamanda Dünya Ekonomik Forumunda bir araya gelenler altyapı finansman problemini ve önerilen çözümü şöyle dile getirmektedir:

“Özel sektör yatırımları altyapı finansmanında sık kullanılan bir yol. Devlet bütçelerinin sağlık, eğitim ve emeklilik ihtiyaçlarına cevap vermek için gittikçe sıkıştığı bir ortamda, altyapı projelerinin finansmanında özel sektöre başvurmak her zamankinden daha fazla gerekli. BM’in 2015 yılında altyapı ve kalkınmanın finanse edilmesi için kamu ve özel sektör sermayesinin harmanlanmasının önemine dikkat çeken Addis Ababa Eylem Gündemini kabul etmesinden beri bu görüş kalkınma kurumları arasında neredeyse ortak bir fikir haline gelmiştir.”⁸

Ortak bir fikir haline geldiğini çılgın ötesi çıldırmış mega Kanal İstanbul Projesine ilişkin açıklamada Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı dinleyelim:

“Burada 2 önemli faktör var. Bunlardan bir tanesi bu işin planlaması yapılmıştır. Projelendirme çalışmaları tamamlanmıştır. İşin finans noktasına gelince biz yap-işlet-devret ile yapabiliriz. İki, milli bütçe ile yapabiliriz. Benim gönlümün arzu ettiği yap-işlet-devret sistemi ile bunu yapmaktır. Niye; kasamızdan bir kuruş para çıkmaz. Yapacağımız anlaşmaya göre de bunu yüklenen firmalar kaynağını kendisi bulur ve bu kanalı yapar.”⁹

Kasamızdan bir kuruş çıkmayacak ifadesini biraz açacak olursak, kamunun kasasından para çıkmayınca finans piyasalarından tedarik etme öne çıkıyor. Siyasi iktidarlar ulusal ve uluslararası finans piyasalarına yöneliyor, finans piyasalarıyla farklı düzeyde ilişkiler kuruluyor. Mega proje için finansal kaynak bulunduğu zaman sadece finansal açıdan para sermayelerinin değerlendirilmesi sağlanmıyor, mega projenin gerçekleşmesi için diğer sektörlerden girdi sağlanıyor. Yani, sermayenin realizasyon krizine çözüm olduğu gibi, aşırı birikim sonucu yeni yatırım alanı bulamayan ve değersizleşme krizine giren sermayeler için yeni yatırımın, dolayısıyla yeniden değerlendirilmenin önü açılıyor. Diğer yandan mega projelerin ister istemez kamu hizmeti, kamu yararı, kamu mülkiyeti alanında önemli değişimlere yol açtığını söyleyebiliriz. Türkiye örneğinde, Japon Uluslararası İşbirliği Ajansı (JICA), Dünya Bankası, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD) ve İslam Kalkınma Bankası, inşaat sektörünü körükleyen en önemli yabancı yatırım kaynaklarıdır (Kundak ve Baypınar, 2011:60).

Ama her zaman kolay kolay finans kaynağı bulunamıyor. Finans boyutunun bir diğer özelliği var ki, muhalif kamuoyu bu boyutu çok iyi biliyor. Mega projeler genellikle dünya ölçeğinde finans şebekesi içinde gerçekleşiyor. Ama metin boyunca ifade ettiğimiz gibi ‘başarısızlıkları’ açığa çıkmış siyasi iktidarlar ne kadar gürlü çıkarırlarsa çıkarsınlar bu şebekeden finans kaynak sağlayamıyorlar. Kemal Derviş’in 2001 krizine karşı hazırladığı “Güçlü Ekonomiye Geçiş” programında sermayenin ve uluslararası sermayenin çıkarlarına uygun programda devlet/hazine döviz biçiminde borçlanmaya izin vermiyordu. Bu yıllardan sonra Türkiye’de yeniden üretimin aşıl topuğu olan döviz biçiminde sermaye ihtiyacı şirketler üzerinden gerçekleşmeye başladı. AKP iktidarı kaynak bulma sıkıntısı içine girdiği 2010 sonrası yıllarda mega projeleri parti programı ve pratiklerine aldılar. Bu alanda işleyişi iyi bilen Ege Cansen’e kulak verelim:

“Ancak AKP, devasa şehir hastaneleri, paralı ‘köprülü süper otoyollar’ ile İstanbul Havalimanı benzeri hepsi birer ‘kara delik’ olan yatırım kararları aldı. Bunların inşaa ve işletmesini de, finansmanı bulma dahil, özel firmalara ihale etti. Bu firmalar ‘teminatsız’ dış borç bulamayınca, onlara dolaylı yollarla ‘Hazine garantisi’ verildi. Yani devlet yeniden dövizle borçlandı. Bu yetmedi, resmi bilgilere göre Hazine ihraçlı Eurobond’larının tutarı şimdilerde 38 milyar doları geçmiş. İlginç bir çevrim oluştu. Devlet, halktan dövizle borç alıyor. Halk dövizini bankadan, banka da merkez bankasından alıyor.”¹⁰

Bahadır Özgür siyasi iktidar ile finans ve üstlenici firmalar arasındaki ilişkiyi ısrarla incelemelerini bir yazısında güzel bir ifade ile tanımlıyor: “Ahırdaki inek ve tıkr tıkr işleyen saatli bomba.” Niçin saatli bomba; döviz üzerinden yapılan borçlanma ülkenin ekonomik etkinliğine bağlı olarak Türk Lirası değer kaybedince üstlenilen borçlar değer kaybına bağlı olarak muazzam oranlara varıyor:

“Sadece 7 mega proje için kamu bankalarından çekilen kredi 10 milyar dolar civarında. Yani alındığı dönemde 25 milyar lirayı bulan yük bugün 70 milyar liraya dayandı. Üstüne bir de 17,2 milyar dolar, TL olarak 127 milyar lira da kamunun garanti verdiği özel borç bulunuyor. Kur böyle artarken, bu denli büyük bir borç dağı ne olacak?” (Özgür, 2020)

Devlet-sermaye işbirliği için kamunun sunacağı hizmetin maliyetiyle, sermaye ile ortaklaşa yaptığı zaman açığa çıkacak olan maliyet arasındaki bağlantıya ‘projenin para değeri’ deniyor. İşleyişin mantığı egemen olduğu ölçüde devlet ve siyasi iktidarlar da bu maliyet-kazanç ölçeğine başvuruyorlar. Sermayeden girdi alma (satın alma sözleşmeleri) ya da bir hizmeti sermaye ile ortaklaşa yapma bu kâr-zararın para değeri ölçümleri üzerinden gerçekleştirilmesi gerektiği söyleniyor. Gereklik dünyanın birçok yerinde gerçekleştirilemiyor, ama Türkiye’de hiç gerçekleştirilemiyor. Kamu hizmetini daha az maliyetle sunma yerine yandaş sermayelere kaynak aktarmaya dönüşüyor.¹¹

Makyavelyan Projeler:

“En uygun olmayan proje hayatta kalır”

“Hiçbir şey bir prense, büyük girişimlerde bulunmak ve kişisel becerilerinin sıra dışı örneklerini sergilemek kadar saygınlık kazandırmaz” Machiavelli (Prens)

Yüzlerce mega proje analizini yapan Bent Flyvbjerg kısa ve çok açıklayıcı makalesinde mega pro-

jelerinin özellikle maliyet aşımı konusunu çalıştı-
ğında, kendisinin, hükümetin üst makamlarınca
nasıl tehdit edildiğini anlatır. Çünkü mega proje-
ler olgular yerine algılara yönelen metinlerdir.
Flyvbjerg açıkça şu vurgu ile analizinin sonucunu
belirliyor: “Türünün ilk ve en büyüğü olan anke-
timizde, 20’den fazla ülkede birkaç yüz proje
sonucunda olgular ile algılar arasındaki açıklığı
bir formül ile dile getirdik.” İlk vurgu, mega pro-
jelerin baş danışmanının Machiavelli olması
gerektiği yönünde. Projenin gerçekleşmesi için
her yol denenir. Bu yüzden pragmatist bir özelli-
ğe sahiptir. Mega projeler potansiyel yatırımcıla-
rın ilgisini çekmek için abartılı/gürültülü bir
üslupla gündeme alınır. Ama mega projeler üye-
rine yaptığı gözlemlerden çıkardığı formül bu
gürültünün çıkarılma nedenlerini anlatacak nite-
likte. Nedir bulguları? Projeler esas maliyetlerine
göre hep daha ‘düşük maliyetli’ gösterilir, gele-
cekte elde edilecek ‘gelir’ ise daha yüksek göste-
rilir. Araya girip Kanal İstanbul çılgın projeleri
için maliyet bildirimlerinin bir yıl içinde farklılaş-
masına ait bilgi verelim. Kanal İstanbul’un mali-
yetine ilişkin geçen yılın başında resmi sunumda
118 milyar TL (20 milyar dolar) rakamı verilir-
ken bu yıl 75 milyar TL (12,6 milyar dolar) mali-
yeti olacağı açıklandı.¹²

Konumuz açısından çok daha önemli bir
özellik ise ‘çevresel etki/yıkımların azımsanması’
ya da hiç dikkate alınmamasıdır. Ama mega
projelerin gerçekliğe uymadığı oranda, algıları
etkilemek için ‘kalkınmaya yönelik’ etkilerinin
öne çıkartıldığı ve sonunda projenin onaylandı-
ğı belirtilmiştir. Mega projelerde genellikle bu
Makyaveliyan formül uygulanır ve formülün
sonunda “en uygun olmayan projenin hayatta
kaldığı” sonucuna varılmıştır (Flyvbjerg, 2005).
Flyvbjerg’in detaylandırılmış çalışması bize bir
dizi ipucu sunuyor. Ama özellikle benim gibi
kalkınma konusunda çalışanlar için çok önemli
bir isim olan Albert O. Hirschman, bu Makyave-
liyan mega projelerin hayata geçmesini “gizleyici
el” kavramı ile açıklar. Dünya Bankası destek-
li mega projelere baktığında projenin işaret etti-
ği sonuçlar ile gerçekleşen arasında önemli fark-
lılıklar olduğunu saptamıştır. Bu anlamda siyasi
iktidarlar için belirleyici olan, projenin uygulan-
masını her koşulda sağlamaktır.

Kayırmacılık İlişkileri Olarak Mega Projeler

Kriz ortamında krizi çözmek üzere iktidara taşı-
nan partiler, elde ettikleri manevra yeteneği ile
harekete geçirdikleri mega projelerle sadece
genel olarak sermaye birikiminin ve devletin

finans kısıtını aşmakla kalmamış kendilerine
‘bağlı bir sermaye grubu’ yaratma olanağına
kavuşmuşlardır. Eş-dost kapitalizmi ya da ‘kayır-
macılık ilişkileri’, denetlenmesi zor olan mega
projelerde daha bir artış göstermiştir. Türkiye
gibi geç kapitalistleşen ülkelerde sermaye biri-
kim sürecine sonradan katılan ve bu yüzden kal-
kınma ve adalet isteyen ‘yeni sermayedarlar’
siyasi iktidarla ittifak oluşturma konusunda
zaten istekli olmuşlardır. ‘Adalet ve kalkınma’
isteği ile başlanan süreç bazı sermayeler için ina-
nılmaz bir hızla büyümelerini sağlamıştır. CHP
iç bilgilenmesi için hazırlanan KÖİ Taslak
Raporu verisine başvuracak olursak:

“Türkiye’de en fazla kamu-özel işbirliği ihale-
si alan 10 şirket toplamda 205 milyar dolarlık
ihale aldı. Doğrudan AKP destekçisi olan üç ser-
maye grubunun aldığı KÖİ ihalelerinin bedeli,
Dünya Bankasının KÖİ raporundaki verilere göre
130 milyar dolar seviyesindedir.”¹³

Sonuç olarak mega projeler öyküsünde belirle-
yici aktör, siyasi iktidar, yani Adalet ve Kalkın-
ma Partisi iken kayırmacı ilişkiler dolayında yük-
selen sermaye grupları da bir diğer aktör olarak
kabul edilmeli. Kim bu aktörler derseniz, sayıla-
rı çok da fazla olmayan, ‘AKP’nin müteahhitleri’
diyeceğimiz, öteleme mekanizmalarının öne
çıkardığı ve herkesin bildiği isimler. Burada siya-
sal iktidardan alınan ihalelere ait örnekler vere-
lim; haberin başlığı anlamlı: “İşte AKP’nin
‘dörtlü müteahhit grubu’ ve aldıkları ihaleler”.
İhalelerden sadece örnekler seçtik;

*Cengiz-Limak-Kolın Ortaklığının aldığı ihale-
ler:* BEDAŞ-İstanbul Avrupa Yakası Boğaziçi
dağıtım özelleştirmesi, Akdeniz Elektrik dağıtı-
mı özelleştirmesi, Uludağ Elektrik dağıtım özelleştirmesi,
Sivas-Tokat Yozgat (Çamlıbel) elektrik dağıtım özelleştirmesi,
Yusufeli Barajı ve Ankara Hızlı Tren Garı Projesi.

Cengiz İnşaatın tek başına aldığı ihaleler:
Hasankeyf Ilısu Barajı, Atasu Barajı, İstanbul
Metro Taksim-4. Levent hattı, Ordu-Giresun
Havalimanı altyapı, Maltepe Sahili Dolgusu Pro-
jesi, Eti Alüminyum, Oymapınar Barajı ve Anta-
ya Eti Liman İşletmeleri.

*Cengiz-İC İçtaş (3. Köprü yüklenicisi) ortak-
lığının aldığı ihaleler:* Ankara-İstanbul Hızlı
Tren 1. ve 2. Etaplar, Trabzon Aşkale yolu.

Cengiz-Kalyon ortaklığının aldığı ihaleler:
Şile Ağva Yolu

Kalyon’un tek başına ihaleler: Taksim Yaya-
laştırma Projesi, Metrobüs ulaşım hattı, Çağlayan
Kavşağı Yol Yapımı, Bakırköy Adliyesi Binası,
Ataköy Atık Su Arıtma Tesisi, ayrıca toplam 100
milyar TL’lik kamu ihaleleri.”¹⁴

Az sayıda firma/şirket bu kadar ihale ve gücü
nasıl elde ediyor?¹⁵ Bu soru çok önemli. Sermaye-

ler arası güç ilişkilerini anlamak için önemli olduğu kadar, devlet-sermaye ilişkisinde gerçekleşen dönüşümü anlamak açısından da önemli. Adı anılan yandaş sermayelere/şirketlere döneceğiz.

İktidar partisinin ısrarla 'AK Parti' demesi ile 'Adalet ve Kalkınma Partisi' ifadesi arasında zamanla artarak açığa çıkan çelişki tarihe geçecek nitelikte. Ve sırf bu yüzden T. Yücel'e katılmamak olası mı ; "çelişkinin bu kadarını anlamak"ta zorlanıyorum.

Otoriterleşme Sürecinin Hızlandığı Mega Projeler

"Bunlar istese de istemese de bu ülkede [...] öğrenilecek ve öğretilecektir."¹⁶

Özelleştirme, devletin küçülmesi gibi argümanlarla başlayan süreç bugün ilginç bir şekilde kamu-özel işbirliği ve mega projeler üzerinden devletin daha fazla sermaye ya da az sayıda sermaye üzerinde kontrolünü artırmış durumda. Özellikle Türkiye'de sağlık, eğitim, enerji, altyapı, konut gibi birçok alanda önceki zamanlardan çok daha fazla devletin etki alanını artırmasına tanık oluyoruz. "Kızım sana söylüyorum" hesabı, biz de başka bir ülke-örnekten hareketle açıklayalım. K. Bogaert'in *Küreselleşmiş Otoriterlik (Kentsel Fas'ta Mega Projeler, Gecekondu ve Sınıf İlişkileri)* çalışmasında 'devlet üretim tarzının' mega projeler üzerinden değişimini çok daha geniş bir çerçevede ele alıyor. Türkiye gerçeğini anlamamız açısından çıkarımları anlamlı:

"II. Hasan liderlik yıllarında demir yumruğunun yarattığı bir ortamda hüküm sürerken, Muhammed VI holdingler, fonlar ve uzmanlaşmış devlet kurumları aracılığıyla Fas'ı yönetiyor. Bu mutlaka babasından daha az otoriter olduğu anlamına gelmez, sadece otoritesini yeni farklı kurumlardan alıyor. Mega proje küreselleşmiş bir otoriter yönetim biçimine dönüşmüştür. Bouregreg projesi, Tanger Med ve Casablanca Marina gibi mega projeler, Avrupa'dan yatırımcılar, yabancı danışmanlar, devlet desteği, Fas monarşisi ve Körfez emirleri arasındaki ayrıcalıklı ilişkiler üzerinden belirlendiğini dile getirecektir. Dünya ölçeğinde hareket yeteneği kazanan ama değerlenmek için sürekli arayış halinde olan sermayelerin mekânın yeniden üretimine artan katılımı, devletin mekân üzerindeki kararlarında daha küresel bir karakter kazanmaktadır. Böylece uluslararası ve iç siyasi güçler, devlet iktidarı bir mega projede özel yollarla bir araya gelebiliyorlar. Tıpkı projeler gibi, devletin kendisi de küresel bir girişim haline gelmiştir." (Koenraad, 2018:90)

Mega projelerin nedenlerini işleyiş üzerinden açıkladık, farklılık yaratarak yeniden üretimin

gerçekleştirilemediği zaman ve bugünkü koşullarda mega projelerin 'çıldırircasına' yaşam ortamını tahrip etmesinin önünün, 'yürütmenin güçlenmesiyle' açıldığını söyleyebiliriz. Tüm dünyada yürütme güçleniyor, ama bu, daha az demokratik olandan daha otoriter/baskıcı biçimlere doğru geniş bir yelpazede gerçekleşiyor. Sermaye birikimi endüstriyel gelişme açısından belirli bir aşamaya gelen Türkiye, Rusya, Brezilya, Mısır, Romanya, Hindistan'ı mega projeleri ile otoriter/baskıcı biçimlerin birbirini tetiklediğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Yasama, yürütme yargı arasındaki iç denge bozularak kanun hükmünde kararname üzerinden mega projelerin yürütülmesi bu otoriter yapıların sonucu, ya da otoriter yapılara yol açan endüstriyel birikimin iç işleyişi ile bağlantılı. Rusya'da mega projeleri kanun hükmünde kararnamelerle bağlantısı içinde ele alan Nadir Kinossian ve Kevin Morgan; Avrupa ve Amerika şehirlerinde uygulanan mega projeler arasında piyasa yönelimi ve özel sektörün rolü açısından bir yakınlaşma olduğunu ve mega projelerin neoliberal işleyiş geçişin katalizörleri olarak görüldüğünü oysa kendi çalışmalarında gösterdikleri gibi "Rusya'da benzer mega projeler ülkeyi küresel ekonomiye daha iyi entegre etmek için daha geniş bir stratejinin bir parçası olarak siyasi seçkinler tarafından başlatıldığını" belirtirler. Bölgesel bir innovasyon kümelenmesi yaratmaya yönelik Skolkovo mega projesinin gerçekleşmesini 'kararname yoluyla geliştirme' olarak tanımlarlar (Nadir Kinossian ve Kevin Morgan, 2014). Bir şeyler anımsatıyor olsa gerek.¹⁷

Ama yine de mega projelerin 'çılgın proje' ve çılgın otoriter/baskıcı yöneticilere yol açmasının nedeni bu baskı mekanizmasının görünen parti ve kişileri değil, endüstrileşmeye, sermaye birikimine 'geç' başlayan toplumlar olmasıdır. Tekerrür zorlaması kavramı ışığında bizim gibi geç kapitalistleşme sürecine giren toplumların otoriterleşme dönemlerine baktığımızda üç özel dönem/evre görürüz. 'Sanayi ve sermaye birikiminin' inşa süreci, birikim sürecinin tıkanıp 'daha fazla fark yaratma sorunu' ile karşılaşma dönemi ve son olarak 'dünya ölçeğinde' etkin işleyen sürece 'katılma' zorunluluğu. Bu dönemler doğrusal ve sorunsuz yaşanmıyor. İşleyişe ilişkin mekanizmaların yeniden üretimi zorunlu kıldığı koşullar otoriter/baskıcı yollarla düzeni/yeniden üretimi sağlama öne çıkıyor. Özellikle dünya ölçeğindeki işleyiş daha yoğun fark yaratarak dahil olma, daha sancılı bir biçim

alıyor. Bu biçimin içeriğini de baskıcı/otoriter yönetimler dolduruyor. Devlet ve siyasal iktidarların doğrudan müdahalelerinin her zaman olumlu sonuç vermediğini Türkiye örneğinde yaşayarak öğreniyoruz.

Faustian İttifak Olarak Mega Projelerin

Kaynakları: Süreklilik İçinde Dönüşüm

“İnsanca değil yiyecek içmesi bile dangalağın.

*Hep uzaklara sürüklüyor onu tutku,
Biliyor kendi de çılgınlığını yarı yarıya”*

Goethe (*Faust*, 2001:27)

Ulus-devlet ve sermaye birikiminin zaman içinde sağladığı donanımı bir araya getiren yeni bir *Faustian ittifak* olarak mega projelerden bahsedebiliriz. Faustian ittifakın temelinde yeniden üretim zorunluluğu yatıyor. Yeniden üretimi sağlayan değişkenlerin ne/neler olduğunu açıklamak bu anlamda önemli. Çünkü ittifak içinde harekete geçen mega projeler, mega oldukları ölçüde bir dizi kaynak/enerjiye ihtiyaç duyuyor. Bu soruya verilecek cevap sadece mega projeleri ayakta tutan kaynakları açıklamakla yetinmeyip, mega yıkım sürecini durduracak özneleri de açığa çıkarıyor olması nedeniyle önemlidir.

Batı-Avrupa’da sanayi devrimi, imalat sisteminin ilk filizlendiği dönemlerde Goethe bir sanatçı duyarlılığı ile süreci ‘oluşum’ (*bildung*) olarak adlandırır. Oluşum sürecinin bileşenleri çelişkiler ve karşıtlıklar (*polaritat*) sonucu açığa çıkan sonsuz değişimdir – *metamorphose* (Aytaç, 2018:13). Goethe çalışmasında ruhunu şeytana

satan Faust’u ele alır. Şeytan Mephisto Faust’un halini “Biliyor kendi de çılgınlığını yarı yarıya” diyerek tanımlıyor, çılgınlık önce kendi dar çevresinin dönüşümü ile başlıyor ve sonra *doğaya* (“uçsuz bucaksız okyanusu kıyıda kitleleme”) karşı yöneliyor. Şöyle dile gelir Faust: “Egemenlik sağlamak / geniş toprak edinmek / İstiyorum” (Goethe, 2001:556).

Doğadan elde edilen arazi yetmiyor; yaşlı bir çiftin (Philemon ve Baucis) sahip olduğu topraklara göz diyor: “O, benim olmayan / Birkaç ağaç / Sarsıyor, dünya egemenliğini.” Yaşlı çift topraklarını Faust’a vermeyi reddediyor. Faust, zamanın çapulcularına karşı: “Bu Direniş ve değişmez inat / Tadını kaçırıyor en görkemli başarının” (Goethe, 2001:612)

Yaşlı çiftin toprakları acele kamulaştırmaya dahil ediliyor. Yok yok, Faust tarafından öldürülüyorlar. Sorun sadece toprak/arazi değil, toprak, arazi üzerinde bir şey ‘inşa’, ‘imal’ etmek. İstanbul havalimanı ya da Kanal İstanbul’u hatırlayarak şu ifadeye bakalım; Faust dile gelir: “Elden geldiğince / Kalabalık, sürü sürü işçi bul / Onları gözdağı ya da tatlı dille kandır / Sıkıştır, tuzakla, baskıyla işi yürüt! / Günün gününe bilgi edinmek isterim / Kazılan hendeğin ilerleyişi konusunda.” (Goethe, 20012:628).

İşçiler, emek-gücü bulunur ve tabi ki: “İşçiler gündüzleri gürültü çıkarıyorlar / Kazma kürek sallayarak boşuna / Küçük yalanların geceleyn kaynaştığı yerde / Bir duvar yükseliyordu ertesi gün. / Akıyordu insan kurbanlarının kanı / İnleyenlerin çığlığı dolduruyordu geceyi / Korlu ateşler yuvarlanıyordu denize /

Grafik 2. Kapitalizmin ulus-devlet destekli imalata dayalı sermaye birikimi ve yeniden üretimin kaynakları.

Bir *kanal* açılıyordu ertesi gün.” (Goethe, 20012:605)

Goethe'nin Faust metni, oluşum halindeki bir toplumun bileşenlerini vermekle kalmaz, çok daha önemlisi bileşenleri ile toplumun yeniden üretimi için gerekli kaynaklarını ele verir. Toplum toplu yapan, toplumun bileşenlerinin bugünden yarına varlığını sürdürmesidir. Goethe'nin estetik bir dille aslında yeni oluşan toplumun doğa, emek-kadın üzerinden yeniden üretildiğini gösteriyor.

Grafik 2'yi temel alarak birkaç genelleme yapabiliriz. Ulus-devlet destekli, imalata dayalı, birikime dayalı toplumun bugünden yarına kendisini 'yeni üretilebilir' olması gerektiğini yukarıda belirttik. Gerek ulus-devlet ve gerekse sermaye birikiminin, yeniden üretim için zaman içinde farklı hızlarda değişen oranlarda üç temel enerji kaynağı üzerinden yükseldiğini söyleyebiliriz.

- i. Karşılığı ödenmeyen emek-zamanı (çalışanların sömürüsü),
- ii. Görünmeyen emek zamanı (kadın emeği),
- iii. Önceleri serbest mal olarak düşünülen üretim süreci için girdi, yani hammadde olarak tanımlanan, ama son zamanlarda 'sermayenin değerlendirme ihtiyacı' (re-volarizasyon) ve ulus-devletin 'finans kısıt krizine karşı' birikim süreci içine çekilerek tahrir edilen 'doğa'.

Bu temel kaynakların amansız-çılginca işleyiş kurban edilmesi basit bir zor ile gerçekleşmiyor. İşleyişin yeniden üretimi için kitlelerin kültürel bilinç dışını kontrol etme ya da 'semboller', 'simgeler' ve 'ideolojilerle' bu kültürel bilinç dışı yeniden üretilmeye yönelir. Daha uygun bir ifadeyle harcanan/kurban edilenlerin rızası için bir koruyucu kuşak olarak 'anlam dünyası' imal edilir. Mega projeler toplumu-doğayı büyük ölçüde etkilediği için verili bir dizi sembolik anlam ya da yeni yaratılan sembolik anlam üzerinden meşruluğunu sağlar ya da sağlamak ister. Sıklıkla, mega projelerin, rekabet halindeki kentlere 'marka değeri' kazandırdığı söylenir. Mega projeler bazen Türkiye'de de olduğu gibi proje sahibi siyasal otoriterin sembolik gücüne, şiddetine dönüşür.

Hani sermaye birikimi ve sahipleri için piyasalar güçlenip devletlerin, dolayısıyla siyasal iktidarın toplum ya da sermaye birikimi üzerindeki etkisi azalacaktı? Mega projeler ve projelerin devlet-sermaye üzerinden biçimlenmesi devlet ve siyasal iktidarların toplam işleyiş içindeki değişen konumunu yeniden düşünmemizi gerekli kılıyor. Bu gereklilik özellikle de bir önceki

bölümde işaret ettiğimiz sermaye ve devletin karşılaştığı yeniden üretim krizine karşı yukarıda verdiğimiz üç temel kaynağı daha yaygın ve daha yoğun kullanmayı gerekli kılıyor. Bu zorunluluk devlet-siyasi iktidarın yeniden üretimi için zorun daha da açığa çıkmasına neden oluyor. O zaman mega projelerin, sermayenin yeniden üretimi, ama sermayenin yeniden üretimini sağladığı oranda da devletin yeniden üretimi anlamına geldiğini söyleyebiliriz. Mega projeleri devlet ve sermayenin kaynak olarak gördüğü değişkenler (emek-gücü, doğa, kadın) üzerinde uyguladığı organize bir şiddet olarak tanımlamak abartılı olmayacaktır.

Gelirin Üç Kaynağı ama Bir de Devlet: Mega Projeler

“Toprak, sadece tarım değil, yeraltı ve kaynaklarıdır da. Aynı zamanda belli bir bölgeye bağlı ulus-devlettir. Dolayısıyla, mutlak siyasettir ve siyasal stratejidir.”

Lefebvre (2014:330)

Projeler mega da olsa, toplam dünya GSYİH'sının yüzde 8'i tutarına da ulaşsa kullanacağı kaynaklar aynıdır. Bu argümanı detaylandırmak için K. Marx ile H. Lefebvre arasında bir bağlantı kurmaya çalışacağım. K. Marx'ın analizinde özel bir yeri olan 'üçlü formül', gelir ile gelirlerin kaynağı olan artı değer arasında iç bağlantıları açığa çıkarmıştır.

“Sermaye-kâr (girişim kârı artı faiz), toprak-toprak rantı, emek-ücretler, işte, toplumsal üretim sürecinin tüm gizemini kapsayan üçlü formül.” (Marx, 1990:715)

Marx'ın tanımladığı gelirin üç biçimi ile kapitalist toplumda zenginliğin kaynağı arasındaki bağlantı, 'ulus-devlet destekli endüstriyel birikimin' yeniden üretim koşullarını oluşturduğu ölçüde önemlidir. Marx'ın kanımca bu çok önemli ama bitmemiş katkısını H. Lefebvre yeniden gündemine alır:

“Kapitalist üretim tarzında ve burjuva toplumunda iki değil üç unsur, üç veçhe ya da 'faktör' vardır: 'Toprak' (Toprak Hanım), 'Sermaye' (Sermaye Bey) ve 'Emek' (Emekçiler). Başka deyişle, rantlar, kâr, ücret. Bu üç terimin ilişkilerini ortaya çıkarmak, sergilemek gerekmektedir. Üç terim; iyice vurgulamalı: iki (ücret ve sermaye, burjuvazi ve işçi sınıfı) değil, üç. Toprakla tam olarak ne kastedilir? Toprak, sadece tarım değil, yeraltı ve kaynaklarıdır da. Aynı zamanda belli bir bölgeye bağlı 'ulus-devlettir'. Dolayısıyla, 'mutlak siyasettir ve siyasal stratejidir'. (Lefebvre, 2014:330) ['vurgular' bana ait]

Bu yüzden tüm bu işleyiş içinde ulus-devlet ve siyasal stratejilerin zaman içinde farklılaşmasını gündemimizde tutmamız gerekiyor; “Marx gibi, devlet ve devletin oluşumunun üretim ilişkilerinin, sınıfların ve çelişkilerinin dışında olmadığını kanıtlasak bile, devlet, Egemenlikle birlikte, bunların üzerinde yükselir ve zor yoluyla çelişkileri çözme hakkını kendine ayırır. Devlet, güce başvurmayı meşru görür ve şiddet tekeli üstlenir.” (Lefebvre, 2014:287) Mega projeleri hayata geçiren devlet, sadece verili toplumsal olanın yeniden üretimi için maddi yeniden üretim ortamını sağlamaz, ama çok daha önemlisi kendisinin yeniden üretim koşullarını sağlamak için harekete geçmiştir. Çok daha önemli bir çıkarımla devlet daha başından itibaren imalata dayalı birikim mekanizmasının sadece yeniden üretimini sağlamaz, aynı zamanda oluşumu için gerekli ortamı da yaratır. Türkiye gibi geç-ulus devlet olan ve birikime geç dahil olan ülkelerde bu daha baskın olduğu için devlet ve siyasal iktidar tüm mekanizmayı perdeler ve ilişkileri iç bağıntıları ile görmemizi engeller. Devlet ya da sermaye birikimi ya da kalkınma (sanayileşme) ifadeleri üzerinden ele alış yerine bunlar arasında zaman içinde (birikim süreci-sınıfsal ilişkilere bağlı olarak) değişen iç bağlantıları göstermemiz gerekiyor. Erken dönem bir haklı vurguyu konumuz açısından aktarmanın anlamlı olduğunu düşünüyorum:

“Sermaye ve devlet birleşmeye devam ediyor. Ancak birleşme yalnızca az sayıda büyük şirketin devleti bir araç olarak kullandığı için meydana gelmiyor: aynı zamanda daha yapısal bir fenomen ortaya çıkıyor - düzenleyici ve üretken işlevler arasında basit bir iş bölümü değil, ilişkinin tüm doğası değişiyor.” (Duclos, 1981:164)

Duclos'un işaret ettiği ilişkinin doğasını biraz daha açmamız gerekiyor. H. Lefebvre devlet üzerine kapsamlı çalışmasında, devlet, koordinasyonlarını sağlayarak akışları ve stokları kontrol etme eğiliminde olduğu için başlı başına bir ‘devlet üretim tarzını’ belirtir. Dinamik bir süreç olarak üretici güçlerin genişlemesinin, (fetiş kavramlar ‘büyüme’ ya da ‘kalkınma’) imalatın ve tüketimin yoğunlaştığı kentleşmenin ve artan ölçüde yeni koşulların yarattığı yeni toplumsal mekân üretiminin, niteliksel sıçrama ile ‘devlet üretim tarzını’ ortaya çıkardığını söyler. Devlet üretim tarzının zamanla ‘mega projelere’ dönüşeceğinin ipuçlarını da *Mekânın Üretimi* çalışmasında verir:

“[K]apitalizm ve daha genel olarak büyüme ancak bütün mekâna yayılarak varlık sürdürülebilirliği için (...) mekâna sanayi yerleşecektir. Bu

mekânda vurgun ve talanların zenginlikleri yığılır. Devletli sanayi mekânı böyledir. Toprak; (...) yeraltı, yani denizlerin ve karaların diplerine dek saklı kaynaklar, enerji ve hammaddeler; son olarak da, yerüstü denebilecek şey, yani üç boyutlu cisimler, yüksek inşaatlar, dağların ve gezegenlerin mekânları. Mekân, zemin, toprak yok olmadı, sanayi üretimi tarafından emilmediler; tersine, kapitalizme entegre edilerek, kapitalizmin yayılması içinde, özgül unsur ya da işlev olarak kendilerini ortaya koyuyorlar.” (Lefebvre, 2014:329)

İşleyişin dünya ölçeğinde yayıldığını düşündüğümüzde, yukarıda sıraladığımız işleyişin temel kaynağı olan doğa, emek gücünün enerji olarak kullanılmasının zaman içinde dünya ölçeğinde gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Son yıllarda rekabet değil de ‘yapısal rekabet ifadesi’, rekabet için ulus-devletlerin dünya ölçeğinde etkin olmaya çalışan sermayeler için uygun ‘yatırım ortamı’ sunmalarını hızlandırmıştır. Mega projelerin tetikleyicisi olan ‘yapısal rekabet’in, ulus-devlet ve sermayelerin dünya ölçeğinde devam eden işleyişe dahil olma istek/zorunluluğunun ürünü olduğunu belirtmeliyiz. Kaynaklara erişim için dünya ölçeğinde yeni güç ittifakları oluşmaya başlamıştır. Yeni ‘güç ittifakının’ ilk dile gelişi ‘yönetişim’ olurken, hizmet ve meta üretiminin ölçeğinin büyütülmesi ‘mega projeleri’ tetikleyen çok düzeyli değişkenler oluyor. Ülke içinde ve dünya ölçeğindeki farklı dinamikler D. Massey’in işaret ettiği gibi ‘güç geometrilerinin’ yeniden yeniden ittifak ve çatışmalara bağlı olarak dönüşmesine neden oluyor. Güç geometrilerinin dünya ölçeğinde kaynakları kullanmak için başvurduğu yeni organizasyon olarak mega projeleri görebiliriz. Mega projeler bu anlamda belirli mekânlarda, birçok siyasal pratiğin varlığına yol açıyor. (Massey, 2005:101-130). Ulus ve ulus-altı mekânların dünya ölçeğinde işleyişe katılması, finansal kaynak kısıtı, devletlerin artan ölçüde kapitalist girişim gibi davranmasına neden oldukça ‘devlet üretim tarzı, sermaye birikimi ve imalata’ dayalı mekanizmalar üzerinde manevra yeteneği daha bir artmıştır. Devlet, olanaklarını kullanan siyasal iktidarlara sermaye mekanizmaları ve daha somut olarak şirketler üzerinde daha fazla kontrol sağlıyor. Türkiye’de daha çok kayırmacılık biçiminde tanımladığımız ilişki ağı bir anlamda siyasi iktidarların kendi kontrolünde sermaye/şirketlerinin oluşmasına neden oluyor. Devletlerin/Türkiye’nin özellikle kaynak ihtiyacı doğrultusunda gerçekleştirdiği mega projeler, yeni holdinglerin ve fonların kurulmasına neden oluyor.

Çılgın Projelerine Yakın Çekim

“...ve biz buradaki kuşlara dedik ki, diyoruz ki, bin yıldır buradan uçuş yapıyordunuz ama bundan sonra lütfen burayı kullanmayın arkadaşlar çünkü artık uçaklar burayı kullanacak, tabii doğaya bunu anlatmak kolay değil...”¹⁸

Resim 2. 1453 hafriyat kamyonu; bir dönemin ruhunun en güzel temsili.

Bizim çılgın projelerimize biraz daha yakından bakalım mı? Projelerimizin, yukarıda aktardığımız Makyavelist ve Faustian bir dünyanın tüm özelliklerini içinde barındırdığını görüyoruz. Yine yakından baktığımızda, otoriter bir yönetimin tüm özelliklerini barındırıyor. Ama uzaktan baktığımızda çılgın projelerimiz ve sahiplerinin ötesinde Türkiye’de ulus-devlet, siyasal iktidar, endüstri ve yerel-uluslararası sermayeler hakkında, ama çok daha önemlisi, bu değişkenler arasındaki ilişkilere ilişkin oldukça önemli ipuçları verdiğini görüyoruz. Ama çok daha önemli bir sorun var; bizim mega projelerin çılgınlığı ‘kuşları, ağaçları, denizi, havayı’, bir bütün olarak sağlık koşullarımızı içeren yaşam ortamını diğer mega projelere göre daha hızlı ve amansız tahrip edecek nitelikte.

Biraz yakına, bize ilk çarpan yönüne baktığımızda tüm mega projeler sadece siyasal iktidarın icrası olarak görünür. Hem öyledir, ama hem de değildir:

“Düşünebiliyor musunuz, dünyanın en büyük havalimanı yapılacak, bunun önünü kesiyorlar. Hayır kesemeyecekler. (...) Bunları ortaya koyacağız ve gümbür gümbür orada dozerlerimiz çalışacak. Mayıs sonu, haziranın başı, tarih veriyorum.”¹⁹

Yakından baktığımızda “dünyanın en büyük havalimanı” ifadesi ile ‘gigantizm’ ve çılgın projeleri kişinin kendisi ile bütünleştirmesini, otoriter yapılanmanın sembolik dile gelişi olarak yorumlayabiliriz. 1950’lerde başlayan ‘Küçük Amerika’ olacağız ifadesi ‘kitlelerin bilinçdışı kültürü’ üzerinden meşruluk kazanmaya yönelik bir slogan olmuştu. Ama bu slogan bu topraklarda kapitalizmin inşasını sağlayacak müdahalelerin önünü de açmıştı. Bugün aynı söylem Küçük Amerika değil de ‘Büyük Amerika’ olarak dönüştü. Cumhurbaşkanı’nın dediği gibi gümbür gümbür dozerler ve kamyonların çalışmaya başlaması özel bir günde gerçekleştirilir: “3. havalimanı şantiyesinde çalışan kamyon şoförleri 1453 kamyon ile geçit yaparak **İstanbul’un** fethini andı. Sabit bir hızda seyreden 1453 kamyon bu şekilde, ‘En Uzun Kamyon Geçidi’ olarak sembolik bir güç gösterisine

dönüştürmüştür.”²⁰ Kitlelerin kültürel bilincine büyük bir sembolik güç gösterisi olarak aktarılan İstanbul Havalimanı, pek çok açıdan Faustian bir ‘en’lerin projesi. Arazi mi dersiniz? 76,5 milyon metrekaarelik bir alanı kaplıyor. Doğa mı dersiniz? Milyonlarca kesilen ağaç ve ağaçların yerine milyarlarca metre küp dolgu yapıldı. Sürü sürü işçi mi dersiniz: on binlerce işçi çalışacak.

Haberdeki kamyonların sürücüleri, sürü sürü işçi, 3. Havalimanının inşa sürecini gerçekleştirmiş. Dünyanın en büyük limanı yapılacak, bu liman Allah’ın hazinesi olacak ve bu hazine yaratımını gerçekleştiren işçiler ise Müslümanların zengin olmasını sağlayacak. İşçilerde mi Allah’ın insanlara sunduğu hazine? Mega projelerin yapımı için ısrarla öne çıkan eleştiriler, mega projelerin ‘ranta’ dayalı olması, siyasal iktidarın ‘kayırmacılığı’. Evet bu eleştiriler doğru, ama diğer yanda göz ardı edilen bir şey var; o da mega projelerin çalışanların emek-güçleri üzerinden yükseldiği ve sadece emeklerinin sömürsü de değil, canları da inşa sürecinin kurbanına dönüşmüş durumda. Savaş Karabulut diğer mega projelerden detaylı örnekler verilerek 10.000 işçinin çalışacağı Kanal İstanbul için ‘Mezar İstanbul’ ifadesini kullanmıştır.²¹ 3. Havalimanı üstlenicisi İGA firmasının eski yöneticisi Yusuf Akçayoğlu’nun 8 Mart 2018 tarihinde yaptığı açıklamada, havalimanının inşaatında çalışan kişi sayısının 36 bine ulaştığını söylemişti ve resmi sayılara göre 42 aylık inşaat süresinde 55 işçi hayatını kaybetti.²² İstanbul havalimanının inşaatı, kontrolsüz ve güvencesiz iş koşullarını beraberinde getiren bir taşeron sistemiyle mümkün oldu. “Bu sistemin zorluklarını yalnızca Türkiyeli işçiler değil, gelişmekte olan ülkelerden gelen işçiler de tecrübe etti. İhaleleri almak isteyen küçük şirketler arasındaki rekabet yüzünden çok fazla taşeron firması iflas etti. Ağır çalışma koşullarından ötürü iş bırakma eylemi yapan inşaat işçileri gözaltına alındı, 61 kişi hakkında dava açıldı. Tüm bu yaşananların yanında bazı Alman şirketleri proje için mal tedarik etmekle yetinirken, bazıları da öntümüzdeki 25 yıl boyunca buradan gelir elde

etmeyi amaçlıyor.”²³ Mega projeler, ulus-devlet destekli imalata dayalı birikimin yeniden üretimi için ‘emeklerini satma dışında yaşama olanağı olmayanları’ öğüten makineler gibi çalışıyor. Kafka’nın makinelerinden farklı olarak, gürtültü ile çalışan makineler...

Mega projeleri, büyük ölçekli ‘yeni mekân üretimi’ olarak tanımlamıştık; işte, 1453 kamyon ve 36 bin işçi İstanbul’u fethetmek için konuşlandırılmış. Bu sefer İstanbul doğası abluka altına alınarak fethedilecek. CNN Türk haberi veren Hakan Çelik’in açılışı için heyecanla dile getirdiği “ve biz buradaki kuşlara dedik ki, diyoruz ki bin yıldır buradan uçuş yapıyordunuz ama bundan sonra lütfen burayı kullanmayın arkadaşlar.” Sadece kuşlara mı? Ağaçlara da yol gösterilmiş. Dünyanın en büyük havalimanının önünü kesmek isteyenler, işleri güçleri yok, kuşa, ağaca, suya sahip çıkıyorlar ve bu çılgın projelere ‘mega-katil proje’ diyorlar. Kuzey Ormanları Savunması, “İstanbul’a Nefes Ol” kampanyası kapsamında “10 soruda mega-katil projeleri neden durdurmalıyız” broşüründe ‘gümbür gümbür’ çalışan buldozerlerle nasıl doğanın yola getirileceği ve tabii ki İstanbul’un kent yaşam ortamının tahrip edildiği/edileceği anlatılıyor:

“Sadece İstanbul havalimanı değil, III. Köprü ve Kanal İstanbul’un yoğunlaştığı Kuzey İstanbul’a su ve yaşam veren ekolojik koridorlar ve 250 milyon ağaç yok olur. En az 160 kuş türü, sincap, yaban domuzu, birçok böcek türü, mikroorganizmalar, mantarlar, kirpiler ve sadece Kuzey Ormanları’nda yaşayan yer yedi uyuru gibi türler yaşamsız kalır. 750 bin kuşun göç yolunda

yapılan havalimanındaki kuş-uçak çarpışmalarında sayısız kuş ölür, göç yolları ve kuş türleri tehlikeye girer. Onların yok oluşu, başka felaketleri de tetikler. Şehir ormansız kalınca oksijen kaynağı ve yağmur çekme özelliği tahrip olur, nefessiz kalır, egzoz gazına boğuluruz.”²⁴

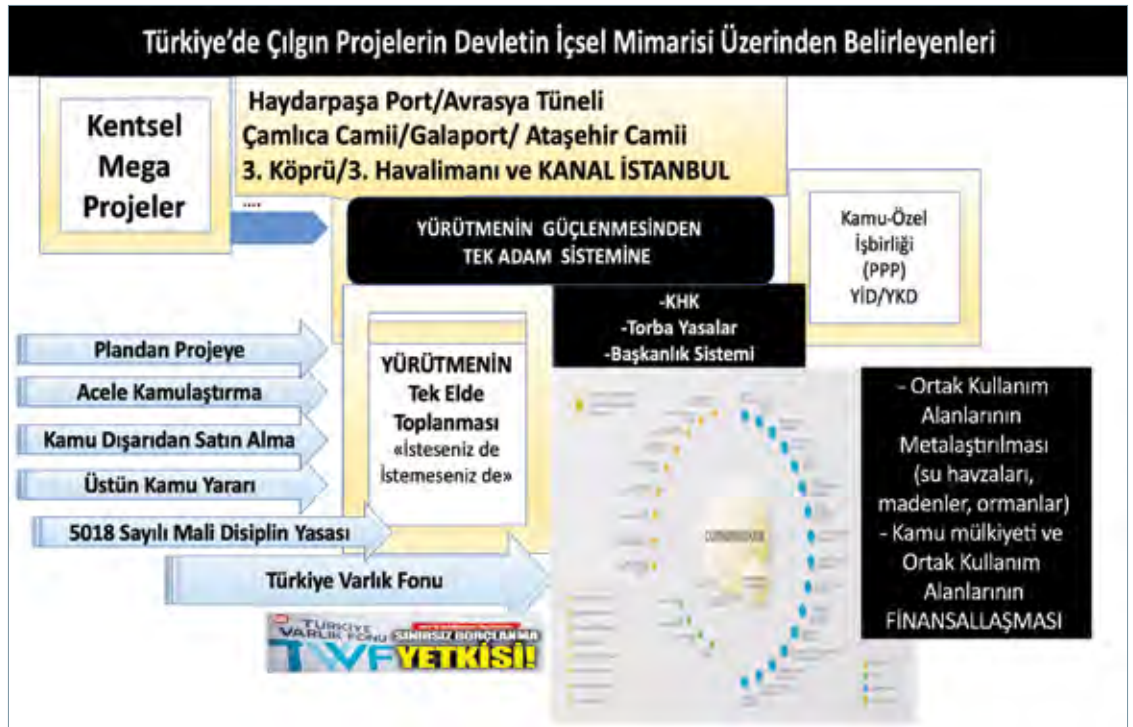
Halkımız çılgın proje demekte haklı değil mi? Kanal İstanbul ve diğer projeleri birlikte ele alıp analiz etsek, bu yıkımın, bu yok edişin çılgınlık değil, çıldırma projeleri olduğunu söyleyebiliriz. Yakın çekimi biraz daha yaklaştıralım.

Devletin İçsel Mimarisinin Değişimi Üzerinden Çılgın Projeleri

“Benim bürokraside her zaman en büyük rakibim bürokratik oligarşidir” R. T. Erdoğan²⁵

Çılgın projeleri sadece başarısız bir otoriterin istek ve eylemliliği ile açıklamanın eksik olduğunu söyledik. Mega projeler dünyada ve Türkiye’de devletin içsel mimarisinin dönüşümü anlamına geliyor. Ama ısrarla işaret ettiğimiz gibi devletlerin dönüşümü kendi meşrebinde oluyor. Türkiye’de bu dönüşüm iktidar açısından ‘Türk Usulü Başkanlık Sistemi’; işleyiş-proje bazında da hızlı tren değil de ‘hızlandırılmış tren’ biçiminde gerçekleşiyor. Detaylandırmak isteyip burada yer kısıtı nedeniyle detaylandıramadığımız, devletin içsel mimarisi/kamunun dönüşümünün mega projeler ile bağlantısını grafik olarak verelim.

Grafik 3 bize çılgın projelerinin oluşumunun kamu açısından temel belirleyicilerini veri-

Grafik 3. Türkiye’de çılgın projelerin devletin içsel mimarisi üzerinden belirleyicileri.

yor. Çılgın projeleri tanımlayan en önemli belirleyen, yürütmenin güçlendirilmesi, çünkü sermaye ve devlet makinelerinin hızla kararları alıp uygulanmasını gerekli kılıyor. Kamu-özel ilişkisinin de varlığında uzun erimli geleceğe yönelik plan temelli uygulamalar yerini 'proje temelli' uygulamalara yöneltiyor. Proje temelli olunca özel hukuk ile kamu hukuku arasında projelerin gerek duyduğu pratikler güçlenen yürütme ile bir dizi yeni kamu pratiğinin önünü açıyor. İlk etapta kamu bütçesi açısından devletin kaynak bulma ve yaratma pratiğini değiştirecek 5018 sayılı Mali Disiplin Yasasının neden ve sonuçlarına bakmamız gerekiyor. Kamu bütçesine dahil birimlerin gelir ve giderlerinin işletme hesabına benzer şekilde maliyet ve kazanç üzerinden yapılması başlı başına önemli bir değişiklik. Her birim kaynak yaratmak zorunda. Kaynak yaratmak için sahip olduğu kaynakları etkin kullanmaya yöneltiyor. TC Demiryolları'nın Yeni Ankara Garını buna örnek gösterebiliriz. AVM tarzı bir gar. Yine aynı yasa, çalışanları verimlilik ve etkinlik üzerinden daha bir emek-gücünün metalaşmasını sağlayacak uygulamalara yöneltiyor. Ama en önemlisi kamu hizmeti sunan birimler mega projelere finansal kaynak bulmak, kaynak yaratmak için dahil olabiliyor. Merkezi siyasal iktidar ise mega projeler için 'acele kamulaştırma, dışarıdan satın alma, üstün kamu yararı' diyerek projenin gereklerini hızla hayata geçirebiliyor. Yürütmenin yasama işleyişinden kurtulmasını sağlayan Kanun Hükmünde Kararnameler gerekli olan düzeneğin daha da hızlanmasını sağlıyor. Kaynak arayışı içinde olan siyasal iktidar yeterli kaynak bulamayınca çok önemli bir adım daha atarak Türkiye Varlık Fonu'nu kuruyor.²⁶ Amaç yine sahip olunan varlıklar üzerinden yeni değerlendirme alanları yaratmak ve ama bunu yaparken de kamu varlıkları üzerinden uluslararası dünyadan finans desteği sağlamak. Varlık Fonu'ndaki kamu kaynakları yetersiz kalınca son düzenlemelerden biri Varlık Fonu'na 'sınırsız borçlanma' olanağı veren yasal düzenleme gerçekleştiriliyor. Mega projeleri çılgın projelere dönüştüren, tüm bu kamunun içsel mimarisindeki dönüşümü, Selime Güzelsarı "Neoliberal Otoriterleşme, Devletin Şirketleşmesi ya da Şirket-Devlet: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi" başlıklı yazısında detaylı bir şekilde analiz ederek gelinen son aşamanın şirket-devlet olduğunu söylüyor. Yeni başkanlık sisteminin, ele aldığımız mega projeler ve kamu-özel işbirliği için önemini açığa çıkaran 'dört ofisten' oluştuğunu söyleyebiliriz:

"Finans Ofisi, İnsan Kaynakları Ofisi, Dijital Dönüşüm Ofisi ve Yatırım Ofisi, tüm bakanlıkları ilgilendiren konularda kamu politikalarının oluşturulması faaliyetini yürütecek uzmanlık birimleridir. Kamu politikalarının altyapısının Cumhurbaşkanı tarafından verilecek emir ve direktifler doğrultusunda çalışmakla yükümlü, idari ve mali özerkliğe sahip bu ofislerde oluşturulacağı anlaşılıyor." (Güzelsarı, 2019)

Kamunun içsel mimarisinin dönüşümüne eşlik eden mega projelere ve acele kamulaştırmaların yoğunlaştığı alanlara baktığımızda daha önceki uygulamalardan farklı olarak doğanın (madenler, su kaynakları, sahil kesimi, meralar, biyolojik çeşitliliğin) acımasızca işleyiş içine çekildiğini söyleyebiliriz. Ama çok daha önemli olan bir diğer alanın 'kentler' olduğunu söyleyebiliriz. Kentsel alanlarda kamu arazileri, kamu arazileri yetersiz kaldığında ise özel mülkiyete dahil alanlar bile 'acele kamulaştırma' ile sürece dahil ediliyor. Doğa ve kentlere yönelik bu acımasız saldırı her durumda emek-gücünün varlığında gerçekleşiyor.

Çılgın Projeleri / Düzeneğin Bileşenleri

"Güya yeni bir kanal açıyorlar ve adına da 'çılgın proje' diyorlar. Bu, soygun düzenini çılgınca sürdürecektir bir projedir. (...) Şimdi bunlara kafa yoracağın yerde, akılcı politikalar üreteceğin yerde, çıldırmış bir toplumu çılgınca projelerle niye kandırıyorsun sayın başbakan?"
Devlet Bahçeli²⁷

Devlet Bahçeli'nin bu sözlerini anlamlı buluyoruz. Özellikle de 'düzen' ifadesini. **Düzenin** iç bağlantıları üzerinde yoğunlaşmamız gerekiyor. Mihriban Şengül'ün derli toplu çalışmasında işaret ettiği üzere, "Bu bağlamda, mega projeler, Türkiye'nin gündemine 2011 Genel Seçimlerinde, dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Genel Başkanı olduğu AKP adına ortaya koyduğu siyasal vaatlerle girmiştir. Ancak bu mega projelerin yalnızca siyasal bir sürecin ürünü olduğunu düşünmek yanıltıcı olur" (Şengül, 2020). Ağaç ve ormanı görmeyen, mega projeler ve yıkımları bir düzenek içinde analiz etmenin gerekliliğini yukarıda detaylandırmaya çalıştık. D. Massey'nin "iki düzeyli yapılanma" dediği mekân ile mekânın kullanıcı özne/sınıflar arasındaki etkileşim burada öne çıkıyor (Massey, 2005:5). Bu ikili etkileşimi E. Doğan ve A. Stupar (2017), çalışmalarında oldukça detaylı vermişler. Ele aldıkları proje bağlantılarını işaret eden metinlerine, yazımıza

ait argümanları açığa çıkaracak küçük eklemeler yaptık, bir de yeni bir proje olan Kanal İstanbul'u ekleyerek **Grafik 4'e** ulaştık.

Kuzey Marmara Otoyolu ve 3. İstanbul Havalimanının gerçekleşmesi için bir araya gelen aktörlere baktığımızda sermaye (ama yandaş sermaye), sermaye ama banka sermayesi (Finans Bank, Garanti Bank ve Deniz Bank), sermaye ama uluslararası sermaye (Astaldi) ile kamunun (Haberleşme ve Denizcilik Bakanlığı, Orman ve Su İşleri Bakanlığı, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı) ve uluslararası finans bulunmadığı için Ziraat, Halk ve Vakıflar Bankalarının arasındaki çoklu bağlantılar dolayında gerçekleştiğini görüyoruz. Evet, bu iki proje de mega ve evet, sermaye ile devlet ortak hareket ediyorlar. Cumhurbaşkanı'nın, Kanal İstanbul'da işaret ettiği gibi, evet, "gönlü 'Yap İşlet Devret'te". Her üç proje de sembolik güç yaratacak şekilde İstanbul'u hedef seçmiş. Yandaşlar kendi aralarında ittifak içinde Limak-Kolin-Cengiz-Mapa-Kalyon Ortak Girişim Grubunu oluşturuyor ve İstanbul'un üçüncü havalimanını inşa etme işini üstleniyorlar. KDV hariç 22 milyar 152 milyon avroluk bir teklifle 25 yıl boyunca işletme hakkını alıyorlar. Projelerin ne olursa olsun gerçekleştirildiğini söyleyebiliriz. Makyavelist ve Faustian projenin içeriği için birkaç bilgi paylaşım.

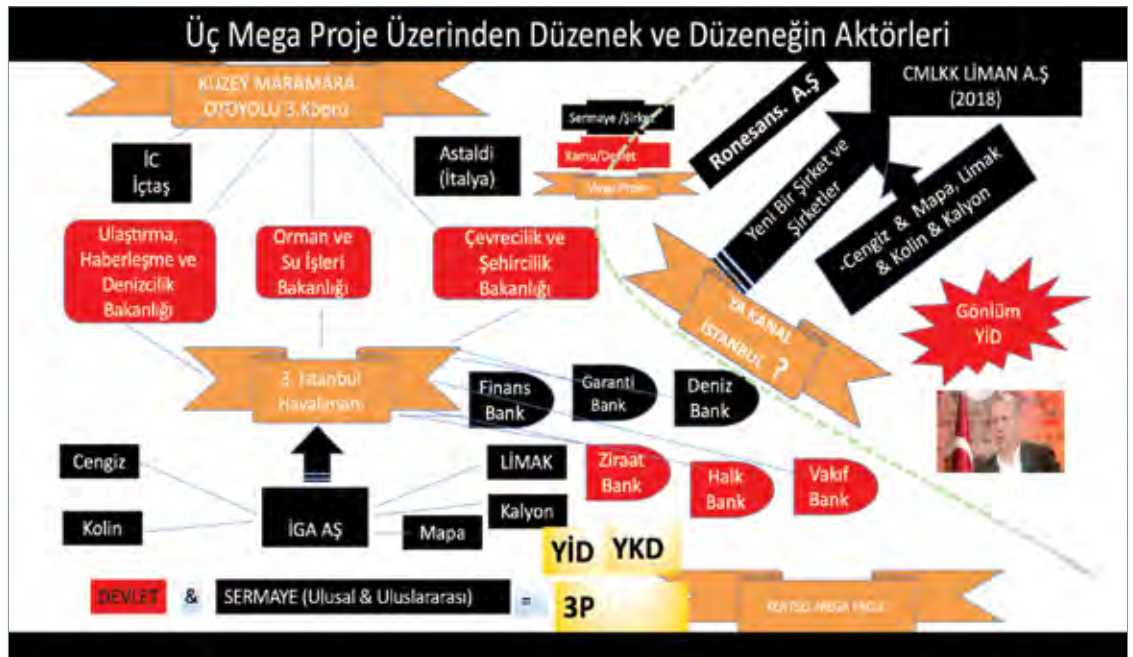
Üçüncü havalimanını 25 yıl boyunca işletecek olan konsorsiyum, havalimanını 10 milyar dolara mal edecek. Kendi cebinden koyması gereken para bunun yüzde 20'si, yani 2 milyar dolar. Geri kalanını kredi getirecek. İçeride bu kadar para yok, dışardan getirmesi lazım. O da

kolay değil, ama diyelim ki getirdi. O zaman da 8 milyar dolar kredi garanti edilmiş olacak. Çünkü 3. Havalimanı ihalesinden önce AKP YİD kanununu değiştirdi; projenin başına bir iş gelirse yurtdışından alınan kredilerin DHMİ tarafından devralınmasının önünü açtı. DHMİ'nin ne eti ne de budu bu kadar büyük paranın geri ödenmesine yeteceği için garanti yine dönüp dolaşıp Hazine'den istenecek çünkü DHMİ bir KİT ve arkasında Hazine var... 3. Havalimanına verilen bir diğer garanti de yolcu garantisi. Havalimanı işletmeye girdikten sonra 12 yıl boyunca toplam 6,3 milyar avro da yolcu garanti edilmiş. Dışarıya gidiyorsanız kişi başına 20 avro ödeyeceksiniz. Siz gitmezseniz de devlet gitmişsiniz gibi ödeyecek. Ta ki müteahhit 12 yılda 6,3 milyar avro gelir elde edene kadar."²⁸

Bu bilgiler bir zamanlar sıkça kullanılan bir tanımlamayı çağrıştırıyor: oligarşi. Az sayıda sermaye ile siyasal iktidar arasındaki çıkar/kâr ittifakı. Ama bu ittifak sadece bazı alanlar için geçerli, çünkü devlet destekli bu mega proje ve yandaş sermayelerin dışında bir de koskocaman sermaye birikiminin gerçekleştiği dünya var.

Mega projeler başladığında sürekli olarak bir diğer projeyi gerekli kılıyor. Kanal İstanbul projesi de diğer projelerle bağlantılı bir proje. AKP iktidarının yol ve yöntemi üzerine oldukça değerli çalışmalarla kavramlarımızın olgusal içeriğini dolduran Çiğdem Toker bir diğer yazısının ara başlığında "Taze haber verelim" diyor:

"Sermayesi 500 bin TL olan CMLKK Liman İşletmesi adlı şirket, sermayesi 3 milyon TL olan İGA Akaryakıt'ın yüzde 100 hissesini devraldı. Tahmin edebileceğiniz gibi CMLKK Liman'ın

Grafik 4. Üç mega proje üzerinden düzenek ve düzeneğin aktörleri. (Evinç Doğan ve Aleksandra Stupar [2017] Graph Commons – Mülksüzleştirme Ağlarından esinlenerek geliştirdiği grafik, metin içindeki argümanlara uygun bir şekilde Kanal İstanbul'u da ekleyerek yeniden çizilmiştir.)

kurucuları aynı beş şirket. Havalimanını yapan ve işleten Cengiz, Mapa, Limak, Kolin ve Kalyon, iki buçuk yıl önce kendilerinin kurduğu akaryakıt şirketini, yine kendilerinin yedi ay önce kurduğu bir liman şirketine devretmiş oldular.” (Toker, 2019)²⁹

Sizce bu güç birleştirme ile neye hazırlanıyorlar? Tam da çılgın projelerinden birisinin orta yere saçılma öncesi kurulmuş. (Ticaret Sicil kayıtlarına göre CMLKK Liman, 22 Haziran 2018’de kuruluyor.) Daha bir çılgın proje hazırlığı denebilir mi? Bilemeyiz, ama Toker bize ipuçları veriyor; CMLKK Şirketi yeni kuruluş faaliyetleri içinde kritik bir faaliyet var: -i- maddesinde “Gemilere ilişkin olarak kılavuzluk ve römorkaj hizmeti verir, bu maksatla şirket kurabilir veya mevcut şirketlere iştirak edebilir.”³⁰ Ç. Toker bir başka sohbet/konuşmasında “Kanal İstanbul projesi karar sürecinin, Kalyon, Cengiz, Limak ve Mapa ile birlikte oluşturulduğunun ipucu”nun da verildiğini söylemişti.³¹ Proje büyük ve entegre olunca yeni şirket/aktörler ardı sıra kamuoyu duymaya başlıyor:

“Kanal İstanbul kapsamında inşa edilecek “Yenişehir”in yolları olduğu ortaya çıktı. Cumhurbaşkanlığı Külliyesi’ni yapan Rönesans Grup, Kuzey Marmara Otoyolu’nun “Nakkaş-Başakşehir kesimi” ihalesini kazandı.”³²

Çılgın projenin ortakları yavaş yavaş belli oluyor, bu metni yazarken yeni bir haber daha orta yere saçıldı:

“Tartışmaların odağındaki Kanal İstanbul projesinin güzergâhında kalan Küçükçekmece Gölü kıyısındaki toplam 1 milyon 971 bin 786 metrekairelik arazi ile ilgili yeni bir gelişme yaşandı. Emlak Konut GYO, 3 Eylül 2020 tarihinde Kamu Aydınlatma Platformu’na (KAP) bildirimde bulunarak yaklaşık 2 milyon metrekairelik arazi TOKİ’den satın almak için 28 Ağustos 2020 tarihinde protokol imzaladıklarını açıkladı.”³³

Kanal İstanbul’a ilişkin çılgınlığın geldiği aşama ise Hazine ve Maliye Bakanı Berat Albayrak’ın Kanal İstanbul’da arazisi olduğunun ortaya çıkması. Ama Bakan Albayrak’ın avukatı Ahmet Özel haklı bir açılımda bulunmuş, “2012 yılında sahibi tarafından satışa çıkartıldığında, yabancı alması düşüncesi ile imkân olan her vatandaşın yapabileceği sıradan bir satın almayla Sayın Berat Albayrak tarafından satın alınmıştır.”³⁴

Analizimi yakın çekimden işleyişe daha büyük işleyişe çekmeye çalıştıkça üç beş şirket, aile akraba ile karşılaşıyoruz. İşte bizim mega projelerin birilerinin çılgın projesi olma halinin kaynağını burada aramak gerekiyor.

Sonuç Yerine: Salgınların Kenti, Kentin Salınlara Karşı Mücadelesi

“Aslında yazar olmak istiyordum. Ama anlatacağım olaylardan sonra jeoloji mühendisi ve müteahhit oldum.” Pamuk (2016:9)

“Kent yalan, köy de yalandı, şimdi iki yalan arasında sıkışıp kalmıştı. Her yer çürüyordu, dünyada kaçacak yer kalmamıştı.” Sönmez (2019:67)

Salgın ilk günlerinde Sağlık Bakanı Fahrettin Koca’nın, süreçle ilgili gelişmeleri aktarırken kullandığı şu ifade anlamlı: “Türkiye’nin Vuhan’ı, İstanbul oldu. Hatta İstanbul, Vuhan’a göre daha iç içe bir kent.”³⁵ İstanbul’da gerçekleştirilen ikonik ve aynı zamanda maddi birçok sonucu olan mega projeleri düşünmeye başladım. Birkaçını sıralasak mı? 3. Boğaz Köprüsü, 3. Havalimanı, Ayazma Kentsel Dönüşüm Projesi, Ayvansaray Kentsel Yenileme Projesi, Fenerbahçe-Kalamış Yat Limanı, Haydarpaşa Port (Haydarpaşa Limanı ve Garı Dönüşüm Projesi), Kabataş Ulaşım ve Aktarma Merkezi, Kanal İstanbul, Marmaray.³⁶ Yukarıda sayılan ‘mega projeler’ bu iç içe olmayı hızlandıran temel neden değil midir? İstanbul’u bir düşünelim, kentte neredeyse her boşluk dolduruluyor. Covid-19’un bu kadar hızla yayılmasını sağlayan bu mega projeler ya da aktardığımız gibi çılgın projeleri. Tam da bu yüzden Dünya Sağlık Örgütü, “virüsün yayılma hızının en yüksek olduğu ülkelerden biri” olarak tanımladı Türkiye’yi. “İstanbul ise toplam 40 bine yakın vakanın üçte birinin yaşadığı kent, yani salgının ülkedeki merkezi.” Bilgiyi bizlerle paylaşan Tuba İnal Çekiç haklı bir tespitte bulunuyor: “tam da şu anda alınmış ama gerçekleşmemiş mekânsal kararları yeniden gözden geçirmekte fayda var. Zira Türkiye içinde salgının kontrol altına alınması için yapılması gerekenler 3-5 haftayla sınırlı kalmayarak, geçtiğimiz 15 yıldır yürütülen ekonomik ve mekânsal politikaların da bir sonucu olacak.”³⁸

Lefebvre’nin erken dönem işaret ettiği gibi kentler şehirlerin yerini almıştır. Şehirler insanların yaşam ortamı için zaman içinde kendi elleri ile yarattıkları ‘eser’ iken, bugün kentler birer ‘ürüne’ dönüşmüştür. Şehirlerin kentlere ve kentlerin ürüne dönüşmesini sağlayan üç temel işleyiş ‘ulus-devlet destekli endüstriye dayalı birikim’ olarak tanımladık. Bu işleyişin sosyal ilişkiler açısından yarattığı eşitsizlikler, kendisini

mekânsal olarak da gösteriyor. Üretim, tüketim ve kültürel ortamın yoğunlaştığı mekânlar, diğer mekânlara göre devasa büyüklüklere ulaştı. Devasa büyüklükler olarak kentler tabii ki salgınlar için en uygun ortamı da sağlamış oluyor. Nüfus yoğunluğu bulaşıcılık katsayısını da artırıyor. Salgın hastalıklar (SARS, MERS, Ebola, kuş gribi, domuz gribi, Covid-19) işleyişin ürünü olan kentler içinde ve kentler üzerinden hızla yaygınlaşıyor.³⁸ Covid Üzerine bu metinde işaret ettiğimiz işleyiş üzerinden oldukça detaylı bir analiz yapan R. Wallace, A. Liebman, L. F. Chaves ve R. Wallace'in işaret ettiği gibi:

“Virüs, bölgesel bir egzotik gıda tedarik hattının bir ucunda ortaya çıktı ve Çin'in Vuhan kentinin diğer ucunda insandan insana enfeksiyon zincirini başarıyla ateşledi. Oradan, salgın hem yerel olarak yayıldı hem de uçaklara ve trenlere sıçrayıp seyahat bağlantılarıyla yapılandırılmış bir ağ üzerinden, büyük şehirlerden daha küçük şehirlere doğru bir hiyerarşiyle dünya geneline yayıldı.”³⁹

Yazarların ısrarla belirttiği gibi, yine muazzam boyutlara varan büyük sermaye grupları gıda üretimiyle el değmemiş ormanları tahrip edip yaşayanları yersiz yurtsuz bırakınca, virüsler kendisine konaklayacak bedenler buluyor. Ve en çok da konaklayacağı bedenleri aşırı nüfus yoğunluğu olan kentlerde buluyor.

Mega projeler ve projelerin sahibini anlatırken bir hatırlatma da yapmak istiyorum. Kentleri yaratan koşulları işaret etmeden kentleri yaratan koşullara uygun hale getiren sosyal bilimciler, mimarlar, mühendislerin katkılarını unutmamamız gerekiyor. F. Yavuz'un güzel anlatımıyla “Kör Kazma Millet Evladının Elinde” yazısında mimar Turgut Cansever'in bir cümlesini rehber olarak yanına alıyor: “Yapılmaması gereken her şeyin altında meslektaşlarımızın imzası var.” Adnan Menderes'in imar hamlesi diye başlattığı yıkım sürecini bazı hoca/mimarların Başbakan'a “üç ayda bizden daha şehirci oldunuz” açıklaması üzerinde duruyor ve bir beyitle İstanbul'un yıkımına yol açan alimleri Keçeçizade İzzet Molla'dan bir beyit ile eleştiriyor: “Meşhurdur fisk ile olmaz cihân harab / Eyler âni müdâhne-i âliman harab.” (Yavuz, 1997:145)

Mega projelerin bilfiil oluşması, oluşan projelerin inşası, inşa edilmesinin gerekliliğini söyleyen muazzam bir bilim dünyasından bahsediyoruz. Çılgın projesi olan Kanal İstanbul'a imza atan bilirkişilerin ısrarla kendilerini gizlediklerini düşününce durumun vahameti açığa çıkıyor.

İstanbul'u bir dönem 'dünya' kenti yapma hevesini körükleyen düşünceler de işleyişin hız-

lanmasını epey meşrulaştırmıştır. Düşünsel dünyama her zaman önemli katkıları olan Ç. Keyder'in “Artık ulusal ekonomilerin şehirleri değil, şehirlerin ulusal ekonomileri taşımaları söz konusudur” dedikten sonra, İstanbul'un ‘atlamaya hazır’ olduğunu ama bunun için “ileriye dönük bir perspektif, ihtiyaç duyulan ‘kaynakları seferber’ edecek bir ‘rekabet’ stratejisi, ‘hızla’ hareket edebilecek bir ‘kurumsal yapı’ ve kendini yeniden dağıtıcı ‘popülist kısıtlardan’ kurtarmış, ‘potansiyel kazançların’ ve ‘fırsatları yakalamamanın’ maliyetinin farkında bir” ‘yönetimin’ gerekliliğini ifade ederek yazının başlığına uygun “İstanbul Nasıl Satılır” önerilerinde bulunuyor. (Keyder, 1994:81)

Keyder, Türkiye'nin İstanbul üzerinden dünya kapitalist sisteminin fırsatlarından yararlanma konusunda bugün geldiği noktadan memnun mu, bilemeyiz. Ama bugün İstanbul, İstanbullar çürüyor; çürürken Covid-19 çürümeyi daha bir açığa çıkardı. Peki, ne yapmalı?

Bugünlerde mimarlar, şehirciler haklı olarak salgına karşı kentlerin nasıl daha korunaklı yaşam ortamlarına dönüşeceğini tartışıyorlar.

“Geleceğin kentleri küresel virüs salgınları gibi tamamen görünmez akımlarla baş etmek üzere tasarlanmak zorunda. Ve bu da veri haritalandırmasını gerektiriyor.”

“Başka çare bulunmadığı durumlarda kent tarımı yapılmalı.”⁴⁰

“Mimarının yeni yolu doğal ve eko-kent mimarisi olmalıdır. Şehirlerde çalışma saatlerinden, toplu taşıma kullanımına, sosyal yaşam aktivitelerine varıncaya dek her şey yeniden düzenlenmelidir.”⁴¹

Kentlere yönelik bu hâl çareleri anlamlı ve önemli. Yazımızın mega projeler ve mega projelerin konakladığı ulus-devlet destekli endüstriyel birikimin işleyişini düşündüğümüzde, bu işleyiş karşısına almayan çözümler gerçek çözüm olmaktan uzak, sadece sonuçlara pansuman yapmak anlamına geliyor. Pansuman yapmaya hayır mı? Tabii ki günün acımasızlığını giderecek her türlü hâl çaresi önemli. Mephisto Faust'a dönüp “Bizim için tükettiğin tüm emek, insan türünün yıkımını getirecek” diyor. Yıkımla ilk yüzleşenler aynı zamanda yıkım makinelerini ayakta tutan ‘doğa, emek-gücü, kadın emeği’ vurgumuzu dikkate alacak olursak, bu mega proje ya da çılgın projelere karşı başta kentleri, yaşamlarımızı savunmak için işçi sınıfı mücadelesi, ekolojik mücadele ve kadın mücadeleleri hareketleri arasında ‘hiyerarşik olmayan esnek çapraz dayanışma ağları kurulması gerekiyor’. Ağacları, ama aynı

zamanda ormanı görerek. Tek tek ağaçları kurtarmaya, ormanı kurtarma amacıyla bugünden başlamak...

Fuat Ercan, Prof. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Yarı Zamanlı Öğretim Üyesi

Zaman ve sayfa sınırlarını aşan yazı için cesaretlendiren ve metin üzerinde önerilerde bulunan sevgili T. Gül Köksal ve yazımın son hali üzerinde zaman ayırıp önerilerde bulunan sevgili Fatma Öcal A'ya teşekkür ederim.

Notlar

1. “Maskeli” Kanal İstanbul ihalesine 5 teklif geldi”, <https://www.lojiport.com/maskeli-kanal-istanbul-ihalesine-5-teklif-geldi-107402h.htm>
2. Çılgın projenin yıkımına ait bir dizi sunum-eleştiri video için: <https://kanal.istanbul/#video>
3. Bu ifadeyi, yazıyı gözden geçiren sevgili Gül Köksal'ın önerisinden hareketle, içeriğe uygun olduğunu düşündüğüm için yazıya taşımam. Teşekkür ederim.
4. Douglass, 2002; Fainstein, 2008; Flyvbjerg, 2014.
5. Yeni Türkiye bizim ‘kıız elma’mız”, www.milliyet.com.tr/siyaset/yeni-turkiye-bizim-kizil-elma-miz-2042010 (Erişim tarihi: 3 Eylül 2020)
6. Bu konuda güncel dinamikler üzerinden en anlamlı uyarı Wolfgang Streeck'ten geliyor (Streeck, 2014). Erken dönem uyarılar için ise: Goldscheid, 1958; O'Connor, 1973; Goldscheid, 1925; O'Connor, 1973; Streeck, 2014.
7. Türkiye’de vatandaş (sandviç) ve sermaye (teşvik) ilişkileri üzerinden bir analiz için bakın: F. Ercan, F. Yılmaz ve D. Karakaş, 2016.
8. World Economic Forum (2019) “The world is facing a \$15 trillion infrastructure gap by 2040. Here’s how to bridge it”, <https://www.weforum.org/agenda/2019/04/infrastructure-gap-heres-how-to-solve-it/>
9. “Cumhurbaşkanı Erdoğan’dan Kanal İstanbul açıklaması”, 5 Ocak 2020 www.cnnturk.com/turkiye/cumhurbaşkanı-erdogandan-kanal-istanbul-aciklamasi, (Erişim tarihi: 20 Ağustos 2020)
10. <https://www.sozcu.com.tr/2020/yazarlar/ege-cansen/ulkenin-dovizi-azaliyor-halkin-dovizi-cogaliyor-6024499/> (Erişim tarihi: 6 Eylül 2020)
11. Kamu hizmetlerinin sermaye üzerinden yapılması ve bunun para değeri üzerinden analizleri için detaylı bilgiler için: Uğur Emek’in neredeyse tüm yazıları, yazıları, <http://uemek.blogspot.com/>
12. <https://www.birgun.net/haber/kanal-istanbul-un-maliyeti-12-6-milyar-dolar-denilmisti-asil-maliyet-20-milyar-dolar-mi-281763> (Erişim tarihi: 3 Temmuz 2020)
13. CHP (2020) “Kamu Özel İşbirliği Projeleriyle Yaratılan Tahribat”, Yayınlanmamış Taslak Metin. Metini bana ileten Selime Güzelsan’ya çok teşekkür ederim.
14. <https://tele1.com.tr/iste-akpnin-dortlu-muteahhit-grubu-ve-aldiklari-ihaleler-191252/> (Erişim tarihi: 17 Ağustos 2020).
15. AKP iktidarı döneminde kamu ihaleleri üzerinden gerçekleştirilen kayırmacı ilişkilerin detaylı bilgisi için oldukça iyi veri içeren çalışma için: Gürakar, 2018
16. www.yeniakit.com.tr/haber/erdogan-isteseler-de-isteseler-de-osmanlica-ogretilecek-39173.html
17. Türkiye’de AKP iktidarının zaman içinde dönüşümü için detaylı bilgi: Oğuz, 2016.
18. Hakan Çelik, Yeni Havalimanı Yorumu İçin ‘İroni’ Dedi: ‘Kuşlara ‘Lütfen Burayı Kullanmayın’ Diyoruz”, <https://onedio.com/haber/hakan-celik-yeni-havalimani-yorumu-icin-ironi-dedi-kuslara-lutfen-burayi-kullanmayin-diyoruz-846609>.
19. Başbakan Erdoğan: “3 Havalimanında Dozerler Gümbür Gümbür Çalışacak”, 8 Mart 2014, www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/istanbul/basbakan-erdogan-3-havalimaninda-dozerler-gumbur-gumbur-calisacak-10070304 (Erişim tarihi: 11 Ağustos 2020)

20. <https://onedio.com/haber/fetih-kutlaminin-boylesi-3-havalimaninda-1453-kamyonla-rekor-denemesi-772017> (Erişim tarihi: 11 Ağustos 2020)
21. Savaş Karabulut’un verilerle ele aldığı mega projeler ve işçi ölümleri için: <https://odatv4.com/mezar-istanbul-18022040.html> (Erişim tarihi: 20 Ağustos 2020)
22. 3. Havalimanında işçilere yönelik baskı ve direnmeler için: <https://m.bianet.org/bianet/print/200906-3-havalimani-iscilerinin-eylem-kronolojisi>
23. <https://taz.de/Bir-mega-proje-ve-etkileri/!5586178/>
24. Bir mega proje ve etkileri: İstanbul Havalimanı Dosyası, <https://taz.de/Bir-mega-proje-ve-etkileri/!5586178/>
25. <https://www.birgun.net/haber/erdogan-en-buyuk-rakibim-burokratik-oligarsi-110324> (Erişim tarihi: 5 Eylül 2020)
26. “Türkiye Varlık Fonu Anonim Şirketinin Kurulması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun” (*Resmî Gazete*, Sayı: 29813, 26 Ağustos 2016)
27. “Devlet Bahçeli’nin Kanal İstanbul sözleri tekrar gündemde”, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/devlet-bahcelinin-kanal-istanbul-sozleri-tekrar-gundemde-261714h.htm> (Erişim tarihi: 30 Ağustos 2020)
28. <https://www.birgun.net/haber/100-milyar-dolarlik-gizli-borc-var-79353>
29. <https://www.sozcu.com.tr/2019/yazarlar/cigdem-toker/istanbul-havalimaninda-yeni-isler-3667374/>
30. <https://www.sozcu.com.tr/2019/yazarlar/cigdem-toker/istanbul-havalimaninda-yeni-isler-3667374/>
31. <https://www.birgun.net/haber/kanal-istanbul-un-maliyeti-12-6-milyar-dolar-denilmisti-asil-maliyet-20-milyar-dolar-mi-281763>
32. <https://t24.com.tr/haber/kanal-istanbul-cevresine-kurulacak-sehrin-yollarini-ronesans-grup-yapacak-vatandas-yenisehri-gormek-icin-bile-para-odeyecek>, 895025 (Erişim tarihi: 10 Ağustos 2020)
33. <https://www.sozcu.com.tr/2020/gundem/emlak-konut-kanal-istanbul-guzergahinda-1-4-milyarlik-arsa-aldi-6023824/> (Erişim tarihi: 5 Eylül 2020)
34. <https://www.sozcu.com.tr/2020/ekonomi/berat-albayrak-in-kanal-istanbulda-arazisi-ortaya-cikti-5577703/> (Erişim tarihi: 2 Eylül 2020)
35. <https://www.ntv.com.tr/saglik/koca-istanbul-turkiyenin-vuhani-oldu-kontrol-altina-aldik, G6nfCi7SpUKnbTqXtFcqg> (Erişim tarihi: 28 Ağustos 2020)
36. Tam döküm için: <https://megaprojeleristanbul.com/#>
37. <https://www.birgun.net/haber/salginla-mucadele-nin-kentsel-tezahuru-296162> (Erişim tarihi: 28 Ağustos 2020)
38. Bu konuda detaylı bir çalışma için: S. Harris Ali and Roger Keil, 2008.
39. <https://sendika63.org/2020/04/covid-19-ve-sermayenin-cevrimleri-rob-wallace-alex-liebman-luis-fernando-chaves-ve-rodrick-wallace-584354/> (Erişim tarihi: 10 ağustos 2020)
40. Detaylı açıklama için: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-52531299> (Erişim tarihi: 8 Eylül 2020)
41. Selen Yıldız, “Pandemi Sonrası Kent Olgusu”, <https://covid19.tabipacademy.com/2020/06/06/pandemi-son-rasi-kent-olgusu/> (Erişim tarihi: 5 Eylül 2020)

Kaynaklar

- Ali, S. H. ve R. Keil (2008) *Networked Disease: Emerging Infections in the Global City*, Oxford, Blackwell Publishing.
- Ali, S. (2014) *Sırça Köşk*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Acemoğlu, D. (2014) “The Failed Autocrat”, *Foreign Affairs*, Snapshots, 22 Mayıs 2014.
- Aytaç, G. (2018) *Goethe Der ki...*, Ankara, Doğu Batı Yayınevi.
- Brenner, N. (1984) *New State Space Urban Governance and The Rescaling of Statehood*, Oxford University Press, Oxford,.
- Bulut, F. (1995) *Tarikat Sermayesinin Yükselişi*, Ankara, Öteki Yayınevi.

- CHP (2020) “Kamu Özel İşbirliği Projeleriyle Yaratılan Tahribat”, Yayınlanmamış Taslak Metin.
- Desai, A. (2005) “Of Faustian Pacts and Mega projects: The Politics and Economics of the Port Expansion in the South Basin of Durban, South Africa”, *Capitalism Nature Socialism*, Cilt: 26, Sayı: 1, s.1.
- Doğan, T. (2014) *Musa'nın Uykusu*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Douglass, M. (2002) “From global intercity competition to cooperation for livable cities and economic resilience in Pacific Asia”, *Environment and Urbanization*, 14 (1), s.53-68.
- Duclos, D. (1981) “The Capitalist state and the Management of Time”, *City, Class and Capital*, Ed.: M. Harloe ve E. Lebas, Edward Arnold, Londra.
- Ercan, F., F. Yılmaz ve D. Karakaş (2016) “Yeni Türkiye'nin Değişen Devlet ve Sermaye İlişkilerini Teşvik Politikaları Üzerinden Okumak”, *Yeni Türkiye*, Der.: T. Tören ve M. Kutun, Sav Yayınları, İstanbul, s.206-245.
- Fainstein, S. S. (2008) “Mega-projects in New York, London and Amsterdam”, *International Journal of Urban and Regional Research*, Cilt: 32, Sayı: 4, s.764-768.
- Flyvbjerg, B. (2005) “Machiavellian Megaprojects”, *Antipode*, Cilt: 37, Sayı: 1, s.18-22.
- Flyvbjerg, B. (2014) “What You Should Know About Megaprojects and Why: An Overview”, *Project Management Journal*, Cilt: 45, Sayı: 2, April-May, s.6-19.
- Flyvbjerg, B., Nils Bruzelius, Werner Rothengatter (2003) *Megaprojects and Risk: An Anatomy of Ambition*, Cambridge University Press.
- Geniş, Ş. (2020) “Giriş: Otoriter Neoliberalizm ve Otoriter Kentleşme”, *Otoriter Neoliberalizmin Gölgesinde: Kent, Mekan, İnsan*, Der.: Ş. Geniş, Nika Yayınları, İstanbul.
- Goldscheid, R. (1925) “A Sociological Approach to Problems of Public Finance”, *Classics in the Theory of Public Finance*, Ed.: R. Musgrave, A. Peacock, Palgrave Macmillan (1958), s.202-213.
- Gürakar, E. Ç. (2018) *Kayıрма Ekonomisi*, İstanbul, İletişim Yayınevi.
- Güzelsarı, S. (2019) “Neoliberal Otoriterleşme, Devletin Şirketleşmesi ya da Şirket-Devlet”, *AyrıntıDergi*, Sayı: 29, ayrıntidergi.com.tr.
- Hall, P. (1982) *Great Planning Disasters: With a New Introduction*, University of California, London.
- Hirshman, A. O. (1967) *Development Projects Observed*, The Brookings Institution, Washington.
- Harvey, D. (2018) *Marx, Capital and The Madness of Economic Reason*, Oxford University Press, Oxford.
- Heymann, D. L. and Dar, O.A. (2014) “Prevention is better than cure for emerging infectious diseases” *BMJ* (Clinical research ed), 348. g1499. ISSN 0959-8138 DOI: 10.1136/bmj.g1499, <http://researchonline.lshtm.ac.uk/1635785/> erişim tarihi 6 Eylül 2020
- Kafka, F. (2018) *Ceza Sömürgesi*, Çev.: İ. Özdemir, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul.
- Karatani, K. (2012) *Tarih ve Tekerrür*, Çev.: E. Ünal, Metis Yayınları, İstanbul.
- Keyder, Ç. (1994) “İstanbul Nasıl Satılır”, *Forum Dergisi*, Ocak, İstanbul.
- Kinossian, N. ve K. Morgan (2014) “Development by Decree: The Limits of ‘Authoritarian Modernization’ in the Russian Federation”, *International Journal of Urban and Regional Research*, Cilt: 38, Sayı: 5, s.1678-96.
- Koenraad, B. (2018) *Globalized Authoritarianism - Megaprojects, Slums and Class Relations in Urban Morocco*, University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Kundak, S. ve M. B. Baypınar (2011) “The Crazy Project: Canal İstanbul”, *TeMA, Journal of Land Use, Mobility and Environment*, Cilt: 4, Sayı: 3, s.53-63.
- Lefebvre, H. (2003) “Space and The State”, Der.: N. Brenner, B. Jessop, M. Jones, G. MacLeod, *State/Space: A Reader*, Blackwell, Boston, s.84-100.
- Lefebvre, H. (2013) *Kentsel Devrim*, Çev.: S. Sezer, Sel Yayınevi, İstanbul.
- Lefebvre, H. (2014) *Mekânın Üretimi*, Çev.: I. Ergüder, Sel Yayınevi, İstanbul.
- Lefebvre, H. (2016) Şehir Hakkı, Çev.: I. Ergüder, Sel Yayınevi, İstanbul.
- Marx, K. (1976) *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire*, Çev.: S. Belli, Sol Yayınevi, Ankara.
- Marx, K. (1990) *Kapital-III*, Çev.: A. Bilgin, Sol Yayınevi, Ankara.
- Massey, D. (2005) *For Space*, Sage Publications, London.
- Migdal, J. (1988) *Strong Societies and Weak States: State-Society Relations and State Capabilities in the Third World*, Princeton University Press, Princeton.
- O'Connor, J. (1973) *The Fiscal Crisis of The State*, St. Martin's Press, New York.
- Oğuz, Ş. (2016) “Yeni Türkiye'nin Siyasal Rejimi”, “Yeni Türkiye? Kapitalizm, Devlet, Sınıflar”, Der.: T. Tören, M. Kutun, SAV Yayınevi, İstanbul, s.81-126.
- Oxford Economics (2017) *Global Infrastructure Outlook*, Oxford Economics, Oxford.
- Özgür, B. (2020) “Ahırdaki inek ve tıkr tıkr işleyen saatli bomba”, *Gazete Duvar*, 18 Ağustos 2020, www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2020/08/18/ahirdaki-inek-ve-tikir-tikir-isleyen-saatli-bomba/
- Pamuk, O. (2016) *Kırmızı Saçlı Kadın*, İstanbul, YKY.
- Simmel, G. (1996) “Metropol ve Zihinsel Yaşam”, Çev.: B. Ö. Düzgören, *Coğito*, Sayı: 8, s.81-89.
- Sönmez, B. (2019) *İstanbul İstanbul*, İletişim Yayınevi, İstanbul.
- Streeck, W. (2014) *Buying Time: The Delayed Crisis of Democratic Capitalism*, Çev.: P. Camiller, Verso, London.
- Şengül, M. (2019) “Türkiye’de Mega Projeler ve Çevre Siyaseti: Çılgınlık Bu İşin Neresinde?” <https://ayrintidergi.com.tr/turkiyede-mega-projeler-ve-cevre-siyaseti-cilginlik-bu-isin-neresinde/> (Erişim tarihi: 23 Ağustos 2020)
- TC Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019) *Dünyada Türkiye’de Kamu Özel İşbirliği Uygulamalarına İlişkin Gelişmeler Raporu*, <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/05/Kamu-Ozel-Isbirligi-Raporu> (Erişim tarihi: 26 Ağustos 2020)
- Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı Altyapı Yatırımları Genel Müdürlüğü (2019) *Kanal İstanbul Projesi (Kıyı Yapıları [Yat Limanları, Konteyner Limanları ve Lojistik Merkezler], Denizden Alan Kazanımı, Dip Taraması, Beton Santralleri Dâhil) Çevresel Etki Değerlendirmesi Raporu*, AYGM Yayını.
- World Economic Forum (2019) “The world is facing a \$15 trillion infrastructure gap by 2040. Here’s how to bridge it.” <https://www.weforum.org/agenda/2019/04/infrastructure-gap-heres-how-to-solve-it/>
- Yavuz, H. (1997) *Kendime*, İstanbul’a, Kadınlara Dair, Boyut Yayınları, İstanbul.
- Yücel, T. (2016) *Gökdelen*, Can Yayınevi, İstanbul.

Fragments on Mega Projects and Their ‘Crazy Projects’: Seeing the Forest Together with the Tree

Mega projects are analyzed in the article as processes within larger processes. As an intertwined process, mega projects are analyzed on three levels. The first level consists of an analysis of the processes based on the nation-state supported industry. The second level includes an analysis of the stage that this process has reached today on a world scale; and mega projects are predicated on this level. The third level includes an analysis of the form and content mega projects have taken in the Turkish context. Each level analysis is studied in connection with each other. The study looks at mega projects from different perspectives, so, it can be thought of as a collection of fragments.

Mücella Yapıcı: “Yeni ve Yaşanabilir Bir Dünyanın İnşası Her Zamankinden Daha Mümkün Görünmektedir”

Söyleşi: T. Gül Köksal

Mimar.ist'in 58. sayısında (2017) Deniz Öztürk ile beraber “İstanbul’un makro ölçekte planlama sürecinde mega projelere geçiş süreci nasıl işlemiştir? Bu sürecin politik ekonomik kırılma noktaları nelerdir?” soruları etrafında Mücella Yapıcı’yla bir söyleşi gerçekleştirmiştik. Bu sayımızda halihazırda yaşadığımız küresel salgında mega projelerin bir kent sağlığı sorunu olarak ne anlama geldiğini sorgularken 58. sayımızın bir devamı niteliğinde Mücella Yapıcı’dan güncel bir değerlendirme istedik.

Küresel salgın günlerinde niteliksiz kentleşmeden durmayan inşaatlara ve ekonomik sorunlara, AVM’lerden Port’lara, konutlardan ulaşım yapılarına dek çeşitlenen mega projelerin kentlere olumsuz etkisini bir kez daha gördük. Söyleşimizden bugüne geçen süreyi ne şekilde okuyabiliriz?

Bütün uzmanların söylediğine göre ilk kez, kentleşmiş bir dünyada “küresel bir salgın” yaşıyoruz. Daha önce yaşanan salgınların ekonomik ve sosyal hayat üzerindeki etkisi böylesine yaygın yaşanmamıştı.

Tarihin her döneminde olduğu gibi, dünyamızda salgının en büyük etkilerini yine her afette olduğu gibi, ülkelerin azmanlaşmış kentlerinde yaşayan, çalışmak zorunda olanlar ve işsiz, evsiz, yoksun ve yoksul kesimler yaşıyor. Bu kez pandemi, kentleri ve doğayı sermaye birikim sürecinin öznesi ve nesnesi haline getiren neoliberal politikalar ekseninde nüfus patlaması yaşayan, çeperlerindeki kırsal ve ekolojik rezerv alanlarını yok ederek büyüyen, devasa mega kentlerde ortaya çıktı. Üstelik dünya, doğayı dahi metalaştıran kapitalist politikaların yarattığı büyük bir iklim, gıda ve açlık krizi ile boğuşurken...

Bu mega kentlerden birisi de İstanbul. 2017 yılında *Mimar.ist*'in 58. sayısında yer alan “Mega Projeler ve İstanbul” dosyasında konuyu enine boyuna incelemiştik. Daha o günlerde AKP iktidarının büyük bir şatafatla 2023 vizyonu diye ortaya attığı kamunun bütün doğal, kültü-

rel, tarihi ekonomik ve hukuksal varlığını ve imkânlarını kullanabilen yandaş bir sermaye ile birlikte örgütlediği mega kent ve projelerin ekonomik, ekolojik ve sosyal, kısaca yaşamsal tüm olumsuz sonuçları ortaya çıkmıştı.

Öyle ki iktidarın seçtiği, ekonominin neredeyse %80’ini dayandırdığı yandaş sermayeye inanılmaz ayrıcalıklar tanıdığı ve bu konuda her türlü hukuksal ve idari düzenlemeyi yürürlüğe soktuğu, inşaat sektörünün yarattığı ekonomik ve nispeten olumlu hava, yerini olumsuz bir gerilemeye bırakmış; ekonomik ve sosyal gidişata bakarak ülkeyi terk eden yabancı sermayeyi ülkeye çekmek üzere büyük sloganlarla ortaya atılan Üçüncü Köprü, Üçüncü Havaalanı gibi mega projeler, verilen olağanüstü devlet garantilerine rağmen yabancı sermaye tarafından beklenen ilgiyi görmemişti. Özellikle Üçüncü Havaalanı üç kez ihaleye çıkmasına rağmen hiçbir yabancı yatırımcı ihalelere katılmamış, ihale yine yandaş sermaye gruplarına gitmişti. Devletin kesesinden tek bir kuruş çıkmayacakmış gibi topluma lanse edilen, simge, sembol ve isimlendirmelerle, iktidarın dayandığı ve ekonomik gücü olmayan İslami kesimleri tatmin edecek biçimde reklamı yapılan mega projelerin oluşturmaya başladığı ekonomik delik giderek büyüdü ve artık görünür hale geldi.

AKP iktidarının en büyük mega projelerinden birisi ise, yine bir büyük afeti yani Marmara depremini kullanarak meşrulaştırdığı “kentsel dönüşüm projeleri” ve dünyanın en büyük devlet inşaat tekeli haline getirerek sermayeye hediye ettiği TOKİ örgütlenmesidir. Burada bütün mega projelere içkin olan ama TOKİ örneğinde apaçık ortaya çıkan husus, “özelleştirme, devletin küçülmesi ve/veya piyasadan elini tamamen çekmesi gibi söylemlerle başlayan serbest rekabetçi sistemin yerine bizatihi sermaye şirketlerini seçen, denetleyen, istediğine istediği kamusal kaynağı istediği biçimde keyfiyetle aktaran bir devlet sistemine geçilmiş olmasıdır. Özel sermaye - devlet işbirliğinin yerini bizatihi sermaye almıştır. Bir anlamda devlet aygıtı da özelleştirilmiştir.

Bu durumun yarattığı toplumsal ve ekonomik eşitsizliklerin verdiği ve vereceği rahatsızlık ise, yapılan referandumla Cumhurbaşkanlığı sistemine geçilip tek kişiye bağlı bir otoriter sistemin inşası ve hukuku ile aşılımaya çalışılmaktadır. Sistem, ekonomik ve politik olarak sıkıştığı anda toplumun milli ve dini duygularını istismar ve konsolide edebilmek adına Suriye ve Libya'da askeri müdahalelere kadar gidebilmiş, ülkemiz ve kentlerimiz mülteci akınına uğramıştır. Böylesi insani bir mesele dahi ekonomik ve siyasal rant aracı olarak kullanılabilmiştir. Pandemi döneminde ise kentin kargaşası içinde fark edilmeyen mültecilerin durumu son derece can yakıcı bir insanlık dramı olarak sınır bölgelelerimizde görünür hale gelmiştir.

Söyleşimimizden bu yana, yukarıda çok kısaca değinmeye çalıştığım gelişmeler sonucunda ülkenin doğal kaynakları, kıyıları, dereleri, ormanları, kısacası bütün yaşam kaynakları hızla tüketilirken, kentsel, kamusal, toplumsal yaşam ve mekânlar üzerindeki baskı, tahakküm ve tahribat inanılmaz bir şekilde devam ederek artmıştır.

Ve pandemi, başından beri işaret etmeye çalıştığımız bu olumsuz ve çarpık kentsel gidişatın üzerine, dünya çapında bir projektör tutmuştur. Bugün tüm dünya, kapitalizmin, gezegeni ne hale getirdiğini ve neoliberalist ekonomik kentsel gelişmenin geleceğini tartışıyorsa bunu biraz da Covid-19'a yok açan yeni tip korona virüse borçluyuz.

58. sayımızda “1950’lerden başlayarak İstanbul’un kendisini Türkiye’nin en büyük mega projesi” olarak tariflemiştin. Tüm canlıların sağlığını riske atan mega projelerin örneğin 3. Havalimanı, Kanal İstanbul veya kent içinde değişim değeri yüksek “boş” araziler olarak görülen ‘port’ların ileriki yıllarda kente, kentliye nasıl bir tehlikesi olacağını öngörebiliriz?

Gerçekten de İstanbul için bu tanım bana hâlâ doğru geliyor. İstanbul tam da bütün mega projeler gibi sadece kendi sınırları içindeki yaşamsal alanları tüketmekle kalmıyor, yer aldığı Marmara bölgesinin ve giderek tüm coğrafyanın yaşamsal kaynaklarını yutan bir kara delik haline geliyor. Aslında bu durum 1950’lerden beri sürdürülen ekonomik ve kentsel politikaların bir sonucu... Ancak özellikle Dünya Bankasının 2000’lerde önerdiği küresel ekonomiye entegrasyon için mutlaka küresel ölçekte yarışmacı kentlerin yaratılması önerisini şiar edinen iktidarların, özellikle de

AKP iktidarının, İstanbul’u küresel sermayeye pazarlayabilmek adına giriştiği mega projeler, İstanbul ve Marmara bölgesini içinden çıkılması zor olan ekolojik, kentsel ve ekonomik bir kaosa sürüklemiştir.

Kanımda İstanbul’a dair özellikle Üçüncü Köprü, Üçüncü Havaalanı ve İstanbul Kanalı gibi mega projelerin gelecekteki kent ve kentsel yaşama etkisi İstanbul ile sınırlı kalmayacaktır. Kalmamıştır demek daha doğru aslında...

1. Köprü ve 2. Köprü ve bağlantı yollarının yapımından itibaren İstanbul’un fiziksel ve sosyal makro formu tamamen değişmiş, yolların çevresindeki kırsal yerleşim alanlarında nüfus ortalama %500 artmış ve mutlaka korunması gereken su havzaları, içme suyu kaynakları, tarım, mera ve orman alanları üzerinde niteliksiz ve kaçak yapı stoğu kaçak kentler ortaya çıkmıştır. Ve bütün bu gelişmeler kent içindeki yerleşme, üretim/tüketim ilişkilerinin ve yerel/merkezi siyasetin dengesini değiştirmiş ve bu durum bütün ülkeyi etkilemiştir. Bu arada tıpkı bugün 3. Köprü 3. Havaalanı ve Kanal İstanbul örneğinde yaşadığımız gibi 1 ve 2. Boğaziçi Köprüsü ve bağlantı yolları yapılırken bu yolların çevresindeki yerleşim alanlarında çok büyük arsa rantları doğmuş; büyük sermaye, emlak zenginleri, mafya aracılığı ile mülkiyet değişiklikleri yaşanmış bir anlamda bu rantlara el konmuş ve kentin kuzeyine doğru bir ciddi bir yapılaşma baskısı yaratılmıştır.

Bu gelişmelerin ortaya çıkardığı ekolojik ve kentsel yıkım o kadar belirgin hale gelmiştir ki o gün İstanbul’un yerel iktidarını elinde bulunduran AKP tarafından hazırlanan çevre düzeni planlarında İstanbul’un kuzeyine yapılacak en ufak bir müdahale dahi engellenmeye çalışılmış, bizatihi bugün bütün bu projelerin müellifi olmakla övünen Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan “3. Köprü İstanbul’a yapılacak en büyük ihanettir” ve “3. Köprü İstanbul’un kalan akciğerlerinin yok edilmesi pahasına yeni rant alanlarının açılması demektir” şeklinde açıklamalar yapmıştır.

Fazla uzatmadan sorunun yanıtına geleyim. Kısaca demem o ki, perşembenin gelişi çarşambadan bellidir.

Esasen daha 3. Köprü, 3. Havaalanı ve Kanal İstanbul gibi projeler ortada yokken dahi İstanbul kenti, hayvanları, börtü böceği dahil olmak üzere kentlisi tüm bu politikaların sonucu yaşamsal desteklerini kaybetmiş bir şekilde trafik, barınma, işsizlik, yerinden edilme sorunları, kentsel hizmetlerin pahalılığı ve ulaşma güçlü-

ğü, gıda eksikliği, hava kalitesi, toplumsal, kamusal doğal alanların yokluğu, deprem başta olmak üzere afetlere dayanıksız, sağlıksız ve güvensiz bir çevre içinde bunalmışken bu mega projelerle elde kalabilen son yaşam alanlarını da kaybedecektir.

Güzergâhının %80'i ormanlık alanlardan geçen ve büyük bir yaban hayatı ve orman katliamına neden olan 3. köprüünün kentin hava kalitesi ve iklim dengesi üzerindeki etkileri yatırımcılar tarafından hazırlanan raporlarda dahi yer almıştır.

Bu raporlarda yeni yerleşmelere meydan verilmemesi gerektiği belirtilmişken yatırımcıların zararlarını asgariye indirmek, geçiş garantilerini sağlayabilmek için köprüye trafik yaratmak adına hiç ihtiyaç yokken devasa bir havalimanı, daha doğrusu 'havaalanı şehri' inşa edilmeye başlanmıştır.

Proje alanı içindeki sulak alan niteliği taşıyan göl ve göletler ile bu sulak alana bağlı olan tüm canlı yaşamı tamamen yok olmuştur. İstanbul'un içme suyu ihtiyacını karşılayan Terkos, Alibeyköy, Pirinççi barajlarının su kalitesi bozulmaya ve kirlilik seviyesi artmaya başlamıştır.

İstanbul'un ekolojik açıdan en kırılgan coğrafyası, son kalan ekolojik koridoru, üstelik de binlerce yıllık kuş göç yolları üzerindeki bu garip devasa havaalanının hiçbir bilimsel ve teknik akla sığmayan yer seçimiyle bölgenin havası, suyu, canlı ve insan yaşamı geri dönülmez bir biçimde tehlike ve tehdit altına alınmış ve yaşam hakları gasp edilmiştir.

Binlerce yıllık ormanların oluşturduğu, artık kullanılmayan kömür yataklarından oluşan bir zemin üzerine binlerce ton dolgu yapıp emekçileri köle gibi çalıştırarak inşa edilmeye çalışılan havaalanı, daha inşaatı sırasında yarattığı çevre katliamlarının yanı sıra işçi katliamlarına neden olmuştur.

Açıkça görünmeyen bir başka tehdit ise havaalanı inşaatı sırasındaki devasa dolgu beton imalatına yönelik, şirketlere özel olarak orman içlerinde yapılandırılan ve neredeyse hava alanı kadar, orman ve yaban hayat tahribatına neden olan taş ocaklarıdır. Bugün özellikle üçüncü hava alanına çalışan Cebeci taş ocaklarının bulunduğu yerleşim alanında bütün çocuklar akciğer hastalıklarıyla doğmaktadır. Solunum sistemimizi felç eden pandemi koşullarında sağlıklı, düzenli temiz çevrenin ve havanın önemi her geçen gün daha çok anlaşılırken bu yatırımlar tam kapasiteyle çalıştığı zaman toplu ölümlere dahi neden olabilecektir.

Bütün bu tahribatlarla uğraşırken iktidar Marmara bölgesini parça parça yok etmekten bıkmış olacak ki kente ve bölgeye son öldürücü darbe olan Kanal İstanbul projesi gündeme sokulmuştur.

Yıllardır bilimsel niteliği olmayan söylemler ve varsayımlar üzerinden tartışmaya açılarak meşrulaştırılmaya çalışılan "İstanbul Kanalı" ve "yeni şehir" girişimi tam anlamıyla coğrafik, ekolojik, ekonomik, sosyolojik, kentsel, kültürel kısacası yaşamsal bir yıkım ve felaket önerisidir, derhal gündemden düşürülmelidir.

Bu nedenle de burada Kanal İstanbul'un yaratacağı tehlikelerden bahsetmeyeceğim. Zira tek bir tehlike vardır; İstanbul başta olmak üzere bütün Trakya, Marmara, Karadeniz ve Karadeniz'e kıyı olan ülkelerin kıyıları da dahil olmak üzere tüm bölgenin ekolojik, ekonomik, kentsel olarak ölümü... Ve bu ölüm susuzluk, havasızlık ve topraksızlıkla başlayacaktır...

Covid-19 salgınının, küreselleşen çarpık kapitalist gelişmelerin sonucu olarak savaşlar, açlık, kuraklık, orman ve toprak kaybı, azmanlaşan kentsel sorunlar, afetler, küresel ısınma iklim krizleri ile boğuşan gezegenin kurtuluşuyla birlikte İstanbul'un kurtuluşu, en azından Kanal İstanbul'dan kurtuluşu için bir fırsat yaratacağını ummak istiyorum.

Zira salgın, Dünya Bankasının 80'lerden beri tüm dünyaya önerdiği küresel ekonominin ürünü azmanlaşmış kentleri ve mega projeleri savunmak için 2002 yılında ortaya attığı "Düşük gelirli ülkelerin küresel pazarlara mamul mallar ve hizmetler üreterek dahil olmasıyla, fakir insanlar kırsal alandaki fakirliğe mahkûm olmaksızın kurtulacak ve şehirlerde daha iyi işlere sahip olacaklardır" tezini geri dönüşsüz bir biçimde çürütmüştür.

Bugün başta İstanbul olmak üzere yaşadığımız gibi özellikle kırlardan göçüp gelen marjinal hizmet sektöründe güvencesiz ve sendikasızsız bir biçimde çalışan insanlar salgın süresince işsiz ve desteksiz kalmıştır. Dünyanın bütün kentlerinde başta sağlık emekçileri olmak üzere, durdurulamayan kamusal ve kentsel hizmetlerde çalışanlar, başta inşaat ve sanayi sektörü olmak üzere sağlıksız koşullarda çalışmak zorunda bırakılanlar, yoksul ve yaşlılar, bu sağlıksız kapitalist gelişmenin bedelini hayatlarıyla ödemektedirler.

Kentsel dönüşüm projeleri ile mülksüzleştirilen, borçlandırılan, yıllardır yaşadıkları mahallelerden kentin çeperlerindeki toplu konut silolarına sürülen milyonlarca kentli, azmanlaşan

kentin diğer ucundaki işine gücüne gidebilmek için son derece sağlıklı ve yetersiz bir biçimde sunulan karayolu ağırlıklı toplu taşıma sistemlerinde canları pahasına sürünmeye başlamıştır. Özel taşıt sahibi olmayanlar ölümle yüz yüze, işini gücünü kaybetmemek için neredeyse yaşamsal bir mücadele içine girmiştir.

Deprem bekleyen bir kentin toplanma alanlarında inşa edilen tüketim ekonomisinin tapınakları, yeni kamusal alanlar diye pazarlanan AVM'ler boşalmış ve tüm çalışanları işsiz kalmıştır. Bir türlü anlatamadığımız gökdelen yaşamının kent ve insan sağlığına olan olumsuz etkileri apaçık ortaya çıkmıştır.

Sonuç olarak deprem ve doğal afetlerde olduğu gibi kapitalizmin ve kentlerinin maskesi düşmüş ve sonucu görülmüştür.

58. sayımızdaki söyleşimizi “Bir ülkede demokrasi ne kadar iyi ise kentsel dönüşüm o kadar zor olur” diyerek bitirmiştin. Bugün ve yakın gelecekte, uluslararası ve Türkiye bağlamında demokratik mücadele ortamı hakkında neler demek istersin?

Aslında bu özlü cümle benim değil; İdris Güllüce'nin. Kapitalizm, geldiği bu aşamada, yaşanan ekonomik, toplumsal ve ekolojik krizleri yönetmekte zorlandıkça daha otoriter, militarist ve milliyetçi bir sistemi inşa etmektedir. Pandemi nedeniyle zaten yönetmekte zorlandığı bu krizlere en başta ekonomik gidişatı derinden etkileyecek küresel bir sağlık krizi de eklenmiştir. Küresel ekonomiye entegrasyon uğruna ekonomilerini, üretim ekonomisinden daha lojistik, turizm, inşaat vb. tüketim, hizmet ve borçlanma ekonomisine yönlendiren ve üstelik de salgında yıldızı parlayan dijital teknoloji ve inovasyon üretemeyen ülkelerin tümü ciddi bir karanlık ekonomik bilançoyla karşı karşıyadır.

Tıpkı bizim ülkemizde yaşandığı gibi o çok güvendikleri lojistik, ulaşım, turizm, hizmet ve eğlence sektörü çökmüş, mega havaalanları, oteller, kruvaziyer gemiler ve portlar, AVM'ler

boşalmış ve bu konuda yatırım yapan birçok şirket iflas etmiştir. Bunun sonucunda milyonlarca emekçi işsiz kalmıştır.

Özelleştirilen eğitim, sağlık gibi kamu hizmetleri giderek yoksullaşan insanların yeterince hizmet alamamalarına neden olmuş ve salgının bilançosu giderek ağırlaşmıştır. Tüm dünyada açığa çıkan kapitalist sistemin bu açıklarının büyük toplumsal hareketlere neden olması beklenir. Nitekim başta Amerika olmak üzere barınma, sağlık ve işsizlik konularında itirazlar başlamıştır. Bu itirazların esasen dünyada salgın öncesi başlamış bulunan ekolojik ve ekonomik büyük toplumsal hareketlerle bütünleşip bir sistem değişikliğine neden olması an meselesi gibi görünmektedir. Ve son derece umut vericidir.

Ancak küresel kapitalizmin, krizleri fırsata çevirme konusundaki deneyimlerine bakarak önümüzdeki günlerin salgın bahanesiyle daha büyük otoriterleşme eğilimlerine neden olacağı ve bütün toplumsal hareketlerin militarist yöntemler dahi kullanarak bastırılmaya çalışılacağını kestirmemek pek mümkün değildir.

Gerçekten de dünyanın birçok ülkesinde salgın bahanesiyle seçimler, toplantılar, toplumsal gösteriler iptal edilmekte, iş ve işçi hakları ortadan kaldırılmakta, özellikle yerel yönetimler üzerinde baskılar artırılmakta, otoriter ve baskıcı devletin ve rejimlerin geri dönüşü meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır.

Ancak bu kez işleri zordur. Salgın, her kapitalizmin ipliğini pazara çıkarmıştır. Yeni ve yaşanabilir bir dünyanın inşası her zamankinden daha mümkün görünmektedir.

Bu kez krizi fırsata çevirme sırası sermayenin değil, dünyanın emekçi, yoksul ve yoksun halklarının olacaktır. Ben her zamanki gibi gerçekçi olmayı ve imkânsız görüneni istemeyi yeğliyorum...

Mücella Yapıcı, Y. Müh.-Mimar

T. Gül Köksal, Doç. Dr. Mimar, Koruma Uzmanı

Interview with Mücella Yapıcı: “Construction of a New and Livable World Seems to Be More Possible than Ever”

In our 58th issue in 2017, we had an interview with Mücella Yapıcı seeking the answers to the following questions: How did the transition process into the mega projects when planning Istanbul at a macro scale happened? What are the breaking points of this transition process in terms of politics and economics? When we try to question in this issue the meaning of the mega projects as an urban health problem during this pandemic we are all passing through, we asked Yapıcı for an up to date review.

Kriz, Sınıfsal Ayırışma ve Kent

F. Serkan Öngel

Küreselleşme sürecinin sürükleyici güçlerinden biri inşaat sektörüdür. İnşaat sektörünün ihtiyaçları temelinde gündeme gelen politikalar, toplumsal yaşamın yeniden şekillendirilmesinde de önemli bir aktör haline gelmiştir. Mega projeler, kentsel dönüşüm süreçleri ile birlikte, mekâna incelikle işlenen ve mekânı hızlı bir biçimde dönüştürme potansiyeli taşıyan, bu anlamda sermaye birikiminin çok boyutlu ihtiyaçlarına yanıt üreten enstrümanlar durumundadır. Hobsbawn'ın (2002:229) ifade ettiği biçimiyle sanayileşme devriminin en göze çarpan simgesi olan kent, bugün finansallaşmanın, hizmet sektörünün, “orta sınıflaşmanın”, tüketimin simgesi olarak ele alınmaktadır. Buna karşın sanayi fonksiyonunu üstlenen yeni tip sanayi kentlerinin ortaya çıktığı, somut bir gerçektir.

Bu anlamda sanayileşme ve kent arasındaki ilişki kendini yeniden üretecek mekânlar bulsa da sanayi işlevini yitirmiş bölgelerin yeniden işlevlenmesi konusunda, ciddi bir birikimin oluştuğunu söylemek mümkündür. Kent bu süreçte insanların çalışma, barınma, beslenme, ve kamu hizmetlerine erişiminin bir aracı olmanın ötesinde, sermaye birikiminin ihtiyaçlarını temel alan bir uzam durumundadır. Bu uzamın üzerinde inşa edilen sadece yapılar değil, aynı zamanda eşitsizliklerdir.

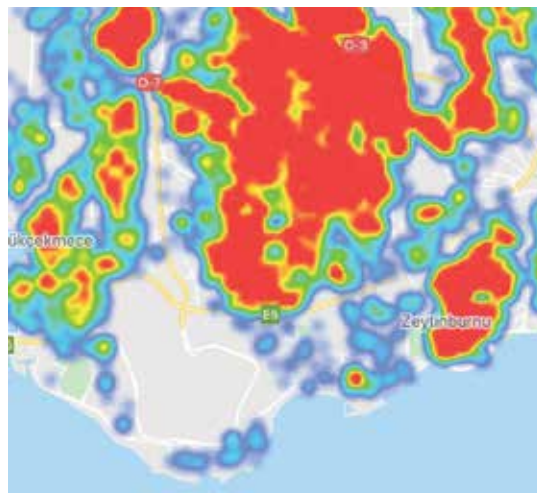
Bu anlamda kent mekânını dönüştüren tüm süreçleri faydaları ve zararları üzerinden ele aldığımızda, bu süreçlerden etkilenen kesimlerin kimler olduğuna bakmak gerekir. Kentin kazananları ve kaybedenleri vardır. “Ve kaybedenler sürekli mutenalaşma ilerledikçe yerinden edilecek, sıkı piyasalarda daha yüksek konut maliyetleriyle karşılaşacak olan yoksullar ve işçi sınıfıdır.” (Smith ve Williams 2015:292)

COVID süreci kentin sınıfsal olarak nasıl bir ayırışma yaşadığını bir kez daha ortaya koymuştur. İstanbul özelinde vakaların yoğunlaştığı bölgelerin, aynı zamanda işçi sınıfının, özellikle sanayi ve hizmet sektörünün nitelik gerektirmeyen alanında çalışan kesimlerinin yoğunlaştığı, “evde kal” çağrılarına karşın işe gitmek zorunda olanların yaşadığı bölgelerle örtüştüğünü gör-

mek mümkündür. İstanbul'da pozitif vaka yoğunluğunun en fazla olduğu ilçeler olarak ifade edilmektedir (TRT, 2020). İNGEV İGE-İ 2017 Ekonomik Durum Endeksi'ne göre (Şeker vd., 2018:70-73) bu ilçeler İstanbul'daki 39 ilçe içinde ekonomik olarak en düşük endeks değerine sahip ilçeler arasında yer almaktadır (Esenyurt 31., Zeytinburnu14., Esenler 29. ve Bağcılar 23.). Bu bölgeler deprem kaybının da yüksek olacağı tahmin edilen bölgelerdir (İBB, 2020).

Harita 1'de COVID-19 vakalarının İstanbul Avrupa yakasında nasıl bir yayılım gösterdiği somut olarak görülmektedir. E-5'in altı ile üstü arasındaki ayırım salgın ile sınıfsal konum arasındaki ilişkiyi somut olarak göstermektedir.

Bu bağlamda yangınlar, salgınlar, deprem gibi doğal afetler, kentlerin gelişimini ve dönüşümünü etkileyen unsurlar (Engels, 1974:51-52; Smith ve Williams, 2015:272) olduğu gibi, sınıfsal ayrışmayı da görünür kılmaktadır. Nüfus yoğunluğunun arttığı, sosyal donatı alanlarının az, binaların sık, sokakların dar olduğu, sel ve deprem riskinin bir tehdit olarak sürekli gündemde bulunduğu, eksik ve yetersiz malzemeler kullanılarak inşa edilmiş sağlıksız konutların şekillendirdiği, kamu hizmetlerinin ve altyapının yetersiz olduğu bir yapı çevre, sınıfsal bir gerçekliği ortaya koymaktadır. Bu çalışmada kentleşme süreci, inşaat sektörü ve borçluluk dinamikleri üzerinden, kent ve sınıfsal ayırışma ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Harita 1. İstanbul Avrupa Yakası COVID-19 vaka sayıları haritası (HES uygulaması, erişim tarihi: 12.08.2020).

Sermaye Birikimi ve Kent

Kentin sınıfsal olarak ayrışmasının ve bu ayrışmanın kent içinde yeniden üretilmesinin arkasında yatan temel motivasyon, sermaye birikiminin mantığı içinde değerlendirilebilir. Sermaye birikimi, Marx'ın (1993:166-167) sınırsız zenginlik hırsı ya da değişim değeri avcılığı olarak tanımladığı, kapitalizmin temel itici gücü, dinamiğidir. Sweezy (2007:85) kapitalist gelişmenin bu temel dinamiğini açıklarken, kapitalist için en gerekli şeyin, sermayesini artırma isteği olduğunu, bunu da artı değer bir kısmını ilave sermayeye dönüştürerek yaptığını, ilave sermayenin daha fazla artı değeri ele geçirmesini sağladığını, bu artı değer daha sonra ilave artı değere dönüşeceğini, sürüp giden bu sürecin sermaye birikimini oluşturduğunu söylemektedir. Özetle, artı değer sermaye olarak kullanılmasına ve tekrar sermayeye dönüştürülmesine sermaye birikimi denmektedir (Marx, 1993:595).

Sermaye birikiminin gerçekleşmesi sürekli yenilenen bir dönüşüm sürecine bağlıdır. Bu anlamda kentin gelişiminin tarihi de kent peyzajının sürekli örüntülerinin ve dönüşümünün öyküsüdür. "Kapitalizmin gelişimiyle hızlanan ve kurumsallaşan bu dönüşüm süresi, kentsel mekânın hiçbir şey uzun süre aynı kalmayacak şekilde sürekli yapılandırılması ve yeniden yapılandırılması olarak görülebilir." (Smith ve Williams, 2015:271-272)

Kentin görünümündeki ve yapısındaki bu tür değişiklikler her zaman gerçekleşiyor olsa da, sabit bir hızla gerçekleşmediği ve aynı yönde ilerlemediği somut bir durumdur. Erken kapitalleşmiş ülkelerde 1945 ile 1973 yılları arasındaki süreç incelendiğinde kentsel yapılanmadaki en büyük dönüşümün banliyöleşme süreci etrafında döndüğü görülmektedir.

Gerçekte bildiğimiz şekliyle mutenalaştırma sanayi devrimi kentlerinin büyük oranda genişlemesine yol açtıktan sonra ve banliyöleşme süreci bu gelişmenin bir parçası olarak coğrafi farklılaşmanın gittikçe şiddetlenmesine sebep olduktan sonra gündeme gelmiştir (Smith ve Williams, 2015:271-274).

Küreselleşme süreci bu dinamiklerle beraber, kırsal alandaki çözülmenin, sanayinin yer değiştirmesinin, istihdamdaki dönüşümün etkileri üzerinden kenti biçimlendirmiştir. Bu anlamda bu yazıda küreselleşme sürecinde kentleşmeye biçilen rolü kısa bir biçimde irdelemeye çalışacağız.

Küreselleşme ve Kentleşen Dünya

Dünya genelinde kentleşme açık bir biçimde küreselleşme sürecinin en önemli görüngülerinden biri konumundadır. Dünya Bankası (2020) verilerinden yaptığımız hesaplama göre 2018 yılı itibariyle dünya nüfusunun %55'i kentlerde yaşamaktadır. 2007 yılı dünyada kentsel nüfus oranının ilk defa %50'yi aştığı tarih olarak görülmektedir. 1982 yılında kentsel nüfusun oranı %40 düzeyindeydi. Çin, Endonezya, Bangladeş ve Nijerya, nüfusu 100 milyondan fazla olan ve kentsel nüfus oranı 1982-2019 döneminde iki katından fazla artış göstermiş olan ülkelerdir.

Kentleşme süreci de dünya genelinde, bu ülkelerin öncülüğünde, sektörel açıdan önemli bir dönüşümü getirmiştir. Bir yandan tarımsal istihdam gerilerken, kentlere yönelen nüfus, hizmet ve sanayi sektörlerinde istihdam edilmektedir (ILO, 2020).

Uluslararası iş bölümündeki dönüşüme bağlı olarak, şehirler küresel rekabet ortamında, sahip oldukları rekabet avantajı ekseninde, kendilerini konumlandırmakta; değer zincirlerinin yüksek katma değer yaratan alanlarında uzmanlaşan bu kentler tasarım, finans, bilişim gibi alanlarda öne çıkarken, düşük katma değer yaratan alanlarda uzmanlaşan kentler geleneksel sanayi üretimi ekseninde yapılanmaktadır. Hizmet sektörü niteliğini de o kentin öne çıktığı sektörel yapı şekillendirmektedir. Bu durum, kırsal karakteri baskın olan ülkelerde, hızlı bir kentleşmeyi kıstırmış, kent, çevre sorunlarını ve toplumsal çelişkileri yüksek boyutlara ulaşmıştır (Öngel, 2012). Kırsal yoksulluk tüketim alışkanlıklarının değişimini besleyen gelir artışlarına karşın, kentsel yoksulluğa evrilmektedir. Bir yanda geleneksel sanayi kolları, merkez ülkelerden-çevre ülkelere doğru kayarken, küresel değer zincirlerinin şekillendirdiği yapı içerisinde eş zamanlı olarak, aynı ülke içinde de uluslararası işbölümüne benzer bir biçimde, sektörel ayrışmaların yaşandığı, sanayisizleşme olgusu ile kontrolsüz sanayileşmenin yaşandığı mekânların aynı metropol alan içinde inşa olduğu örnekler neden olmaktadır. Bunun yanında sanayisini yitiren, ancak bunu üst düzey bir hizmet sektörü ile dolduramayan kentler söz konusudur. Bu anlamda kentleşme pratikleri önemli bir dönüşüm geçirmektedir.

McKinsey Global Institute'un *Urban world: Mapping the economic power of cities* adlı raporuna göre (MGI, 2011) küresel kent nüfusu her yıl 65 milyon kişi büyümektedir. Dünya tarihinde ilk defa şehirlerde yaşayanların oranının nüfusun çoğunluğunu oluşturması, kent mer-

kezlerinde yoğunlaşmaya olanak veren ve üretkenliği artıran ölçek ekonomilerinden kaynaklanmaktadır. Rapor, kentleşmenin sağladığı verimliliğin, örneğin, Çin'de ekonomik büyümeyi ve yoksulluğun radikal bir biçimde azaltmasını sağladığını iddia etmektedir. Rapora göre şehirlerin genişlemesi, yükselmekte olan ülkelerin çoğunda ekonomik büyüme ve yoksulluğu azaltma potansiyeline sahiptir.

Bu anlamda kentleşme, yüzyılın “ekonomik büyümesinin” en önemli yönlendiricilerinden biri olarak ifade edilmektedir. Dünya bir kente dönüşmektedir. Dünya nüfusunun halihazırda yarısı, küresel GSYH'nin yüzde 80'ini üreten şehirlerde yaşamaktadır. Aynı zamanda bu kentler arasında da ciddi bir yoğunlaşma görülmektedir. GSYH'nin yaklaşık yüzde 60'ı, dünya nüfusunun yüzde 15'ini meydana getiren, 600 kentsel merkez tarafından üretilmektedir. 2007 yılında gelişmiş ülkelerdeki ana kentsel alanlar bu gelirden daha fazla pay almaktadır. Hiç şüphe yok ki bu kentler bu süreçten kârlı olarak çıkmaktadır. Gelişmiş bölgelerdeki 380 şehir bu 600 kentsel merkez içinde toplam GSYH'nin yarısını meydana getirmektedir. Bunun yaklaşık 190'ı Kuzey Amerika'daki şehirlerdedir. Bu şehirler küresel GSYH'nin yüzde 20'sinden fazlasına sahiptir. Gelişmekte olan bölgelerdeki 220 en büyük kent GSYH'si içinde yüzde 10'luk paya sahiptir. Küresel GSYH'nin yüzde 4'ü Çin ve yüzde 4 ise Latin Amerika'da üretilmektedir. Bu bölgelerde 23 mega kent –ki bu kentler 10 milyon ve üzeri nüfusun yaşadığı metropolitan bölgelerdir– küresel büyümenin yüzde 14'ünü gerçekleştirmektedir. Gelecek 15 yılda şehirlerin güneye ve doğuya doğru kayacağı öngörülmektedir.

Söz konusu raporda kullanılan temel ölçütler hane halkı sayısı, kişi başına milli gelir, yıllık geliri 20 bin dolar üzerinde olan haneler, çocuk sayısı, toplam nüfus, mili gelir ve milli gelirdeki büyümedir. Rapor, şirketler için fırsatlara odaklanmakta, nüfus, kentleşme, çocuk sayısı gibi unsurlar ya da belli bir gelirin üzerinde nüfusu olan şehirler cazibe merkezi olarak ele alınmaktadır.

Bu yaklaşımın ciddi handikapları bulunmaktadır. Kırsal alandaki kontrolsüz çözülme, artan kentleşme, altyapı ve konut sorunu, gelir dağılımı, borçluluk ve tüketimin kısırtılmasıyla oluşan yoksullaşma bu söylem üzerinden göz ardı edilmektedir.

Ancak coğrafi olarak eşitsizliklere bu raporda da dikkat çekilmektedir: “AR-GE, pazarlama, lojistik ve satış sonrası servisler ABD'de yüksek değerli alanlardır. Doğu Asya ülkele-

rinde parça ve bileşenleri üreten alt yüklenicilerin olduğu uygun yerler bulunmaktadır. Yazılım Hindistan'dadır. Ve Çin değer zincirlerinin alt basamaklarında montaj işlemini yapmakta ve dışarıya yollamaktadır”. Buna karşın bu sürecin, Çin'in daha zengin kıyı bölgelerini değer zincirlerinin daha üst katmanlarına taşıyabileceği, böylece diğer ülkeler, bölgeler ve şehirler için değer zincirlerinin farklı katmanlarında (düşük veya yüksek) yeni fırsatlar açabileceği iddia edilmektedir. Bu iddia, bu sürecin orta veya düşük gelirli ülkelerde iş, verimlilik ve büyüme için çok yönlü kazançlara dönüşeceği şeklindeki iyimser bir yorumla birlikte ele alınmaktadır.

Bir başka çalışma ise rekabetçi şehirler üzerine odaklanmaktadır (Dünya Bankası, tarihsiz:3). Bu rapora göre rekabetçi bir şehir, iş yaratmak, verimliliği artırmak ve zaman içinde vatandaşların gelirlerini artırmak için firmalarını ve endüstrilerini başarılı bir şekilde kolaylaştıran bir şehirdir.

Raporda, dünya çapında şehirlerin rekabet gücünün artırılmasının, aşırı yoksulluğun ortadan kaldırılmasına ve ortak refahın teşvik edilmesine giden bir yol olarak görüldüğüne işaret edilmektedir. Rapor, dünyadaki en büyük 750 şehirden dördte üçünün 2000'li yılların başından bu yana ulusal ekonomilerinden daha hızlı büyüdüğünü ifade ederek, yeni işler yaratabilmenin olanaklarını burada aramaktadır. Bunun için de özel sektör firmalarının büyümesi ve şehirlerin bu firmaları kendisine çekmeye çalışması önemlidir. Gaziantep, Türkiye için başarı hikâyesine sahip olan kentlerden biri olarak görülmektedir.

Rapor daha düşük gelir seviyelerinde şehirlerin, tipik olarak, hızlı sanayileşme yoluyla bir hizmet merkezinden bir üretim merkezine geçiş zorluğu ile karşı karşıya olan pazar kentleri olduğuna, orta gelir düzeylerinde (2500 ila 20.000 dolar arasında) şehirlerin genellikle üretim merkezi olduğuna dikkat çekmektedir. Daha yüksek gelir düzeylerinde şehirlerin ise tipik olarak finansal ve yaratıcı endüstriler için merkez haline geleceği ve ekonomik aktiviteyi daha yüksek katma değerli sektörlere kaydırarak kendilerini bir kez daha dönüştürme zorluğu ile karşılaşacakları ifade edilmektedir.

Her iki raporda da açığa çıkan temel unsur, ekonomik büyümenin ve sonuç olarak açığa çıkan gelir artışlarının esas alınmasıdır. Buna karşın kentleşme ve çevre meseleleri, sosyal sorunlar, tali unsurlar olarak ele alınmaktadır. Dolayısıyla küresel değer zincirlerinin pozitif

yanlarına odaklanılırken, olumsuzlukları görmezden gelinmektedir. Bu da nitelikli kentleşme ve sosyal politika araçları geliştirmeyi zorlaştırmaktadır.

Aynı zamanda küresel değer zincirlerinin risklerinden biri, rekabet ortamında kaybeden kentlerin açığa çıkmasıdır. *Offshoring* ile ölü kent haline gelen Detroit örneğine benzer bir örnek 2019 yılının son aylarında Çin'in kuzey şehirlerinden Huizhou'dur. Kent 30 yıllık Samsung firmasının kapanmasından sonra hayalet şehre dönmüştür. Samsung, dünyanın en büyük iki ekonomisi arasındaki ticaret savaşına bir yanıt olarak üretimini büyük ölçüde Vietnam ve Hindistan'a kaydırmıştır. Samsung geçen yıl Hindistan'ın başkenti Noida'da dünyanın en büyük mobil fabrikasını açtı (The Economic Times, 2019).

Yine işçi eylemleri ve artan sosyal talepler karşısında, firmaların mekânsal çözümlere yöneldiği görülmektedir (Silver, 2015).

Türkiye'de Kentleşme Süreci ve Kriz

Türkiye kentleşmesi de dünya genelinde yaşanan bu sürecin bir parçasıdır. İnşaat sektörünün sırtlandığı bir ekonomik gelişme yakın zamana kadar kendisini belirgin bir biçimde ortaya koymuştur. 2003 yılı sonrası dönemde siyasal iktidarın ekonomik büyümenin sürükleyici unsuru olarak, mega projelere umut bağladığı, 2010 yılı sonrasında bu projelerin hegemonik bir araç olarak kullanıldığı söylenebilir. Ancak bu projeler 2018-2019 dönemi açısından yaşanan ekonomik daralmanın nedenleri arasında da görülmektedir.

Dünyanın en yüksek gökdeleninin inşası ile yaklaşan finansal ekonomik krizler arasındaki sağlıklı ilişkiye dikkat çeken Gökdelen Endeksi'nin ortaya koyduğu veriler büyük projeler ve krizler arasındaki ilişkiyi açıklamak açısından önemlidir. Birinci Dünya Savaşı sonrası uzun dönemin sonu ile gündeme gelen Büyük Depresyon, New York'ta üç rekor gökdelenin yapımı ile çakışmaktadır. 1929'da 40 Wall Street; 1930'da Chrysler Binası ve 1931'de Empire State Binası. 1972-1973 yıllarında New York'ta Dünya Ticaret Merkezi'nin, 1974'te Chicago'da The Sears Tower'ın tamamlanması, 1974 yılında ABD'deki para spekülasyonuna, Bretton Woods sisteminin çöküşüne ve petrol fiyatlarındaki yükselişin tetiklediği ekonomik krize denk gelmektedir. 1997 yılında Kuala Lumpur'da Petronas Kulelerinin tamamlanması, Asya paralarının çöküşünü ve bölgesel ekonomik krizi

takip etmektedir. Yine teknoloji merkezli Tayvan'da Taipei 101, 2004 yılında tamamlanmış olsa da, yapımına 1999 yılında başlanması, 2000'lerin erken resesyonu ve teknoloji balonunun sonu ile çakışmıştır. 2010 yılında tamamlanan dünyanın en yüksek binası, Burj Dubai, Temmuz 2007'de Taipei'nin yüksekliğini geçerken, küresel finansal krizle çakıştı. Burj Dubai, Emaar'a yaklaşık 4,1 milyar dolara mal oldu (Barclays Capital, 2012:4).

Bu veriler ekonomik krizler ile inşaat sektörü arasındaki ilişkiye dair önemli bir bulgu sunmaktadır. Nitekim toprağı sıradan bir meta olarak değil, gelecekte oluşacak rantın beklentisinden doğan, farazi bir sermaye olarak tanımlayan Harvey (2013:72-78), New York'ta yüksek binaların yapımlarının yoğunlaştığı dönemlerin, 1929, 1973, 1987 ve 2000 krizlerini önceleyen gayrimenkul patlamalarının birer mızrak gibi öne çıktığı dönemler olduğuna dikkat çekmekte, New York şehrinde etrafa bakınca görülen binaların mimari bir faaliyetten öte, yaygın bir finansal olguya delalet ettiğine işaret etmektedir. Bu ekseninde Harvey (2013:88) kısaca;

1. Kentleşmenin, kapitalizmin tarihi boyunca sermaye ve emek fazlasının soğurulmasını sağlayan kilit yöntemlerden biri olduğunu,
2. Mimari çevreye yapılan yatırımların çoğunun, çalışma ve sermaye devri sürelerinin uzun oluşu ve nihai ürünün uzun ömürlü oluşu nedeniyle sermaye birikimi dinamikleri açısından kendine has bir işleve sahip bulunduğunu,
3. Uzun vadede apaçık spekülatif bir niteliğe sahip olan bu faaliyetin, başlangıçta bertaraf edilmesini sağladığı aşırı birikim koşullarının, çok daha ileri bir tarihte ve ölçeği büyümüş olarak, yeniden üretme tehlikesini daima barındırdığını söylemektedir.

Kentsel ve diğer fiziksel altyapıya ilişkin yatırımların (kıtalararası demiryolları, karayolları, barajlar, vb.) krize meyyal oluşunun sebeplerinin buralardan kaynaklandığını ifade eden Harvey, sürecin mekânsal boyutuna da bakarak krizlerin büyük projelerle ilişkisini somut olarak ortaya koymaktadır.

Türkiye'de inşaat sektörünün, sektörü hareketlendiren büyük projelerin ve kentleşme dinamiklerinin ekonomik büyüme ile ilişkisi resmi istatistiklerde net olarak görülmektedir. 1998-2018 yıllarında inşaat sektörü sabit fiyatlarla yaklaşık olarak 3,8 kat artış kaydetmiştir. Buna karşın Gayri Safi Yurtiçi Hasıla için büyüme oranı 2,5 katı bulmamıştır. İnşaat sektörü adeta

ekonomik büyümeyi yukarı çeken bir rol oynamıştır. GSYİH ve İnşaat sektörü 2008-2009 krizinde birbirine yakınlaşmış, ancak sektörün büyüme eğilimi kriz sonrası dönemde genel büyüme oranlarının çok üzerinde gerçekleşmiştir (TÜİK, 2018c).

Grafik 1'de ekonomik büyümenin yüksek olduğu dönemlerde, inşaat sektörünün çok daha hızlı büyüdüğünü, kriz dönemlerinde ise tam tersine gayrisafi yurtiçi hasıladan daha derin bir daralmanın yaşandığını görmekteyiz. İnşaat sektörü yüzde 30'ları aşan büyüme oranları ile yüzde 20'leri bulan daralma dönemlerini birden fazla kere yaşamıştır. İnşaat sektörünün oynaklığı ekonomik büyüklüğü de etkilemektedir.

Altyapı yatırımlarının, büyük projelerin etkisini görmek açısından ise bina dışı inşaat faaliyetlerine bakmak yeterli olacaktır. TÜİK, mevsim ve takvim etkilerinden arındırılmış inşaat üretim endeksi verilerine baktığımızda, 2008-2009 yılında bina inşaatlarında sırasıyla yüzde 10 ve yüzde 20'yi aşan ciddi bir daralma gözlemlenirken, bina dışı inşaatlarda büyüme söz konusudur. Bina dışı inşaatlarda kriz dönemindeki büyüme, krizi aşma doğrultusunda bir hamle olarak değerlendirilebilir. Ayrıca 2013, 2015 ve 2016 yıllarında da büyüme hızı yavaşlayan bina inşaatlarına karşın, bina dışı inşaatlar sürükleyici olmuştur. Buna karşın 2015 sonrası büyük altyapı projelerinin dış finansmanı açısından sıkıntılar olduğu görülmektedir.

Nitekim 2010 başında 8 milyar dolar olan yurtdışı kredi anlaşmalarının miktarı 2015 yılından bu yana 1 milyar doların altındadır.

Türkiye'nin en önemli mega projesi olan Üçüncü Havalimanı yatırımı sadece Türkiye açısından değil, aynı zamanda küresel ölçekte de son derece önemlidir. İstanbul Havalimanı küresel ölçekte 1990-2018 yılları arasındaki altyapı yatırımları arasında en büyük özel sektör katılımlı altyapı projesidir. Söz konusu yatırımın değeri 35 milyar 587 milyon dolardır. İstanbul Havalimanını takip eden en büyük özel sektör katılımlı altyapı yatırımı ise Brezilya'daki Rio de Janeiro Havalimanıdır. Söz konusu yatırımın büyüklüğü 10 milyar 508 milyon dolardır. Dünya genelinde yapılan özel sektör katılımlı havalimanı sayısı 171, toplam yatırım tutarı ise 105 milyar dolardır. Türkiye aynı zamanda Gebze-Orhangazi-İzmir Otobanı ile dünyadaki en büyük özel sektör katılımlı yol yatırımını da gerçekleştirmektedir. Söz konusu yatırımın tutarı 9 milyar 756 TL'dir; en yakın rakibi Meksika'dadır ve toplam yatırım tutarı 4 milyar 167 milyon TL'dir.

Türkiye için toplam özel sektör katılımlı yatırımlar 1990-2018 yılları arasında ekonomik büyüklüğüne göre enerji, havalimanı ve yol inşaatıdır. Bu yatırımların toplam tutarı 143 milyar dolardır. Tüm bu veriler İstanbul Havalimanı yatırımının devasa büyüklüğünü ortaya koymaktadır.

Nitekim bu büyük yatırımların sonucunda, ağırlığı İstanbul Havalimanı olmak üzere, Limak Holding, Cengiz Holding, Kolin Holding, Kalyon Holding ve MNG Holding dünyada en yüksek tutarda proje alan on şirketi arasındadır. Limak Holding 16 projeden 48 milyar, Cengiz Holding 9 projeden 42 milyar, Kolin 12 projeden 40 milyar dolar pay almıştır (<https://ppi.worldbank.org/>).

Harvey'in yukarıda yaptığımız alıntısını hatırlarsak, uzun vadede apaçık spekülasyon bir niteliğe sahip olan büyük projeler, başlangıçta bertaraf edilmesini sağladıkları aşırı birikim koşullarını, çok daha ileri bir tarihte ve ölçeği büyümüş olarak, yeniden üretme tehlikesini daima barındırmaktadır. Bu da kentsel ve diğer fiziksel altyapıya ilişkin yatırımların neden krize eğilimli olduğunu açıklamaktadır.

Tüm bu veriler, Türkiye'nin bir süredir yaşadığı ekonomik krizin inşaat ve mega projelere dayalı beklentiler temelinde yapılandırıldığı sermaye birikim stratejisinin krizini göstermektedir.

Yüksek enflasyon ortamı ve artan faizler, halkın alım gücündeki azalma, uluslararası alanda kredi olanaklarının zayıflaması, küresel sermayenin tereddütleri; krizin, konut sektörü ve bağlantılı sektörlerde derinleşmesine neden olmuştur. Siyasal iktidarın yüksek faiz oranlarına karşı verdiği mücadelenin ve pandemi sürecinde aldığı en önemli ekonomik tedbirlerden birinin kamu bankalarına düşük faizli konut kredisi kullandırmasının arkasında yatan temel nedenlerden biri budur.

Grafik 1. GSYİH ve inşaat sektörü büyüme oranları (SABİT fiyatlarla) (TÜİK, 2018c).

İşçi Sınıfı, Borçluluk ve Konut Sorunu

Borçlanabilme olanaklarının artması 2003 yılından bu yana yaşanan siyasal dönüşümün önemli unsurlarından biri durumundadır. Geniş halk kesimleri, borç destekli olarak, daha önce olmadığı kadar yüksek bir alım gücüne ulaşmıştır. Konut kredileri konut meselesini çözmek için başvurulmuş önemli bir enstrüman durumuna gelmiştir. Nitekim konut kredilerinin toplam tutarındaki artış dikkat çekicidir.

BDDK (2020) verileri üzerinden hazırladığımız reel konut kredisi endeksi verilerine göre (TÜFE 2013 Ocak=100), konut kredileri 2003-2006 yılları arasında sert bir biçimde yükselmiştir. 2006 yılından 2017 yılının Ekim ayına kadar ise konut kredileri istikrarlı bir biçimde genişlemiştir (2008 krizindeki daralma ihmal edilebilir düzeydedir). 2017 yılının Ekim ayında zirvesini gören konut kredileri, bu tarihten 2019 yılının Temmuz ayına kadar sert bir biçimde gerilemiş ve 2013 yılı verileri seviyesine gelmiştir.

2019 yılının Temmuz ayı ile birlikte yeniden genişlemeye başlayan kredi hacmi, COVID-19 krizi ile gerilemeye başlamıştır. 2020 yılının Haziran ayında ise düşük faiz oranları ile birlikte sert bir biçimde yükselmiştir. Siyasal iktidarın krize karşı en önemli hamlesinin yine konut sektörünü canlandırma biçiminde olması şaşırtıcı değildir.

DİSK üyesi Birleşik Metal İş Sendikası üyelerine yönelik yapılan iki araştırma, kredi hacmindeki gelişmelerin, örgütlü işçiler üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. 2008 yılında İstanbul'da kendi evinde oturan metal işçilerinin oranı %21,1 seviyesindedir. Konut kredisi borcu olan işçilerin oranı ise %4,4'tür (Birleşik Metal, 2020a). 2017 yılında kendi evinde oturanların oranı %36,8'e, konut kredisi borcu olan işçilerin oranı ise %15,2'ye yükselmiştir (Birleşik Metal, 2020b). Konut kredisi borcu olmaksızın ev sahibi olan işçilerin oranı 9 yıllık süreçte, kredi hacmindeki genişlemeye rağmen değişmemiştir. Gerçekte artış, ipotekli konut sahipliğindeki artıştır. Bu da borçlandırma mekanizmalarının etkin bir biçim-

de, kentsel gelişme sürecinin unsuru olarak kullanıldığını ortaya koymaktadır.

Yine Birleşik Metal İş Sendikasının 14-24 Mayıs 2020 tarihlerinde, COVID sürecinde üyelerinin yaşadığı gelir kaybını araştırmak üzere, üyelerine yönelik online ortamda uyguladığı ve 948 anketin geçerli olarak kabul edildiği araştırmanın sonuçlarına göre (Birleşik Metal, 2020c) salgında işçilerin %75'i hane halkı olarak gelir kaybına uğradığını ifade etmekte, %70'e yakını borçlarının arttığını ifade etmektedir. Borcu olduğunu söyleyenlerin oranı %92,6 düzeyindedir. İşçilerin 65,3'ünün ihtiyaç kredisi borcu bulunmaktadır. %19,9'unun ise konut kredisi borcu vardır. (Konut kredisi borcu olanların oranı, genel verilere paralel olarak gerilemiştir.) Borçlarının kendilerini zorlamadığını söyleyen işçilerin oranı sadece %3,4'tür. %56,4 ise borçlarının kendilerini çok zorladığını belirtmektedir.

Yine ihtiyaç kredisi borçlarındaki artış BDDK verilerinde de somut olarak kendini göstermektedir. 2019 Mart ayından 2020 Haziran ayına kadar ihtiyaç kredisi hacmi reel olarak yüzde 50 artış kaydetmiştir.

Sonuç

Sonuç olarak küreselleşme süreciyle birlikte, mega projelerin ve kentsel dönüşüm süreçlerinin nesnesi olan kentler, sermaye birikiminin ihtiyaçlarını giderek daha fazla öncüleyen bir biçim almıştır. Tüketim ve tüketebilme gücünün ifadesi haline gelen "orta sınıflaşma" kavramı ekseninde, kentin dokusu, sınıfsal bir ayrışmaya tabi tutulmaktadır.

Bu durum elbette yeni bir durum değildir. Hausmann¹ ile özdeşleşen kenti güzelleştirmek, halk sağlığı için duyulan kaygıları gidermek, merkezi konum arayışındaki işyerlerinin taleplerini, trafik ile ilgili gereksinimleri karşılamak gibi amaçları öne sürülerek gündeme gelen eylem biçimlerinin, büyük kentlerdeki işçi sınıfı mahallelerinde ve bunların özellikle merkezi bir konumu olduğu yerlerde gedik açma amacı güttüğü; bu amacın, farklı amaçlarla yapılan bir eylem olsa da, sonuçlarının bir yandan rezalet örneği ara yollar ve dar sokakları ortadan kaldırırken, diğer yandan hemen başka bir yerde, çoğu zaman da yeni yapıların hemen yanı başında, bu sokakların ve yolların yeniden ortaya çıktığı, çok uzun sürelerdir işlenen bir konudur (Engels, 1974:92). Hausmann kentlerde 150 yıldır sürekli olarak sahnelenmektedir. Banliyöleşme süreci de İkinci Dünya Savaşı sonrasında, bu durumun bir başka ifadesi olmuştur.

Grafik 2- Reel Konut Kredisi Endeksi (BDDK ve TÜİK verileri üzerinden tarafıma hesaplanmıştır.)

Günümüz kenti, giderek genişleyen bir şantiyedir. Salgın, deprem gibi faktörler, değişen kentsel fonksiyonlar vb. bu şantiyenin mekânsal yayılımını hızlandırmaktadır. Küresel kent olgusu etrafında tüketim gücü ile tanımlanan halk kesimleri, sınıfsal ayrışmanın görünür unsurlarıdır.

Finansallaşmanın ve kuralısızlaşmanın da etkisiyle başta İstanbul olmak üzere kentler hızlı bir dönüşüm yaşamaktadır. Borçlandırma mekanizmaları, işçi sınıfı arasında da kalıcı olmayan, borca dayalı bir alım gücünü açığa çıkarmış, rant beklentisi de bu sürecin yönlendirici ögesi olmuştur.

Bu anlamda inşaat sektörünü büyümenin temel unsuru olarak gören politikalar, mega projelerin de çağırıldığı krizleri tetiklemektedir. Mega projelerin, kentsel dönüşüm süreçlerinin, mutenalaşma uygulamalarının deney tahtası haline gelen İstanbul, sınıfsal ayrışmanın en belirgin bir biçimde şekillendiği bir kent durumundadır. ■

Serkan Öngel, Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi,
İslahiye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü

Not

1. Engels, konut sorununu çözmek için burjuvazinin bildiği tek yöntemin Hausmann olduğunu söylemektedir. Hausmann sık bir biçimde inşa edilmiş olan işçi meskenlerini yıkarak buradan uzun, düz, geniş caddeler geçirmek ve bu caddelerin her iki yanına büyük lüks binalar inşa etmek yöntemi olarak kullanılmaktadır (Engels, 1974:92). Hausmann, III. Napolyon döneminde Paris'in kent merkezinin yeniden tasarlanmasında ve bugünkü halini almasında başrol oynayan kent yöneticisidir.

Kaynaklar

- Barclays Capital (2012) "Skyscraper Index - Bubble Building", Equity Research, 10 Ocak 2012, [http://nzz-files-prod.s3-website-eu-west-1.amazonaws.com/files/6/2/0/Skyscraper+Index+-+Bubble+building+100112+\(2\)_1.14300620.pdf](http://nzz-files-prod.s3-website-eu-west-1.amazonaws.com/files/6/2/0/Skyscraper+Index+-+Bubble+building+100112+(2)_1.14300620.pdf) (Erişim tarihi: 1.11.2018)
- BDDK (2020) Tüketici Kredileri Konut, <https://www.bddk.org.tr/BultenAylık/tr/Home/Gelismis>, (Erişim tarihi: 10.08.2020).
- Birleşik Metal (2020a) Birleşik Metal İş Sendikası Üye Kimlik Araştırması 2008 Veritabanı, (Erişim tarihi: 10.08.2020).
- Birleşik Metal (2020b) Birleşik Metal İş Sendikası Üye Kimlik Araştırması 2017 Veritabanı, (Erişim tarihi: 10.08.2020).
- Birleşik Metal (2020c) Birleşik Metal İş Sendikası Gelir Kaybı ve Borçluluk Araştırması 2020 Veritabanı (Erişim tarihi: 10.08.2020).
- Dünya Bankası (2020) Urban Population Data, <https://data.worldbank.org/indicator/SP.URB.TOTL.in.zs>, (Erişim tarihi: 18.03.2020).
- Dünya Bankası (tarihsiz) *Competitive Cities for jobs and growth*, <https://olc.worldbank.org/system/files/Competitive-Cities-for-Jobs-and-Growth.pdf>, (Erişim tarihi: 10.04.2020).
- Engels, F. (1974) *Konut Sorunu*, Çev. Mehmet Şimşek, Odak Yayınları, Ankara.
- Harvey, D. (2003) *Sosyal Adalet ve Şehir*, Çev. Mehmet Morali, Metis Yayınları, İstanbul.

- Harvey, D. (2013) *Asi Şehirler*, Çev. Ayşe Deniz Temiz, Metis Yayınları, İstanbul.
- Hobsbawn, E. (2002) *Sermaye Çağı 1848-1875*, Çev. Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi, Ankara.
- ILO (2020) "Employment by Sector", International Labour Office, Trends Econometric Models, ilo.org/wesodata, (Erişim tarihi 21.04.2020).
- İBB (2020) Olası Deprem Kayıp Tahminleri Kitapçığı, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Deprem ve Zemin İnceleme Müdürlüğü, <https://deprezmemin.ibt.istanbul/guncelalismalarimiz/>, (Erişim tarihi: 11.08.2020).
- Marx, K. (1993) *Kapital*, 1. Cilt, Çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, Ankara.
- MGI (2011) "Urban world: Mapping the economic power of cities", R. Dobbs, S. Smit, J. Remes, J. Manyika, C. Roxburgh, A. Restrepo, The McKinsey Global Institute.
- Öngel, Serkan (2012) *Kapitalizmin Kısılcacında Kent ve Emek: Gebze Bölgesi ve Otomotiv Sanayii Üzerine Bir İnceleme*, Nota Bene, İstanbul.
- Silver, B. (2015) *Emeğin Gücü, 1870'ten Günümüze İşçi Hareketleri ve Küreselleşme*, Çev. Aslı Önal, Yordam Yayınları, İstanbul.
- Smith, N. ve Williams P. (2015) *Kentin Mutenalaştırılması*, Çev. Melike Uzun, Yordam Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul.
- Sweezy, M. P. (2007) *Kapitalist Gelişme Teorisi*, Çev. Gülşüm Akalın, Kalkedon Yayınları, İstanbul.
- Şeker, M., Ç. Bakış, B. Dizeci (2018) İnsani Gelişme Endeksi-İlçeler (İGE-İ), İNGEV (İnsani Gelişme Vakfı), Yayın No 3, İstanbul.
- TCMB (2018) Konut ve İnşaat İstatistikleri, <https://evds2.tcmb.gov.tr/>, (Erişim tarihi: 07.04.2019).
- The Economic Times (2019) "Chinese city turns into ghost town after Samsung shifts operation to India, Vietnam", <https://economictimes.indiatimes.com/tech/hardware/chinese-city-turns-into-ghost-town-after-samsung-shifts-operation-to-india-vietnam/article-show/72477142.cms?from=mdr>, 12.12.2019, (Erişim tarihi: 20.04.2020).
- TRT (2020) İstanbul'da Riskli İlçelerde Kısıtlama Olacak mı?, <https://www.trthaber.com/haber/turkiye/istanbulda-riskli-ilcelerde-kisitlama-olacak-mi-507434.html> (Erişim tarihi: 08.08.2020).
- TÜİK (2018b) İnşaat mevsim ve takvim etkilerinden arındırılmış üretim endeksi ve değişim oranları, 2005-2016, Türkiye İstatistik Kurumu, www.tuik.gov.tr, (Erişim tarihi: 01.11.2018).
- TÜİK (2018c) Dönemlere Göre Gayri Safi Milli Hasıla, 1987- 2007 (Sabit Fiyatlarla), www.tuik.gov.tr, (Erişim tarihi: 01.11.2018).
- TÜİK (2018c) Tüketici Fiyat Endeksi, www.tuik.gov.tr, (Erişim tarihi: 10.08.2020).
- TÜİK (2019a) Konut Satış İstatistikleri, Türkiye İstatistik Kurumu, www.tuik.gov.tr, (Erişim tarihi: 09.04.2019).
- World Bank (2019) *Private Participation in Infrastructure Database*, <https://ppi.worldbank.org/>, (Erişim tarihi: 07.04.2019).

Class Segregation, Urbanization, Construction Sector and Indebtedness

Natural disasters such as fires, epidemics, earthquakes are factors affecting the development and transformation of cities, as well as making class segregation visible. A built environment, where population density is increasing, social facilities are scarce, buildings are frequent, streets are narrow, flood and earthquake risks are constantly on the agenda, unhealthy houses built using incomplete and insufficient materials, and public services and infrastructure are inadequate, reveals a class reality. In this study, the urban and class segregation will be analysed through the urbanization process, construction sector and indebtedness dynamics.

Bilgi ve İktidar İlişkisinde Mekânı Anlamak: Şehir Hastanelerinin Hakikati

Yağz Alp Tangün

18. yüzyıl itibarıyla Avrupa'da ortaya çıkan iktidar ilişkileri ve daha sonra 'modern devlet' kavramıyla ifade edilen yönetim organizasyonu içerisinde 'tebaa'nın yerini 'nüfus' almış ve bu yeni yönetim nesnesi birtakım istatistik verilerle temsil edilmeye başlanmıştır. Artık bu 'belirsiz' nesneyi 'belirli' hale getirecek olan her türlü ölçme fikri idari bir teknik olarak kullanılmıştır. Nüfus hakkındaki düzenlemeler için yaşam ve ölüm sınırlarını keşfetmek artık idari bir soruna dönüşmüştür. Doğal afetler, savaşlar, salgın hastalıklar karşısında ve kıtlık zamanlarında fayda-maliyet analizleri yapmak ve kriz karşısında nasıl bir tutum takılacağına ilişkin strateji belirlemek, dönüşen yönetim anlayışının bilimsel bilgiyle kurduğu ilişkinin karakteri haline gelmiştir. Böylelikle modern bilim, sadece belli bir ölçme ve kesinlik ideolojisine dayanan algılama biçimlerini hakikat olarak kabul ettirmekle kalmamış aynı zamanda bunları standart hale getirerek bir dünya tasarlanabileceği fikrini de meşrulaştırmıştır. Bilgi ve iktidar ilişkisi bağlamında kurulmuş olan bu hakikat ilişkisi belli bir görme, okuma, anlama ve yanıtlama formunu üretme üstüne kuruludur. Egemen olmak ya da egemen olana direnmek de daima bilgi-iktidar-hakikat üretimi gerilimindedir kalmaktadır.

Bu yazı, bilgi-iktidar-hakikat üretimi arasındaki söz konusu gerilimli ilişkilerden hareket eden bir yaklaşımın imkânlarını mega proje olarak şehir hastanesi üzerinden soruşturmaktadır.

Bilgi-İktidar-Hakikat

18. yüzyıldan itibaren Avrupa'da modern tıp, modern iktidar ilişkileriyle iç içe gelişmiş ve bunun sonuçlarından biri olarak hastaneler bürokrasi mekanizmasına dahil edilmiştir. Önceden sadece bakımevi gibi işleyen hastaneler, modern siyasal iktidarın beden ile kurduğu ilişki sonucu kategorize edilmiş ve birer kapatma kurumu fonksiyonunu üstlenmiştir. Aynı çağda mimarlık da iktidarın gücünü temsil eden bir araç olmanın ötesine geçerek, doğrudan mekânı düzenleyen idari erk olmuştur. Tıp,

mimari ve kent planlama alanları modern dünyanın ampirik verisinin yanı sıra beden ve mekân ilişkisini tasarlayan görme biçimlerini de üretmektedir. Buna paralel biçimde yasal düzenlemeler yapılır, sosyal güvenlik sistemi oluşturulur, uzman emek gücünün yetiştirilmesini mümkün kılan eğitim sistemi kurulur. Bu noktada kendimizi, toplumsal yaşamın ilişkisel ve katmanlı yapısı karşısında buluruz. Bilgi-iktidar-hakikat arasındaki sınırlar iç içe geçmiş, üst üste binmiş durumdadır. Bizim de içinde bulunduğumuz bu örüntüleri ortaya koymamız, en başta başka biçimde görmemizi, söylememizi ve yapmamızı gerektirir.

İktidarın hakikatle kurduğu, görmekten ve söylemekten geçen ilişkinin tahlili için bir altlık sunmak üzere, kent ve halk sağlığı arasındaki ilişki ile devlet ve sermaye arasındaki ilişkinin kesiştiği bir mekân olarak Türkiye'deki şehir hastanelerini ele almayı öneriyorum.

Şehir Hastaneleri A.Ş.

18. yüzyılın sonlarında Prusya ve Saksonya'da keşfedilen 'bilimsel ormancılık' (*scientific forestation*), ormanlarda kereste verimliliğini artırmak için kullanılmıştır. Buna göre ormandaki biyoçeşitlilik monokültüre indirgenmiş ve bu sebeple hedeflenen kereste üretimi zaman içinde azalmış, arazi çoraklaşmıştır. Benzer bir yaklaşımla, 20. yüzyıl başında, mühendis Frederick W. Taylor fabrikada işin önceden planlanmasına dayalı bir bürokrasi yaratarak üretimi 'verimli' kılmak için işçileri kendi tasarladığı iş bölümüne dahil etmiş ve *Bilimsel Yönetimin İlkeleri*'ni oluşturmuştur. Her iki yaklaşımda da görüleceği gibi bilgi-iktidar-hakikat ilişkisinde ortaklaşan bir görme biçimi, işletmecilik bakışıyla şekillenmiştir.

Doğanın ya da insan bedeninin bir 'kaynak' olarak görülmesi ve buna göre idare edilmesi fikri, kamu hizmetlerinin sunulmasında da karşılık bulmuştur. 20. yüzyılın özellikle son çeyreği, kamu yönetiminde işletmecilik modellerinin çokça tartışıldığı ve uygulandığı bir dönem olmuştur. Bu yönetim anlayışı, 'şehir hastanesi' modelinde de görülmektedir.

Hastane için devlet ve özel girişimci arasında uzun süreli (25-30 yıl) sözleşmeler yapılır. İhaleyi alan firmaya, inşaatın yapılacağı arazi bedelsiz olarak verilir. Sağlık Bakanlığı bina için firmaya kira öder. Ayrıca otopark, güvenlik, temizlik gibi çeşitli hizmetler için de firmalara her yıl bedel ödenir. Sağlık hizmeti ise Bakanlık tarafından verilir. İnşaatların üç yıl içerisinde bitirilmesi planlansa da birçok hastanede bu süreye uyulmamıştır (Pala, 2018a:9). Hastane yönetimi ise başhekim yanında yetki kapasitesi yüksek bir şirket temsilcisi tarafından paylaşılmaktadır. Ayrıca hastane inşaatı için gerekli bütçe, banka kredileriyle sağlanmaktadır. Özel girişimcinin kredi bulmasında, firmalara KDV muafiyeti getirilmesinde, kiranın döviz kuruna sabitlenmesinde, krediler için Hazine güvencesi sağlanmasında, yine Hazine'den karşılanmak üzere %70 "hasta garantisi" verilmesinde devlet tarafından özel girişimciye imtiyazlar tanınmaktadır.

İşleyişe bakıldığında mega projenin, hastane niteliğinden çok, bir işletme olarak çalıştığını göstermektedir. Ancak bu yapıların, halk sağlığının gereklerinden çok, sermaye birikim dinamiklerine göre tasarlanmasına neden olan ilişkilerin tarihselliğini kavramak gerekir.

Devlet ve Sermayenin Sağlık Girişimi

İngilizcede *Public Private Partnership* (PPP) ile tanımlanan, "Kamu Özel İşbirliği" (KÖİ) ya da "Kamu Özel Ortaklığı" (KÖO) finansman modeli, aslında içerik olarak Avrupa'da 15. yüzyılda verilen çeşitli ticari imtiyaz anlaşmalarına dek götürülebilir. 19. yüzyılda gaz, elektrik ve demiryolu hatlarının döşenmesi işlerinde yaygınlaşmış ve mega proje denilecek ölçeklere ulaşmıştır. 20. yüzyıldan 21. yüzyıla kadar tarihsel süreç gözetildiğinde, modelin kullanımı dünya sisteminin ekonomik, sosyal, siyasi ve askeri dinamikleriyle beraber şekillenmiştir.

1960'ların sonlarına doğru başlayan sermaye birikim sürecinin krizi, 1971 Döviz Krizi diye anılan Fordist birikim rejiminin krizi olmuştur ve Bretton Woods ekonomik sistemi çökmüştür. İşçi sınıfının ve sendikaların güçlendiği koşulların yanına '68 hareketlerinin eleştirel gücü de eklenince toplumsal hareketler gelişmiş, yaşanan krizin siyasi yanı da devletleri zor duruma sokmuştur. Bu süreçte askeri müdahaleler de yapılmıştır. Ekonomik ve siyasi krizler, kamu hizmetlerinin özelleştirilmesini de kapsayan neoliberal reformları beraberinde getirmiştir. Reformların uygulanmasının ilk örneği 1973 Şili'dedir; ABD'de

Ronald Reagan, İngiltere'de Margaret Thatcher neoliberal reformların öncülleri olmuştur. Bugünkü kullanımıyla sağlık alanında ilk KÖİ modeli uygulaması, 1992 yılında Thatcher Hükümeti sonrası gelen Major Hükümeti döneminde olmuştur. Kanada'da sağlık alanındaki KÖİ uygulamaları 1998'de başlamıştır ve daha sonra iki ülkede de bu uygulamalar terk edilmiştir (Pala, 2018b:135). 1980 yılında bu tür reformları içeren, Turgut Özal tarafından hazırlanan '24 Ocak Kararları' sunulmuş ve 12 Eylül tarihinde yapılan askeri darbe ile kararların uygulanma süreci Türkiye'de de başlamıştır.

1983 yılında yapılan genel seçimle Anavatan Partisi seçimleri kazanmış ve darbe döneminde uygulanmaya başlanan reformlar sürdürülmüştür. 1981-2002 aralığında Bağımsız Düzenleyici Kurumlar (SPK, RK, RTÜK, Telekomünikasyon K., BDDK, EPDK, KİK, ŞK, Tütün K.) ile devletin piyasaya müdahalesini engelleyecek düzenlemeler teknokrasıyla şekil almıştır. Kamu hizmetlerinin üretiminde işletmeci modellerin uygulanması bu dönemdeki reformlarla yerleşmeye başlamıştır. 1983'te "Sağlık Reformu" uygulamaları başlatılmıştır.

1987 yılında çıkartılan Sağlık Temel Kanunu, 2005 yılında yeniden düzenlenen ve şehir hastanelerine giden yolu açan mevzuatın ilk adımıdır (Pala, 2017a:46). Sağlık Reformu, 1990-2002 aralığında, diğer hükümetler tarafından devam ettirilmiştir. 2002 yılında, seçim öncesinde yayımlanan Dünya Bankası Raporu ile uyumlu bir "Sağlıkta Dönüşüm Programı" başlatılmıştır. 2005 yılında, Sağlık Temel Kanunu'na eklenen bir madde ile 5396 sayılı Kanun çıkarılmış, 2006 yılında ilgili Yönetmelik yayımlanmıştır. 2007 yılında, Sağlık Bakanlığı içinde Kamu Özel İşbirliği Daire Başkanlığı kurulmasına ilişkin 5683 sayılı Kanun kabul edilmiştir ve ardından sağlık alanındaki ilk KÖİ olan Kayseri Şehir Hastanesi için ihale ilanı çıkartılmıştır. Bakanlık bünyesinde özerk hastanelerin yapımı ve şirket gibi yönetilen hastane anlayışı uygulamaya başlanmıştır. Bu süreçteki düzenlemelerden en kritik olanları, 2013 tarihli firmalara Hazine'den garanti sağlayan 6428 sayılı Kanun ile 2013 tarihli KÖİ sözleşmelerinde olası uyumsuzluklar için "yabancı tahkime" gidilmesi hakkında 6639 sayılı Kanun düzenlemeleridir. 2018 yılında yapılan 2013/8 sayılı genelge ile şehir hastanesi yapım kararı, Cumhurbaşkanı'na aktarılmış ve artık KÖİ uygulaması olan Şehir Hastanesi ve Cumhurbaşkanı arasında doğrudan bir ilişki kurulmuştur.

Kent ve Halk Sağlığı Politikaları Kesişiminde Şehir Hastanesi

1950'den itibaren, ABD ve Türkiye arasındaki askeri işbirliği sürecinde tarımda makineleşme, kırdan kente göç ve beraberinde kentleşme sorunları gündeme gelmiştir. Devletin sağlık hizmeti sunma sorumluluğu da ilk defa 1961 Anayasası'nda yer almıştır. İç pazara dayalı sermaye birikim modelinin 1970'lerde krize girmeyle birlikte iç göç, gecekondulaşma, sosyal dayanışma ilişkileri kent mekânı üzerinden kurulmuş ve işçilerin politizasyonunu etkilemiştir. Bu süreçte yaşanan ekonomik, sosyal ve siyasi krizler 1980 Darbesi ile bastırılmıştır. 1980 sonrası çeşitli yasalarla kentleşme sorununu yönetmek amaçlanmıştır; 1984'te kurulan TOKİ de önemli bir role sahip olmuştur. Kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi ve "Sağlık Reformu" da yine bu dönemde ortaya çıkmıştır.

2002 yılında Dünya Bankası tarafından yayımlanan Türkiye raporuyla uyumlu biçimde sosyal güvenliğe dair merkezileştirici yeni yasal düzenlemelerin yanında birinci basamak sağlık hizmeti olarak kullanılan aile hekimliği uygulaması getirilmiş ve böylelikle hastanelerin yoğunluğunun azaltılması planlanmıştır. Raporla paralel biçimde merkezileştirici politikalarından bir diğeri de belirlenen 29 "sağlık bölgesi" ve kent içindeki çeşitli hastanelerin kapatılarak şehir hastaneleri altında toplanmasıdır (Pala, 2017b:111). Bu merkezileştirme hem sağlık hizmeti açısından hem de kent planlaması açısından toplumsal sorunlar yaratmıştır (Öncü, 2017:70-80; Şengül, 2017:81-87). Ankara Bilkent Şehir Hastanesine ulaşmak için ODTÜ Ormanından yol geçirme uygulaması yakın dönemde kendi başına uzun vadeli politik bir gündeme dönüşmüştür. Covid-19 pandemisiyle birlikte bir kez daha şehir hastanesi mekânlarının toplumsal fayda gözetilerek planlanması gerekliliği görünür olmuş ve kapanan hastanelerin açılması gündeme gelmiştir.

Şehir hastaneleri aracılığıyla kent ve hastanelere dair düzenlemeler mevzuatta da karşılık bulmuştur. 2011 yılında, 6225 sayılı Kanun ile Sağlık Bakanlığına bağlı hastanelerin TOKİ'ye devredilmesini sağlayan düzenleme kabul edilmiştir. 2012'de, 6292 sayılı Kanun ile Şehir Hastaneleri ve "2B Arazileri" arasında bağ kurulmuştur. 2013 yılında, 6428 sayılı Kanun ile kapatılacak hastanelere ait arazilerin ihaleyi alan şirketlere devredilmesinin önü açılmıştır. 500 ve üzeri yataklı hastaneler ÇED Yönetmeliği kapsamında 2014 yılında çıkartılmıştır.

2017'de ise Trabzon ve Zonguldak'ta şehir hastanesi yapılabilmesi için Kıyı Kanunu'na istisna hükmü getiren bir düzenleme yapılmış, 2018'de 7144 sayılı Kanun ile bu illere Rize de eklenmiştir.

Mega Proje: Mega Kredi, Mega Borç Olarak Şehir Hastaneleri

Şehir hastanesi projelerinin pek çoğu KÖİ finansman modeli kapsamında hayata geçirilmiştir. Bu yapılar içerisinde Ankara Bilkent Şehir Hastanesi ve pandemi sürecinde açılışı yapılan Başakşehir Şehir Hastanesinin kamu binalarının pek çoğunda takibi mümkün olan 'en büyük' imajına göre tasarlanması da 'mega' tarifıyla tutarlıdır. Özellikle öne çıkan projeler arasında Çağlayan Adliye Sarayı, İstanbul Havalimanı, Çamlıca Camii ve Üçüncü Köprü gibi yapılar ve şehir hastaneleri de Avrupa'nın ya da dünyanın 'en büyüğü' olarak kodlanmaktadır. Şehir hastanelerinin söylemde inşaat alan metrekaresi, yatak sayısı, kişi başına düşen hastane metrekaresi gibi nicel ifadelerle kodlanması hizmetin ve mekânının niteliğinin sorgulanmasının önüne geçen fantazmagori yaratmaktadır. Oysa bu projelerle ilgili ifade edilen rakamların yerini ihale bedelleri, işletme bedelleri, kira bedelleri, çekilen krediler, faizler, döviz kurları, vergi indirim oranları da alabilirdi. Tam da burada asıl mesele, kamu hizmetine veya mekânına ilişkin görme biçimi ve söylemin nasıl politikleştirildiği.

Başakşehir Şehir Hastanesi açılışına video konferans aracılığıyla Japonya Başbakanı da katılmış, hatta Türk-Japon dostluğu gelişimine bir katkı olarak hastanenin ismine "Çam ve Sakura" eklendiği ifade edilmiştir. Fakat hastane finansmanı için kredi veren Japon menşeli bankaları ve firmaları da beraberinde hatırlamak gerekir. Pandemi sürecinde gündeme gelen bir başka sağlık yatırımı ise kapatılmış olan Atatürk Havalimanı içine yapılan sahra hastanesidir. Gündeme geldiği ilk zamanlardan itibaren pistin kullanımına ilişkin tartışmaların yanında "1000 odalı/yataklı" olması üzerinden temsil edilen bu yapı, salgın sürecindeki fonksiyonunun ne olacağından çok, sağlık turizmüne sağlayacağı vaatleriyle kodlanmıştır. Ancak, hastane için Avrupa İmar ve Kalkınma Bankasından (EBRD) çekilen 200 milyon avro kredi ve uzun vadeli geri ödeme süreleri konuşulmamıştır. Buna karşın Sancaktepe'deki sahra hastanesi şantiyesini ziyaret eden Cumhurbaşkanı ve işçiler arasındaki mesafenin fotoğrafı, salgının sınıf-

sal etkisi hakkında çarpıcı bir hakikati ortaya koymuştur.

Taksim Meydanı ve Gezi Parkı'nda gündeme gelen Topçu Kışlası, AKM, cami ve AVM projeleri gibi mekân aracılığıyla tahakküm kurma ve ona karşı direnişten de hatırlanacağı gibi iktisadi, siyasi veya doğal afetler karşısında da krizi inşaatla çözmek gibi bir eğilimden bahsedilebilir. Pandemi ve sahra hastanesi gündemindeki "1000 oda" vurgusu, sığınmacı/mülteci sorunu için Güvenli Bölge'de yapılması önerilen "100-150 m² bahçeli 250-300 m² evleri" hatırlatmaktadır. Sorunun algılanışını yapılandıran ve yanıt bulma arayışını manipüle eden bilgi-iktidar-hakikat tutumu, işletmeci aklın nasıl işlediğini, sayıları kullanırken ele vermektedir.

2020 yılında açılan Millet Kütüphanesi için başka kütüphanelerden kitapların taşınmasında olduğu gibi mega projelerle anılması gereken önemli bir diğer kavram da merkezileştirme değildir. Hastanelerle birlikte anılan niceliğin maddi boyutuna bakıldığında kapatılan pek çok hastanenin yatak sayısının buralara aktarıldığı açıkça görülmektedir. Ankara'da köklü hastanelerin kapatılması süreci devam etmektedir, aynı süreç İzmir için de öngörülmektedir. Şehir hastanesi projelerinin çoğunun çeperde inşa edilmesi de yine kentsel mekânın üretimi bakımından yeni bir merkez kurma işlevi olduğunu göstermektedir. İhtislaşmış hastaneleri bir araya getiren kampüs formundaki tasarımı, Bakanlık tarafından değil de CEO tarafından yönetilmesi, bürokrasi içinde özerk bir birimle bağlantılı olması ve doğrudan Cumhurbaşkanı ile ilişkilendirilmesi pek çok boyutuyla şehir hastanelerinin bir merkezleşme noktası olduğunu göstermektedir. Pandemi döneminde MÜSİAD tarafından önerilen 'İzole Üretim Üsleri' de mekân ve beden ilişkisini işletmeci anlayışla merkezileştiren, kapıları kapatıldığında "1000" ailenin yaşayacağı, finansmanı katılım bankalarından sağlanacak, standartları MÜSİAD tarafından belirlenen bir çalışma kampı kompleksi tasarımı dikkat çekmektedir.

Merkezleşmiş bir işletme olarak şehir hastanelerinin büyük inşaat alanlarına sahip olması hem inşaat yapım maliyetini hem de kullanım süreci boyunca sunulan güvenlik, temizlik, otopark vb. sürekli hizmetlerin maliyetini de artırmaktadır. Yani büyüklük, sembolik bir tahakküm aracı olduğu kadar ekonomik bir değeri de mekânda organize etmektedir. Çünkü burası, sağlık hizmeti de alınabilen bir AVM, sağlık

turizmi yapan bir oteldir; yatak ve tıbbi cihaz kullanımına hasta garantisi verilen sağlık hakkında bir çeşit hakikat oyununun oynandığı işletmedir.

Başka Bir Gözün, Başka Bir Dilin Hakikati

Mimarlık teorisinde kamu hizmeti niteliği bulunan mekânlarda asıl hizmetin görüldüğü alanların küçülürken bunun dışındaki kafe, otopark vb. alanların sürekli büyüdüğü tartışmaları mevcuttur. Şehir hastanelerinin metre-kare hesaplarına şüpheyle yaklaşan görme biçimi, sağlık hizmetiyle ilgili alanın tüm hastane alanı içinde ne kadar yer tuttuğunu sorgulamayı ve bunu mekânın işlevi üzerinden tartışmayı içermektedir. Mesela, tüm şehir hastaneleri için kamuya açık ayrıntılı bir alan bilgisi olmasına rağmen şöyle bir kategorizasyon mevcuttur: kapalı/açık otopark alanı, çamaşırhane alanı, yemekhane alanı, görüntüleme hizmetleri alanı, sterilizasyon alanı, laboratuvar alanı, toplam arazi alanı, toplam kapalı alan. Sağlık hizmetlerinin bakanlık tarafından verildiğini ve bu hizmet dışındaki hizmet alanlarının –laboratuvarlar da dahil olmak üzere– firmalar tarafından işletildiğini unutmadan şunlar sorulabilir mi: Hekimlerin odalarının alanları, dinlenme mekânları kaç metrekare? Sağlık çalışanlarının, hastane personelinin ya da hastaların yapı içinde yürümeleri gereken mesafe ne kadar? Mağazalara ayrılan alan kaç metrekare? Salgın hastalık durumlarında havalandırma sisteminin risk oranı nedir? Yangın, deprem, sel gibi afetlere karşı güvenlik riski olan malzemelerin bulundurulmasının sonuçlarına karşı mekân tasarımının riskleri nedir? Bu bakışla pek çok soru üretilebilir lâkin tek sorun insan da değildir.

Şehir hastanelerinin sosyal etkileri, yapının yol açtığı ekolojik tahribatla yakından ilişkilidir. Bunun için mekânın üretim sürecine geri dönmek gerekir: Kapanan hastanelerden çıkan teknolojik donanımların, atıkların akıbetini, kent içindeki hastanelerin yıkımları esnasında ortaya çıkacak zehirli gazları, orman niteliği olan 2B arazilerin imara açılmasıyla meydana gelen ekolojik yıkımı, hastaneye erişim için harcanan enerjiden küresel ısınmaya varana dek tüm olası etkileri sorunsallaştıran bir görme biçiminden, hatta gösterme biçiminden söz etmek gerekmektedir.

Meselenin çok boyutlu bir süreç olduğu kavrandığında, mimar ve kent plancısı yaşama dair bu tasarımın neresinde kalmaktadır? Bu

tasarımın ölçümü, onların kendi mesleki sınırlarında gerçekleştirilemeyeceği kadar geniş bir sorumluluk alanına yayılmıştır. Bu noktada sağlık yapılarının hangi hakikat üzerine kurulu olduğu bir sorunsal haline getirilmelidir. Kamusal sağlık hizmet mekânının üretiminde bilginin sınırlarını da sorunsallaştırmanın ve bilginin üretilmesine ilişkin disiplinlerarası çoklu iş birliklerini kurmanın aciliyeti doğmaktadır. Ancak bu iş birliği, egemen bilgi-iktidar-hakikat ilişkisine eleştirel bir mesafe tanımladığı sürece var olabilir. Ölçmek, bir şeyi ölçülebilir hale getirmekle başlıyor, ancak neyin nasıl ölçüleceğinin ardında, bunlardan da önce, bir şeyin ölçülebilir olup olmadığına dair bir yaşam seçimi mevcuttur. Bu sebeple, mekânın tasarımı verilen hizmetten bağımsız değildir; tasarlama işi aynı zamanda görmek ve söylemektir, yani hakikat üretmektir. Bu bilginin nasıl üretildiğini tartışmak ve eleştirel mesafeleri icat etmek ise politika üretmek demektir. **■**

Yağız Alp Tangün, Bağımsız Araştırmacı ve Marmara Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Doktora Öğrencisi

Notlar

1. Örneğin Başakşehir'deki şehir hastanesi için kurulan kamu-özel ortaklık anonim şirket için bkz: http://www.pppikitehastanesi.com/upload/Node/23733/files/Ikitelli_ESK_Paydas_Katilim_Plani.pdf
2. Literatürdeki karşılıklarına ayrıca bkz: kamu seçimi kurumu (*public choice theory*), yeni kamu işletmeciliği (*new public management*), yönetim (*governance*), bağımsız düzenleyici kurum (*independent regulatory agencies*).
3. https://www.ttb.org.tr/kollar/_sehirhastaneleri/makale_goster.php?Guid=3c071e3c-d9a4-11e7-9fad-23df-f326e1f9

4. https://www.ttb.org.tr/kutuphane/kanada_hastaneler.pdf
5. <http://turkishfamilyphysician.com/makaleler/editore-mektup/sehir-hastaneleri-birinci-basamak/#full-text>
6. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/08/130829_odtu_ormani_gecmis
7. Şehir hastaneleri ve kent planlaması üzerine ayrıntılı bir tartışma için, http://kenthali.org/yazi-detay.php?entry_id=58
8. <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem24/yil01/ss417.pdf>
9. <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem26/yil01/ss485.pdf>
10. <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/05/20180525.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/05/20180525.htm>
11. <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/120282/-saglik-sistemlerinin-coktuğu-bir-donemde-türkiye-ve-japonya-örnek-bir-basari-sergiliyor>
12. <https://ronesans.com/dunyanin-en-buyuk-hastanelerinden-biri-ronesans-ile-ikitehliye-gelıyor/>
13. <https://www.sozcu.com.tr/2020/yazarlar/cigdem-toker/dersimiz-nemalanma-5838419/> ayrıca bkz: <https://www.ebrd.com/work-with-us/project-finance/project-summary-documents.html?l=1&filterCountry=Turkey>
14. Mustafa Kamacı tarafından çekilen fotoğrafta, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın maskeli ve maskesiz biçimde bir arada duran işçilere uzaktan el salladığı görülüyor: <https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/cumhurbaşkanı-erdogan-acil-durum-hastanesini-ziyaret-etti/2>
15. <https://tr.euronews.com/2019/09/05/erdogandan-guvenli-bolge-de-ev-onerisi-suriyelilere-bahceli-evler-yapsak-orada-ekip-bisce>
16. <https://www.dunya.com/ekonomi/izole-uretim-usleri-geliyor-haberi-470052> ve ayrıca bkz. <https://www.musiad.org.tr/icerik/haber-detay-39/p-904>
17. <https://www.gazeteyolculuk.net/sehir-hastaneleri-hasta-ureten-fabrikalar-hakki-yirtici>

Kaynakça

- Öncü, E. (2017) "Şehir Hastanelerinin Kent İçi Ulaşımına Etkileri", *Şehir Hastaneleri Sempozyumu, 11 Mart 2017 Ankara*, Der.: R. Kolçak, s.70-80.
- Pala, K. (2017a) "Türkiye'de Sağlık Reformu/Sağlıkta Dönüşüm Programı Süreci", *İnsana Karşı Piyasa Türkiye'de Sağlık ve Sosyal Güvenlik*, Der.: G. Y. Yaşar, A. Göksel, Ö. Birler, Notabene Yayınları, İstanbul, s.43-74.
- Pala, K. (2017b) "Şehir Hastaneleri: Özelleştirmenin Truva Atı", *Şehir Hastaneleri Sempozyumu, 11 Mart 2017 Ankara*, Der.: R. Kolçak, s.102-113.
- Pala, K. (2018a) "Sunuş", *Türkiye'de Sağlıkta Kamu-Özel Ortaklığı Şehir Hastaneleri*, Der.: K. Pala, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 7-12.
- Pala, K. (2018b) "Sağlık Alanında Kamu-Özel Ortaklığı: Birleşik Krallık Deneyimi", *Türkiye'de Sağlıkta Kamu-Özel Ortaklığı Şehir Hastaneleri*, Der.: K. Pala, İletişim Yayınları, İstanbul, s.135-154.
- Şengül, T. (2017) "Şehir Hastanelerine Planlama Perspektifinden Bakmak", *Şehir Hastaneleri Sempozyumu, 11 Mart 2017 Ankara*, Der.: R. Kolçak, s.81-87.

Understanding Space in the Relationship of Knowledge and Power: The Truth of City Hospitals

Modern medicine has developed with modern power relations, and hospitals are included into the bureaucracy. Hospitals that were used as nursing homes before the 18th century were categorized as a result of the relationship established by the modern political power with the body, and hospitals became a tool of the Great Confinement.

Modern architecture has gone beyond being a tool representing power it has been the power that directly regulates space. Medicine, architecture and urban planning do not only produce empirical data of the modern world, but also visual forms that design the relation between body and space. In parallel, complex relationships and layers that regulate social life emerge. The boundaries between knowledge-power-truth are intertwined, overlapping. Putting out these patterns marks the search for another form of the answers to the 'how' question.

This article explores the possibilities of an approach based on these tense relations between knowledge-power-truth production through the city hospital as a mega project. I propose to see city hospitals as a space where the relationship between the city and public health and the state and capital intersect, in order to provide a base for the analysis of the truth that power has established between eyes and tongue.

Haliçport'tan Şehir Hastanelerine, Yapılı Çevre Sağlığını Tehdit Eden Mega Projelere Karşı Söylem Üretimi

T. Gül Köksal

COVID-19 salgınının tüm dünyaya hızla yayılması nedeniyle halk sağlığının her zamankinden daha çok mesele edildiği günler yaşıyoruz. Ancak sağlık sorunlarının çözülmek yerine daha ciddi bir oranda arttığını da gözlemliyoruz. Hayat Eve Sığar (HES) sloganı ile bir süre evlerine kapatılan halktan kendi sağlık önlemlerini alması bekleniyor. Oysa sağlık uzmanlarının da dediği gibi halk sağlığını korumak için kişisel çözümler yeterli değil. Çünkü sağlık bireysel olarak çözülemeyecek çok yönlü bir konu. Türk Tabipleri Birliği (TTB) salgının altıncı ayında yayımladığı kapsamlı raporunda “COVID-19 Pandemisi insani, tıbbi, ekolojik, ekonomik, sosyal ve siyasal bir sorundur” diyor (TTB, 2020). Dünya nüfusunun büyük bir çoğunluğunun yaşadığı kentleri ve dolayısıyla yapılı çevreyi de bu başlık altında sayabiliriz. Siyasi ve ideolojik gücün toplandığı kentler politik-ekonomik tercihler doğrultusunda sınıfsal ayrışmaya da neden oluyor. Diğer yandan işçiler, emekçiler, kadınlar, çocuklar, tüm ezilenlerin, yoksulların ve sürekli yerinden edilenlerin yaşamak zorunda olduğu eşitsiz coğrafyaları kader olarak görmeyenler de var. Bu oluşumlar tarafından tüm canlıların yaşamını biçimlendiren kentlerde adalet arayışı sürüyor.

Dosya kapsamında mega projelerin hangi tarihsel bağlamlarda şekillendiği, nasıl bir kentsel dönüşüme neden olduğu, fiziksel dönüşümün sosyal, politik, toplumsal karşılıkları farklı disiplinlerin bakış açısıyla, çeşitli örneklerle ele alındı. Bu makalede ise yapılı çevre sağlığına olumsuz etki eden mega projelere karşı söylem üretimi merkeze alınıyor. Yazıda Haliçport ile şehir hastaneleri gibi iki ayrı mega proje üzerinden yapılı çevre sağlığına ilişkin direniş tartışmaya açılıyor.

Haliç Tersanelerinden Haliçport'a Yapılı Çevre Sağlığı

Haliç'in kuzey kıyısında iki kilometrelik kıyı şeridinde konumlanan ve inşası 15. yüzyıla tarihlense de Bizans döneminde de tersane ve

liman olarak kullandığına dair işaretlerin bulunduğu Haliç Tersaneleri (Tersane-i Amire), uzundur kentsel bir dönüşüme tabi. Buradaki tarihsel sürekliliğe vurgunun nedeni, alanın asırlara dayalı bir birikim barındırdığını anımsatmak. Tersane esasen gemi yapım, bakım ve onarım işleriyle, gemiciliğe ait gereçlerin yapıldığı tesise verilen isim. 18. yüzyıl ve sonrasında inşa edilen okul ve hastane yapılarıyla Haliç Tersaneleri bünyesinde, bahriye askerlerinin eğitim ve sağlık ihtiyaçlarıyla da ilgilenilmiş (Köksal, 1996). Ancak tersanenin görevleri sadece bunlar değil. Kent içinde ve kıyısında yapılan inşaatlara yardımcı olmanın yanı sıra cami, külliye gibi büyük programlı yapılarla malzeme iletimi ve taşıma işinde, kale çizimi gibi teknik konularda, kazıklı temel, batardo, köprü ve duba yapımında da önemli bir rol üstlenilmiş. Örneğin Süleymaniye Külliyesi'nin yapımı sırasında uzak ülkelerden veya kent içinde malzeme iletimi konusunda tersanenin olanaklarından faydalanılmış. Ya da kenti saran kolera salgınına karşı çözüm için kentteki ilk etüt aletleri tersanede üretilmiş.

Bilindiği üzere yaşadığımız küresel salgın dünya tarihinde ilk değil, çok büyük ihtimalle son da olmayacak (Kıyğı, 2020). Günümüz ve geleceğimizi bekleyen salgınlara karşı daha iyi mücadele edebilmek üzere geçmiş pratikleri anlamak, yorumlamak önemli. Bu bağlamda Haliç Tersaneleri gibi bir üretim tesisinin neredeyse iki asır önce teknik olanaklarını halk sağlığına seferber etmesi dikkate değer. Tersanelerin kolera salgını karşısındaki çabasını biraz daha yakından inceleyelim. Tıpkı Covid-19 salgınının dünyaya yayılımını sağlayan küresel hareketlilik gibi, 19. yüzyılda da –günümüzdeki kadar olmasa da– hareketlilik vardı. Deniz ulaşımının karayolundan daha fazla kullanıldığı bu dönemde deniz ticareti vb. nedenlerle kıyılara yanan gemiler çeşitli salgın hastalıkları yayabiliyordu. İstanbul gibi kıyıları geniş bir su kentinde ve ticaretin hayli güçlü olduğu bir başkentte, salgın hastalıkların yayılımı da sık olabiliyordu. Örneğin 1865 Temmuz'unda başlayan ve dört

Resim 1. Haliç Tersanelerinde üretilen etüv aleti (Yıldırım, 2003).

ay süren kolera salgını kentte 30.000'e yakın insanın ölmesine neden olmuştu (Ayar, 2005). Salgının tersaneye gelen bir gemi üzerinden bulaştığı bilinmektedir. Bu salgınlara karşı Tersane-i Amire fabrikalarında etüv makinesi üretimi başlamıştır. Tersane-i Amire'de imal edilip ihtiyaç duyulan yerlere gönderilen etüv (tebhir) makinelerinin, vilayetlere temini ile ilgili hususlar taşrada "Meclis-i İdare-i Vilayet"te tartışılmış ve 12 Ramazan 1322/20 Kasım 1904 tarihinde karara bağlanmıştır (Özlu, 2017). Taşra'nın etüv makinesi taleplerini Tersane-i Amire'den yaptığı ve ihtiyaçların buradan karşılandığı, şayet burada yeterli sayı ve donanımda makine yoksa merkezin taşra adına mubayaa yaptığı görülmektedir. Nuran Yıldırım, Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerine dayanarak tersanedeki etüv üretimi hakkında ayrıntılı bir çalışma yapmıştır. Buna göre, "4 Mayıs 1892 tarihli Servet-i Fünûn'da 'Tersane-i Âmire ma'mûlâtından nev-icad âlet yani etüv' alt yazısıyla fotoğrafı yayınlanarak imal edildiği duyurulan etüvün bir fotoğrafı Dr. Ancelo Bohor'un hazırladığı kullanım talimatı ile birlikte Bahriye Nazırının 12 Haziran 1892 tarihli tezkiresiyle padişaha arz edilmek üzere Sadaret'e gönderilir" (Yıldırım, 2003) (Resim 1). Tersane-i Amire'de etüv yanında *Geneste Herscher* ürünlerini model olarak kimyasal dezenfektanları püskürtme esasına dayanan taşınabilir pülverizatörler de üretilmiştir (Yıldırım, 2003). Ağustos 1893'te İstanbul'da kolera salgını başlayınca II. Abdülhamid, İstanbul'daki bütün hastanelere birer

etüv yerleştirilmesini emreder. Tersane-i Amire, İstanbul'da yetkililerin belirleyeceği yerlere konmak üzere 2 etüv ile 6 pülverizatör yapımına girişir.

Tersanelerin kent sağlığına yönelik bu çalışmaları göstermektedir ki, devlete ait üretim alanları kentin her türlü ihtiyacına cevap verecek şekilde kamusal bir fayda taşımaktadır. Oysa bugün tersaneler bir tüketim alanına dönüştürülmektedir. Diğer yandan biliyoruz ki Haliç Tersanelerinin kentsel hafızadaki yeri, sadece geçmiş ile sınırlı değil, yeni kuşaklara da bellek oluşturacak denli sürekli ve güçlü. Tersane alanı geçmiş tüm depremlerde dayanıklılığını ispatlamış ve olası bir depremde lojistik destek sağlayabilecek nitelikte.

Bir endüstri mirası olan Tersane-i Amire'nin (Haliç Tersanelerinin) yıkımı ve tersanelerle beraber şekillenen mahallelerin kentsel dönüşümüne sebep olacak Haliçport Projesi usulsüz bir ihaleyle Temmuz 2013'te gündeme gelmişti. Tersaneler bütünlüğünün Haliç ve İstanbul/Türkiye için üretim, eğitim, depreme yönelik lojistik üs gibi değerleriyle korunması ve yaşatılmasını, kamu yararına kullanılmasını savunmak, kültürel mirasımıza ve kolektif belleğimize sahip çıkmak ve güçlerimizi birleştirmek amacıyla Haliç Dayanışması kuruldu (URL 1). Haliç Dayanışması, tersane işçi ve emeklileri, tersaneler komşuluğundaki Kasımpaşa, Okmeydanı gibi mahallelerin sakinleri ve dernekleri, DİSK, KESK, denizcilik/gemicilik üzerine sendikalar ve kurum/kuruluşların mensupları, TMMOB'ye bağlı Odalar, TTB, İstanbul Barosu gibi meslek örgütleri, siyasi parti üye ve temsilcileri, milletvekilleri, basın kuruluşları ve temsilcileri, akademisyenler, bağımsız araştırmacılar, uluslararası emek örgütlerinin zaman zaman değişen katılımlarından oluşmakta. Haliç Dayanışması'nın görünürleştirdiği Haliçport Projesi, İstanbul'daki diğer port projeleri gibi kent ve ekosistem için oldukça zararlı. Projenin Çevre Etki Değerlendirme (ÇED) raporunda yer alan bazı görseller söz konusu olumsuz etkileri açıkça göstermekte. UNESCO Dünya Miras Listesi'ne kabul edilmiş olan Tarihi Yarımada'nın komşuluğundaki alana yapılacak yapıların kent silüetine etki etmemek üzere yükseltilmediği, ancak 6-7 kat bodrum ile metrekafe kazanıldığı görülmekte (Resim 2). Haliçport projesinin uygulaması sırasında kültürel miras olarak tescilli yapıların izinsiz yıkımlarıyla çevreye yayılan asbest ile bir kent sağlığı sorunu oluştu ve sağlık hakkı ihlal edildi. Öte yandan her ne kadar Haliçport projesini konu-

Resim 2. Haliçport ÇED raporundan bir görsel: yapı kesiti.

yor olsak da, tersanelere yönelik büyük ölçekli müdahaleler, alanın yakın çevresinden başlayarak tüm kente yapılmakta. Son dönemlerde Beyoğlu'ndaki kentsel dönüşümün vardığı boyut ve nitelik, farklı tartışmalara neden oldu. Haliç Dayanışması'nın paylaştığı “Beyoğlu Kültür Yolu” projesinin şu kısa özeti bölgedeki mega dönüşümü ve çevreye verdiği zararı açık olarak gösteriyor:

Ağustos 2020'de Beyoğlu Kültür Yolu projesi gerekçesiyle bir restorasyon çalışması kapsamında UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesi'ne 2013 yılında giren Galata Kulesi'nin tarihi duvarının hiltiyle yıkımı görüntülerine tanık olduk (Haliç Dayanışması, 2020a). ETS Tur'unda sahibi olan Kültür Bakanı Mehmet Nuri Ersoy'un projesi olan Beyoğlu Kültür Yolu; Doğu Grubu ve Bilgili Holding'in yatırımı olan, Tarihi Karaköy Yolcu Salonu ve 1'inci derece tarihi bina olan Paket Postanesi yıkımıyla bilinen ve kıyıları özelleştirme projelerinden birisi olan Galataport Projesini başlangıç noktası kabul ediyor. İzlediği rota üzerindeki noktalardan birisi de, yıkıp yeniden inşa edilerek ve tarihi nitelikleri, hafızası silinerek bir AVM'ye çevrilen Narmanlı Han. Galata Kulesi'nde gerçekleşen yıkımın ardından verilen hasarı küçümseyen proje danışmanı mimar Sinan Genim, Narmanlı Han'ın yok oluş projesinin de mimarı olarak yeniden karşımıza çıkıyor. Rota takip edildiğinde yurttaşların tüm itirazlara rağmen yıkılan Emek Sineması, İnci Pastanesi gibi İstiklal Caddesi'nin hafıza mekânlarının yer aldığı Cercle d'Orient binasının AVM'leşmiş hali olan Özak GYO yatırımı Grand Pera'ya uğruyor. Son durak olarak ise, Tabanlıoğlu Mimarlık'ın projesini, Rixos Otelleri sahibi Fettah Tamince'nin firması Sembol İnşaat'ın yapımını üstlendiği yeni 'AKM' tarif ediliyor. Fettah Tamince aynı zamanda Haliç Tersaneleri bütünlüğündeki Camialtı ve Taşkızak Tersanelerini 49 yıllığına yap-işlet-devret modeli ile yat limanı, AVM ve otele dönüştürecek Haliçport Projesi'nin yüklenicisi. Görüldüğü üzere Beyoğlu Kültür Yolu Projesi, esasen Beyoğlu'nun özgün kültürel değerlerini yok etme, üstüne de sermaye ve iktidar yararına Beyoğlu'nu istenildiği gibi yeniden üretme yolundan başka bir şey değil. Burada söz edilen projelerin, belli başlı sermaye grupları ve mimarlara verilmesi de bir tesadüf sayılmayabilir.

Haliç Dayanışması, bunları ve küresel salgın koşullarında durmayan müdahaleleri kamuoyu ile açıkça paylaşmakta (Haliç Dayanışması, 2020b) (*Resim 3*). Galataport, Haydarpaşaport

gibi bu müdahalelere yönelik mücadeleler bir karşı söylem oluşturmakta. Örneğin Haliç Dayanışması'nın açıklamalarının ardından, son İstanbul yerel seçimlerinde Haliçport projesinin adı değiştirildi ve projenin adı artık “Tersane İstanbul” olarak ifade edilmekte. Haliç Dayanışması da bu yeni imaja karşın, alanda bir tersane özelliği kalmamasını işaret ederek, projeyi “Tersane-SİZ İstanbul” olarak anmakta (*Resim 4*).

Oysaki burada bir tüketim alanı yerine, kent yararına üretim yapabilecek bir alandan söz ediyoruz. Örneğin salgında gemilerin gezici sağlık birimlerine dönüştürüldüğü örnekler var (URL 2) (*Resim 5*). Tersanelerin olanakları ile üretilebilecek veya dönüştürülebilecek olan bu tür gemiler, İstanbul gibi deprem riski yüksek bir kentte salgın, deprem, sel gibi farklı olaylarda halk sağlığına katkı sağlayabilir.

1. Kademe Sağlık Ocaklarından Şehir Hastanelerine Yapılı Çevre Sağlığı

TTB'nin raporu, şehir hastanelerinin 12 Eylül 1980 askeri darbesinden bugüne Türkiye'de sağlık sisteminin küresel kapitalizmin istekleri doğrultusunda şekillendiğini ifade ederek başlanmaktadır (TTB, 2020). Raporda, Türkiye genelinde sürdürülen bu tasarımın 2003 yılından itibaren Dünya Bankası finansmanı çerçevesinde “Sağlıkta Dönüşüm Programı” adı altında hız kazandığı da eklenmektedir. Bugün sağlık hizmetlerinin merkezinde yer alan hastanelerin 18. yüzyıla kadar bu denli merkezde olmadığı bilinmektedir (Soyer, 2014). Modern hastanelerin oluşum sürecine baktığımızda sağlık hizmetlerinin mekânsallaşmasının ardındaki üretim ilişkilerini de okuyabiliriz. Dosyanın bir önceki yazısında, Yağız Alp Tangün hem bu süreci hem de şehir hastanelerinin bugünkü konuma nasıl ulaştığını ayrıntılı olarak aktarmaktadır.

Resim 3. Haliç Dayanışması'nın 18 Haziran 2020 tarihli basın açıklaması (Fotoğraf: Alper Şen).

Resim 4. Haliç Dayanışması'nın TersaneSİZ İstanbul afişi.

1. kademe denilen sağlık ocaklarının fiziksel olarak ulaştığı ölçek olan şehir hastaneleri sağlığa çözüm değil; hasta üreten bir müesseyse, dünyada terk edilmeye başlanan bir yapılaşma. Çoğu kent dışında olduğu için TTB tarafından “şehir dışı hastane” olarak da tanımlanan bu sağlık yapılarının mekânsal düzenlemesi, sağlığın ticari bir girişime dönüştüğünü açık olarak göstermekte (Koloğlu, 2019). Küresel salgın, şehir hastanelerinin işlemeyen yapısını ortaya koymakta. Bu bağlamda şehir hastanelerini, sağlık sistemi ile ilişkili olarak tartışmaya açan, kamuoyunda konuya açıklık getiren karşı söylemin rolü daha da önem kazanmakta. TTB başta olmak üzere meslek örgütleri ve Hastanemi Açın Platformu (HAP) bu konuda değerli çabalar içindedir. Salgının yayıldığı kent Wuhan gibi yoğun bir sağlık sorunu yaşanan Ankara’da şehir (dışı) hastaneleri için kent içindeki hastanelerin kapatılmasına karşı örgütlenen kurumlar HAP adı altında karşı söylem üretmektedir (URL 3). Kamuoyunu bilgilendiren ve çok disiplinli bilgi üreten bu oluşum gibi “Başka bir sağlık hizmeti mümkün” diyen deneyimler, ulusal veya uluslararası başka çabalar da mevcut (Sütlaş, 2007 ve 2010).

Değerlendirme ve Sonuç

Mega projelerle ölçeği değişen kentsel dönüşüm, doğal çevrenin, yapılı çevreye dönüştürüldüğü bir kentleşme faaliyetidir (Köksal, 2020). Bu bağlamda doğal çevre, kırsal alanlar, nehirler, ormanlar, meralar gibi doğal kaynaklar yıkıcı-yaratıcı bir süreçle sürekli imara açılmakta. Dünya nüfusu kırsal alandan kentsele göçle, kent lehine artıyor ve kentler kırsal alanı da yutuyor. Mega projeleri güncel olarak işleyen Mega Projeler İstanbul isimli web sayfasında açıkça görüldüğü üzere, mega projeler İstanbul’da kentin her noktasına ve geniş bir şekilde yayılmış durumda (URL 4). Bütün büyük projelerin son dönem hükümet döneminde gerçekleştirildiği izlenebilmekte (URL 4). Ülkenin inşaat sektörü üzerinden dönen ekonomisinin lokomotifini olan İstanbul, AKP hükümetinin bir tür inşaat sahası.

1999 depreminin ardından kentlerde hasarlı binlerce yapı olmasına rağmen temel bir hak olan güvenli bir yaşam için, dar gelirli yurttaşları dikkate alan sosyal konutlar inşa edilmemiştir. Hasarlı ve imara uygun olmayan yapıların iyileştirilmesi yerine “affına” izin verecek yasalar da çıkarılmıştır. Türkiye’de 1948’den bu yana 14 kez çıkarılan imar affının hiçbirinde ülkedeki nitelsiz yapılaşmanın önü kesilememiş, aksine yenilerine zemin yaratılmıştır (Çoban, Özlüer vd., 2015).

AKP’nin İstanbul’da belediye başkanlığına gelmesinden sonra çıkarılan yasalar ve bu yasalarla kentteki müdahaleler arasındaki ilişki *Mimar.ist* dergisinde grafiklerle gösterilmekte (Köksal ve Öztürk, 2017). 1956-2014 yılları

Resim 5. Hastaneye dönüştürülmesi önerilen konteyner gemileri (URL 2).

arasındaki 40 adet yasal düzenlemenin 32'si AKP hükümeti döneminde gerçekleştirilmiş (Çoban, Özlüer vd., 2015). Bir yandan anayasa ile korunan müşterekleri sermayeye devredecek yasal düzenlemeleri icat ederken, diğer yandan da gerektiğinde güç aygıtlarına başvurarak buna karşı itirazları sönmülemeye üzere farklı rıza mekanizmaları geliştirilmiş.

Salgın, deprem gibi yaşamı kitlesel olarak etkileyen kriz anlarında mega projelerin yarattığı eşitsizliklere karşı söylem üretimi başka bir yaşamın olabileceğine ilişkin bir umuttur. Başka bir sağlık sistemi, başka bir kentleşme ve nihayetinde başka bir dünyanın tahayyülü, mevcut olanı anlamak, tartışmaya açmak, üzerine birlikte düşünmek, kolektif bir karşı söylem ve eylem üretiminden geçmektedir. Elimizdeki imkânları yok eden ve yapıli çevre sağlığını riske sokan, kentsel adalete zarar veren Haliçport / Tersane-SİZ İstanbul projelerine veya şehir hastanelerine karşı söz üretmek toplumsal bir sorumluluktur. ■

T. Gül Köksal, Doç. Dr. Mimar, Koruma Uzmanı

Kaynaklar

- Ayar, M. (2005) *Osmanlı Devleti'nde Kolera Salgını: İstanbul Örneği (1892 – 1895)*, Marmara Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul
- Çoban, A., F. Özlüer, vd. (2015) “Türkiye’de Neoliberal Politikaların Ekolojiyi Kuşatması, Direniş ve Yeniden İnşa”, *Diren Karadeniz*, 5-7 Mart 2015: <http://direnkaradeniz.org/wp-content/uploads/2015/09/ekoloji-turkiye-neoliberal-politikalarin-ekolojiyi-kusatmasi-direnis-yeniden-insa.pdf> (Erişim tarihi: 03 Kasım 2020)
- Haliç Dayanışması (2020a) “Beyoğlu Kültür Yolu Projesi Durdurulsun”, 14 Ağustos 2020: <https://bianet.org/bianet/kent/229033-beyoglu-kultur-yolu-projesi-durdurulsun> (Erişim tarihi: 03 Kasım 2020)
- Haliç Dayanışması (2020b) “Haliçport Tersanesiz İstanbuldur”, 18 Haziran 2020: <https://m.bianet.org/bianet/kent/225939-halic-dayanismasi-halicport-tersanesiz-istanbul-dur> (Erişim tarihi: 03 Kasım 2020).
- Kıyıcı, G. (2020) “19. Yüzyılda Salgın Hastalıklar Kentleri Nasıl Şekillendirdi? (1)”: <https://www.arkitera.com/gorus/19-yuzyilda-salgın-hastalıklar-kentleri-nasil-sekillendirdi-i/>; “19. Yüzyılda Salgın Hastalıklar Kentleri Nasıl Şekillendirdi? (2)”: <https://www.arkitera.com/gorus/19-yuzyilda-salgın-hastalıklar-kentleri-nasil-sekillendirdi-ii/> (Erişim tarihi: 03 Kasım 2020)
- Koçlu, D. (2019) “Şehir Hastanelerinin Vahim Sonuçları: Sistem Hasta Üretiyor”, *Bir+Bir Forum*, 10 Ağustos 2019: <https://www.birartibir.org/kent-hakki/422-sistem-hasta-uretiyor> (Erişim Tarihi: 03 Kasım 2020)
- Köksal, T. G. (1996) “Haliç Tersaneleri'nin Tarihsel Teknolojik Gelişim Süreci ve Koruma Önerileri”, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Köksal, T. G. (2020) “Türkiye’de Güncel Kentleşme Üzerine”, Heinrich Böll Stiftung: <https://tr.boell.org/tr/2020/01/28/turkiyede-guncel-kentlesme-uzerine>, (Erişim tarihi: 03 Kasım 2020)
- Köksal, T. G., D. Öztürk (2017) “İstanbul’un ‘Mega’ Dönüşümünü Haritalamak”, *Mimar.ist*, Sayı 58, s.56-

70: <http://www.mimarist.org/mimar-ist-sayi-58-kis-2017>

- Özlü, Z. (2017) “Osmanlı Devleti’nde Difteri Hastalığı ve Koruyucu Sağlık Hizmetlerine Dair Bulgular (19. Yüzyıl Sonları ve 20. Yüzyıl Başlarında)”, *BELLETTEN*, Cilt: 81, Sayı: 292, s.419-48: <https://dergipark.org.tr/en/pub/ttkbelleten/issue/52444/687914> (Erişim tarihi: 03 Kasım 2020)
- Soyer, A. (2014) “Modern Hastanelerin Doğuşu”, *Toplum ve Hekim*, Türk Tabipleri Birliği, Cilt: 29, Sayı: 6, s.471-474, İstanbul.
- Sütlaş, M. (2007) “Başka Bir Sağlık Hizmeti Mümkün”, 28 Nisan 2007: <https://m.bianet.org/bianet/saglik/95204-baska-bir-saglik-hizmeti-mumkun> (Erişim tarihi: 03 Kasım 2020)
- Sütlaş, M. (2010) “Başka Bir Sağlık Hizmeti Mümkün mü?”, 13 Ağustos 2010: <https://www.medimagazin.com.tr/hekim/genel/tr-baska-bir-saglik-hizmeti-mumkun-mu-2-12-28297.html>, (Erişim tarihi: 03 Kasım 2020)
- Türk Tabipler Birliği (TTB) (2020) “Covid-19 Pandemisi 6. Ay Değerlendirme Raporu”: https://www.ttb.org.tr/yayin_goster.php?Guid=42ee49a2-fb2d-11ea-afb2-539a0e741e38 (Erişim tarihi: 03 Kasım 2020)
- Yıldırım, N. (2003) “Tersane-i Amire Fabrikalarında Tebhir Makinesi/Ettiv Üretimi ve Kullanımı”, *Dünnü ve Bugünü ile Haliç Sempozyumu Bildiriler*, 22-23 Mayıs 2003, Ed. S. F. Güncüoğlu, Kadir Has Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004, s. 421-431: <http://www.bilimtarhi.org/e-metinler003.htm> (Erişim tarihi: 03 Kasım 2020)
- URL 1. Haliç Dayanışması sosyal medya hesapları (Erişim tarihi: 03 Kasım 2020): <http://www.halicdayanismasi.org/>, <https://halicdayanismasi.blogspot.com/>, <https://twitter.com/HalicDayan2015>, <https://www.facebook.com/halic.dayanismasi>, <https://www.facebook.com/groups/halicdayanismasi/>, <https://www.instagram.com/halicdayanismasi/>
- URL 2. Yapı Dergisi, “Weston Williamson Partners Konteyner Gemilerini Hastanelere Dönüştürmeyi Öneriyor”: <https://yapidergisi.com/weston-williamsonpartners-konteyner-gemilerini-hastanelere-donusturmayi-oneriyor/> (Erişim tarihi: 03 Kasım 2020)
- Dezeen, “Weston Williamson Partners Proposes Turning Container Ships Into Floating Coronavirus Hospitals”: <https://www.dezeen.com/2020/04/09/weston-williamson-partners-proposes-turning-container-ships-into-floating-coronavirus-hospitals/> (Erişim tarihi: 03 Kasım 2020)
- URL 3. “Kapatılan Hastaneler İçin Hastanemi Açın Platformundan Çağrı”, 2 Eylül 2020: <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/kapatilan-hastaneler-icin-hastanemi-acin-platformundan-cagri-1762969> (Erişim tarihi: 03 Kasım 2020)
- URL 4. Mega Projeler İstanbul: <https://megaprojeleristanbul.com/> (Erişim tarihi: 03 Kasım 2020)

From Haliçport to City Hospitals Discourse Production against Mega Projects Threatening Environmental Health
In this article, discourse production is centered against mega projects that have a negative impact on the health conditions of the built environment. The resistance to the health conditions of the built environment is being discussed through two examples such as Haliçport and city hospitals. Urban transformation, whose scale changes with mega projects, is an urbanization activity in which the natural environment is transformed into the built environment. It is a social responsibility to produce a discourse against mega projects that destroy the possibilities we have, put the health conditions of the built environment at risk and harm urban justice.

1892-95 İstanbul Kolera Salgını ve Kent Ölçeğinde Çözüm Arayışları: Kabil-i Nakl Barakalar

Orkun Dayıoğlu

Dünya üzerindeki neredeyse bütün toplumların geçmişinde, yakalandıkları salgın hastalıklar sonucunda gelen ölüm oranları, günümüzdeki ölüm oranlarından çok daha fazladır. Bahsedilen salgın hastalıklar, yüzyıllar boyu toplumlar üzerinde zaman zaman büyük etki bırakmış, tarihin şekillenmesinde de önemli rol oynamıştır. Sağlık bilimlerinden mimariye kadar çoğu dalda bilgi birikimi, yöntem ve stilin değişmesi, toplumların özellikle yangın, deprem gibi doğal afetler ile birlikte salgın hastalıklar dahilinde yaşadıkları zorlukların birer sonucu ve çözüm arayışlarının ürünleridir. Dünya genelinde yaşanan bu zorluklar ve bilgi birikiminin artması ile birlikte çözüm arayışları, Osmanlı Devleti için de zaman zaman söz konusu olmuştur.

İstanbul ve 1892-95 Kolera Salgını

19. yüzyılda Avrupa’da, Asya’da gerçekleşen ve Osmanlı Devleti’ne de sıçrayan 1892-1895 kolera salgını, bazı otoriteler tarafından başlı başına bir pandemi olarak nitelendirilmektedir (Ayar, 2005:13). Salgın, Hindistan’da başlayarak Batı Avrupa’ya kadar büyük bir alanda etkili oldu. Salgının ilk kolu, Fransa’yı etkisi altına alarak Belçika ve Hollanda’ya geçtikten sonra, gerçekleşen ikinci dalgada Rusya üzerinden Avrupa’ya hâkim oldu. Bu dönemde salgın Avrupa’da Almanya, İngiltere, Danimarka ve Avusturya-Macaristan’da da etkili oldu ve Osmanlı Devleti’ne de aynı şekilde sıçradı (*Encyclopedia Britannica*, 1926:265).

1892 salgınının İstanbul üzerinde büyük bir etkisi olmuştur. Hasköy ve Galata’da görülmeye başlayan vakalardan sonra, hastalık kendisini Piripaşa, Eyüp, Silahtarağa, Karaköy, Azapkapı, Kasımpaşa semtlerinde yoğunlaşmış, Boğaz hattına doğru Kabataş ve Fındıklı’da ciddi vakalar görülmüş ve kuzeydeki Dolapdere ve Feriköy’ü de etkisi altına almıştır (Ayar, 2005:122). Mecelle-i Umur-ı Belediye’de özellikle 1893 yılında salgının ağırlaştığından bahsedilmiştir; neredeyse Suriçi’nin tamamının, özellikle 1893 yılının Kasım ayında salgından etkilenmiş oldu-

ğu bilinmektedir. Çok belirli odaklar olmamakla birlikte, Hocapaşa ve Sirkeci’den başlayarak Haliç kıyısında uzanan Tahtakale ve civarındaki Kantarcılar, Hasırcılar, Hatapkapısı, Küçükpaazar, Unkapanı, Ayakapı, Fener ve Balat başta olmak üzere, bunun dışında Ahırkapı, Demirkapı, Kumkapı, Kadırga, Çatladıkapı, Yenikapı, Davutpaşa ve Yedikule istikametinde uzanan Marmara Denizi sahillerinde önemli miktarda kolera vakaları görülmüştür. (Ayar, 2005:124).

19. yüzyılda Osmanlı Devleti gibi Avrupa’da da büyük ölçüde etkili olmuş salgın hastalıklar, şehrin planlanma konusu hakkında da rol sahibi olmuş ve sokakların genişletilmesi, mezarlıkların şehir dışına taşınması, sokak ve kamusal alanların temizlenmesi, kanalizasyon sisteminin yenilenmesi gibi birçok konuda atılımlar, fikirler oluşmasını sağlamıştır (Nikiforuk, 2001:76). Bahsedilen bu atılımlar hakkında, Osmanlı Devleti dahilinde aynı ölçüde bir gelişmeden bahsetmek güç olsa da İstanbul için 1892-1895 salgını esnasında düşünülmüş olan birtakım fikirlerden bahsedilebilir. Fakat salgının verdiği ekonomik buhran ve çalışma şartlarının zorluktan dolayı uygulanan çok fazla bir fikir olmamıştır.

Sorunlara Kentsel Ölçekte Çözüm Arayışları

Altyapı Sorunlarına Çözüm Arayışları

19. yüzyıl İstanbul’unda şehrin hijyen durumuna kötü etkileri olan bir diğer genel unsur, kentin özellikle Boğaz yerleşimlerinde sıklıkla görülen açık dereleridir. Ayrıca kentin birçok mahallesinde kanalizasyon, lağım sisteminin bulunmaması da bahsedilen kolera salgını gibi birçok salgının şehrin içine, Boğaz köylerine kadar yayılmasında pay sahibi olmuşlardır, demek yanlış olmayacaktır. Özellikle Kasımpaşa, Eyüp, Tarabya, Büyükdere gibi mahallelerdeki lağım ve atık sular, mahallelerin içinden açık bir şekilde akan dere yataklarına bırakılmaktaydı. Kasımpaşa mahallesi, şehir merkezine olan yakınlığı ve konumu başta olmak üzere nüfus açısından yoğunluğa sahip olan bir diğer semti ve mahalle içerisinden geçen derenin

hiç sağlıklı bir durumda olmadığına dair fikirler daha önceki yıllardan itibaren kabul görmüş olmalıdır ki, 1880'li yıllarda derenin ıslah edilmesi için çeşitli çalışmalar planlanıp konuşulduysa da bunlar gerçekleştirilmemiştir (BOA.DH.MKT, 1385/22, BOA.DH.MKT, 1385/22).

Bahsedilen yıllarda şehrin lağımaları üzerinde düşünülen projelerin tasarıları hız kazanmıştır ve Kasımpaşa örneğindeki gibi şehrin derelerinin ıslah edilmesi, temizlenmesi işleri kentin hiçbir semtinde yapılamıyor değildir (BOA.İ.ŞE. 1311/8). Salgının 1895 yılındaki ikinci dalgasında, hastalığın yoğun olarak görüldüğü Kasımpaşa, Hasköy, Balat, Tophane, Yeniköy ve İstinye semtleri, 1895 yılında İstanbul'a gelen ve salgın konusunda saraya danışmanlık yapıp raporunu sunan Rudolph Emmerich tarafından tetkik edilmişti. Bu semtlerdeki lağımaların düzenlenmesi ve içme sularının temizlenmesi, kaldırımların ve yolların yeniden yapılması, Emmerich'in raporunda başta gelen öneriler olarak dikkat çekmektedir (BOA.Y.PRK.BŞK. 40/42). Emmerich'in genel anlamda önerdiği düzenlemeler, lağımalar, yollar, kaldırımlar, çöpler, yeni mezbahaların ve pazaryerlerinin inşası üzerine idi. Saray kimyageri Bonkowski Paşa'nın Kasımpaşa deresi için olan ıslah ve temizleme çalışmaları, aynı şekilde Emmerich tarafından da önerilmiştir. Bonkowski Paşa'nın da sunduğu öneriler (Günergun, 1992:229-252), 1893 yıllarında uygulamaya konulmadığı halde, 1895 yılında Emmerich'in ziyaretinden sonra kendisinin sunduğu rapordaki öneriler, genellikle lağımaların düzenlenmesi ve sağlıksız olarak raporlanan açık derelerin ıslahı konusu yer yer uygulanmaya başlanmıştır (BOA, İ.HUS, 1312/39, BOA, İ.HUS, 1312/55).

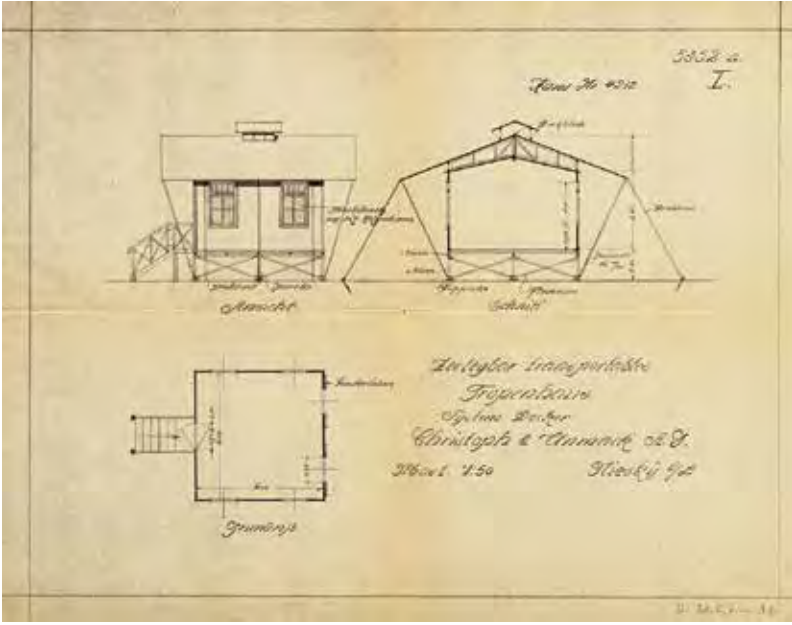
Kabil-i Nakl Barakalar

Devletin aramakta olduğu kalıcı çözümlerin yanında, salgının yoğun olarak yaşandığı 1893 yılı dahilinde bir takım geçici çözüm arayışlarına da girilmiştir. Salgın esnasında yaşanan bir konut ve hastaların nerede tedavi edileceği sorusunun mevcudiyetinden bahsedilebilir. Dönemde hastalığın görüldüğü mahalle ve bölgelerde insanların evleri kordon içine alınıyor, hatta bazen on binlerce insanın yaşadığı mahallelerin tamamı günlerce veya aylarca kordon içine alınarak hastalığı yaymamaları hedefleniyordu (Basiretçi Ali, 2001:62-64). Avrupalı bilim adamı ve hekimlerin özellikle İstanbul'da salgın konusunda ne yapılacağına dair fikir

beyan etmeleri için İstanbul'a çağırıldıkları görülmektedir (Unat, 1970:38-39). Konut ve özellikle kolayca monte edilip ayrılabilen yapısı sayesinde herhangi bir kriz anında hastane olarak bile kullanılacak yapı kıtlığına getirilen geçici çözüm, bahsedilen dönemde Avrupa'da da kullanılmakta olan seyyar, bir diğer anlamda prefabrik ve Osmanlı'da kullanılan tabiri ile "kabil-i nakl" (nakli mümkün, seyyar) barakalardır.

19. yüzyılda yapı sektöründe büyük bir yenilik yaparak prefabrik ahşap ev üretimine başlayan ise, Alman Christoph & Unmack şirkettir. 1882 yılında Almanya'da Niesky şehrinde kurulan Christoph & Unmack isimli şirket, bir marangoz ve bir mimar tarafından kurulmuş bir ortaklık idi. 1864'te kurulan ve bir insani yardım kuruluşu olarak dünya genelinde faaliyet gösteren Kızıl Haç Komisyonu, taşınabilir hastaneler için 1885 yılında uluslararası bir yarışma düzenlemiştir (Langenbeck, 1886; Tomlow, 2003). Birçok katılımcı arasından, Christoph & Unmack tarafından sunulan *Doecker-System* bu yarışmanın ödülüne layık görülmüş ve şirket bu vesile ile ilk ödülünü almıştır. Christoph & Unmack, ürettiği seyyar barakalar ile 19. yüzyıl sonlarında ve I. Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkacak sağlık yapısı ve konut buhranının yarattığı ortamda, Avrupa'nın en büyük prefabrik yapı üreticilerinden biri olacaktı. Başarılı *doecker* sistemi oldukça rasyonel, standart boyutlu, modüler bir panel sistemiydi. Bileşen elemanlarını sabitlemek ve birleştirmek için kancalı mandallar, cıvatalar ve kelebek somunlar kullanan ustaca ama basitçe çalışan bir metal bağlantı sistemi, hızlı nakliye imkânları, hızlı kurulum ve demontaj sağlayan bir tasarımı (Vogler, 2015:7). Şirket, tek veya birden fazla aile için tasarlanmış konuttan, atölye ve ofis yapılarına kadar birçok tasarım geliştirmiş ve sonraki yıllarda metalurji endüstrisine de atılarak motor ve tren vagonları üretmeye başlamıştır (Tomlow, 2000:50). Bütün bunların yanında, Christoph & Unmack'ın en önemli atılımı, standardize edilmiş, seri üretim yöntemiyle hızlı bir şekilde ticaretinin yapılabilirdiği ahşap prefabrik, seyyar barakalardır. Şirket, yalnızca hastane değil, konut ve okullara odaklı tasarımlar da yapmış ve üretmiştir (Davies, 2005:19).

Christoph & Unmack için en önemli adımlardan biri, Prusya Savunma Bakanlığına hizmet etmeye başlaması ve 1885 yılında hastane ve barınak işlevlerine uygun seyyar barakalar inşa etmeye başlamalarıdır. Dolayısı ile Prusya

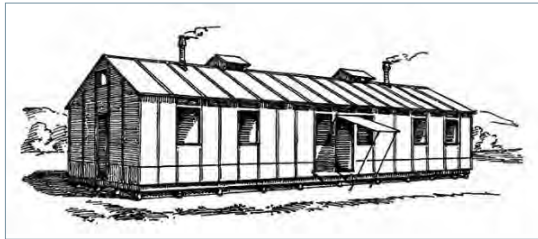
Christoph & Unmack şirketinin prefabrik tasarımlarından birinin teknik çizimi (Url-1).

içerisinde şirketin işlettiği en geniş atölye, Christoph ailesinin sahip olduğu ve metal işçiliği, makine parçaları üzerinde özelleşmiş atölyelerin yanında bulunan Niesky'deki fabrikadır (Caneparo, 2014:23). Şirket, özellikle 1885 yılındaki hastane yarışmasından sonra ünlenmiş, prefabrik yapı sektörünün gelişmesinde büyük etki sahibi olmuş ve prefabrik hastane tasarımlarına da ayrı bir yön vermiştir. Avrupa devletleri ve özellikle Alman devleti, şirketin

Christoph & Unmack şirketinin ödüllü doecker tasarımı prefabrik barakası (Vogler, 2015:7).

Seyyar barakaları tasvir eden bir çizim (Koryciński ve Kozakiewicz, 2017).

Doecker tasarımının bir diğer tasviri (Osayimwese, 2017:201)

ürettiği prefabrik yapıları kolonilerinde dahi 19. yüzyıl sonları-20. yüzyıl başlarında kullanmıştır. Osayimwese'ye (2017) göre, aynı yıllarda şirket, prefabrikasyon teknolojisini, hastane tasarımını ve bilgisini bütünüyle değiştirmiştir (Osayimwese, 2017:193).

Kabil-i nakl barakalar, isminden de anlaşılacağı üzere seyyar, taşınmaya uygun ve belli başlı kriz anlarında veya ihtiyaç durumunda geçici çözüm üretmesi amacıyla tasarlanan yapılardır. Bir insani yardım teşkilatı olarak 1860'lı yıllarda kurulan Uluslararası Kızılhaç Komitesi, kurulduğu yıllardan başlayarak çeşitli dünya şehirlerinde konferanslar vermiş, komitenin ülkeler üzerinde etkili olmasına ve sağlık alanında farklı ülkeler dahilinde de komiteler kurulmasına zemin hazırlamıştır (Katıman, 2016:391). Portatif baraka tasarımları, yıllar sonra düzenlenen konferanslarda zaman zaman tartışılacaktır. Bahsedilen konunun tartışıldığı önemli bir diğer konferans olarak 1912 yılında Kızıl Haç Komitesinin Washington'da gerçekleştirdiği dokuzuncu konferansına, Osmanlı Devleti içerisinde 1877 yılında kurulan ve günümüzde Kızılay'ın devamı olduğunu söyleyebildiğimiz Hilal-i Ahmer Cemiyetinin temsilcisi olarak Doktor Besim Ömer Bey katılmıştır (Çapa, 2009:12; Akgün ve Uluğtekin, 2016:690). Konferansta üzerinde durulan konular hakkında Besim Ömer Bey gözlemlerini kitaplaştırmış ve günümüze ulaştırmıştır. Bu konulardan biri de seyyar barakaların salgın hastalıklar esnasında ülkelerdeki komiteler tarafından halk için kullanılmasıdır. Besim Ömer'in notları, 1893 salgınında kullanılan seyyar barakaların ne derece işlevli olduğunu bize yansıtan önemli ilk Türkçe kaynaklardandır. Besim Ömer Bey, bu konu hakkındaki gözlemlerini şu şekilde aktarmıştır:

“...Kızılhaçlar için, her şeyden önce gerekli koşulları taşıyan bir ‘yardım heyeti’ kurulmalı, gerek savaş, gerekse barış zamanında kullanılabilir çadırlar ve nakli mümkün barakalar sağlanmalıdır...” (Düzcü ve Sezer, 2016:46)

Konferansta salgın hastalıklarda kullanılan “kabil-i nakl” barakalar konusunda Besim Ömer Bey, gözlemlerini not defterine aktarmıştır. Bu notlar, seyyar barakaların verimliliği hakkında bizlere yıllar sonra net bir şekilde fikir verecek, salgın hastalık esnasında uygulanabilirlikleri hakkında konferansta konuşulanları ve gözlemlerini yansıtacaktır:

“Hemen hastalığın ortaya çıkmasıyla baraka inşası da uygun değildir; çünkü aceleyle yapılan barakalardan hiç istifade edilemiyor. Gerçi çadır

birçok defa işe yarar gibi ise de, bunlarda büyük yağmurlardan sonra havanın değişmesiyle, ısıtmanın ve bilhassa rüzgârlı zamanda sükûnetin, zeminde temizliğin tamamıyla sağlanması mümkün olamadığı gibi sağlıklı olan kişilerin çadır altında karantinaya alınması da imkânsız gibidir. İşte bu mahzurlar ve salgın hastalıklarda tecritteki zarurîyeti görenler ‘döner barakaları’nın bu konuda kullanılmasını kabul etmişlerdir... Daha sonra yerinde barakalar konulduğu zaman yine o yerlerde Kızılhaç’a bağlı dezenfektörler vasıtasıyla temizlendiği gibi merkeze ulaşmasında yine tekrar dezenfekte olunur...” (Düzcü ve Sezer, 2016:54)

Aynı zamanda konferansa tâbi bir Uluslararası Kızılhaç Sergisinin kurulduğundan bahseden Doktor Besim Ömer, sergide yer alan ürünler arasından “çadır ve kabil-i nakl barakalar”ın dikkatini çektiğini de ayrıca not eder (Düzcü ve Sezer, 2016:59).

İstanbul’da 1893-95 Kolera Salgınında Seyyar Barakalar

Hastalığın ortaya çıkması ile birlikte bir öngörü ile hastane ihtiyacının karşılanmaya çalışılması pek pratik bir durum değildi. Aceleyle yapılan konutların kalitesi ve kullanılabilirliği bir yana, genel olarak kullanılan ve geçici çözüm olan çadır da hijyen yoksunluğu gibi çeşitli sebeplerden dolayı ihtiyacı tam anlamıyla karşılayamıyordu. Bu sorunlar, özellikle İstanbul’u etkisi altına alan 1892-95 salgını sırasında devletin bahsedilen seyyar barakaları Almanya’dan sipariş etmesi fikrine ortam hazırladı. Bir diğer yandan, salgın henüz Avrupa’yı tam anlamıyla etkisi altına almamışken II. Abdülhamid, Almanya, Avusturya ve Romanya hükümetlerinin bu ülkeden kara yoluyla gelen yolcular hakkında ne gibi tedbirler alındığının incelenip kendisine bildirilmesini istiyordu (BOA, BEO.AYN, nr.1690, s.70). Bahsedilen dönemde, Avrupa’da seyyar barakaların kullanımını askeriye dahilindeydi ve prefabrik yapı uygulamaları mevcuttu. Bunlarda birlikte, salgının yoğunlukla yaşandığı 1893 yılında seyyar barakalar hakkında yazışmalar yapıldı (BOA, HR.TO..35/81, BOA, HR.TO..35/81, BOA, HR.TO..35/79). Almanya’dan satın alınan seyyar barakaların çoğunlukla hastaların tedavisi amacı ile kullanılması hakkında yapılan yazışmalar bu dönemde gündemdedi (BOA, I..HUS./2-67) ve Almanya’dan satın alınan seyyar hastanelerin İstanbul’un uygun bir yerine kurulmasına karar verildi (BOA, Y.A. HUS/279-82). Ayar’ın (2005:222) da bahsettiği üzere, Almanya’dan getirtilen seyyar

hastane malzemelerinden, Yıldız mevkiine kurulması önceden kararlaştırılmış olan kısmından kalacak miktar için yeni yerler seçilerek hastaneler kurulması hususu hakkında bir irade yayımlandı. Bunun üzerine, bir kısmının Okmeydanı’na, diğer bir kısmının da Topkapı ile Yedikule arasında uygun bir yere kurdurulması komisyon tarafından kararlaştırıldı (İ. HUS. Ra-1311/1; Y.MTV. 82/125, HR. TO..35/67). Aynı yıl, padişahın istekleri doğrultusunda, eylül aylarında bahsedilen seyyar baraka ve hastanelere hâlâ ekipman ve malzemelerin ulaştırılmamış olmasından sonra, tedarik edilmesi gereken malzemeler hakkında, hastanelerde kullanılacak suyun Terkos’tan temin edilmesi gerektiği ve hatta barakaların konumlandığı noktalardan birine yeni bir yol yapılması konusunda da yazışmalar yapılmaya devam etti (BEO.NGG. 685,529; İ.HUS. Ca-1311/61; Ca-1311/68). Arşivden edinilen belgeler doğrultusunda, 1892 yılının ortasından 1893 yılının sonuna kadar “seyyar has-

1892 yılında sipariş edilen bu barakaların dışında, en çok kullanılan ve dikkat çeken konulardan biri ise, Yıldız’da hastane olarak kullanılan seyyar barakadır. Padişahın “Yıldız Seyyar Askeri Hastanesi” ismini verdiği bu barakalar, prefabrik barakalar ile aynı yöntemle sipariş edilenlere kıyasla İstanbul’daki Tophane-i Amire fabrikalarında imal edilmiş ve Yıldız’daki yerinde monte edilmiş barakalardır.

tane ve karantinahaneler için baraka, alet ve edevat siparişi (Almanya; Hükümet-i Seniyye tarafından Avrupa’ya yapılan muhtelif siparişler)” hakkında yazışmalar yapıldığı görülebilir. 1892 yılında sipariş edilen bu barakaların dışında, en çok kullanılan ve dikkat çeken konulardan biri ise, Yıldız’da hastane olarak kullanılan seyyar barakadır. Padişahın “Yıldız Seyyar Askeri Hastanesi” ismini verdiği bu barakalar, prefabrik barakalar ile aynı yöntemle sipariş edilenlere kıyasla İstanbul’daki Tophane-i Amire fabrikalarında imal edilmiş ve Yıldız’daki yerinde monte edilmiş barakalardır (Yıldırım, 2008:28).

Salgının İstanbul’u hâkimiyeti altına aldığı 1893 yılı için Almanya’dan söylenen seyyar barakalar, çoğunlukla hastaların tedavisi amacıyla kullanıldı. Salgının yer yer hafiflediği 1894 yılında ise kullanılan “kabil-i nakl barakaların mucidi Mösyö Kristof’a yüz lira ile madalya” ihsan edilerek teşekkürde bulunuldu. Bahsedilen seyyar barakaların mucidinin ise, daha önce

bahsedilen, 1885'te ilk ödüllü tasarımını ortaya koyarak prefabrik ahşap baraka üretiminde özellikle Avrupa genelinde kendisini göstermeyi başarmış Christoph & Unmack şirketi olma ihtimali yüksektir. Halihazırda padişahın, salgın henüz Avrupa'ya sıçramamışken Avrupa'da alınan önlemleri takip etme girişimi de bu ihtimali destekleyecek niteliktedir. Aynı zamanda, prefabrik yapı sektörü, Christoph & Unmack şirketi tarafından 19. yüzyılda Almanya öncelikli olmak üzere büyük ölçüde büyümüş, savunma bakanlığı ile yapılan işler sonucunda hastane olarak tasarlanan seyyar barakalar şirkete ödüller ve prestij kazandırmıştır. Dolayısıyla 1893-95 yıllarında Almanya'dan sipariş edilen seyyar barakaların Christoph & Unmack tasarımı olma ihtimali gayet yüksektir. Ayrıca Osayimwese (2017:199), şirketin sahibi Ferdinand Christoph'un "ticaretteki bürokratik yeteneği dolayısıyla sürekli zamanını bu amaçla seyahat ederek geçirdiğini" belirtmiş, salgının başladığı 1892

1895 salgınının başladığı zamanda, iki yıl önceki salgının yaşattığı zorlukların aynı şekilde yaşanmamasını sağlamak amacıyla devlet, Berlin Sefaretinden, Almanya'da bulunan ve kolera salgını hakkında yeterli çalışma ve deneyime sahip bilim adamlarından bilgi ve tavsiye alınıp İstanbul'a bu bilgilerin gönderilmesi hakkında istekte bulundu. Emmerich, ücret talep etmeden İstanbul'a bizzat gelip çalışmalar yapabileceğini belirtince, 1895 yılında Alman Profesör Osmanlı Devleti'nin başkentinde düzeltilmesi gereken çeşitli sorunlar hakkında görüş bildirip tavsiyeler vermiştir.

yılında İstanbul'da birkaç ay geçirdiğini aktarmıştır. Ayrıca, 1895 tarihinde basılmış ve bahsi geçen seyyar barakaların 1892-95 kolera salgınında kullanımını konu alan *Der Baracken-Bau: mit besonderer Berücksichtigung der Wohn- und Epidemie-Baracken* isimli eserde, Christoph & Unmack şirketinin, dönemin şirket temsilcisi olan Georg Goldschmidt aracılığıyla Osmanlı Devleti'ne de belirtilen barakaların satıldığına dair bilgi verilmiştir (Walther, 1895:40). Bu bilgi, devlet arşivlerinde görülebilen "Hükümet-i Seniyye'ye kabil-i nakl barakalar furuht etmiş olan Jorj Gold Shimit tarafından irsal olunan mektubun leffen irsal kılındığı" başlıklı belgeyle de ayrıca örtüşmektedir (BOA, HR.TO. 35/101).

(Walther, 1895:40)

In welchem Maasse diese Barackentform Aufnahme gefunden, geht aus der Thatsache hervor, dass die Firma Christoph & Unmack zu Niesky O. L. (Brauendorf & F&Camps, Kopenhagen), bezw. deren Generalvertreter Georg Goldschmidt zu Berlin SW., Königgrüzerstrasse 85, 1 bis zu 1000 Stück abgesetzt hat. Die Militärverwaltungen von Deutschland, Dänemark, Frankreich, Oesterreich, wie die der Türkei und von Bulgarien u. a. haben die Döcker'sche Baracke eingeführt.

Şirketin ödüllü tasarımları Osmanlı Devleti dahilinde gayet verimli bir şekilde iş görmüş olacak ki, prefabrik tasarımın mucidi Mösyö Christoph kendisine verilen yüz lira ve madalya ile ödüllendirilmiştir. 1892 yılında seyyar barakalar hakkında yapılan yoğun yazışmalar esnasında, Yıldırım'ın (2008) araştırmalarına göre Almanya'dan getirilecek 13 monte edilebilir barakanın *duquer* sisteminde olduğu yazılıdır ve bu bilgiler, Christoph & Unmack şirketinin 1885 yılında ödül aldığı *doecker* (veya *döcker*) isimli prefabrik baraka tasarımı ile örtüşmektedir. Nuran Yıldırım (2008) da aynı konu hakkında şu şekilde bahsetmiştir:

"...1892 yılında Berlin Sefareti vasıtasıyla Almanya'ya, Kızılhaç Cemiyeti tarafından kullanılan Duquer sisteminde 13 démontable hastane barakası ismarlandı ve bedeli olan 3500 Osmanlı lirası yine II. Abdülhamid tarafından ödendi. Bu seyyar barakaların mucidi olan Mösyö Kristof 1894 Mayısında İstanbul'a gelmiş ve Padişah kendisine 100 lira ihsan etmiş, ayrıca Mecidi (3. rütbe) ve Gümüş Sanayi madalyaları ile taltif etmişti..." (Yıldırım, 2008:28)

1893 yılında kendisini etkili bir şekilde gösteren salgının ikinci dalgası 1895 yılında tekrar İstanbul'u vurmuştur. 1895 salgınında, Almanya'dan getirilen bir bilim adamı olan Emmerich'in tavsiyeleri, salgının kontrol altına alınmasında ve şehirde yapılması düşünülen kalıcı altyapısal değişiklikler için de yol gösterici olacaktır. Emmerich, Münih Üniversitesinden İstanbul'a gelen bir profesördür. 1895 salgınının başladığı zamanda, iki yıl önceki salgının yaşattığı zorlukların aynı şekilde yaşanmamasını sağlamak amacıyla devlet, Berlin Sefaretinden, Almanya'da bulunan ve kolera salgını hakkında yeterli çalışma ve deneyime sahip bilim adamlarından bilgi ve tavsiye alınıp İstanbul'a bu bilgilerin gönderilmesi hakkında istekte bulundu. Emmerich, ücret talep etmeden İstanbul'a bizzat gelip çalışmalar yapabileceğini belirtince, 1895 yılında Alman Profesör Osmanlı Devleti'nin başkentinde düzeltilmesi gereken çeşitli sorunlar hakkında görüş bildirip tavsiyeler vermiştir (Yıldırım ve Ertin, 2020:95-100).

Emmerich'in İstanbul'a gelmesi ve Alman yapımı seyyar barakaların iki yıl önceki salgında kullanılması, devletin salgında Almanya ile direkt olarak bir iletişimde olduğunu göstermektedir. 1895 salgınında, seyyar barakalardan kurulma hastaneler konusu tekrar gündeme gelmiş ve padişah, yine Almanya'dan portatif barakalar getirilebileceğini belirtince, iki adet

30 kişilik seyyar baraka sipariş edilmiş, bir tanesi Üsküdar'a, diğeri Hasköy'e kurulmuştur (BOA, MV. 83/51; BEO.AYN, nr.1687, s.377). Salgın zamanla sona erdiği 1895 yılından sonra, bahsi geçen seyyar, namı diğer kabil-i nakl barakalar hakkında yazışma ve istekler son bulur. Christoph & Unmack şirketinin, Osmanlı Devleti dahil olmak üzere Avrupa devletleri içerisinde, yalnızca 1895 yılında sipariş aldığı toplam seyyar baraka sayısının 1000'i geçtiği belirtilmektedir (Caneparo, 2014:23). Şirket, özellikle Avrupa içerisinde, gerçekleşen 1892-95 kolera salgını sırasında fazlaca seyyar baraka siparişi almış, tasarımları Osmanlı Devleti'nde de görülebildiği gibi 1893-95 yılları arasında etkili bir şekilde kullanılmıştır.¹

Sonuç

Moulin'e (1999) göre, 19. yüzyıl sonlarında özellikle Fransa ve Almanya arasında "salgın" ve bakteri bilimi hakkındaki çalışmalar üzerinden işleyen bir rekabet mevcuttur (Moulin, 1999:170). 1893'te salgının da etkisiyle birlikte Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'ye ek olarak kurulan Bakteriolojihane-i Şahane ile birlikte bakterioloji araştırmalarına hız kazandırmayı amaçlayan bir yönelim hâkimdir. 1893 yılını takiben Berlin Sefareti ile iletişime geçilmesi, Münih'ten Profesör Rudolph Emmerich'in getirilmesi ve hastane olarak kullanılan seyyar barakaların acilen Almanya'dan sipariş edilmesi örneklerinde görüldüğü gibi Almanya ile daha yoğun bir iletişim ağı ve salgının çözülmesi yönünde bir yöntem benzerliği söz konusudur denilebilir. Salgın esnasında, 19. yüzyılın yarısından itibaren tartışılmakta ve tasarlanmakta olan kentin temizliği, düzenlenmesi ve planlanması konuları, özellikle temizlik ve düzenleme anlamında hız kazanmış; danışmanlık yapan Avrupalı bilim adamlarının yönlendirmesiyle birlikte kent sağlığı, bahsedilen yıllarda öne çıkan bir konu olmuştur.

Devletin, hastaları tedavi amaçlı kullandığı seyyar barakalar, gerçekleştirilen veya gerçekleştirilemeyen kent düzenleme fikirlerinin yanında, kriz anında kullanılan geçici yapı çözümleri oluşturmuştur. Yine Almanya'dan sipariş edilen alet, edevat ve tıbbi malzemeler ile birlikte seyyar barakalar, 1893-95 salgınına İstanbul'da kontrol altına almak için kullanılan, şehrin belli noktalarına yerleştirilen önemli yapı birimleri durumundadır. Devletin yoğun olarak etkilerini gördüğü 1892-95 kolera salgınında ilk kez kabil-i nakl barakalar kullanılmış ve kentsel

Christoph & Unmack şirketinin döcker tasarımı seyyar barakası (Walther, 1895:43)

ölçekte şehrin belirli noktalarında hastane olarak işlevlerini sürdürmüş, sorunlara geçici birer çözüm olmuştur.

Orkun Dayıoğlu, İTÜ Mimarlık Fakültesi,
Mimarlık Tarihi Yüksek Lisans Programı Öğrencisi

Not

1. Bu yıllardan sonra, 20. yüzyılda Christoph & Unmack şirketinin bir diğer önemli projesi, Ankara'daki Alman Büyükelçiliği Binasının inşası olmuştur. Almanya, Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra Türkiye'de büyükelçilik kuran ilk devletlerden biriydi. 26 Eylül 1924'te Alman Dışişleri Bakanlığı Ankara'da arsa satın aldı ve burada Christoph & Unmack şirketi tarafından prefabrik bir ev inşa edildi. Bina 25 Temmuz 1924'te Hamburg limanından *Stralsund* vapuruyla İstanbul'a, oradan da trenle Ankara'ya nakledildi. Ancak, ahşap ev uzun vadede büyükelçiliğin sürekli artan gereksinimlerini karşılamadığı için 1928 yılında sökülülmüştür. Yapı bugün Atatürk Orman Çiftliği bölgesinde yer almaktadır (Kaynak: Url-2)

Kaynaklar

- Akgün, S., Uluğtekin, M. (2000) *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, Cilt: I, Beyda Basımevi, Ankara.
- Nikiforuk, A. (2001) *Mahşerin Dördüncü Atlısı: Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi*, Çev. Selahattin Erkanlı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Ayar, M. (2005) *Osmanlı Devleti'nde Kolera Salgını: İstanbul Örneği (1892 - 1895)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Anabilimdalı Yakınçağ Tarihi Bilimdalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Basiretçi Ali Efendi (2001) İstanbul Mektupları, Haz. Nuri Sağlam, İstanbul.
- Caneparo, L., Cerrato, A., Winkless, C. (2014) *Digital Fabrication in Architecture, Engineering and Construction*, Springer, Dordrecht.
- The Encyclopedia Britannica* (1926) "Cholera", Vol. V, London - New York, s.262-267.
- Çapa, M. (2009) *Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Türkiye Kızılay Derneği, Ankara.
- Davies, C. (2005) *The Prefabricated Home*, Reaktion Books, Londra.
- Düzcü, L., Sezer, C. (2016) *Doktor Besim Ömer ve Dokuzuncu Washington Konferansı*, ÜÇ S Ltd. Şti., Ankara.
- Ergin, Osman N. (1995) *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, Cilt VI, İstanbul.
- Günergun, F. (1992) "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Kimyager-Eczacı Bonkowski Paşa (1841-1905)", *I. Türk Tıp Tarihi Kongresi (İstanbul 1988)*, Ankara, s.229-252.
- Katıman, E. (2016) "Yardım Kuruluşu Olmanın Ötesinde Bir Örgüt: Uluslararası Kızılhaç Komitesi", *TBB Dergisi*, Sayı: 116, s.387-416.
- Kıranlar, S. (2015) "Mütareke İstanbul'unda Konut Sorunu (1918-1922)", *METU JEA*, 2015/2 (32:2), Ankara, s.99-116.
- Koryciński, W., Kozakiewicz, P. (2017) "Portable Wooden Buildings at the Turn of the 20th Century - A Histori-

- cal Review Of Structural Solutions”, *Annals of Warsaw University of Life Sciences (SGGW), Forestry and Wood Technology*, Vol. 100, s.176-183.
- Langenbeck von, B., Dr., C. v., & Dr., W. (1886) *Die transportable Lazareth-Baracke*, B. Langenbeck von (Ed.), Archiv für Klinische Chirurgie (33), Verlag von August Hirschwald, Berlin, s.781-934.
- Moulin, Anne M. (1999) “Kentte Koruyucu Hekimlik: Pasteur Çağında Osmanlı Tıbbı, 1887-1908”, *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, Çev. Ali Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Osayimwese, I. (2017) *Colonialism and Modern Architecture in Germany*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh.
- Tomlow, J. (2000) “Konrad Wachsmann’s use of log building traditions in Modern Architecture”, *Proceedings International Seminar WooJ and Modern Movement*, Helsinki University of Technology, 3-4.6,1999, Preservation technology DOCOMOMO Dossier 4, August 2000, Helsinki, s.46-53.
- Tomlow, J. (2003) “Industrialized log building by the Christoph & Unmack Company in Saxony (1907-1940)”, *Proceedings of the First International Congress on Construction History*, Madrid, 20th-24th January 2003, ed. S. Huerta, Madrid: I. Juan de Herrera, SEdHC, ETSAM, A. E. Benvenuto, COAM, F. Dragados, Madrid, s.1990-1999.
- Unat, Ekrem K. (1970) *Osmanlı İmparatorluğu’nda Bakterioloji ve Viroloji*, İstanbul.
- Vogler, A. (2015) *The House as a Product*, IOS Press, Amsterdam.
- Walther, L. (1895) *Der Baracken-Bau: mit besonderer Berücksichtigung der Wohn- und Epidemie-Baracken*, Baumgartner’s Buchhandlung, Leipzig.
- Yıldırım, N. (2008) “1897 Türk-Yunan Savaşı’nda Gazilerin İstanbul’a Nakli, Tedavileri Ve Kızılhaç Yardımları”, *Toplumsal Tarih*, Sayı: 178, s.22-31.
- Yıldırım, N., Ertin, H (2020) “1893-1895 İstanbul Kolera Salgınında Avrupalı Uzmanlar ve Osmanlı Devleti’nde Sağlık Modernizasyonuna Katkıları”, *Anatolian Clinic, The Journal of Medical Sciences*, Sayı: 25 (Special Issue on COVID-19), s.85-101.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri:**
BOA.Y.A-HUS. 279/30
BOA.BEO.AYN, Defter No 1690, s. 70
BOA.HR.TO..35/81
BOA.HR.TO..35/81
BOA.HR.TO..35/79
BOA.I.HUS./2-67
BOA.Y.A.HUS/279-82
BOA.İ.HUS. Ra-1311/1
BOA.Y.MTV. 82/125
BOA.HR.TO..35/67
BOA.BEO.NGG. 685,529
BOA.İ.HUS. 1311/61
BOA.İ.HUS. 1311/68
BOA.MV. 83/51
BOA.BEO.AYN., Defter No 1687, s. 377
BOA.Y.A. HUS. 265/102
BOA.Y.MTV. 70/154
BOA.Y.MTV. 70/154
BOA.DH.MKT. 1385/22
BOA.DH.MKT. 1385/22
BOA.İ.ŞE. 1311/8
BOA.Y.PRK.BŞK. 40/42

WEB Siteleri

- Url-1: <http://www.bmarchives.org/items/show/100201184> (Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2020)
- Url-2: <https://web.archive.org/web/20180103073150/http://www.tuerkei.diplo.de/Vertretung/tuerkei/de/01-deutsche-vertretungen/1-botschaft/09-kanzlei-und-residenz/0-kanzlei-und-residenz.html> (Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2020)

The Cholera Pandemic of 1892-95 and Search for Urban Scale Solutions: The Transportable Barracks

The Cholera Pandemic of 1892-95 had important and huge negative effects on the Ottoman Empire as well as the world population. The empire was searching for any solution, both temporary and permanent changes in the urban fabric such as changes in sewage systems which can be a solution for the hygiene problem in the city, against the pandemic. Besides the permanent solutions in the urban area, the state went for also temporary solutions like the prefabricated hospital buildings to maintain the treatments of the sick and the quarantining the healthy. This text tries to explain how the prefabricated structures resulted in while they were being used as clinics in the pandemic in the city of Constantinople, with explanations and researches about the prefabrication technology and industry in the 19th century Europe.

Bir Yaratıcı Sektör Olarak Mimarlık Faaliyetlerinin İstanbul'daki Mekânsal Dağılımı

Mehmet Ronael - Gülden Demet Oruç

20. yüzyılın sonlarından itibaren özellikle Avrupa ülkelerinde gelişmeye başlayan bilgi ekonomisi daha sonra bütün dünya genelinde önem kazanmıştır (Atkinson ve Easthope, 2009; Denning, 2012). Yeni gelişen ekonomik sistemle birlikte, geçmişte firmalar için büyük bir öneme sahip ve firmaların yer seçiminde etken olan hammadde, erişilebilirlik, işgücü havuzu gibi faktörler yerini bilgiye, fikirlere, orijinalliğe ve yaratıcılığa bırakmaya başlamıştır (Sharp vd., 2005). Bu yeni sistem, 21. yüzyılda yaratıcı ekonominin yükselişi olarak şehirlerin fiziksel, sosyal ve ekonomik olmak üzere farklı katmanlarında pozitif ve negatif etkileriyle kendini göstermeye başlamıştır (Sands ve Reese, 2008).

Üretim ve tüketim süreçlerinin merkezine kültür, yaratıcılık veya teknolojiyi koyan her türlü aktiviteyi içeren yaratıcı ekonomi, birbirinden farklı birçok sektörü içinde barındırmaktadır (Flew, 2012). Florida (2002) yaratıcı sektörleri, doğrudan sanata ve fikirlere dayanan “yaratıcı çekirdek” ve sanatsal ürünlerin işlenip katma değere dönüştürüldüğü “yaratıcı profesyoneller” olmak üzere iki ana başlık altında gruplamıştır. Buradan hareketle yaratıcı sektörlerin sanat, kültür ve eğlenceye dayanan sektörlerden bilim ve teknolojiye dayanan sektörler kadar geniş bir yelpazeden oluştuğu ve bu farklı sektörler arasında özellikle yaratıcı çekirdekten profesyonellere doğru birbirini besleyen bir ilişkinin olduğu söylenebilmektedir (Howkins, 2001). Sınıfı ve türü her ne olursa olsun bütün yaratıcı sektörler, zamanla kent piyasasında diğer sektörlerle göre üstünlük göstermeye başlamış ve kentlerdeki hem toplumsal hem mekânsal refahın artmasını sağlamıştır. Dolayısıyla kent politikalarının üretim sürecinde bu sektörler üzerinde daha çok durulmaya başlanmıştır (Rosselló ve Wright, 2010).

Günümüzde kentler, yaratıcılık, beşeri sermaye ve ekonomik kalkınma arasında denge sağlayan kritik bir role sahiptir (Anderson ve Mellander, 2011). Ek olarak, kentlerin tolerans, çeşitlilik, yetenek ve teknoloji içeren mekânlar

sağlaması yaratıcı sektörleri çekmesi için temel bir gereklilik haline gelmiştir (Landry, 2000). Kentsel planlama ve tasarım yaklaşımları ise 21. yüzyılda ortaya çıkan bu yeni gelişmelerin ve gerekliliklerin baskısı altında yeni anlamlar ve yöntemler kazanmaya başlamıştır (Mommaas, 2004).

Bu süreçte ortaya çıkan bir diğer önemli konu yaratıcı sektörlerin kent içi dağılımıyla ilgilidir (Khou vd., 2016). Her ne kadar yaratıcı sektörlerin kentlerde belirli bir konuma ihtiyaç duymadan esnek bir şekilde gelişebileceğine dair görüşler olsa da (Kelly, 1998), Silikon Vadisi, Hollywood, Wall Street gibi merkezlerin varlığı yaratıcı sektörlerin şehirlerde belirli bölgeleri daha çok tercih etme eğiliminde olduğunu göstermektedir (Florida, 2003). Florida (2002) yaratıcı sektörlerin yer seçimlerinde daha özgür ve risk alan bir yapıda olduğunu savunmuş, Trip (2007) ise yaratıcı sektörlerin kentlerdeki dağılımını o sektörlerde çalışan insanların mekânsal hareketine bağlamış ve bu durumu “insanların iklimi” olarak adlandırmıştır. Yine Florida (2005) yaratıcı sektörlerin mekânsal hareketinde duyguların ekonomik faktörlerden üstün olduğuna, bu süreçte yaratıcı sınıfın temel beklentileri olan yaşam stili, sosyal etkileşim, çeşitlilik, orijinallik, kimlik ve kalitenin varlığına vurgu yapmıştır. Montgomery (1990, 2003) ise geliştirdiği kültürel gelişme konseptine paralel olarak yaratıcı sektörlerin yer seçimlerinde aktivite imkânlarına, mekânın formuna ve mekânın anlamsal varlığına değinmiş ve bütün bu faktörlerin kent merkezlerinde öne çıktığını belirtmiştir.

Öte yandan, yaratıcı sektörlerin kentsel mekândaki varlığının bazı pozitif ve negatif etkileri bulunmaktadır. Yaratıcı sektörleri kentlere çeken yaratıcı kent politikaları ile birlikte kentsel mekânda refah düzeyi ve görsel çekiliğin artması, kenti daha sağlıklı ve güvenli hale getirmekte ve tüm bu faktörler pozitif bir kent imajının oluşmasına katkı sağlamaktadır (Landry, 2000). Bu pozitif imaj, kentin çevresel, fiziksel, ekonomik ve sosyal katmanlarıyla bütünlüştü-

ğinde sürdürülebilir olmaktadır (Evans, 2009). Sürdürülebilir imaj ise beraberinde mekânın markalaşması ve pazarlanması konusunu gündeme getirirken (Rehan, 2014), kentsel markalaşmayla birlikte özellikle yatırımcıların, plancılardan, mimarların, inşaat sektörünün, politikacıların ve diğer grupların kentsel mekâna ilgisi artmaktadır (Helmy, 2008). Ancak bu süreç aynı zamanda kentlerdeki sadece belirli gruplara yönelik dönüşüm ve soylulaştırma süreçlerinin başlamasına sebep olan temel faktörlerden de biridir (Peck, 2005).

Sonuçta, hem küresel ölçekteki bölgesel politikalar hem de kent içi gelişimi düzenleyen mekânsal planlama ve tasarım politikaları yaratıcı sektörleri kentlere davet edici, bu sektörlerin büyümesini destekleyici (Comunian, 2010; Jones ve Warren, 2016) ve soylulaştırma gibi negatif etkileri önleyici nitelikte olmalıdır.

Bu çalışmanın ana konusu olan ve NACE Rev 2 ekonomik faaliyetler sınıflandırmasına göre mimarlık, şehir planlama ve peyzaj mimarlığını kapsayan mimarlık faaliyetleri (European Commission, 2008), yaratıcı sektörlerin bütün sınıflandırma çeşitlerinde yer almakta, ancak değerlendiriliş biçimi farklılık göstermektedir. Florida (2002) mimarlık faaliyetlerini sanatsal yönüyle ele alarak “yaratıcı çekirdek” grubuna dâhil etmiştir. Öte yandan, İngiltere’nin Avrupa genelinde çalışmalar yapan Kültür Medya ve Spor Bakanlığı bu meslek gruplarını sanat odaklı diğer sektörlerden ayırmış, bu sektörü fikirlerin işlenip somut bir ürüne dönüştürüldüğü bir katma değer süreci olarak tanımlamıştır (DCMS, 1998). Bu iki yaklaşım birleştirildiğinde mimarlık faaliyetleri hem sanatla doğrudan ilişkili hem de sanatsal yönünden ortaya çıkan orijinal fikirlerin geliştirilip somut bir ürün haline getirildiği ve kentin işleyiş ve gelişiminde doğrudan role sahip bir işkolu olarak tanımlanabilmektedir.

Dünya ekonomisinde en hızlı büyüme gösteren sektörlerden biri olan mimarlık faaliyetlerinin Avrupa’da en çok büyüme gösterdiği beş ülkeden biri Türkiye’dir (ACE, 2017). Sektörün Türkiye’deki dağılımına bakıldığında, Sosyal Güvenlik Kurumu’nun (SGK) yıllık verileri doğrultusunda diğer yaratıcı sektörlerde olduğu gibi İstanbul’un mimarlık faaliyetlerinin merkezi olduğu söylenebilmektedir.

Bu kapsamda bu çalışmanın en temel amaçlarından biri yaratıcı sektörlerin ve bu sektörlerin içinde spesifik olarak mimarlık faaliyetlerinin İstanbul’da merkezden merkezin dışına doğru

gerçekleşen mekânsal hareketini ortaya koymaktır. Bu doğrultuda SGK’nın sektörel verileri ve mimarlık faaliyetinde bulunan firmaların mevcut konumları kullanılarak haritalar üretilip yorumlanmıştır. Hem mimarlık faaliyetlerinde hem de yaratıcı sektörlerde İstanbul’un merkezinden dışarıya doğru gelişen yayılmanın sebeplerinin açıklanması çalışmanın bir diğer önemli amacıdır. İstanbul’da mimarlık faaliyetleri için en uygun olarak tanımlanan konumlar ve bu konumların aktüel yer seçimleriyle örtüşüp örtüşmediği yine bu çalışma kapsamında ele alınmıştır. Belirtilen amaçlara ulaşmak için mimarlık faaliyeti gösteren ve İstanbul merkezinin dışında kalan ilçelerde yer seçen 52 firma sahibiyile anket çalışması ve 10 firma sahibiyile birebir görüşme yapılmıştır.

İstanbul’da Yaratıcı Sektörler, Mimarlık Faaliyetleri ve Mekânsal Dağılımı

Türkiye’de “Kültür Ekonomisi Envanteri İstanbul 2010” ve dünyadaki diğer yaratıcı ekonomi sınıflandırmalarını temel alarak 11 adet yaratıcı sektör belirlenmiştir (YEKON, 2013). Bu sektörlerin il düzeyindeki yoğunlaşmasına bakıldığında, SGK’nın yıllık raporlarında bulunan yaratıcı sektörlerdeki işyeri ve çalışan sayısından yola çıkarak İstanbul’un Türkiye’nin yaratıcılık merkezi olduğu söylenebilmektedir. Ayrıca bu durum, İstanbul özeline konuyla ilgili politikalar ve 1/100.000 ölçekli İstanbul Çevre Düzeni Planı (2009) stratejileri ve Onuncu Kalkınma Planı (2013) kararlarıyla artış göstermiş ve İstanbul’un 2017 yılında UNESCO’nun Yaratıcı Kent Ağı programına tasarım kategorisinden kabul edilmesiyle desteklenmiştir.

2009 yılında tamamlanan 1/100.000 ölçekli İstanbul Çevre Düzeni Planı yaratıcı sektörlerle ilgili ilk dikkate değer stratejileri içermektedir. Plan raporuna göre, yaratıcı endüstriler kültür endüstrileri başlığı altında ülkeler arasındaki küresel ekonomik rekabete katılım sağlamak için desteklenmesi gereken öncelikli, sürdürülebilir ve çevre dostu sektörler olarak tarif edilmektedir. Bu doğrultuda, sınırları Eminönü, Beyoğlu, Şişli, Beşiktaş ve Kadıköy ilçelerini kapsayacak şekilde bir kültür üçgeni belirlenmiş yaratıcı sektörlerin gelecekte bu ilçelerde yoğunlaşarak gelişeceği öngörülerek üçgenin içinde ve dışında yaratıcı sektörleri geliştirmek üzere mekânsal stratejiler oluşturulmuştur (İBB, 2009).

İstanbul Çevre Düzeni Planı’nda üçgenin hem içinde hem de dışında yaratıcı sektörlerin

gelişmesini destekleyici ve alt ölçekli planlama çalışmalarına yön verici politikalar belirlenmiştir. Kültür üçgeninin içinde mevcut fiziksel dokuyu sektöre uygun hale getirecek ve fiziksel çevrenin kalitesini artıracak şekilde geliştirmeye, aktivite imkânlarını çeşitlendirmeye ve sosyokültürel yapıyı koruyarak yenileme ve dönüşüm projeleri gerçekleştirmeye, üçgenin dışında ise yaratıcı sektörleri kullanarak yeni bir imaj yaratacak şekilde sektörler için cazip alt merkezler oluşturmaya, yaratıcılığı ve girişimciliği desteklemeye yönelik merkezler kurmaya ve kültür endüstrilerini ateşleyici olarak kullanarak mevcut dokuda kimlikli dönüşümler yapmaya yönelik kararlar alınmıştır (İBB, 2009).

İstanbul Çevre Düzeni Planı dışında Onuncu Kalkınma Planı ve İstanbul Bölge Planı'nda da yaratıcı sektörlerin İstanbul'un ekonomik kalkınmasındaki önemine vurgu yapılmış, bu sektörlerle öncelik verilerek yeni merkezler oluşturulmasına, kalifiye işgücünün bu merkezlere çekilmesine ve bu sektörlerin geliştirilmesiyle İstanbul'un rekabet gücünün artırılmasına yönelik kararlar alınmıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2013; İstanbul Kalkınma Ajansı, 2014).

Bu kapsamda, İstanbul'da yer alan yaratıcı sektörlerin ilçe bazında yer seçimi ve hareketliliğini değerlendirebilmek amacıyla 11 yaratıcı sektörün 2009-18 yıllarına ait işyeri ve çalışan sayıları incelenmiştir. SGK'dan elde edilen verilere göre, 2009 yılında yaratıcı sektörler İstanbul'da en çok Şişli, Zeytinburnu, Beşiktaş, Kadıköy ve Beyoğlu ilçelerinde yoğunlaşmaktadır (Şekil 1). Bu durum İstanbul Çevre Düzeni

Planı'nda tanımlanan "kültür üçgeni" ile paralellik göstermektedir. Adalar, Şile, Çatalca, Silivri ve Arnavutköy ise bütün yaratıcı sektörler tarafından en az tercih edilen beş ilçe olarak sıralanmaktadır.

Ancak, 2009 ve 2018 yılları arasındaki sektörün hareketi incelendiğinde Şişli, Zeytinburnu, Fatih, Beyoğlu, Beşiktaş ve Kadıköy gibi merkez ilçelerin hâlâ sayısal üstünlüklerini korumakla birlikte toplam içindeki oranlarında negatif yönlü bir değişim olduğu; öte yandan sektörün Avrupa yakasında Esenler, Esenyurt, Başakşehir ve Beylikdüzü ilçelerine, Anadolu yakasında ise Ataşehir, Ümraniye aksı ile Maltepe, Kartal ve Pendik ilçelerine doğru bir kayma eğiliminde olduğu, her iki yakada da tanımlanan ilçeler doğrultusunda yaratıcı endüstriler için yeni bir koridorun oluşmaya başladığı söylenebilmektedir (Şekil 2).

Mimarlık faaliyetlerinin İstanbul'daki mevcut durumunu ortaya koymak amacıyla Mimarlar Odası, Şehir Plancıları Odası ve Peyzaj Mimarları Odasından 2018 yılı sonu ve 2019 Şubat ayı itibarıyla İstanbul'da tescil belgesi almış firma listeleri temin edilmiştir. Bu doğrultuda, belirtilen zaman aralığında Mimarlar Odası'ndan tescil belgesi almış 2306 firmadan 1914'ünün, Şehir Plancıları Odası'ndan tescil belgesi almış 76 firmanın hepsinin ve Peyzaj Mimarları Odası'ndan tescil belgesi almış 73 firmadan 60'ının resmi internet sitelerinde belirttikleri adresleri bulunup, noktasal veri işaretlenmiş ve CBS ortamında haritalandırılmıştır. Adresleri bulunamayan firmalar değerlendirme dışı tutulmuştur.

Şekil 1. Yaratıcı sektörlerin İstanbul ilçelerine göre 2009 yılındaki dağılımı. (Harita SGK'dan alınan veriler doğrultusunda üretilmiştir.)

Şekil 2. İstanbul ilçelerinin 2009-18 arasında yaratıcı sektörlerdeki işyeri sayısına göre genel toplam içindeki yüzdeleri değişimleri. (Harita SGK'dan alınan veriler doğrultusunda üretilmiştir.)

Hazırlanan haritalar mimarlık sektörünün Beyoğlu, Beşiktaş, Şişli, Fatih, Kadıköy ve Üsküdar ilçelerindeki yoğunlaşmasını net bir şekilde ortaya koymaktadır (Şekil 3). Ek olarak günümüzde faaliyetlerin mevcut dağılımı, Anadolu yakasında Ataşehir, Ümraniye, Maltepe, Kartal ve Pendik ilçelerine, Avrupa yakasında ise Zeytinburnu, Güngören, Bakırköy, Bahçelievler, Küçükçekmece, Avcılar, Beylikdüzü ve Esenyurt ilçelerine doğru ilerleyen, özellikle kıyı şeridinde ve ana ulaşım bağlantılarının etrafında belirginleşen yayılmanın varlığını göstermektedir (Şekil 4). Ayrıca özellikle çeper ilçelerde birtakım alt merkezlerin oluşmaya başladığı söylenebilmektedir.

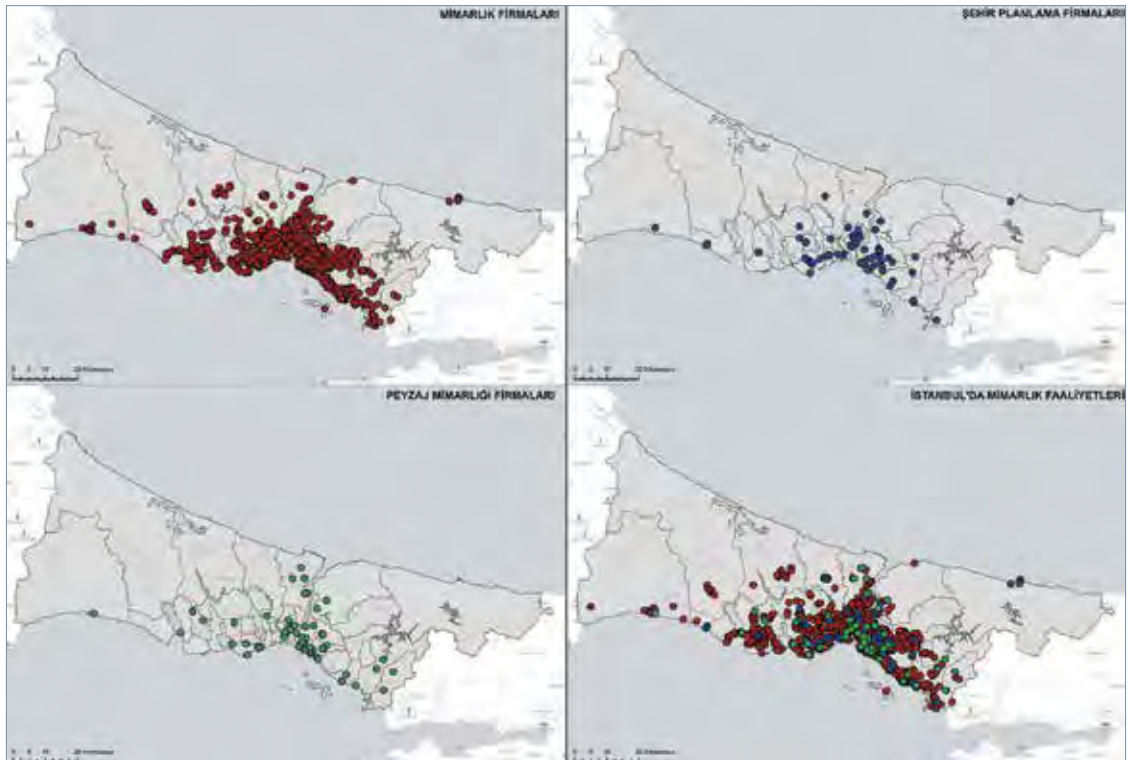
Sonuç olarak, İstanbul'da mimarlık faaliyetlerinin yoğunlaştığı sırasıyla Kadıköy, Beşiktaş,

Üsküdar, Şişli, Beyoğlu ve Fatih olmak üzere altı merkez ilçe bulunmaktadır. Mevcut durum doğrultusunda Avrupa ve Anadolu yakasında özellikle kıyı şeridinde ve ana ulaşım bağlantılarına paralel olarak bir saçaklanma/yayıma eğilimi olduğu görülmektedir. Bu eğilime paralel olarak Zeytinburnu, Bakırköy, Beylikdüzü, Esenyurt, Ümraniye, Ataşehir, Maltepe, Kartal ve Pendik gibi ilçelerde yoğunlaşmalar ortaya çıkmaya başlamıştır.

Araştırma: İstanbul'da Mimarlık Faaliyetlerinin Merkez Dışı Alanlara Dağılımında Etkili Olan Faktörler

Hem çeperlere doğru başlayan bu yayılmanın altında yatan motivasyonları araştırmak hem de

Şekil 3. 2018 yılı ve 2019 Mart ayına kadar İstanbul'daki tescil belgesi almış mimarlık, şehir planlama ve peyzaj mimarlığı firmalarının noktasal dağılımı. (Haritalar meslek odalarından sağlanan listelerdeki firmaların adreslerinin internet üzerinden bulunmasıyla CBS ortamında üretilmiştir.)

mimarlık faaliyeti gösteren bir firma için İstanbul'daki en uygun konuma ilişkin değerlendirmeleri tespit edebilmek amacıyla mimarlık, şehir planlama ve peyzaj mimarlığı firma sahipleri ile bir anket çalışması yapılmıştır. Hazırlanan anket, 2077 firma sahibiyle paylaşılmış, 136 firmadan geri dönüş alınmıştır. Ancak 136 anketin 23 tanesi yanlış veya eksik cevaplar yüzünden değerlendirmeye katılmamıştır. Geriye kalan 113 ankete ek olarak, 20 firma sahibi ile derinlemesine görüşme ve anket çalışması yapılmış ve toplamda 133 anket değerlendirilmeye uygun bulunmuştur. Ancak bu çalışmanın amacı doğrultusunda, merkezdeki 6 ilçe dışında konumlanan firmaları içeren 52 katılımcı üzerinden değerlendirme yapılmıştır.

Katılımcı ve Firma Künyesi

Mekânsal araştırmaya yönelik sorulara geçmeden önce katılımcıların kişisel bilgilerini ve firmalarının bilgilerini içeren bir katılımcı künyesi oluşturulmuştur. Bu doğrultuda, ankete katılan firma sahiplerinin %37'si kadın ve %63'ü erkektir. Yaş dağılımı incelendiğinde katılımcıların büyük çoğunluğu (%42) 30-40 yaş aralığındadır. Firma sahiplerinin %61'i mimar, %8'i peyzaj mimarı ve %19'u şehir plancısıdır ve kalan %12'lik kısmın belirtilen meslek dallarında birden fazla uzmanlığı bulunmaktadır. Ayrıca katılımcıların %63'ü İTÜ, MSGSÜ ve YTÜ gibi İstanbul'da bulunan köklü mimarlık fakültelelerinden mezun olmuştur.

Çalışmaya Ataşehir, Avcılar, Bahçelievler, Bakırköy, Beykoz, Beylikdüzü, Büyükçekmece,

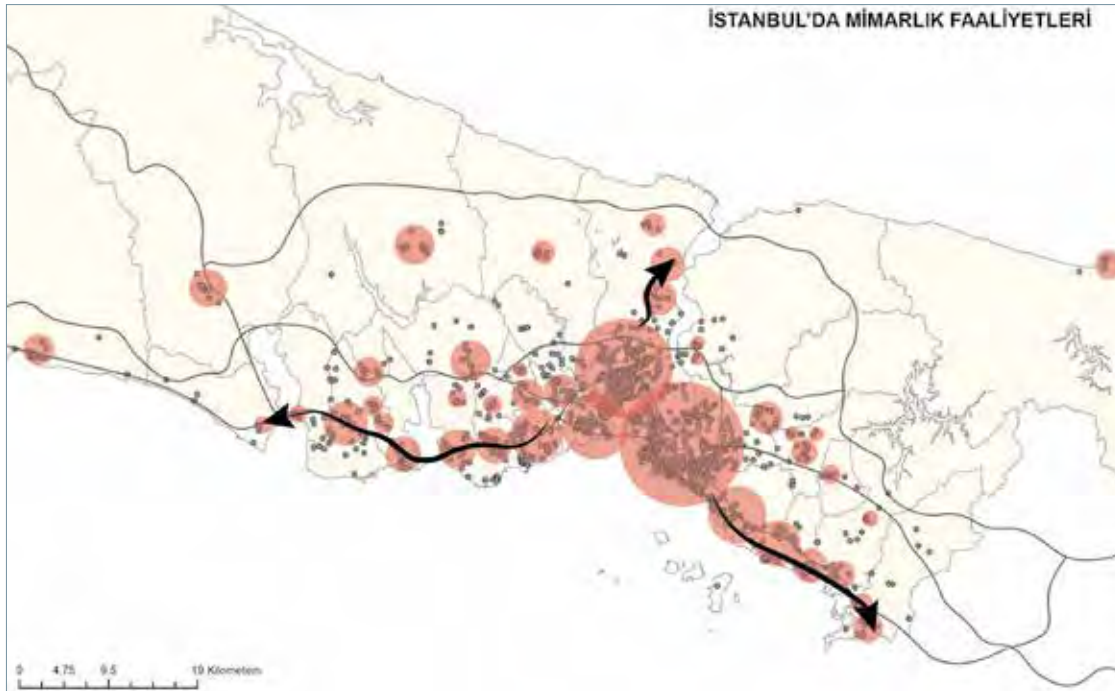
Çekmeköy, Esenyurt, Gaziosmanpaşa, Güngören, Kâğıthane, Kartal, Küçükçekmece, Maltepe, Sancaktepe, Sarıyer, Sultanbeyli, Tuzla, Ümraniye, Zeytinburnu olmak üzere İstanbul'un 21 ilçesinden katılım sağlanmıştır. Firmaların %25'i 2000 yılı öncesinde kurulmuşken, %50'si ise 2010 yılından sonraki bir tarihte kurulmuştur. Firmaların çalışma alanlarına bakıldığında %50'si sadece mimarlık hizmeti, %10'u sadece şehir planlama hizmeti ve %8'i sadece peyzaj mimarlığı hizmeti vermektedir. Öte yandan, firmaların %32'si ise mimarlık, şehir planlama, peyzaj mimarlığı, kentsel tasarım ve inşaat olmak üzere birden fazla alanda hizmet vermektedir. Firma ölçeğine bakıldığında ise firmaların %88'i firma sahibiyle birlikte maksimum on kişilik çalışma grubundan oluşan küçük ölçekli firmalardır.

Firmalar İçin Merkez Dışı İlçeleri Cazip Kılan Faktörler

Araştırmaya katılan firmalara mevcut konumlarını seçmelerinde etken olan faktörler sorulmuş ve cevaplar doğrultusunda buldukları konumları cazip kılan faktörlerin ulaşım ve erişilebilirlik faktörleri, ekonomik faktörler ve güvenlik faktörü olmak üzere üç ana başlık altında toplanabildiği tespit edilmiştir.

Ulaşım ve Erişilebilirlik Faktörleri

Katılımcıların değerlendirmeleri doğrultusunda ulaşım imkânlarının fazla ve erişilebilirliğin yüksek olmasının firmaların çeper ilçeleri tercih etmelerindeki en önemli faktör olduğu söylene-

Şekil 4. 2018 yılı İstanbul'da mimarlık faaliyetlerinin mevcut durumu doğrultusunda oluşan saçaklanmalar.

bilir. Katılımcıların %73'ü firmalarına özel araç ile erişilebilirliğin kolaylığına, %69'u ise mevcut konumlarındaki toplu taşıma imkânlarının varlığına vurgu yapmıştır. Ayrıca bazı firma sahipleri erişilebilirlik ve iş imkânları arasındaki pozitif ilişkiye değinmiştir. Ek olarak, D-100 karayolu hem ana ulaşım omurgası olması hem de toplu taşıma hattı içermesinden dolayı birçok katılımcı tarafından önemli bir kriter olarak değerlendirilmiştir.

2009 yılında yapılan bir çalışmada Kadıköy, Beşiktaş, Şişli ve Beyoğlu gibi merkez ilçelerde yoğunlaşan mimarlık bürolarının bu ilçeleri yüksek erişilebilirlik ve faaliyet alanıyla ilişkili diğer aktörlere yakın olma nedeniyle tercih ettikleri belirlenmiştir (Seçkin, 2010). Geçen on yıllık süre zarfında ise İstanbul'da çeperlere doğru artan toplu taşıma projeleri ve yeni güzergâhlar ile birlikte erişilebilirlik artık merkeze özgü bir nitelik olmanın dışına çıkarak çeper ilçeleri de birer alternatif haline getirmiştir.

Otopark alanlarının varlığı da firma sahiplerinin yer seçiminde önemli bir faktördür. Katılımcıların %75'i mevcut konumlarında otopark alanlarının varlığının kendileri için öneminden bahsetmiş, sadece kendileri için değil aynı zamanda gelen müşterileri için otoparkın gerekliliğine değinmiştir. İstanbul'daki mevcut otopark problemi düşünüldüğünde bu durumun ortaya çıkması beklenen bir sonuçtur.

Bu faktörler dışında, çeperdeki firma sahipleri yer seçimlerinde hem kendi konutlarına hem de kamu kurumlarına yakınlık önemli bir etken olarak ifade edilmiştir. İstanbul'un çeperlere doğru hızlı büyümesi, buralarda uygun fiyatlı ve belirli düzeyde fiziksel kaliteye sahip konut alanlarının artması ve önemli kamu kurumlarının çeperlere doğru yayılması bu durumu destekler niteliktedir. Firma sahiplerinin %63'ü firmalarının kendi konutlarına olan yakınlığının zamanı verimli kullanmak açısından önemini belirtirken, %57'si kamu kurumlarına yakın olmanın önemine değinmiştir. Kamu kurumlarına yakınlık iş imkânlarını artırıcı bir etken ve hatta bir çeşit reklam şeklinde değerlendirilmektedir.

Ekonomik Faktörler

Firma sahiplerinin görüşleri doğrultusunda mülk, arazi ve kira değerlerinin uygunluğu çeperde bulunan ilçelerin tercih edilmesinde diğer önemli bir etken olarak tespit edilmiştir. Katılımcıların %60'ı buldukları çevredeki mülk değerlerinin merkezle kıyaslandığında

görece uygun olmasının yer seçimlerine olan etkisine dikkat çekerken, yine firma sahiplerinin %56'sı buldukları semtteki uygun kiralardan onların kararlarına olan pozitif etkisini belirtmiştir. Özellikle küçük ölçekli firmalar ekonomik faktörler tarafından daha çok kısıtlanmakta ve firma sahipleri konum seçerken giderlerini en düşük düzeyde tutacak şekilde hareket etmektedir. Firma sahipleri bu durumu yaptıkları işin ticari yönüne vurgu yaparak ekonomik açıdan risk alma şanslarının olmamasıyla açıklamıştır. Merkez dışı ilçelerde yer seçen firmaların %50'sinin son on yıl içinde faaliyete geçtikleri göz önüne alındığında yeni firmaların da benzer bir eğilim içinde olduğu söylenebilir.

Bu faktörlere ek olarak, katılımcıların %53'ü iş imkânlarına yakın olmanın firmalarının devamlılığı için bir gereklilik olduğunu ve çeperleri tercih etmelerinde önemli bir sebep olduğunu belirtmiştir. Ayrıca derinlemesine yapılan görüşmelerden iş imkânlarına yakın olmanın özellikle küçük ölçekli firmalar için daha önemli olduğu ve İstanbul'un yeni gelişen bölgelerinde bu fırsatların daha fazla olduğu ortaya çıkmıştır.

Güvenlik Faktörü

Güvenlik firma sahiplerinin çeperdeki ilçeleri seçmelerinde önemli role sahip bir faktördür. Katılımcıların %70'i hem buldukları semtin hem de binanın güvenli olmasının önemine değinmiştir. Özellikle İstanbul'un kozmopolit yapısının hissedildiği bazı merkez ilçelerdeki güvenlik problemiyle kıyaslandığında çeperdeki bazı ilçeler daha pozitif bir imaja sahiptir. Katılımcıların büyük çoğunluğu, özellikle daha önce merkez ilçelerde yaşadıkları kötü tecrübelerden sonra güvenlik faktörüne daha çok önem vermeye başladıklarını ve firmalarına yeni bir yer seçerken ofislerinin boş olduğu zaman diliminde endişe duymamalarını sağlayacak güvenli yerlerin öncelikleri olduğunu belirtmişlerdir.

İstanbul'un merkezi dışında bulunan firma sahiplerinin görüşleri doğrultusunda, bu alanlara olan ulaşımın ve erişilebilirliğin yüksek olmasının, bu alanların konut alanlarına ve kamu kurumlarına olan yakınlığının ve bu alanlardaki ekonomik açıdan uygun alternatiflerin ve güvenli çevrenin varlığının merkezden çeperlere doğru başlamış sektörel hareketin temel sebepleri olduğu söylenebilmektedir. Buna paralel olarak İstanbul'un içsel dinamikleri, özellikle merkezdeki ulaşım ve trafik sorunu, çeperlere doğru olan kentsel büyüme eğilimi ve merkez-

de sürekli artan mülk ve kira değerleri gibi faktörler tanımlanan sebepleri daha anlaşılır kılmaktadır. Öte yandan, katılımcılara buldukları ilçelerin gelecekte mimarlık faaliyetleri açısından büyüme potansiyelinin olup olmadığı sorulduğunda firma sahiplerinin %80'i buldukları ilçenin böyle bir potansiyelinin bulunmadığı görüşündedir.

Bu durumun değişmesi ve gelecekte bu potansiyelin oluşması için buldukları ilçeye yeni bir imaj kazandırılmasının, sosyokültürel bir dönüşüm yapılmasının, kentsel kalitenin artırılmasının, özgün bir kimliğe sahip fiziksel çevrenin oluşturulmasının, sosyal ve kültürel aktivitelerin artırılmasının ve iş imkânlarının planlı bir şekilde geliştirilmesinin temel gereklilikler olduğunu belirtmişlerdir. Tanımlanan bu faktörler Montgomery'nin (1990, 2003) sıraladığı yaratıcı sektörlerin yer seçiminde etken olan ve çoğunlukla merkeze özgü niteliklerle örtüşmektedir.

Ancak katılımcıların %20'si Zeytinburnu ve Kâğıthane ilçelerinin merkeze yakın konularından, Beylikdüzü ve Maltepe ilçelerinin ise kentin büyüme eksenini üzerinde olmasından dolayı gelecekte sektörel büyüme potansiyelinin olduğunu vurgulamıştır. Peki, firma sahiplerinin belirttiği bütün bu kısıtlayıcılar ve gereklilikler olmasaydı İstanbul'daki mimarlık faaliyeti gösteren firmaların hareketi ne yönde olurdu?

İstanbul'da Mimarlık Faaliyetleri İçin En Uygun Konum Neresidir?

Çalışmanın bu bölümünde firmalara mimarlık faaliyetleri gösteren bir firma için İstanbul'daki en uygun konum sorulmuştur. Firma sahiplerinin cevapları doğrultusunda İstanbul'da 15 bölge öne çıkmış, katılımcıların %87'si buldukları yer seçimlerinde etken olan faktörlerden tamamen farklı şekilde sosyal, kültürel ve tarihi özelliklerine vurgu yaparak Beyoğlu, Beşiktaş, Kadıköy, Boğaz kıyısı, Şişli, Fatih ve Üsküdar olmak üzere, çoğunlukla İstanbul'un merkez bölgelerini en uygun konum olarak belirtmiştir (Şekil 5).

Katılımcıların %17'si kendileri için en uygun konum olarak Beyoğlu ilçesini seçmiştir ve bu durumu ilçenin merkezi konumu, ulaşım imkânlarının merkezinde olması ve tarihsel geçmişi ile açıklamıştır. Ayrıca katılımcılara göre ilçede bulunan yapısal çeşitlilik ve fiziksel doku, kendilerine ilham verdiği ve çalışma motivasyonlarını artırdığı için ilçeyi seçmelerinde önemli birer faktördür. Ayrıca bazı katılımcılar,

ilçede bulunan kültürel çeşitliliğin ilçeyi seçmelerindeki etkisini vurgulamıştır.

“Galata veya Asmalımescit'i seçerdim. Bölgedeki mimari kalite ve tarihsel yapı benim çalışma ve yeni şeyler üretme isteğimi artırıyor, beni daha üretken yapıyor.” (Mimar, Bakırköy)

Beyoğlu'ndaki duruma paralel olarak, firma sahiplerinin %21'i Beşiktaş ilçesinin farklı bölgelerini seçmiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğu Beşiktaş'ı seçerken bölgede bulunan sosyal çeşitliliği, kentsel kimliği ve imajı vurgulamıştır. Öte yandan, Levent ve Etiler bölgesini tercih edenler özellikle bölgedeki prestijli çevrenin, yüksek sosyal gelişmişlik düzeyinin ve ulaşım imkânlarının altını çizmiştir. Ayrıca bazı katılımcılar açısından Levent bölgesinde bulunan plazalar hem prestij sağlaması hem de teknolojik fiziksel imkânlarının olması nedeniyle bölgeyi seçmelerinde rol oynamıştır.

“Beşiktaş'ta bulunan tarihsel ve eşsiz bir kimliğe sahip bir binaya geçmek isterdim. En büyük sebebi bölgedeki sosyal çeşitliliğin yüksek olması ve bölgenin birçok açıdan daha erişilebilir olması.” (Şehir Plancısı, Ümraniye)

Beyoğlu ve Beşiktaş'tan sonra, Boğaz kıyıları ve özellikle Bebek ve Kuzguncuk mahalleleri, katılımcıların %15'i tarafından mimarlık faaliyeti gösteren firmalar için en uygun konum olarak belirtilmiştir. Ayrıca, bu bölgeleri tercih eden firma sahipleri genellikle denize yakın ve mimari kimliğe sahip olan bir binada olmak istediklerini belirtmişlerdir. Firma sahipleri bölgenin sağlayacağı huzurlu ve sakin atmosferi ve prestiji vurgularken aynı zamanda bölgede bulunan trafik ve erişilebilirlik problemlerinin de altını çizmiştir.

“Şehrin ruhunu hissetmek gerek, bu da ancak şehrin merkezinde bulunmakla mümkün olabilir. Benim için İstanbul'da olduğumu hissedebildiğim tek yer Boğaz kıyıları.” (Şehir Plancısı, Beylikdüzü)

Şekil 5. Mimarlık faaliyeti için katılımcıların gözünden İstanbul'daki en uygun konum.

Firma sahipleri %12 oranında Kadıköy İlçesini en uygun konum olarak ifade etmiş ve özellikle Moda, Fenerbahçe, Kalamış ve Caddebostan bölgelerinde olmak istediklerini belirtmiştir. Bu mahalleleri seçmelerindeki sebepler ılımlı sosyal atmosfer, fiziksel kalite, kimlik ve doğal kaynaklara yakınlık şeklinde sıralanmıştır.

“Kadıköy benim için medeniyet ve özgürlük demek, özellikle Moda mahallesi. Çevre çok düzgün, ulaşım nispeten kolay, sosyal aktivite imkânları çok çeşitli, denize yakın.” (Mimar, Esenyurt) Mecidiyeköy ve Nişantaşı gibi Şişli ilçesinin farklı bölgeleri katılımcıların %10’u tarafından mimarlık faaliyetleri gösteren firmalar için en uygun yerler olarak belirtilmiştir. Mecidiyeköy’ü tercih eden firma sahipleri yüksek erişilebilirlik ve toplu taşıma imkânlarını vurgularken bölgedeki sosyal ve kültürel aktivite imkânlarının eksikliği ifade edilmiştir. Öte yandan, Nişantaşı bölgesini seçenler yüksek gelişmişlik düzeyinin ve prestijli çevrenin varlığına dikkat çekerek yüksek mülk fiyatlarını da olumsuz olarak değerlendirmiştir.

“Çeşitli ulaşım olanakları, kamu kurumlarına yakınlık, prestijli çevre... Herkes tarafından bilinen bir yerde olmak da çok önemli. İstanbul dışından birinin bile Şişli’yi bilmesi benim için önemli bir prestij göstergesi.” (Mimar, Zeytinburnu)

Yine katılımcıların %10’una göre Üsküdar, mimarlık faaliyeti gösteren bir firma için İstanbul’daki en uygun konum olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca firma sahipleri Üsküdar’ın ulaşım imkânları sayesinde İstanbul’un her iki yakasına da rahat erişilebilir olmasını, tarihi dokusunu, ekonomik uygunluğunu ve güvenli çevresini bu semtin en cazip özellikleri olarak belirtmiştir.

“Bizim her an her belediyede işimiz olabilir. Üsküdar hem deniz yoluyla hem raylı sistemlerle iki yaka arasında bir geçiş bölgesi, bir ulaşım odağı. Ayrıca tarihi güzel, sokakları güvenli.” (Mimar, Sancaktepe)

Son olarak Fatih ilçesinde özellikle Fenar-Balat semti bazı firma sahipleri tarafından en uygun konum olarak belirtilmiştir ve bu katılımcılar mimari kimliği, tarihin yapıların varlığını, sembolik değerleri ve diğer yaratıcı sektörlerin varlığını bu bölgeyi seçmelerindeki en önemli sebepler olarak tanımlamıştır.

“Fener-Balat insanlara hem sosyal hem de fiziksel çevre açısından birçok benzersiz seçenek sunuyor ve bence bir mimarlık firması için fazlasıyla uygun bir yer. Diğer yaratıcı sektörlerin de bölgede olması orayı daha cazip bir hale getiriyor.” (Mimar, Kâğıthane)

İstanbul’un merkez bölgelerine ek olarak, firma sahiplerinin %13’ü Arnavutköy, Ataşehir, Bakırköy, Beykoz, Gaziosmanpaşa, Maltepe, Pendik ve Zeytinburnu gibi ilçeleri en uygun yer olarak değerlendirmiştir. Bu cevabı veren katılımcılar genellikle mevcut konumlarını söylemiştir ve burayı seçmelerindeki en büyük sebebi mevcutta var olan ve gelecekte artacağını düşündükleri iş ve ulaşım imkânları olarak belirtmiştir.

Sonuç olarak, firma sahiplerinin, buldukları farklı konumlara rağmen, çoğunlukla Beyoğlu, Beşiktaş, Şişli, Kadıköy, Boğaz kıyıları ve Fener-Balat semti olmak üzere İstanbul’un merkez bölgelerini tercih ettiği görülmektedir. Firma sahiplerinin bu ilçeleri seçmelerindeki en büyük nedenler sosyal ve kültürel fırsatlar, tarihsel geçmiş, mimari yapı ve estetik, ulaşım fırsatları, prestijli çevre ve sosyal gelişmişlik düzeyidir (Tablo 1). Öte yandan, çeperdeki bazı firma sahiplerinin (%13) mevcuttaki yer seçimlerine de etki eden ulaşım, ekonomik uygunluk ve iş imkânları gibi faktörleri vurgulayarak yine çeperdeki ilçeleri tercih ettiği ortaya çıkmıştır. Firma sahiplerinin İstanbul’da mimarlık faaliyetleri için tanımladıkları en uygun yer ve yerin nitelikleriyle buldukları konum ve bu konumu tercih etmelerine neden olan nitelikler arasındaki farklılık, yer seçiminde gerçek isteklerinin yönlendirici olamadığını, her ne kadar sosyokültürel ve mekânsal kalite, kentsel imaj gibi nitelikler değerli ve önemli bulunsa da ekonomik faktörlerin, ulaşım kolaylığının karar almada belki de bir zorunluluk olarak ön plana çıktığını göstermektedir.

Değerlendirme ve Sonuç

Yaratıcı sınıfın beklentileri doğrultusunda kentlerde belirli bölgelere odaklanma eğiliminde olan yaratıcı endüstriler (Florida, 2003) İstanbul’da 2000’li yılların başından itibaren on yıllık süreç içinde daha çok MİA’da ve kentin merkezi olarak kabul edilen ilçelerinde yoğunlaşmıştır. Ancak günümüzde sektörel büyüme ve değişen kent yapısına paralel şekilde, yaratıcı endüstriler ve spesifik olarak mimarlık faaliyetleri MİA’nın ve kent merkezinin dışına çıkarak çepere doğru yayılmaktadır. Yaratıcı sektörler son 10 yılda İstanbul genelinde Şişli, Beşiktaş, Beyoğlu, Kadıköy, Üsküdar ve Fatih gibi merkez ilçelerine kıyasla en çok Avrupa yakasında Esenler, Başakşehir, Esenyurt ve Beylikdüzü ilçelerinin oluşturduğu alan ile Asya yakasında Ataşehir, Ümraniye, Çekmeköy aksıyla birlikte sahilde Maltepe, Kartal, Pendik aksı

üzerinde artış göstermiştir. Kentin çeperlerine doğru gelişen bu yayılma mimarlık faaliyetleri özelinde, biraz farklılaşmakla birlikte, kendini Anadolu yakasında bir taraftan Ataşehir ve Ümraniye doğrultusunda yoğunlaşma, diğer yandan Marmara sahiline paralel şekilde Maltepe Kartal Pendik aksında ilçe merkezlerinde küçük odaklanmalar, Avrupa yakasında ise Zeytinburnu-Güngören, Bakırköy-Bahçelievler, Küçükçekmece ve Avcılar, Beylikdüzü ve Esenyurt ilçelerinde D-100 otoyolu çevresinde yoğunlaşan lekeler şeklinde göstermiştir. Kısaca mimari faaliyetlerin il genelinde yayılımı genel olarak yaratıcı sektör firmalarının yer seçim tercihleriyle örtüştüğü, aradaki farklılığın ise yaratıcı ekonomilerin kapsadığı çok farklı alt sektörlerin kendi dinamiklerine bağlı bölgesel yoğunlaşmaları sonucu ortaya çıktığı söylenebilir. Tanımlanan yeni gelişme aksları planlı bir yaklaşım kaynaklı olmamakla birlikte, İstanbul Çevre Düzeni Planında belirtilen merkez dışında yaratıcı endüstrilerin geliştirilmesi stratejisiyle uyushmaktadır. Diğer yandan, literatürde çoğu alt sektörü kültürle ilişkili olan yaratıcı sektörleri ve dolayısıyla yaratıcı işgücünü kentsel mekâna çeken kriterler yine yaşam stili, sosyal etkileşim, tolerans, çeşitlilik, orijinallik, kimlik ve kalite (Florida, 2005; Landry ve Bianchini, 1994), gibi kavramlarla açıklanmakta, yaratıcı sektörlerin ve yaratıcı sınıfın yer seçimi tercihleri açısından, aktivite yoğunluğunu, kaliteli mekânsal kurguyu ve anlamlı mekânları içeren kent merkezlerinin (Montgomery, 2003) önemine vurgu yapılmaktadır. Dolayısıyla özellikle mimarlık faaliyetlerinde, mesleğin kendi doğası gereği de, firmaların yer seçiminde sosyal, kültürel ve fiziksel çevre niteliklerine ilişkin etkenlerin ön plana çıkması ve bu firmaların doğrudan bu faktörleri kapsayan kent merkezini tercih etmesi beklenirken, İstanbul gibi plansız gelişen ve çok boyutlu karmaşık problemlere sahip bir metropolde, mimarlık faaliyetlerinde merkez dışı kalan ilçelerin tercih edilmesinde en önemli kriterler ulaşım kolaylığı, ekonomik faktörler, güvenlik şeklinde tanımlanmaktadır. Buradan hareketle her ne kadar Florida (2005) yaratıcı sektörlerin mekânsal hareketinde kişilerin duygularının ekonomik faktörlerden üstün olduğunu belirtse de karar verme ve uygulama sürecinde sonucun farklı olduğu görülmektedir. Bununla birlikte profesyonel aktivitelelerini sürdürdükleri ilçelerde mimari faaliyetlerin gelişmesinin ancak sosyokültürel dönüşüm, kentsel kalite, özgün

kimliğe sahip kentsel çevre sunulmasıyla mümkün olacağı şeklinde yapılan bir değerlendirme, yaratıcı sektörün çekimi için önemli olarak tanımlanan bu niteliksel özelliklerin eksikliğinin farkında olunmasına rağmen kısmen zorunlu bir seçimle yer tercihinin yapıldığı sonucuna varılmaktadır. Yine firma sahiplerinin İstanbul'da mimarlık faaliyetleri gösteren bir ofisin bulunabileceği en uygun konum için de, mevcut lokasyonlarından farklı olarak, çoğunlukla merkez ilçeleri işaret etmeleri ve bu ilçeleri çekici kılan faktörleri yine kültürel tarihsel, kimlik ve imaj gibi özellikleriyle ilişkilendirmeleri, tanımlanan değerleri aslında en önemli faktörler olarak bulduklarını göstermektedir.

Sonuç olarak, kentsel gelişme politikalarına da bağlı olarak, önemi artan yaratıcı endüstrilerin büyümeye devam edeceği açıktır. Bu büyümenin İstanbul Stratejik Planında da tanımlandığı gibi hem merkezde hem de merkez dışı alanlarda dengeli şekilde dağılması ancak kontrollü ve planlı bir gelişmeyle mümkün olacaktır. Özellikle merkez dışında kalan alanlarda sektörün yer seçimine ulaşım, ekonomik ve güvenlik gibi faktörler sonucu değil, mekânın çekiciliğine bağlı olarak karar vermesi mimarlık üretiminin kalitesini de etkileyecektir. İstanbul'da bu büyümenin planlı şekilde gerçekleştirilmesi ve geliştirilmesi düşünülen alt odakların hem sosyal-kültürel çeşitlilik hem de kentsel çevre nitelikleri açısından belirli bir kalite sunacak şekilde düzenlenmesi ve bu alanlarda yaratıcı sektörlerin yoğunlaşmasıyla ortaya çıkacak sadece pozitif değil negatif etkilerin de değerlendirilmesi önem kazanmaktadır. ■

Mehmet Ronael, İTÜ Şehir ve Bölge Planlama Doktora Öğrencisi

Güliden Demet Oruç, Dr. Öğr. Üyesi, İTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

Tablo 1. Mimarlık faaliyetleri için İstanbul'daki en uygun konular ve sebepleri.

Bölge/ilçe	Sebepler
Beyoğlu	Merkezi konum, ulaşım imkânları, tarihsel geçmiş, mimari doku, sosyal yaşam, kültürel çeşitlilik ve aktiviteler
Beşiktaş (Merkez)	Hareketli sosyal yaşam, kentsel kimlik, pozitif imaj, sosyal gelişmişlik düzeyi, eğlence hayatı, denize yakınlık
Beşiktaş (Levent, Etiler)	Prestijli çevre, yüksek sosyal gelişmişlik düzeyi, ulaşım imkânları, Merkezi İş Alanı'na yakınlık
Kadıköy (Fener, Moda, Caddebostan)	Sosyal atmosfer, kültürel çeşitlilik, eğlence hayatı, sosyal gelişmişlik düzeyi, denize yakınlık
Boğaz Kıyıları (Bebek, Kuzguncuk)	Mimari kimlik, yüksek sosyal gelişmişlik düzeyi, prestijli çevre, denize yakınlık
Şişli (Mecidiyeköy)	Toplu taşıma imkânları, temel ulaşım ağlarına yakınlık, ticari aktivitelerin yoğunluğu
Şişli (Nişantaşı)	Yüksek sosyal gelişmişlik düzeyi, yüksek fiziksel çevre kalitesi, prestijli çevre
Tarihi Yarımada (Fener-Balat)	Mimari kimlik, tarihi yapı, sembolik değerler, diğer yaratıcı sektörler, bohem yaşam tarzı

Not

Bu makalede, "The Effects of Place Quality on Location Choices of Creative Industries: Architecture Sector in İstanbul" başlıklı, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Kentsel Tasarım Yüksek Lisans Programı kapsamında, Dr. Öğr. Üyesi Gülden Demet Oruç danışmanlığında Araş. Gör. Mehmet Ronael tarafından yazılan yüksek lisans tezinden faydalanılmıştır.

Kaynaklar

- ACE (2017) Architects' Council of Europe 2017 Annual Report, https://www.ace-cae.eu/uploads/tx_jidocumentsview/ACE_REPORT_2018_EN_WEB.pdf.
- Andersson, D. E., C. Mellander (2011) "Analysing Creative Cities", *Handbook of Creative Cities*, doi:<https://doi.org/10.4337/9780857936394>.
- Atkinson, R., H. Easthope (2009) "The Consequences of the Creative Class: The Pursuit of Creativity Strategies in Australia's Cities", *International Journal of Urban and Regional Research*, 33 (1), 64-79, doi:[10.1111/j.1468-2427.2009.00837.x](https://doi.org/10.1111/j.1468-2427.2009.00837.x).
- Comunian, R. (2010) "Rethinking the Creative City", *Urban Studies*, 48(6), s.1157-1179. doi:[10.1177/0042098010370626](https://doi.org/10.1177/0042098010370626).
- DCMS (1998) *Creative Industries Mapping Document*, Department of Culture, Media and Sport, London, <https://www.gov.uk/government/publications/creative-industries-mapping-documents-1998>.
- Denning, S. (2012) "Don't Diss the Paradigm Shift in Management: It's Happening!", <https://www.forbes.com/sites/stevedenning/2012/10/31/dont-diss-the-paradigm-shift-inmanagement/#30eef80e1e14>.
- European Commission (2008) *NACE Rev.2 Statistical Classification of economic activities in the European Community*, <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3859598/5902521/KS-RA-07-015-EN.PDF>.
- Evans, G. (2009) "Creative Cities, Creative Spaces and Urban Policy", *Urban Studies*, 46 (5-6), doi:<https://doi.org/10.1177/0042098009103853>.
- Flew, T. (2012) "Origins of Creative Industries Policy", *The Creative Industries: Culture and Policy*, SAGE Publications, <http://dx.doi.org/10.4135/9781446288412.n2>.
- Florida, R. (2002) *The Rise of the Creative Class: And How It's Transforming Work, Leisure, Community, and Everyday Life*, Basic Books.
- Florida, R. (2003) "Cities and Creative Class", *City & Community*, 2 (1), [https://creativeclass.com/rfcgdb/articles/4Cities and the Creative Class.pdf](https://creativeclass.com/rfcgdb/articles/4Cities%20and%20the%20Creative%20Class.pdf).
- Florida, R. L. (2005) *The Flight of the Creative Class*, Harper Business, New York.

- Helmy, M. (2008) *Urban Branding Strategy and the Emerging Arab Cityscape: The Image of the Gulf City*, Yayınlanmış doktora tezi, Stuttgart University.
- Howkins, J. (2001) *The Creative Economy: How People Make Money from Ideas*, Allen Lane, London.
- İBB (2009) *Plan Kararları ve Gerekeçleri, İstanbul*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi.
- İstanbul Kalkınma Ajansı (2014) İstanbul Bölge Planı, İstanbul: İstanbul Kalkınma Ajansı. <https://www.istka.org.tr/media/1063/2014-2023-%C4%B0stanbul-b%C3%B6lge-plan%C4%B1.pdf>.
- Jones, P., S. Warren (2016) "The Place of Creative Policy?", *Creative Economies, Creative Communities Rethinking Place, Policy and Practice*, New York: Routledge <https://www.routledge.com/Creative-Economies-Creative-Communities-Rethinking-Place-Policy-and-Warren-Jones/p/book/9781472451378>.
- Kalkınma Bakanlığı (2013) *Onuncu Kalkınma Planı*, Ankara.
- Kelly, K. (1998) *New Rules for the New Economy*, Penguin Group, New York, USA, <http://kk.org/mt-files/books-mt/KevinKelly-NewRules-withads.pdf>
- Khoo, S. L., N. Badarulzaman, N. Samat, S. R. Dawood (2016) "How Possible is a Creative City in Penang? An Analysis of Architects' Perceptions About Creativity and Quality of Place", *Creative Industries Journal*, 10 (1), s.3-20, doi:[10.1080/17510694.2016.1247625](https://doi.org/10.1080/17510694.2016.1247625).
- Landry, C., F. Bianchini (1994) *The Creative City: Key Themes & Issues*, London: DEMOS, <https://www.demos.co.uk/files/thecreativecity.pdf>.
- Landry, C. (2000) *The Creative City: a Toolkit for Urban Innovators*, Earthscan, London.
- Montgomery, J. (1990) "Cities and the Art of Cultural Planning", *Planning Practice and Research*, 5 (3), 17-24, doi:[10.1080/02697459008722772](https://doi.org/10.1080/02697459008722772).
- Montgomery, J. (2003) "Cultural Quarters as Mechanisms for Urban Regeneration. Part I: Conceptualising Cultural Quarters", *Planning, Practice & Research*, 18 (4), 293-306, <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/1561426042000215614>.
- Mommaas, H. (2004) "Cultural Clusters and the Post-industrial City: Towards the Remapping of Urban Cultural Policy", *Urban Studies*, 41 (3), s.507-532, doi:[10.1080/0042098042000178663](https://doi.org/10.1080/0042098042000178663).
- Peck, J. (2005) "Struggling with the Creative Class", *International Journal of Urban and Regional Research*, 29 (4), s.740-770, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1468-2427.2005.00620.x>.
- Rehan, R. M. (2014) "Urban Branding as an Effective Sustainability Tool in Urban Development", *HBRC Journal*, 10 (2), s.222-230, doi:[10.1016/j.hbrj.2013.11.007](https://doi.org/10.1016/j.hbrj.2013.11.007).
- Rosselló, P., S. Wright (2010), *Mapping the Creative Industries: A Toolkit*, British Council, London, UK, www.britishcouncil.org.
- Sands, G., L. A. Reese (2008) "Cultivating the Creative Class: And What about Nanaimo? *Economic Development Quarterly*, 22 (1) <http://journals.sagepub.com/divit.library.itu.edu.tr/doi/abs/10.1177/0891242407309822#>.
- Seçkin, E. (2010) "İstanbul'da Yapılı Çevrenin Biçimlenmesinde Mimarlık", *Yaratıcı İstanbul Yaratıcı Sektörler ve Kent*, Ed. Z. Enil ve Y. Evren, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Sharp, J., V. Pollock, R. Paddison (2005) "Just Art for a Just City: Public Art and Social Inclusion in Urban Regeneration", *Urban Studies*, 42 (5-6), s.1001-1023, doi:[10.1080/00420980500106963](https://doi.org/10.1080/00420980500106963).
- Trip, J. J. (2007) "Assessing Quality of Place: A Comparative Analysis of Amsterdam and Rotterdam", *Journal of Urban Affairs*, 29 (5), s.501-517, doi:[10.1111/j.1467-9906.2007.00362.x](https://doi.org/10.1111/j.1467-9906.2007.00362.x).
- YEKON (2013) *İstanbul Creative Economy Workshop Final Report*, Yaratıcı Ekonomi Konseyi, İstanbul, <http://www.yekon.org/public/yaratıcı-ekonomi-atolyesi-raporu.pdf>.

The Spatial Distribution of Architectural Activities as a Creative Sector in İstanbul

One of the main aims of this research is revealing and interpreting the spatial distribution and movement of creative sectors and especially architectural activities in İstanbul through the maps produced by using sectoral data of SSI and current positions of architectural firms. After revealing the spread of the architectural firms from the center of İstanbul to the peripheries, explaining reasons and motivations behind this movement towards periphery of the city is another significant purpose of this study. Also, the most proper location for architectural firms in İstanbul, according to firm owners, is examined. For achieving these purposes, 52 architectural firm owners from the districts outside the center of İstanbul participated in an online survey; moreover, 10 of the participants attended in-depth interviews. According to results, participants emphasized the transportation and accessibility factors, economic factors, and safety factor as fundamental motivations to determine their location decisions. On the other side, they indicated the central regions/districts of İstanbul as the most suitable location for architectural firms.

Venedik'te Bir Tüccar Hanı: *Fondaco dei Turchi*

Yağmur Topraklı, Hilal Aycı, Gülhayat Ağraz

Akdeniz Coğrafyasında İki Kültür: Venedikliler ve Türkler

Büyük büyük dedenizin Venedik'e ticaret yapmaya gittiğini ve dönerken cam işi hediyeler ile döndüğünü düşünün. Çok alışılmadık bir düşünce değil mi? Venedik'e sadece siz gitmiyordunuz sizin büyük dedeleriniz de gidiyordu.

17. yüzyıldan önce Akdeniz'de hâkim olan dünya düzeni (Braudel, 1985) iç denizde ticari ve kültürel alanda farklı toplumların karşılaşmasına olanak sağlamıştır. Bu karşılaşmalara bir örnek Venedikliler ve Türklerdir. Venedikliler ve Türkler tarihte kuvvetli ilişkileri olan iki farklı kültüre sahip toplumlardır. Pryor bu iki kültürün karşılaşmasını Akdeniz'in kendisine kıyısı olan kültürleri hem birleştiren hem ayıran özelliği üzerinden ele alır (Pryor, 2014). Akdeniz'in iç denize kıyısı olan kültürlerle etkisi gündelik yaşam ve birçok alanda görülmektedir. Günümüze kadar süregelen bu etkileşimler yapıları çevrede de kendisini göstermektedir. Bu makalenin konusu ise Venedik ve Osmanlı devletlerinin kimi zaman dostça kimi zaman düşmanca olan fakat süreklilik arz eden ilişkilerini, iki kültürde iz bırakan etkileri ile bu etkilerin fiziksel yansımalarının örneği olan *Fondaco dei Turchi* yapısının bir Venedik sarayından sentez bir yapıya dönüşümü üzerinden irdelemektir.

Akdeniz kültürünün yapıları çevre üzerindeki etkisi mimarlık tarih yazınında farklı çalışmalarda ele alınmıştır. Gülru Neciboğlu, bu etkiyi Mimar Sinan üzerinden ele alır. Neciboğlu'na göre Mimar Sinan'ın küresel şöhreti, merkezi planlı kubbeli camileriyle İtalyan Rönesans kiliseleri arasındaki benzerlikten kaynaklanır. Dahası, bu benzerliğin kökleri İstanbul ve İtalya'da eşzamanlı olarak yeniden yorumlanan Doğu Akdeniz Havzası ortak Roma-Bizans mimari mirasından beslenir (Neciboğlu, 2005). Akdeniz'in mimari mirasının Sinan'ın mimarlığına dahi etki eden zenginliği, bu coğrafyadaki yapıları çevrenin yeniden bu gözle okunmasını önemli

hale getirir. Öyle ki Uğur Tanyeli Akdeniz coğrafyasındaki bu iki kültürün yeteri kadar araştırılmamasını şaşırtıcı bir durum olarak değerlendirmiştir.

Uğur Tanyeli, bu iki kültürün karşılaşmasını, "ülkeler ve kültürler karşılaşmaz, insanlar karşılaşır" betimlemesiyle ele alır. Kültür, Tanyeli'ye göre kapalı bir sistem olmak yerine tüm beşeri pratiklerin toplamıdır. Dursteler (2012:227) ise Venedik-Osmanlı ilişkilerinin tanımlayıcı özelliğini, çatışmanın gerçekliği kadar bir arada varoluşun da oluşturduğunu ifade etmektedir. Osmanlı ve Venedik arasındaki ilişki inişli çıkışlı olsa da Venedik, Osmanlı'nın Avrupa'daki en önemli müttefiki olmuştur. Venedikliler, Bizans döneminde İstanbul topraklarında kazandıkları ticari ayrıcalıkları kaybetmek istememiştir. Halkın tüm ihtiyaçlarını tedarik etmeyi bir devlet politikası olarak gören Osmanlı ise ülkede bulunmayan bol ve kaliteli ürünlerin girişini sağlayacak olan Venedik Cumhuriyeti'ni yanında tutmak istemiştir. Öyle ki Venedik'e yöneltilen her türlü tehdidi kendisine yönelmiş gibi kabul etmiş; tarihinde ilk defa, halkından isteyenleri kendi rızalarıyla Venedik adına paralı asker olarak göndermiştir. Yine Venedik'e has bir ayrıcalık olarak, iktisat politikası gereği hububat ihracatını yasaklamış olduğu bir dönemde sadece Venedik'e buğday ihraç edilmiştir (Öztürk, 2012). Bu iki devletin ticaretten doğan yakınlaşmasının oluşturduğu biraradalık ortamı derin kültürel etkileşimi doğurmuştur. İstanbul'da yerleşik bir Venedikli tüccar nüfusunun burada küçük bir Venedik kolonileşmesi oluşturduğundan söz etmek mümkündür. Ticaret mevsimine göre gemilerle şehre gelen ve ayrılanlara bağlı olarak sayıları sürekli değişen, farklı sınıftan pek çok Venedikli İstanbul toplumunun birer parçası olmuştur. Venedik asıllı birçok kişi devletin çeşitli kurumlarında önemli noktalarda görev almış, hayatları hikâyeleştirilmiştir (Pedani, 2013).

Osmanlı kültürünün her seviyesinde bağ kurmanın önemli bir ritüeli olan hediyeleşme, Venedik Cumhuriyeti ve Osmanlı Devleti ara-

sında dikkate değer bir gündem olmuştur. İki ülke arasındaki hediyeleşmeler ülkelerin ilişkilerinin boyutları ve birbirlerinin dünyalarını tanımanın bir yolu olarak ipuçları vermektedir. Venedik'ten Osmanlıya saat, mobilya, dekorasyon objeleri, ayna, parmesan peyniri, gümüş kutular, cam kuş tüyü broşlar gibi hediyeler gelmiştir. Osmanlı Venedik'in cam sanatından etkilenerek bu camdan yapılan pencereler üretmiştir (Pedani, 2018). Osmanlı ise Venedik'e hububat, baharat, ham ipek, pamuk, deri gibi ürünler ihraç etmiştir (Turan, 1968). 16. yüzyılda İznik çinilerinin Venedik'e ihracatının ardından Venedik mayolikalarında İznik etkisi görülmüştür (Çoraklı, 2019). Osmanlı Venedik'ten yüklü miktarda kâğıt alırken, 16. yüzyılın başından itibaren, Venedik'te Rönesans süslemeleri yoğunluklu olmasına karşın, Osmanlı tarzı ciltler, yüzyıl boyunca Venedik'te etkili olmuştur (Mack, 2005:226). Venediklilerin lüks kumaşları, camları, haritaları Osmanlı saray erkânının büyük oranda ilgisini çekmiş, Venedik'ten gelen kumaş ve camlar Osmanlı pazarlarını istila etmiştir. Bu ticari etkileşim zamanla ticareti yapılan mallarda değişiklik yaratmıştır. Venedik'teki cam ve kumaş üreticileri şarkın zevkine göre üretmiş, aynı şekilde şarkta da Venediklinin zevkine hitap edecek mallar üretilmiştir (Ortaylı, 2008). Ticari alışverişin yanı sıra Osmanlı çeşitli sanat unsurları için de Venedik'e sıkça başvurmuştur. Örneğin Fatih Sultan Mehmet'in ünlü portresini Venedikli Ressam Gentile Bellini resmetmiştir.

Venedikliler ve Türkler arasındaki ilişki mimarlık terminolojisinde de kendisini gösterir. Örneğin Türkçedeki tuğla İtalyanca *tegola*'dan, fırın *furno*'dan, parapet *parapetto*'dan, tirabzan *trabeazione*'den, civata ise *giovarda*'dan gelmektedir (Tanyeli, 2015). Tanyeli yalnızca diller arasındaki sözcüklerin çevirilerinde değil, kültürel kavramlarda da ortaklıklar olduğunu belirtmektedir. Örneğin İtalyanca *piazza* yani meydanın mekânsal yapısında Türkçe'de piyasa yapmak olan eylem yatmaktadır (Tanyeli, 2014). Etimolojik etkileşimin yanında bilgi alışverişi düzeyinde de Venedikliler ve Türkler arasındaki ilişkinin izleri günümüze kadar Anadolu'da varlığını sürdürmüştür.

Ticareti ve ekonomisi oldukça kuvvetli olan Venedik Devleti denizciliği ise Osmanlı donanmasını teknolojisi ve terminolojisiyle etkilenmiştir. Osmanlı donanması teknik gelişimini Akdeniz'in denizci milletlerinin ustalarının öğretisi ve onların tekniğinin taklit edilmesi ile

başarabilmiştir. Gemi yapım tekniği, seyir bilgisi ve denizcilik sanatının gelişimine İtalyanların yaptığı katkının en canlı delili, bütün dillerde olduğu gibi Osmanlı'da ve günümüzde kullanılan denizcilik lügatindeki İtalyanca terimlerin zenginliğidir (Ortaylı, 2008). Türkiye coğrafyasındaki ilk tersane olan Alanya tersanesi dönemin tonozlu İtalyan modelini baz alır. Hatta Türkçe tersane sözcüğü de Araplardan değil, İtalyanca *darsena*'dan alınmıştır (Tanyeli, 2015). Gündelik yaşamda kullanılan elemanlarda da bu kültürel etkileşimin izleri görülür. 14. yüzyılda bacalı ısınma amaçlı ocak Venedik kolonileri tarafından Türkiye'nin güneybatı kıyılarına getirilmiştir (Tanyeli, 2015) Venedik ve Türklerin karşılaşmaları Türkiye'deki örneklerinin sınırını aşmış Venedik'te de bu etkileşim yapısal düzeyde bir iz bırakmıştır. 13. yüzyılda Venedik'te inşa edilen Türk Hanı bu izi günümüze kadar taşımıştır.

Akdeniz Liman Kenti Venedik'te Bir Tüccar Hanı: Fondaco dei Turchi

İtalya yarımadası, Roma İmparatorluğu'nun çöküşünün ardından asırlar boyunca bir birlik sağlayamamış ve günümüzün İtalya sınırları içerisinde bulunan kentler, uzun bir dönem boyunca bağımsız şehir devletleri olarak varlık göstermişlerdir. Bunlardan en ünlüleri Ceneviz Cumhuriyeti ve Venedik Cumhuriyeti'dir. Bu kent devletleri Akdeniz kıyılarında çok önemli limanları mesken tutmuş ve ticaretle zenginleşmiştir. Doğu ile kurdukları yakın münasebet sebebiyle bu iki devlete tarihte sıkça rastlanır (Pryor, 2014). Literatürde İtalya'nın devletleşmesi 1861 yılında gerçekleşse de ortaçağı tartışırken İtalya genellemesi yapılmaktadır. John Pryor da *Akdeniz'de Coğrafya* kitabında Akdeniz'deki kültürleri Araplar, Bizanslılar, Batılılar ve Türkler (Pryor, 2014) olarak sıralamaktadır. Bu açıdan Roma'nın siyasi şemsiyesi dağıldıktan sonra oluşan yeni düzende, Venedik'te yaşayanları Venedikliler olarak adlandırmak, literatürde yer alan İtalyan genellemesine göre daha uygun görülmektedir.

Venedik Cumhuriyeti, 697-1797 yılları arasında varlığını sürdürmüş olan bir denizci şehir devletidir. Venedik'i diğer birçok şehir devletinden ayıran şey, denizcilikte olduğu kadar ticaretteki başarısıdır. Anadolu'nun en büyük kenti olan İstanbul ile Venedik tarihsel süreçte çokça karşılaşmıştır. Asya'dan gelen tüm ticari metaller, Konstantinopolis limanından, Avrupa'ya taşınmıştır (Nicol, 2000). Çin diyarından gelen

ipekli kumaşlar ve Hint topraklarından ithal edilen baharatlar ve çaylar, kervanlar ve gemiler ile İstanbul'a taşınmış ve oradan da Avrupa limanlarına aktarılmıştır (Nicol, 2000). İstanbul Osmanlı hâkimiyetine girmeden önce Bizans döneminde Venedik ve İstanbul arasında ticaret ilişkilerinin altyapısı kurulmuş ve bu, Osmanlı döneminde devam etmiştir. Venedik ile Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi olan İstanbul arasındaki benzerliklerin, bu ilişkinin beslenmesinde rolü vardır. Hem Venedik hem İstanbul çok farklı kültürlerin ve kimliklerin bir arada var olmayı sürdürdüğü mekânlardır (Öztürk, 2012). Buradan hareketle görülmektedir ki Akdeniz liman kentlerinin birbirleriyle olan etkileşimi İstanbul ve Venedik kentlerini de birbirleriyle ilişkilendirmektedir.

Venedik, İhsan Bilgin'e göre Avrupa'nın diğer liman kentleri olan Amsterdam ve Hamburg örneklerinde olduğu gibi müstesna bir kenttir. Venedik, bu tanımlamayı coğrafyasına borçludur. Şehrin istisna olan yanı hem fiziki hem de beşeri coğrafyasında saklıdır. Adriyatik'in en korunaklı ve karaya yakın bölümünde, Akdeniz'in neredeyse merkezinde olmanın yanında, akıllı tüccarların ticari girişimleri hem kenti hem de Akdeniz'i dönüştürmüştür. Bilgin'in Venedikli tüccarları akıllı olarak nitelenmesi, kentin fiziki ve coğrafi koşullarını dönüştürme becerileriyle ve o dönemde Avrupa'daki dar görüşlü ticari ilişkileri aşarak çok çeşitli gruplarla ticaret yapmalarıyla ilişkilidir (Bilgin, 2012). Venedik'in ticari yönü o kadar öne çıkmıştır ki Faruk Tabak da *Solan Akdeniz* kitabında Venedik'i Akdeniz havzası imparatorluklarının ve ticaretinin nakit para kasası olarak görmektedir. Tabak (2010) deniz ve karayollarıyla buluşan bu liberal hoşgörü ve hassasiyeti, Venedik'i İstanbul, Antakya ve İskenderiye limanları üzerinden, Çin ve Hindistan'a kadar giden zengin Doğu'ya açılan kapı olarak tanımlamaktadır. Venedik'in Avrupa'nın doğuya açılan kapısı olduğu Venedikli gezgin Marco Polo'nun doğu seyahatinin başlangıç noktasından da anlaşılmaktadır. Marco Polo'nun, Çin'e dek uzanan gezisine İç ve Doğu Anadolu'yu kat etmek üzere Çukurova kıyısındaki İtalyanlara ait olan Ajazzo (*Ayas*=Yumurtalık) limanından başlaması (Tanyeli, 2015), Anadolu yarımadası ve Venedik'in Akdeniz vasıtasıyla kurulan ilişkisini gözler önüne sermektedir.

Dursteler (2012) "Avrupa'nın bütün büyük devletlerinin çeşitli zaman dilimlerinde Osmanlı İmparatorluğu ile diplomatik veya ticari ilişkileri

olmuştur, ancak hiçbiri ilişkilerinde Venedik Cumhuriyeti kadar ileri gitmemiştir" demektedir. Venedik ile Osmanlı arasındaki diplomatik, ticari, kültürel ilişkiler çok boyutludur. Ticari ilişkiler zaman zaman ticari mücadelelere de dönüşmüştür. Türkler 13. yüzyılda Akdeniz'de beylikler halinde yönetildikleri için, deniz ticaretinde kontrol edilmeleri zordur. Bu nedenle Venedikliler Türklerle deniz ticareti konusundaki mücadelelerinde, Bizans'la ittifak yapmışlardır (Nicol, 2000; 1988). Tüm bu karşılaşmalar liman kenti olmanın getirdiği ilişkilerin bir ürünüdür. Liman kenti olmanın bir başka sonucu ise bu şehirlerde oluşan farklı yapı tipolojileridir.

Ortaçağ Avrupası'nın liman kentlerinde şehrin DNA'sı (Bilgin, 2012) olarak nitelenen tüccar haneleri kente kimlik katar. Örneğin Amsterdam ve Hamburg'da dar ve derinlemesine uzayan haneler ofis, barınma ve depo işlevlerinin tamamını aynı çatı altında toplamıştır (Bilgin, 2012). Ortaçağdaki tüccar haneleri isimlendirmesi İngilizce literatürde *trade house* olarak geçmektedir. Amsterdam'daki tüccar haneleri, geniş kanalların iki kenarında caddeler boyunca uzanır, böylece hem arka hem ön cepheden (su ve kara) iki araçlı nakliyyeyi mümkün kılmaktadır. Başka bir ortaçağ kenti olan Venedik'te de bu tipolojiye rastlanır. Akdeniz'e komşu olmanın getirdiği coğrafik koşullarla, bir başka fonksiyon için de kullanılmaktadır. Venedik'te birçoğunun deniz sarayı, *sea palace*, olarak adlandırıldığı, ortaçağa ait bir kavram olan ve anıtsal büyük konut işlevi barındıran "saray" tipolojisi, Schulz'un (1927) tartışmasında büyük ölçekli ve önde gelen aileler için inşa edilmiş yapıları tanımlamak için kullanılır. Mimarlık tarih yazınında Venedik'teki büyük ölçekli bu yapı tipolojisine en çok kuzey Avrupalı uzmanların görüşlerinde yer verilir ve bu yazarların yaptıkları alıntılar İngilizce, Fransızca ve Almanca kaynaklardan yapılmıştır (Schulz, 1927). Venediklilere ait o dönemdeki kaynaklarda bu yapı tipolojisine ilişkin referansın olmaması bu yapıların yeteri kadar ele alınmadığını göstermektedir. Schulz (1927), Venedik'te saray olarak adlandırılan bu yapıların zemin katlarında servis ve kiralanın alanların yer aldığı, üst katlarda ise daimi ikamet mekânlarının bulunduğunu belirtmektedir. Zemin katta yer alan fonksiyonlar ayrıca ticari aktiviteleri de içerir. Zemin ve içerisinde yer alan galeri katları, ticari eşyaların depolandığı ve satıldığı mekânlardır (Schulz, 1927). Buradan hareketle Venedik'te yer alan bu büyük ölçekli saray tipolojisi,

Şekil 1. Venedik coğrafyasında *Fondaco dei Turchi* (Googlemaps, 2019).

Şekil 2. *Fondaco dei Turchi*, kanaldan görünüşü (Akyol, 2019).

özünde Kuzey Avrupa geleneğindeki tüccar hanelerinin barındırdığı fonksiyonları içerir.

Venedik'teki saray olarak adlandırılan yapılar, ticari ilişkiler sonucu farklı kültürlerden gelen tüccarların geçici olarak kalacağı mekânlara dönüşmüştür. Başka coğrafyalardan gelen tüccarlar için Venediklilerden ayrı alanlar tahsis edilmiştir. Bu alanlar etnik kökenlere bağlı olarak özelleşmiş ve genelde dışarıdan gelen tüccarların özgün dilleriyle adlandırılmıştır. Tarihsel olarak ilk kiminle tanıştığımız isimlendirmelerde önem kazanmaktadır. *Funduk* (Arapça) kelimesi günümüz Arapçasında otel, konaklanacak yer manasına gelmektedir (Turan,1968). Günlük dilde kullanılan "findık" kelimesinin de kapalı biçiminden ötürü bu şekilde adlandırıldığı öngörülebilir. O dönemde han, kervansaray veya misafirhane için kullanılabilen bu ifade Venedik diline geçerek *Fondaco* kelimesine dönüşmüştür. Türk Hanı (*Fondaco dei Turchi*) ve Alman Hanı (*Fondaco dei Tedeschi*) ifadelerinde kullanılan *Fondaco* tabiri buradan gelmektedir (Turan, 1968). Bu yapılardan biri olan Türk Hanı (İtalyanca *Fondaco dei Turchi* veya *Fontego dei Turchi*), Giacomo Palmier tarafından inşa edilmiş bir saray (Schulz, 1997) olarak literatürde yer almıştır. Giacomo Palmier, 13. yüzyılda Pesaro şehrinde sürgün edildikten sonra Venedik'e gelmiş ve Venedik Lagünü içerisinde bu yapıyı inşa etmiştir. 1381 yılında Venedik Cumhuriyeti tarafından satın alınan yapı, Ferrara dükü olan Niccolò II d'Este için tahsis edilmiştir (Turan, 1968).

Türk Hanı, Santa Croce bölgesindeki Büyük Kanal'a (*Canal Grande*) bakmaktadır (Şekil 1, 2). Kuzey ve doğu yönünde kanala açılmakta olan yapı, batıda ismini verdiği *Salizada Fontego dei Turchi* sokağına cephe vermektedir (Şekil 3, 4, 5). Bulunduğu mevkiinin karşı kıyısında San Marcuola İstasyonu bulunmaktadır. Venedik'in en eski saraylarından birisi olarak inşa edilen Türk Hanı kıvrımlı bağlantıları ve ince sütunları ile Bizans mimarisinden ve Venedik'e has gotik

carların özgün dilleriyle adlandırılmıştır. Tarihsel olarak ilk kiminle tanıştığımız isimlendirmelerde önem kazanmaktadır. *Funduk* (Arapça) kelimesi günümüz Arapçasında otel, konaklanacak yer manasına gelmektedir (Turan,1968). Günlük dilde kullanılan "findık" kelimesinin de kapalı biçiminden ötürü bu şekilde adlandırıldığı öngörülebilir. O dönemde han, kervansaray veya misafirhane için kullanılabilen bu ifade Venedik diline geçerek *Fondaco* kelimesine dönüşmüştür. Türk Hanı (*Fondaco dei Turchi*) ve Alman Hanı (*Fondaco dei Tedeschi*) ifadelerinde kullanılan *Fondaco* tabiri buradan gelmektedir (Turan, 1968). Bu yapılardan biri olan Türk Hanı (İtalyanca *Fondaco dei Turchi* veya *Fontego dei Turchi*), Giacomo Palmier tarafından inşa edilmiş bir saray (Schulz, 1997) olarak literatürde yer almıştır. Giacomo Palmier, 13. yüzyılda Pesaro şehrinde sürgün edildikten sonra Venedik'e gelmiş ve Venedik Lagünü içerisinde bu yapıyı inşa etmiştir. 1381 yılında Venedik Cumhuriyeti tarafından satın alınan yapı, Ferrara dükü olan Niccolò II d'Este için tahsis edilmiştir (Turan, 1968).

Şekil 3. *Fondaco dei Turchi* Sokağı (Akyol, 2019).

Şekil 4. *Fondaco dei Turchi* (Akyol, 2019).

mimariden izler taşımaktadır (Turan, 1968). Cephesinde iki sıra kemer bulunmaktadır. Kanala bakan yüzünü odalar karakterize etmektedir (Şekil 6).

Venedik'in omurgasını iki büyük kolu ile oluşturan Büyük Kanal'ın iki yakasında, gotik, (Venedik) Bizans, Rönesans ve barok tarzlarında iki yüzün üzerinde saray bulunur. Saraylar Venedik'in ticaret başkenti olduğu dönemde zengin aileler tarafından, farklı zamanlarda farklı üsluplarda ancak birbiriyle uyumlu şekilde inşa edilmiştir. Yaptıran ailelerin isimleriyle anılan bu saraylar, geniş cepheleri, büyük pencereleri, kemerli balkonları, giriş katlarında merdivenlerle ulaşılan deniz kapıları ile özgünleşmiş zamansız bir Venedik tarzının temsili olmuştur (Artan, 2009). Türk Hanı da bu saraylardan biri olarak yapılmış (Şekil 7), daha sonraları ortaçağ Avrupası, Amsterdam ve Hamburg'unun tüccar hanelerinin üstlendiği fonksiyonu kültürel etkilerle farklılaşarak barındırmıştır. Bu farklılaşma, kullanımın geçici barınma eylemini içermesinden gelmektedir. Geleneksel tüccar hanelerinde olduğu gibi yapı içerisinde depolar, tüccar konutları ve işçilerin barındığı mekânlar yer almaktadır. Liman kentlerinde ortaya çıkan tüccar haneleri yapı tipolojisi, tipik bir Venedik sarayının tüccar hanesi fonksiyonlarını bu yapıda barındırmıştır. Bu fonksiyon Osmanlı şehirlerinin tipik yapısı olan bedestenle benzerlik göstermektedir. Bedestenler, tüccarın malının, kıymetli eşyasının ve parasının saklandığı, şehirdeki önemli iktisadi merkezlerdi. Ortaylı (2010), Osmanlı kentlerindeki bedesten ile Venedik'teki Türk Hanı ve Alman Hanının yapı ve kurum olarak benzerlik kurduğunu söylemektedir. Bedesten her ne kadar barınma eylemini bina içerisinde barındırmasa da klasik bir Osmanlı kentinde bedesten, han, arasta aynı bölgede bulunmaktadır.

16. yüzyılda Çelebi Mehmet döneminde Türklerle Venedikliler arasında imzalanan ticaret anlaşmalarıyla, Türklere Venedik'te ticaret yapma izni verilmiştir. 11 Mart 1621 tarihli Venedik Senatosu kararıyla Büyük Kanal kıyısında bulunan Saray, Venedik'e ticaret için gelen Türk Tüccarları ile Venedik'te devamlı surette kalıp ticaret yapan Osmanlılara tahsis edilmiştir (Turan, 1968). Başka bir deyişle bu bina Venedik toprakları üzerinde Türk tüccarlara ait serbest bölge niteliğinde tüccar hanesi ve Türk hanı tipolojilerinin birleşerek tüccar hanına dönüşmesiyle oluşmuştur.

Yapının Türk tacirlerine tahsis edilmesi sonrasında, ortasında kuyulu bir avlu ve depolar

eklenmiştir. Depoların yanı sıra zemin katta dükkânlar da yer almaktadır. Ahşap merdivenle çıkılan ikinci katta Türklerin kaldıkları odalar bulunmaktadır. Her odaya birer ocak ve ranza eklenerek (Turan, 1968) geçici barınma ihtiyacı karşılanmıştır. Bu açıdan yapı tüccar hanesi tipolojisinden farklılaşarak barınmanın geçici olarak sağlandığı bir fonksiyona dönüşmüştür. Yapının doğu cephesinde avluya bakan bir oda mecit haline getirilmiş, zemin katta bir bölümde abdest almak için çeşmeler yerleştirilmiştir (Turan, 1968). Mecit ve abdest alınan çeşmelerin eklenmesi, yapıya kültürel anlamdaki müdahalelerdir (Şekil 8, 9). Yapıya Türk tüccarların yerleşmesinden sonra Büyük Kanal'a bakan yüzde ticari malların kolay yüklenilmesi ve boşaltılması için eklemeler yapılmıştır (Turan, 1968). *Tüccar hanesi* tipolojisinde de zemin katta kanal boyunca yükleme ve mal indirme eylemlerinin gerçekleştirildiği düşünüldüğünde yapının geçirdiği bu fonksiyonel değişimle tüccar hanesine benzerlik gösterdiği görülmüştür.

Şekil 5. *Fondaco dei Turchi*, giriş kapısı (Akyol, 2019).

Şekil 6. *Fondaco dei Turchi*, cephe detayı (Akyol, 2019).

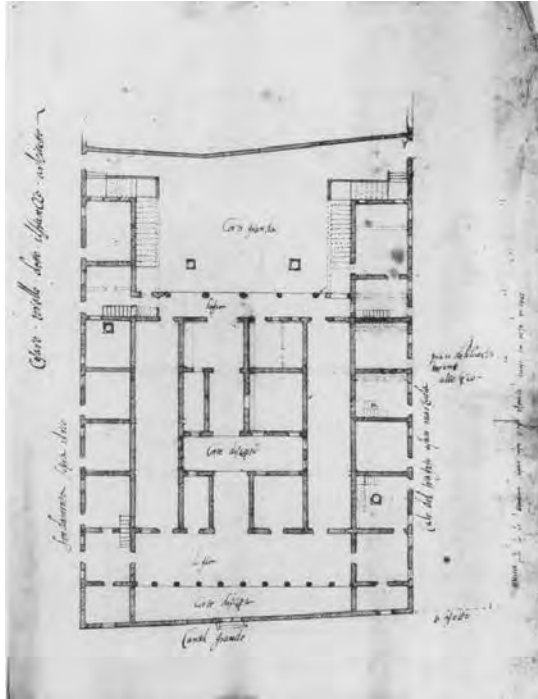
Şekil 7. *Fondaco dei Turchi* (Akyol, M. 2019).

Yapıya Türk tüccarların yerleşimi sonrasında yapılan diğer bir müdahale ise Türk Tüccarların kentle gündelik yaşam ilişkilerini kesmek amacıyla, binanın Büyük Kanal'a bakan cephesinde inşa ettikleri sadece bir kapı açıklığı bırakılmış olan yüksek duvardır. Duvarın bir tarafında Venedikli muhafızlara ait bir daire mevcuttur. Yapının doğudaki kara yolu bağlantısı da yüksek duvarlar örülerek gündelik yaşam ilişkisi kısıtlanmıştır (Turan, 1968). Yapılan bu kısıtlayıcı müdahaleleri Agostino Sagredo "güzel ve iyi bir esaret" (Sagredo, 1961) olarak tanımlamıştır. Fakat bazı kaynaklar bu açıklamanın tersine Türk tüccarların Venedik kentinin gündelik yaşantısına katıldığı yönündedir. 1717 yılından sonra Domenico Lovisa tarafından *Büyük Venedik Tiyatrosu* adında iki ciltte toplanmış "belli başlı manzaralar ve resimler" başlıklı koleksiyonda derlenmiş olan gravürler içinde yer alan *Fondaco dei Turchi* gravürü, yapının 18. yüzyıldaki gündelik yaşam kullanımını hakkında ipuçları taşımaktadır (Lovisa, 1750) (Şekil 10). Kent mekânında görülen kavuklu insanlar Venedik'in

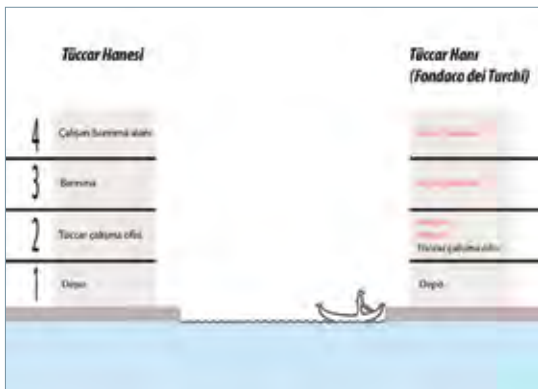
gündelik ve ticari hayatı içerisindeki yabancıların kabul gördüğünün kanıtıdır (Şekil 11). Ayrıca gravürde, yapının önemli elemanları olan kulelerinin yıkılmasını, Monica Latini, burada konaklayanların kenti gözlemlenmesinin sakıncalı olacağı düşüncesine dayandırmaktadır. Latini ayrıca gravürde görülen zemin kattaki duvarlarla binanın Büyük Kanal'dan ayrılıp kanaldan geçenlerin zemin katı görmelerinin engellendiği şeklinde yorumlamıştır (Latini, 2010:249).

Tüccar hanı, ticari fonksiyonlarına ek olarak aynı zamanda bir kültüre özgü mekâna dönüşmüş, tek başına adeta ticari bir elçilik görevi üstlenmiştir. Venedik'teki Türk yerleşimciler de *dei Turchi* adıyla anılmaya başlanmıştır. Turan bu yapıyı tek binadan oluşan Türk gettosu olarak tanımlamıştır (Turan, 1968). Burada konaklayan ve yerleşik bulunan Türkler için getto yapılanmasında olduğu gibi bazı kısıtlamalar getirilmiştir. Konaklamak veya ticaret amacıyla burada bulunanların belirli zamanlarda binadan ayrılabilmesi, giriş ve çıkış saatlerinin belirlenmesi, bina içerisinde kadın ve silah bulunmasının yasak oluşu bunlardan bazılarıdır (Constable, 2009). Türkler buraya özellikle yün, balmumu ve ham petrol (neft) ticareti için gelmiştir (Turan, 1968). Akdeniz ticaretinin merkez şehirlerinden olan Venedik'te tıpkı Türk tüccarlar ve Venedik'teki Türkler için Türk Hanı olduğu gibi, Akdeniz veya Balkanlar üzerinden gelen malları Avrupa'nın içlerine götürecektir Alman tüccarlar için de Alman Hanı (*Fondaco dei Tedeschi*) yine bu mahallede bulunmaktadır.

Campo Formio Antlaşması ile Venedik Cumhuriyeti'nin 1797'de Napolyon Bonapart tarafından ortadan kaldırılmasının ardından yapı özel şahıs mülkiyetine geçmiştir. Binanın yeni sahibi Türklerin binayı boşaltmasını istemiş, Türk tüccarlar ise yüzyıllardır kesintisiz olarak kendilerine tahsis edilmesine dayanarak binayı terk etmemek için yasal yollarla haklarını aramışlardır. 1838 yılına kadar Türk tüccar-

Şekil 8. *Fondaco dei Turchi* erken dönem planı (Schulz, 1997).

Şekil 9. Tüccar hanesinden tüccar hanına geçiş şeması.

Şekil 10. *Fondaco dei Turchi*'ye ait bir gravür, Domenico Lovisa, 1717 civarı.

Şekil 11. *Fondaco dei Turchi*'ye ait bir gravür, Mario de Maria, 1853.

Şekil 12. Restorasyon öncesi *Fondaco dei Turchi*, Jakob August Laurent, 1853.

Şekil 13. Restorasyon sonrası *Fondaco dei Turchi*, 1870, Naya Carlo.

Şekil 14. *Fondaco dei Turchi* (Akyol, 2019).

lar tarafından kullanılan bina, son olarak Arnaut asıllı Sadrettin isimli Osmanlı tüccarının binayı terk etmesiyle boşaltılmıştır (Turan, 1968). 19. yüzyılda binada yapısal bozulmaların oluşmasının ardından geniş çaplı bir restorasyon çalışmasına ihtiyaç duyulmuş, 1860'larda başlayan restorasyon esnasında binada geniş çaplı mimari değişiklikler yapılmıştır (Şekil 12, 13). Restorasyonu tamamlanan bina 1865'ten 1923'e kadar Correr Müzesinin (*Museo Correr*) koleksiyonunu sergilemiş, 1923 yılından itibaren Venedik Doğa Tarihi Müzesinin flora ve fauna (bitki örtüsü ve hayvan çeşitliliği), fosiller ve akvaryum koleksiyonlarına ev sahipliği yapmaya başlamıştır (Turan, 1968). Restorasyon sonrasında 13. yüzyılın orijinal Bizans-Arap tarzından esinlenilmiş ve aynı malzemeyi kullanmasına rağmen, bina esasen değiştirilmiş ve sadece bazı unsurlardaki görünümünü koruyabilmiştir (Şekil 14). Venedik'in bir dönemine damga vurmuş ve Akdeniz ticaretinin çok kültürlü bir ürünü olan *Fondaco dei Turchi* yapısının izlerinin Venedik'ten tamamıyla silinmesi bu döneme ait ticari hafızanın ve kültürlerin etkileşimiyle ortaya çıkan tüccar hanı tipolojisinin de silinmesi anlamına gelmektedir.

Fondaco dei Turchi yapısı, Venedik'te gelişen büyük ölçekli saray tipolojisi ile Kuzey Avrupa liman kentlerinin karakterinde yer alan tüccar hanesi yapı tipolojisinin Türk hanı kullanımıyla birleştiği önemli bir örnektir. Bu yapıda ticari ilişkilerin getirdiği açık fikirlilik sadece

ticari ilişkinin sınırlarında kalmamış, kavramsal anlamda da yeni mekânsal oluşumlara kapı aralamıştır. *Fondaco dei Turchi* yapısı, Venedik'te Türk tüccarların kullandığı serbest bölgenin oluşumunu sağlayarak adeta ticari elçilik fonksiyonunu da beraberinde getirmiştir. Bunun yanı sıra liman kentlerinin genlerinde var olan tüccar hanesi tipolojisine geçici barınma, farklı kültürlerle ait mekânsal ihtiyaçların da (hamam, mescit) dahil olmasıyla tüccar hanesi kavramı Akdeniz kültür mozağının izlerini taşıyarak *Fondaco dei Turchi* yapısında tüccar hanına dönüşmüştür (Şekil 15). ■

Şekil 15. *Fondaco dei Turchi* (Akyol, 2019).

Yağmur Topraklı, Dr. Öğretim Üyesi, Gazi Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü

Hilal Aycı, Dr. Arş. Gör., Gazi Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü

Gülhayat Ağraz, Arş. Gör., Gazi Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü

Kaynaklar

- Akyol, M. (2019) Kişisel fotoğraf arşivi.
- Artan, T. (2009) “Venedik’ten İstanbul’a şehir tasvirleri: tasavvur ve tahayyüller = Descrizioni di citta, da Venezia a Istanbul immaginario e fantasia”, *Osmanlı Döneminde Venedik ve İstanbul*, Ed. G. Bellingeri, N. Ölçer, Electa, Milano, s.66-78.
- Bilgin, İ. (2015), “Müstesna Kentler Venedik ve New York”, [http://www.serbestiyet.com/yazarlar/ihsan-bilgin/mustesna-kentler-venedik-ve-new-york-160075_\(6_Agustos_2015\)](http://www.serbestiyet.com/yazarlar/ihsan-bilgin/mustesna-kentler-venedik-ve-new-york-160075_(6_Agustos_2015))
- Bilgin, İ. (2012) *Liman Kentleri: Amsterdam, Barcelona, Hamburg*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s.11.
- Braudel, F. (1985/1979) *Civilization and capitalism, 15th-18th Century, The Structures of Everyday Life (I)*, Çev. S. Reynolds, Harper & Row Publishers, New York.
- Constable, O.R. (2009) *Housing the Stranger in the Mediterranean World: Lodging, Trade, and Travel in Late Antiquity and the Middle Ages*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Çoraklı, B. (2019) “İznik Seramikleri ve İtalyan Mayolikalı Arasındaki Etkileşimlerin Yansımaları”, *Akdeniz Sanat*, 13(24), s.29-46.
- Dursteler, E.R. (2012) *İstanbul’daki Venedikliler / Yeniçağ Başlarında Akdeniz’de Millet, Kimlik ve Bir Arada Varoluş*, Çev. Taciser Ulaş Belge, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul.
- Latini, M. (2010) “Osmanlı Döneminde Venedik ve İstanbul”, Electa, İstanbul.
- Lovisa, D. (ca.1690 - ca.1750) Series of engravings “The Great Panorama of Venice” (“Il gran teatro di Venezia”), Italy (<https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/digital-collection/04.+Engraving/1239203>)
- Mack, R. E. (2005) *Doğu Malı Batı Sanatı: İslam Ülkeleriyle Ticaret ve İtalyan Sanatı*, Çev. A. Özdamar, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Mario, M. (1853) “Grand Canal and palazzo Fondaco dei Turchi”.
- Naya, C. (1870) *Türk Ham (Fondaco dei Turchi): Restorasyon sonrası fotoğraf*.
- Neciboğlu, G. (2005) “16. Yüzyıl Bağlamında Sinan”, *Sinan Çağı Osmanlı İmparatorluğu’nda Mimari Kültür*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s.15.
- Nicol, D. M. (2000) *Bizans ve Venedik: Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine*, Çev: Gül Çağalı Güven, Sabancı Üniversitesi Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2008) “Orta Çağlarda Akdeniz ve İtalyan Denizci Devletleri”, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, 3. Baskı, Ankara.
- Öztürk, M., A. Aksın (2012) “Venedik Devlet Arşivindeki Bairo Defterlerine Göre Osmanlı Devleti’nin Venedik’e Zahire ve Asker Yardımı (1624-1631)”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, 32(32), s.141-170.
- Pedani, M. P. (2012) *Doğu’nun Kapısı Venedik*, İtalyanca’dan Çev. Gökçen Karaca Şahin, Küre Yayınları, İstanbul.
- Pedani, M. P. (2013) *Il Palazzo di Venezia a Istanbul e i suoi antichi abitanti / İstanbul’daki Venedik Sarayı ve Eski Yaşayanları*, Haz. Maria Pia Pedani, Edizioni Ca’ Foscari-Digital Publishing.
- Pedani, M. P. (2018). Venetian Hosts and Ottoman Guests in the Venedik Sarayı in Constantinople (c. 1670-1681). *Annali di Ca’Foscari*, 11.Proyor, J. (2014: 1988) “Akdeniz’de Coğrafya, Teknoloji ve Savaş: Araplar, Bizanslılar, Batılılar ve Türkler”, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Sagredo, A., Berchet, F. (1962:1860), *II Fondaco dei Turchi in Venezia*, Milano.
- Schulz, J. (2004:1927) “The Building Type”, *The New Palaces of Medieval Venice*, The Pennsylvania State University Press, s.7-25.
- Schulz, J. (1997) “Early Plans of the Fondaco dei Turchi”, *Memoirs of the American Academy in Rome*, Vol. 42, s.149-159.
- Tabak, F. (2010) *Solan Akdeniz: Solan Akdeniz 1550-1870, Coğrafi-Tarihsel Bir Yaklaşım*, Yapı Kredi Yayınevi, İstanbul.
- Tanyeli, U. (2014) “Meydanlar”, *Arredamento Mimarlık*, Sayı: 11, s.54.
- Tanyeli, U. (2015) “Ülkeler ve Kültürler Karşılaşmaz, İnsanlar Karşılaşır”, *Sınırşımı Metinleri: Osmanlı Mekanının Peşinde 15.-19. Yüzyıllar*, Akın Nalça Kitapları, İstanbul, s.95-114.
- Turan, Ş. (1968) “Venedik’te Türk Ticaret Merkezi, Fondaco dei Turchi”, *Belleken*, Cilt:32, Sayı:126, Türk Tarih Kurumu, Ankara s.247-283.

A Trade House in Venice: ‘Fondaco dei Turchi’

Cultural, social and commercial encounters in the Mediterranean geography also affected built environment. The use of the “Fondaco dei Turchi in Venice, a striking example of this influence, was discussed in this study. The Fondaco dei Turchi is an important example in which the mixed use of typology of trade house (which is the character of the European port cities) is also combined with the use of the Turkish Han. In the building, the open-mindedness of the commercial relations has an important effect on new functional spaces. The Fondaco dei Turchi has a free zone space used by Turkish traders in Venice. This gives it a function as a commercial embassy. In addition to this, the concept of trade house has been transformed into a trade inn by taking the traces of the Mediterranean culture mosaic with the inclusion of temporary accommodation and the needs of Turkish cultural spaces such as baths and masjid.

Mimarlık Ortamında Eşikleri Yeniden Düşünmek: Bir Diploma Stüdyosu Örneği

Zelal Öztoprak, Işıl Ruhi-Sipahioğlu, Nur Çağlar

Günümüzde diğer her alanda olduğu gibi mimarlıkta da yaşanan hızlı değişim ve dönüşüm süreci mimarlık düşüncesi ve pratiğini zorlu koşullarla karşı karşıya getirmektedir. Kent- sel mimari peyzaj¹ çevre, imar, şehircilik, kentsel tasarım, enerji gibi konularla ilgili yasa, yönetme- lik, kararname ve benzeri sosyo-teknik sistemin bileşenlerinin tahakkümü altında sürekli olarak yeniden biçimlenmektedir. Bir yandan mimarlık- ın maruz kaldığı çevresel, sosyal, kültürel, tek- nolojik dönüşümler, diğer yandan sayısal tekno- lojilerin farklı mimari pratikler üzerindeki kaçınıl- maz teknik, kültürel ve estetik etkileri bu değişim- i desteklemektedir. Dolayısıyla, mimarlık pra- tiklerine ve mimara küresel, yerel, çevresel, kent- sel, sosyal / toplumsal, kültürel, politik, ekono- mik anlamda sürekli yenilenen görev ve sorumlu- luklar yüklenmektedir. Bir yandan da bilgi artışın- ın dayattığı yeni mimarlık, mimarın çalışma takımını büyütmede, araçlarını artırmakta ve tasarım sürecinin yönetimini güçleştirmektedir.

Mimarlık ortamında hangi bina, hangi mimar diğerinden daha iyi, neden daha iyi; iyi mimarlık ve kötü mimarlık arasında nasıl bir fark var; düşünsel temelleri güçlü veya zayıf, köklü kavram ve imgelere dayanan veya dayan- mayan mimarlıklar üzerine bir görüş birliği sağ- lanamadan yenileri oluşmaktadır. Bu durum mimarlık eğitimini sarsmakta, okulların felsefe, program ve içeriklerinin sürekli olarak güncel- lenmesi gerekliliğini doğurmaktadır. Eğitim kurumları bu dönüşümü soğuramayınca eğiti- me tahakküm eden çeşitli rejimler dirence dönüşmektedir. Böylece eğitim pratikleri zaman aşımına uğramakta, eğitimin içerikleri geçerlilik süresini doldurmakta, eğitim kurumları güncel- liğini yitirerek ‘eskimektedir’.

Mimarlık mesleğinin bilinen en temel kazanı- mı mimarlık lisans eğitiminden geçmektedir. Tüm dünyada mimarlık lisans eğitiminin süresi, süreçleri, kalitesi, disipliner yapısı, içerikleri, kre- dileri ile ilgili tartışmalar sürüp gitmektedir. Tür- kiye’de ise bütün bu tartışmaların üzerine mimarlık okulları sayısındaki artış, mezun sayı- nın artması, eğitim kalitesinin düşmesi, öğretim

elemanlarının nitelik ve nicelik olarak yetersizliği, koşulsuz dağıtılan mimarlık unvanı da eklenmek- tedir. Eğitim kurumları, ulusal ve uluslararası düzeyde süren bu tartışmaların beslediği bir kar- gaşa içinde gelgitler yaşamaktadır. Mimarlık eği- timinin geleceği bu değişken koşullar altında giderek muğlaklaşmaktadır. Eğitim kurumlarının araştırma kültürünü, yenileşimci yaklaşımları ve öğrenme ortamları geliştirerek güçlenmesi; bas- kılardan arındırılmış yeni ve yenileşimci, özgür ve özgün pedagojilerin inşa edilmesi gerekmektedir.

Tüm bu tartışmalar bağlamında, eğitimdeki mevcut durum ve değişimler arasında bir gerilim ortaya çıkmaktadır. Aslında devam eden durumlarla yeni oluşan durumlar arasında daima etkileşim ortamları, yani ‘eşikler’ geliş- mektedir. Eşikler; arasında yer aldığı durumlar- ın belirgin niteliklerini alarak yapılanan güçlü ve yenileşimci, alternatif durumlar için potansi- yel sunmaktadır. Çeperleri genişletme ve gide- rek yok etme potansiyeli eşiklerin irdelenmesini gerekli ve verimli kılmaktadır.

Bu yazının konusunu TOBB ETÜ Mimarlık Bölümü koordinatörlüğünde gerçekleştirilen, mimarlık eğitimi ve pratiği arasındaki eşik alanlar- ının keşfedilmesine yönelik araştırmanın bir ayağı olan ortak diploma stüdyosu çalışmaları oluşturmaktadır. *e-FIADE: Exploring the Field of Interaction in Architectural Design Education / “Mimarlık Eğitiminde Etkileşim Alanlarını Keş- fetmek”* başlıklı bu araştırma, ERASMUS+ Yük- seköğretimde Stratejik Ortaklıklar Programı kap- samında ve Avrupa Komisyonu desteğiyle yürü- tülmüştür². Eylül 2016’da başlayıp Ağustos 2019’da sonlanan e-FIADE, mimarlık eğitiminin esnek bir öğrenme ortamı yaratması gerekliliğini, mimarlığın profesyonel/araştırma alanlarının sürekli değişen ihtiyaçlarını ve hedeflerini göz önünde tutarak mimarlık eğitimi ve eğitim son- rası yaşam arasındaki kesişim ve eşik alanlarına odaklanmıştır. Proje, üniversitelerde alınan mimarlık eğitimi ve mezuniyet sonrası profesyo- nel yaşam arasındaki etkileşim/eşik/geçiş/kesiş- me alanları olarak tanımladığı **bitirme/diploma stüdyoları** ve eğitim programlarının içinde yer

alan **staj dönemlerini** incelemiş, bu alanlar içinde olası yeni patikalar keşfetmek ve yenilikçi uygulamalar üretmek için fırsatlar araştırmıştır.

e-FIADE, öğrencileri mimarlığın eğitim pratikleri ile ilgili çalışmaların başlıca paydaşı olarak tanımlamış ve proje kapsamındaki tüm etkinliklerde öğrencilere yer verilmiştir. Bu hedef başlıca üç etkinlikle gerçekleştirilmiştir: 1. Uluslararası öğrenci çalıştayı, 2. Uluslararası seminerler ve 3. Proje ortağı olan mimarlık okulları ile eşgüdümü olarak yürütülmüş olan diploma stüdyosu. Uluslararası çalıştayda proje ortağı okulların öğrencileri gruplar halinde “**Kendine Ait Bir Okul**” temasını tartışmış ve mimarlık eğitiminin nasıl olabileceğine yanıt arayan okul önerileri geliştirmişlerdir. Bu çalıştayda, öğrencilerin daha yenilikçi ve esnek bir eğitim programı hayal ettikleri sonucu çıkmıştır (Coşkun vd.,2019). e-FIADE kapsamında düzenlenen uluslararası seminerlerde ise araştırmanın tüm diğer paydaşları öğrencilerle bir araya gelmiş ve mimarlık eğitimindeki mevcut etkileşim alanlarını ve eğitimin geleceğine dair öngörü ve önerileri tartışmışlardır. Bu seminerler öğrencilerin katılımı ve geri bildirimleri ile zenginleşmiştir.

Projeye öğrencilerin katılımının en önemli noktası olan ortak stüdyo çalışması ise 2018-

2019 bahar eğitim-öğretim döneminde TOBB ETÜ Mimarlık Bölümü ve proje ortağı okullardaki *diploma stüdyoları* arasında gerçekleştirilmiştir. TOBB ETÜ Diploma Stüdyosu, tasarımı, problem çözme değil, problemi keşfetme süreci olarak tanımlar. Diploma stüdyosu spekülatif ve doğası gereği güncel bir tartışmayı barındırır. Bu bağlamda diploma stüdyosu, TOBB ETÜ Mimarlık Bölümünün araştırma alanındaki güncel konuları üst başlık olarak tartışmaya açmaktadır. Katılımcılardan ise bu tartışma bağlamındaki kentsel problemleri keşfetmeleri beklenmektedir.

TOBB ETÜ Diploma Stüdyosu, ortak stüdyo çalışması kapsamında uluslararası çalıştaya da konu olan “**Kendine Ait Bir Okul**” temasını tartışmıştır. Bu amaçla öğrencilerden, önce kendi okul programlarını tariflemeleri beklenmiş, sonrasında bu programların mekânsal gereksinimini ve yapılanmasını araştırmaları istenmiştir. Bu yazı, ortak stüdyo çalışması kapsamında TOBB ETÜ Mimarlık Bölümünde yürütülen diploma stüdyosu çıktılarını paylaşmaktadır.

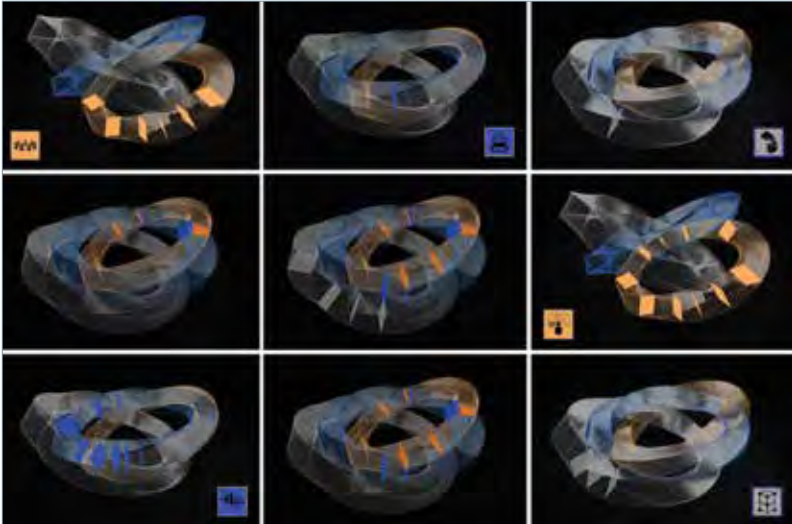
Kendine Ait Bir Okul

TOBB ETÜ Mimarlık Bölümü Diploma Stüdyosu, MİM 402 Mimari Tasarım Stüdyosu VIII, öğrenim programının³ 11. döneminde⁴ yer alır

Oyun (Archi-Play-Scape)

- Mimarlık okulu, oyuna özdeş bir kurguya sahip olmalıdır.
- Oyun, doğası gereği enformel bir öğrenme biçimidir.
- Mimarlık, hayatın birçok alanıyla iç içedir. Açık uçludur ve farklı alanlardan beslenerek ilerler. Bu sebeple, mimarlık eğitimi formel bir kalıba sığamaz.
- Her oyun, her şeyden önce ‘gönüllü’ bir eylemdir. Benimsenmeyen bir oyuna katılmak, onun içinde varolabilmek mümkün değildir. Mimarlık eğitimi için de gönüllü olmak gerekir.
- Mimarlık eğitimi kısıtlarından kurtarıp gönüllülüğü esas alan bir eğitim sistemi uygulanmalıdır.
- Mimarlık eğitimi çeşitlilik içermelidir. Farklı öğrenme biçimlerine sahip kişilere yönelik formel, non-formel ve enformel öğrenme biçimlerini barındırmalıdır. Bu çeşitlilik bireyin kendi öğrenme haritasını kendisinin kurmasını ve yönetmesini sağlar.
- Mimarlık eğitimi süre kısıtlamasından bağımsızdır.
- Mimarlık eğitiminin gerçekleştiği ortam; yeni bir gerçekliğin öğrenildiği mekân (*Farm*), tasarıma yönelik tüm bilgi ve kabiliyetlerin edinildiği mekân (*Jungle*) ve edinilen bilgi ve kabiliyetlerin fiziksel bir gerçekliğe dönüştüğü tasarım mekânının (*Highground*) oluşturduğu bir bütün olmalıdır.

Ayşegül Aktaş,
Sedat Ercan, Onur Salur
tarafından tasarlanan
Oyun'un eğitim kurgusu.

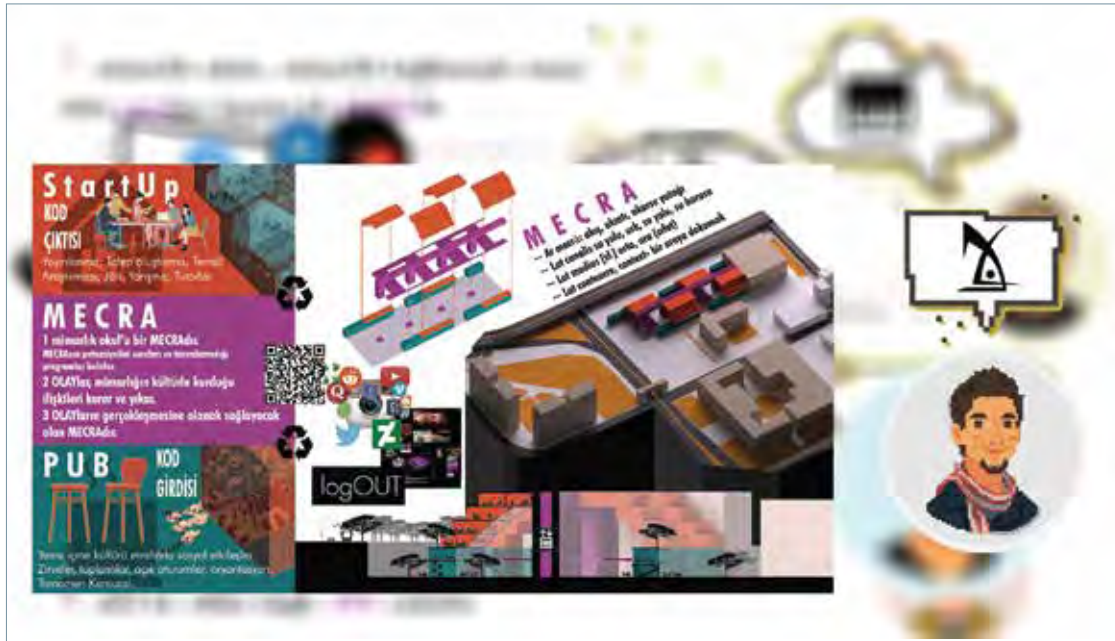

ve bir dönem (12 hafta) boyunca devam eder⁵. e-FIADE araştırmacıları tarafından yürütülen diploma stüdyosu, haftada iki yarım gün, düzenli masa başı ve panel kritikler ile ilerlemektedir. Diploma stüdyosunda öğrenciler grup halinde çalışmaktadır. Bu sayede akran mentorluğu teşvik edilmekte; öğrencilerin müzakereye grup içinde başlamaları ve ekip çalışması konusunda pratik yapmaları hedeflenmektedir.

Ortak stüdyo çalışması kapsamında ele alınan “Kendine Ait Bir Okul” teması, Virginia Woolf’un (2002) *Kendine Ait Bir Oda* adlı kitabından esinlenmiştir. Woolf’a göre kadınların erkekler kadar iyi yazabilmelerinin koşullarından biri ve belki de en önemlisi, kendine özel bir oda yaratmalarıdır. Kadının kendine ait boş zaman da yaratmasına olanak sağlayacak olan bu oda, aslında kadının kendini özgür hissedebileceği tek dört duvar arası olarak tasarlanmıştır. Kadın, kendini orada özgür kılar ve en verimli biçimde yaratmaya başlar. “Kendine Ait Bir Okul” teması,

tıpkı Woolf gibi yaratmanın mekânını irdelemekte ve mimarlık eğitiminde şimdiye kadar üstünde durulmamış önemli bir soruya işaret etmektedir: Mimarlık eğitiminin *nerede* yapılması gerekir? Daha önce bahsedildiği gibi Türkiye’de mimarlık eğitiminde neyin, kime, ne kadar ve nasıl öğretilmesi konusu birçok boyutuyla tartışılmış; fakat bu eğitimin nerede olacağı sorusu gündemde kendine yer bulamamıştır. e-FIADE kapsamında öğrencilere sorduğumuz bu soru, onların eğitime dair diğer soruları da ele almalarını gerektirmiş; böylelikle mevcut eğitim sistemlerini araştırmalarını ve eleştirel bir bakış açısıyla kendi eğitim programlarını geliştirmelerini tetiklemiştir.

TOBB ETÜ Mimarlık Bölümünde diploma stüdyosundan önceki, yani öğrenim programının 10. Dönemi, ortak eğitim dönemini kapsamaktadır. Diploma stüdyosunda öğrencilerden verilen temaya ilişkin derinlikli bir anlayış geliştirmeleri ve kentsel ölçekten başlayarak yapısal ölçeğe kadar varan tutarlı bir mimari yaklaşım

Mecra (Medium)

- Mimarlık okulu, mimarlık bağlamıyla temas eden olayları taşıyan bir ‘kanal’dır.
- Kanal, çeperiyle/sınırıyla, topoğrafyasıyla ve tanımladığı programlarla kendini var eder.
- ‘Olay’lar, mimarlığın kültürle kurduğu ilişkileri kurar ve yıkar. Olay, mimarlığın her an her yerde olanla ilişkisini kurar ve yıkar. Buna imkân tanıyacak ve bunu şekillendirecek olan, kanalın kendi başına sahip olduğu potansiyelidir. Öğrenme süreci, yani olay; kanaldaki girdilerin –tüketilen verilen– ve çıktılarının –üretilen verilen– devinim sürecidir.
- Olayları tetiklemek için gereken entelektüel olgunluk ve teknik beceri, bireyler için asgari bir eşiği gerektirir. Kolektif verimlilik ve bireysel memnuniyet arasında denge kurulmalıdır. Kanalın çeperi buna göre örgütlenir.
- Okul bir etiket değil, bir ‘kod’ vaat eder.

M. Emir Kocaman tarafından tasarlanan Mecra’nın eğitim kurgusu.

geliştirmeleri beklenmektedir. Bunu sağlamak için, eğitim döneminin kısa olması nedeniyle öğrencilere diploma stüdyosunun konusu ortak eğitimde oldukları 10. dönemde verilmektedir. Öğrencilerin ortak eğitime ara vererek katıldıkları üç ön toplantıda, diploma stüdyosunda kendilerine verilen konuya dair araştırmalarını ve tasarımlarına dair ilk açılımlarını paylaşmaları beklenmektedir. Bu araştırmaların ve tartışmaların, oldukça yoğun bir çalışma süreci gerektiren diploma stüdyosuna, zamanın verimli kullanılması konusunda katkısı büyüktür. Öğrencilerin bu ön çalışmalar sayesinde diploma stüdyosuna hazırlıklı gelmeleri tasarlanan projelerin niteliğini artırmıştır.

Oya Bahar Dutlu,
Bilge Merve Ülbegi,
İrem Özkan tarafından
tasarlanan Hataya
Övgü'nün eğitim kurgusu.

ÇEKİRDEK
Mimar / Mimar

BAĞ
Disiplin Ötesi / Mimar

YÖRÜNGE
Toplum / Mimar

MİMARİ DİSPLİN İÇERİĞİ	İTERDISİPLİNER İÇERİK	ZANNAF-SANAT-KÜLTÜR
KAPALI UZAY	YARI AÇIK UZAY	AÇIK UZAY
KÂŞİF (FORMAL)	İTERDISİPLİNER (NON-FORMAL)	BAĞIMSIZ (EN-FORMAL)

ÇARPISMA
MEKAN

zihinsel üretim-
öğrenim mekanı

ÇARPISMA
ÇEKİRDEK

bir kışkırtma

ÇARPISMA
MEKAN

bir kışkırtma

KESİŞİM
MEKAN

çarpışmanın
üretme dönmesi

KESİŞİM
MEKAN

çarpışmanın
üretme dönmesi

KESİŞİM
MEKAN

çarpışmanın
üretme dönmesi

Hataya Övgü (Mistake)

- Mükemmellik, zihinsel tıkanıklıktır. Hata, en öğretici yoldur.
- Değişen koşullara karşı yapılan binlerce hatadan biri doğru haline gelir. Doğru aslında yüzlerce hatadan isabetli olanıdır.

- Hata yapmak yaratıcılığın başlangıcıdır. Hata yapma özgürlüğü, kişiyi bir objeyi sadece geleneksel şekilde kullanmakla sınırlayan bilişsel önyargıyı, işlevsel sabitliği yıkar.
- Defalarca yapılan deneme ve yanılgılar, hatalar ve düzeltmeler keşiflere yol açar. Öğrenme; hata-farkındalık-öz, geribildirim-keşif döngüsüdür.
- Okulda, hata olasılıklarının en fazla olduğu, anlık, benzersiz ve öngörülemez bir karmaşa oluşturmak için açık sistem kurgulanır.
- Açık sistemde, toplumdaki her yaşta ve her profilden insanlar 'yörünge'yi oluştururken; disiplinlerarası karşılaşmalar 'bağ', mimarlık disiplini ise 'çekirdek'i oluşturur.
- Yörünge, toplum genelinde mimarlık ve tasarım kültürü yerleşmesini, böylece akademik ortam dışında da nitelikli mimarlık icra edilebilmesini sağlar.

- Bağ, bütünün parçalarının genel karmaşıklık durumundan kopmadan benimsenmesidir. Bu, öğrenilen dünyayı görme biçimi ile dünyanın sonradan yüzleşilen biçimi arasındaki kopukluğu önler.
- Açık sistem, çevreyle ilişki kuran bir sistemi vurgularken tasarım mekânları da öğrenmenin ve üretmenin boyutlarına, üretim biçimlerine ve öğretme yöntemlerine göre şekillenir.
- Kâşif, zamanın değil zaman diliminin olduğu bir sistem içerisinde bağımlı (*dependent*), ilgili (*interested*) ve öz-yönelimli (*self-directed*) aşamalarından geçer. Bağımlı, hazırlanma aşamasıdır, keşif önemlidir; kâşif belirli bir katılım oranı sonucu diğer aşamaya geçer. İlgili aşamasında mimarlık temel bilgileri tamamlanır ve öz-yönelimli aşamasına geçiş için beceri değerlendirmesi uygulanır. Stüdyoların ve stajların başladığı öz-yönelimli aşamasında kâşif her projesinin sonunda kendi öz geribildirimini yapar, bu aşama geçilirken öz geribildirimlerinin tutarlılığı ölçülür.
- Okulda üç boyutlu gelişim takip edilir. Kâşif, her aşamada bu boyutlarda belirli bir ilerleme kaydetmelidir. Üç alanda, kişiselleştirilebilen bu ilerlemeler süreç boyu öğrencinin keşif haritasına işlenir.

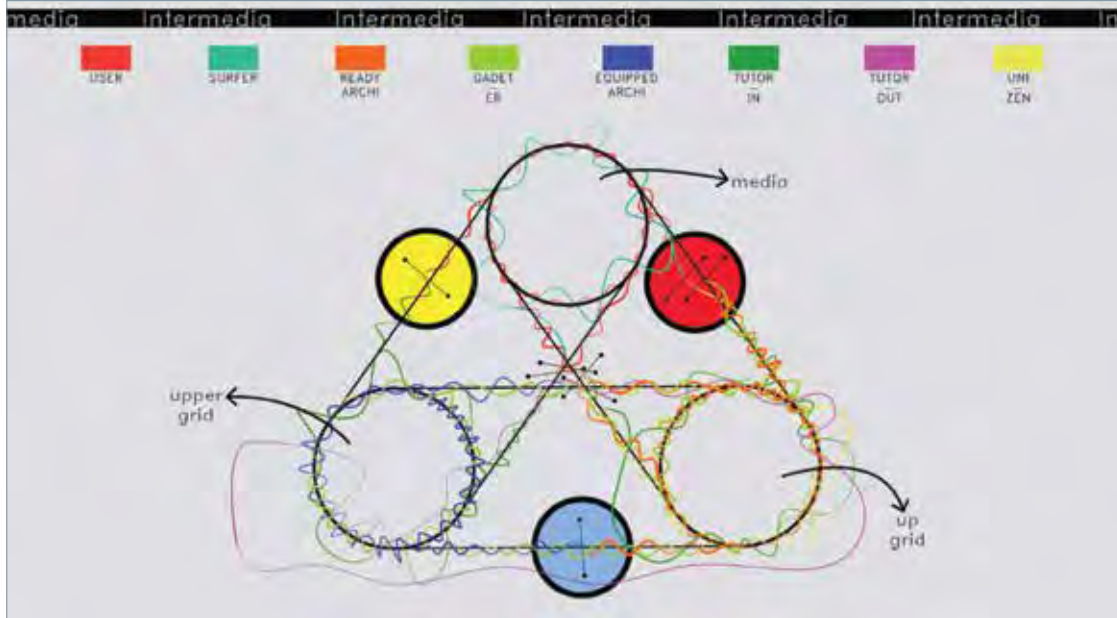
cilerin kendi yaklaşımlarını ve manifestolarını geliştirmeye başlamalarıdır. Bunun yanı sıra öğrencilerle mevcut mimarlık eğitim programlarındaki eşiklere dair e-FAIDE kapsamında yapılan araştırmaların çıktılarını, UNESCO Yaşam Boyu Öğrenme Enstitüsü tarafından yayımlanan yaygın eğitimin tanınması gerekliliğine dair yayınlar ve Beatriz Colomina yürütücülüğünde tamamlanmış olan *Radical Pedagogies* projesinin çıktıları⁶ da paylaşmıştır. Yazdıkları manifestolar aracılığıyla gruplar mimarlık eğitiminin mevcut öğrenme yöntemlerini, ders, kredi, akreditasyon gibi kısıtlarını, aktörlerini, mesleki yeterlilik araçlarını, süresini ve mekânını yeniden ele aldılar. Gruplar, her biri başlı başına bir eşik tanımlayan bu konuları ele alarak mimarlık eğitimine dair kapsamlı birer bakış açısı geliştirdiler. Sonrasında ise bu bakış açısı

ıyla kendi mimarlık okullarını TOBB ETÜ kampüsünde tasarladılar. Grupların okul manifestoları dönem boyunca yol gösterici olması bakımından ve hem programatik hem de mekânsal üretimlere yön vermesi açısından önem taşımaktadır.

Bu bağlamda, ortak stüdyo çalışması kapsamında üretilen 12 okul manifestosundan bazıları burada paylaşılmaktadır.

Eşiğin Potansiyelini Kavramak

Günümüzde çoğu ülkede kişilere mimarlık yapma hakkı verilmesi, birçok yasal mevzuat ve örgütlenme ile ayrıntılı olarak denetlenmektedir. Türkiye’de ise sayıları 100’ü çoktan geçmiş olan mimarlık bölümlerinden mezun olan herkes, Mimarlar Odasına kayıt olsun veya olmasın, “mimar” unvanı alabilmektedir. Sonuç olarak

Üretim (Off-grid)

- Mimar olmanın önkoşulu yoktur.
- Bireyin kendi çabaları, deneyimleri, problemler karşısında ürettiği çözüm yöntemleri onun için eğitici bir süreçtir. Kısaca süreç, eğitimin kendisidir.
- Öğrenme eylemi bir süreci kapsadığından, tekil bir mekânı olamaz.
- Bu eğitim süreci, kendi mimarlık görüşünün araçlarını belirleyen ve bunların sınırlarını keşfetmeye adanmış, yaratıcı bir süreçtir.

- Bahsedilen süreç, tekil bir süreç olmayıp, bireyin kendi ilgi alanlarına göre şekillenebilecek, kişiye özgü bir süreçtir.
- Her bir bireyin algılama potansiyeli farklı olacağından, eğitim formal olmayacak kadar öznelidir.
- Mimarlık, çağın gerisinde kalmaz; insan hayatındaki tüm gelişmeleri özümsemek zorundadır.
- Mimarlık etkileşimler tasarlar, mimari ürün ise kent ve kentliyle etkileşir. Eğitim için gerekli olan şey, etkileşimlerin tasarlanacağı bir aralıktır. Bu aralığın üretimi mekânsal bir ihtiyaçtır.
- Teknolojik gelişmeler insan hayatını, öğrenme dinamiklerini ve mimari üretim biçimlerimizi değiştirmektedir.
- Mimarlık eğitimi de mimarlığın kendisi gibi gelişmeleri özümsemeli, güncel üretim biçimlerine adapte olup yenilerini üretme arayışında olmalıdır.
- Mimarlık eğitimi üretimden bağımsız düşünülemez. Eğitimin mekânı yoktur, üretimin mekânı vardır.

Utku Doğanay,
Furkan Balcı, Mert Yılmaz
tarafından tasarlanan
Off-Grid'in eğitim kurgusu.

Pelin Gür ve Şevval Çöloğlu tarafından tasarlanan Bilgi İstasyonu'nun eğitim kurgusu.

Türkiye’de, bunca farklı tartışmanın beslediği mimarlık mesleğine kabulün koşulu sadece eğitimidir. Bu bağlamda, yukarıda paylaşılan okul manifestoları, mimarlık eğitimi alanının hem programatik, hem de mekânsal eşiklerini farklı

stratejilerle genişleterek disiplindeki değişimlerin hızını yakalamayı, değişimi beslemeyi ve eğitim ortamının içine almayı hedefler. Manifestolar, mimarlık disiplinin bilgi üçgeninin (araştırma, mesleki, eğitim) eşiklerini bünyesinde soğurarak eğitim alanı olarak önerir. Bu eşikler, mimarlık eğitimini formel eğitimin, bir diğer deyişle okul sınırlarının, dışına taşır.

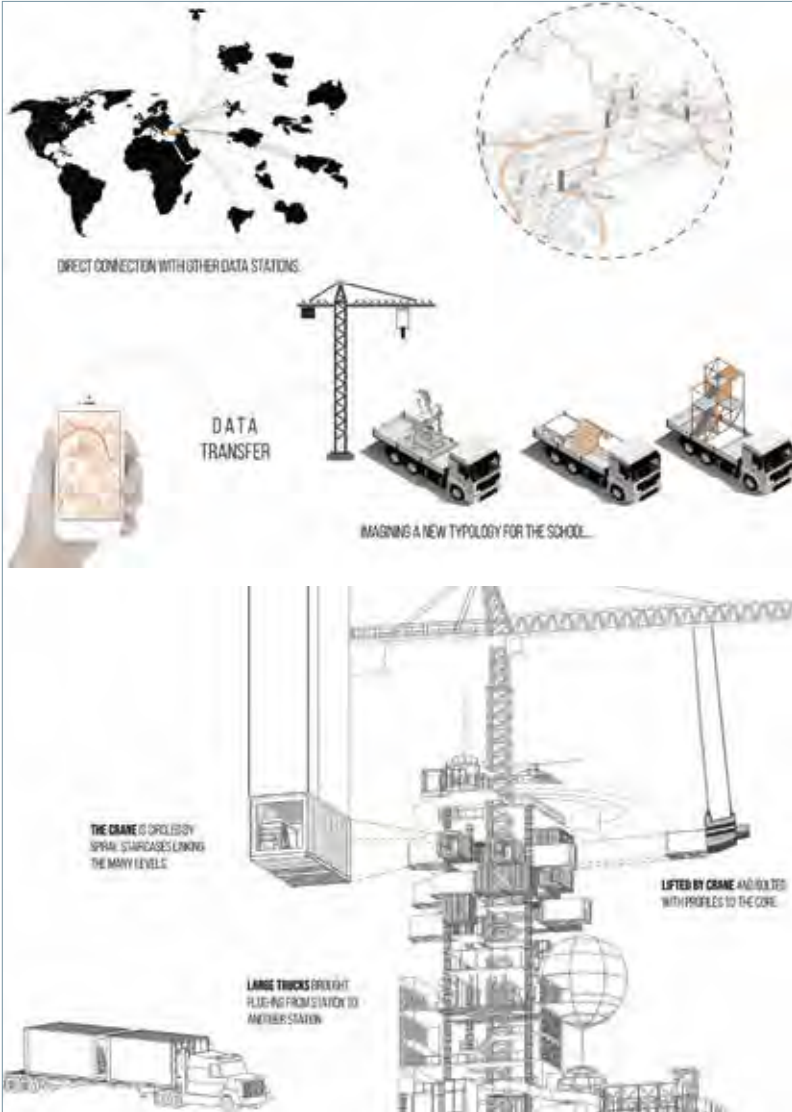
Diploma stüdyosunda tasarlanan okullar, eşikleri genişletmek konusunda dört farklı strateji izlemiştir:

1. Okullar arası ağ: Bilgi İstasyonu ve Hatırlatma Merkezi dünyanın tüm öğrenim programlarını ortak ve etkileşimli bir ağ haline getirmeyi önerir.
2. Disiplinler arası ağ: Hataya Övgü Manifestosu, eşiği mimarlık disiplini, diğer disiplinler ve toplum arasındaki bağlar üzerine kurar.
3. Disiplinler üzeri ağ: Üretim Manifestosu, Kumaş ve Mecra ise mimarlık düşüncesi ile pratiğinin etkin tüm alanlarının bir arada kurgulanmasıyla kuluçka merkezlerini kendi bünyesinde barındırır. *Pot-street I ve II*, Etkinlik Duracağı ise mimarlık pratiğine dair tüm etkinliklere açık bir ortam sunmayı önerir. Bu öneriler toplumun hizmetinde bir mimarlık anlayışını yansıtır ve mesleki çepçevreleri genişleterek mimarlığı toplumla buluşturmayı amaçlar.
4. Tasarım mekânı ağı: Bu grupta öne çıkan projeler Yapma Enstitüsü, Oyun ve Tavşan Deliği’dir. Oyun, oyun teorisinden esinlenerek üretilen üç temel öğrenme mekânı önerir: *farm*, *jungle* ve *highground*. *Farm*, mimarlık eğitimi ile ilişki tartışma ortamlarının, sergilerin yer aldığı ortam; *jungle*, eğitimin temel bileşenlerinin edinildiği, yani oyun deyimiyile silahların toplandığı alan; *highground*, stüdyo ortamını niteler. Tavşan Deliği ise okulun stüdyo ortamı olduğunu ve stüdyoların yerinin ve zamanının kent örüntüsü içinde konumlanabileceğini savunur. Öğrenenin kendi belirlediği sayıda ve nitelikte stüdyoya katılarak eğitim hayatını tamamlayabileceğini önerir.

Özetle, diploma stüdyosundaki tüm grupların manifestoları birlikte ele alındığında hepsinin bazı ortak alanlara işaret ettiği görülmektedir. Bu bağlamda, tüm manifestolar stüdyo yürütücüler tarafından üst üste çakıştırılmış ve aşağıdaki ortak manifesto elde edilmiştir.

Okul;

- Mimarlığın ne olduğu ile değil, nasıl olması gerektiğiyle ilgilenir.

Bilgi İstasyonu (Data Station)

- Bilgi istasyonu, bilgiyi toplayan, araştıran, yorumlayan, yıkan, üreten, geliştiren, dönüştüren, dağıtan bir istasyondur. Düşünsel bir olgunlaşma sürecinin fiziksel karşılığıdır.
- Bilgi istasyonu, eğitimin ötesinde mimarlığı sorgular. Okulun biçimsel, mekânsal ve zamansal sınırlarını aşır, okulu dışarıya taşıyan bir dönüşüm sağlar. Öğrenenin sabit bir yeri ve zamanı yoktur. Öğrenme, dijital ve fiziksel ortamları, araçları ve süreçleri içerir.
- Bu istasyon yaşama, çalışma ve öğrenme sürecini kapsar. Farklı disiplinlerden katılımcıların etkileşimi bilginin fiziki ve dijital dünyadaki hareketi üzerinden kurulur.
- Taşınabilir eklentileriyle Bilgi İstasyonu, tüm istasyonlar arasında bir ağ kurar. Bu ağ, bilginin düşünsel ve fiziksel yollarla taşınmasıyla kullanıcılara farklı karşılama ortamları sunar.
- Bilgi istasyonu, kullanıcılarını 'kâşif' olarak tanımlanır. Kâşif, süreçte aktiftir; kendi öğrenim rotasını kendisi çizer.
- Bilgi istasyonu, öğrenenin kendini keşfetmesini, çizdiği rota ile bilgiyi geliştirip dönüştürüp geri kazandırmasını teşvik edici ortam sunar.

- Mimarlık profesyoneli değil, mimarlık entelektüeli yetiştirir.
- Öz kaynaklarından ve dışarıdan soğurduğu enerjiyi kullanırken tüketmeyen, yeniden üreterek ortama geri veren sonsuz bir kaynaktır.
- Evrensel bir ağ parçasıdır.
- Etkin ve dinamik, işbirlikçi bir *habitus*'tur.
- Çeşitli öğrenme rotalarını kurgulama ve özgün mimari kimlikler inşa etmenin mekânsalıdır.
- Mesleki pratikler/öğrenim/araştırma eşiklerinin çatışma ve uzlaşma ortamıdır.
- Mimarlık düşüncesi ve pratiğinin ortak kuluçka merkezidir.
- Küresel uyumlu yerel kültür üreten bir kurumdur.

Türkiye’de mimarlık eğitimindeki eşiklerin⁷; mimarlık ortamının, meslek/egitim arakesitindeki geçişi ve bu geçişin katmanlarını yapılandırma-ya yöneldiği; eğitimdeki değişimin direnç noktalarının ve eğitimin bileşenlerinin hareketliliğinin⁸ tartışmaya açıldığı bir dönemde, konunun en önemli aktörleri olan öğrencilerin stüdyo boyunca geliştirdikleri manifestoların paylaşılması önem arz etmektedir. Aslında tüm manifestoların ve tasarlanan alternatif okulların ortak noktası hepsi birbirine benzeyen okulları çeşitlendirme çabasıdır. Bu, aslında onların mimar figürünü nasıl gördüklerini de anlatır. Bu stüdyo ve araştırma, öğrencilerin ‘mimar’ tanımına ve ‘mimar’ olmanın yollarına dair önerileri açısından çok önemlidir. Öğrencilerin tasarım önerileri, düşünsel altyapıları, sunum teknikleri ve beraberinde üretmiş oldukları *Mimarlık Okulu Kitabı* sıra dışı bir süreci ortaya koymuştur.⁹

Zelal Öztoprak, Dr. Öğretim Görevlisi,
TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Mimarlık Bölümü

Işıl Ruhi-Sipahioğlu, Dr. Öğretim Görevlisi,
TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Mimarlık Bölümü

Nur Çağlar, Prof. Dr., TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi,
Mimarlık Bölümü

Notlar

1. *Archiscape* terimi kentsel mimari peyzaj olarak çevrilmiştir. *Archiscape* tanımı için bkz. A. Aksu, N. Çağlar, İ. Küçük (2011) “Urban Archi-Scapes: To touch upon the alternative approaches to urban transformation process within the context of housing”, *IAPS International Network Symposium. IAPS International Network Symposium*, Daegu, Korea, p.1-10.
2. Proje hakkında detaylı bilgiye www.efiade.org adresinden ulaşılabilir.
3. Bu yazıda okul, eğitim değil öğrenim ortamı olarak kabul edildiğinden “müfredat” terimi yerine “öğrenim programı” kullanılmıştır.
4. TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesinde bir yıl üç dönemden oluşur. Öğrenciler, 8 dönem üniversitede, 3 dönem ortak eğitim programı kapsamında olmak üzere toplamda 11 dönem eğitim alırlar.

5. TOBB ETÜ Diploma Stüdyosu Prof. Dr. Nur Çağlar, Öğr. Gör. Dr. Zelal Öztoprak ve Öğr. Gör. Dr. Işıl Ruhi-Sipahioğlu tarafından yürütülmektedir. Stüdyo çalışmaları hakkında detaylı bilgiye www.studio5.etu.edu.tr adresinden ulaşılabilir.

6. *Radical Pedagogies* projesinin resmi sitesi: <https://radical-pedagogies.com>.

7. Başkent Üniversitesinde Kasım 2019’da 49.su düzenlenen, MOBBİG toplantısının teması “Eşik” olarak belirlenmişti.

8. Türkiye’deki mimarlık eğitiminin önemli aktörlerinden MiMED tarafından çağrısı yapılan, Nisan 2020’de gerçekleştirilecek olan ArchED Forum 5’in teması “Mimarlık Eğitiminde Değişim ve Direnç” olarak belirlenmiştir.

9. Bu makalede bahsi geçen diploma stüdyosunda tasarlanan tüm projeler *The Book of Architecture School* adlı bir kitap olarak TOBB ETÜ Yayınları tarafından Aralık 2019’da yayınlanmıştır. Detaylı bilgi için: <http://earsiv.etu.edu.tr/xmlui/handle/20.500.11851/3424?locale-attribute=tr>

Kaynaklar

Woolf, V. (2002) *Kendine Ait Bir Oda*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Coşkun, B.S., İ.E. Postalıcı, Işıl Ruhi-Sipahioğlu (2019) “Mimarlık Eğitimi Farklı Yönleriyle İrdelenen Bir Çalıştay: ‘Kendine Ait Bir Okul’”, *Mimar.ist*, Sayı: 64, s.99-102.

Öztoprak, Z., Ruhi- Sipahioğlu, I., Çağlar, N. (2019) *The Book of Architecture School*, TOBB ETÜ Yayınları, Ankara.

Teşekkürler

Bu çalışmada paylaşılan manifestoları yazan, 2018-2019 bahar eğitim-öğretim döneminde TOBB ETÜ MİM 402 Mimari Tasarım Stüdyosu VIII dersini alan öğrencilerimiz Pelin Gür, Şevval Çöloğlu, Oya Bahar Dutlu, Bilge Merve Ülbegi, İrem Özkan, Utku Doğanay, Furkan Balcı, Mert Yılmaz, Cansu Usta, Özge Süvari, Ecenaz Tütüncü, Hamza Yılmaz, Yağız Efe Fırat, Bilge Sağlam, Zeynep Uz, Ayşegül Aktaş, Sedat Ercan, Onur Salur, Fatmanur Göksin, Kübra Tekin, Şule Yeşilova, Sevde Gül Polat, Yusuf Yılmaz, Cihat Çağlar, Zeynep Sezen Ertürk, Muhammed Emir Kocaman, İlkiz Atabek ve Elif Ceren Yaşar’a teşekkür ederiz. Bu stüdyo, 2016-1-TR01-KA203-034710 no.lu ERASMUS+ Yükseköğretimde Stratejik Ortaklıklar Proje desteği ile yürütülmüştür.

Re-thinking Thresholds in Architectural Education: A Diploma Studio Example

This paper shares the process of the 2018-2019 Spring Term Diploma Studio at TOBB ETU Architecture Department. This studio, as a research, aimed to answer the question of ‘Where to do the architectural education?’ Although many other questions about architectural education have been widely explored, the question of ‘where’ has hardly been discussed. The diploma studio opened up this question through the theme titled ‘A School of One’s Own’. The students were asked to develop their own architectural school programs and the school itself. They first scrutinized existing school programs and developed their manifestos, which evolved into school programs and then to schools. This paper discusses the school manifestos as they are very informative about the process. The students’ definition of the ‘architect’ and ‘ways of becoming an architect’ pointed out that the thresholds which exist within and beyond the formal architectural education programs are the key learning fields apt to deal with the pace of change in the discipline. All the manifestos and alternative school designs enlarge these thresholds with different strategies that unfold and weave all the places of formal, non-formal, and informal learning. In this vein, the students’ design proposals, their intellectual backgrounds, and critics on existing schools produced an extraordinary process.

Kavramsal Okumadan Mekânsal Çözümlemeye KentSEL İç Mekân

Derya Adıgüzel Özbek

Toplumsal yaşamın izdüşümü olan kentler, gelişen, değişen dinamik yapısı ile sürekli bir oluş halindedir. Bu çok yönlü yapı, tarihsel süreçte tek merkezli kent modelinden günümüz kentlerine kadar farklı tasarım yaklaşımları ile el alınmıştır. Ancak kenti kent yapan, bireyin ve toplumun o kenti yaşaması, yani deneyimlemesidir. Fakat günümüz kentlerinin tüketim odaklı yapısı ve taşıt trafiğine ayrılmış mekânları, toplum yaşamı için yetersiz kalmaktadır.

Calvino'nun da belirttiği gibi "kentler birçok şeyin bir araya gelmesidir: Anıların, arzuların, bir dilin işaretlerinin. Kentler takas yerleridir, tıpkı bütün ekonomi tarihi kitaplarında anlatıldığı gibi, ama bu değiş-tokuşlar yalnızca ticari takaslar değil; kelime, arzu ve anı değiş-tokuşlarıdır (Calvino, 2016:13). Yaygın olarak paylaşılan sosyal ve kentsel araştırmalar ışığında, kamusal alanların derin bir kriz içinde olduğu açıktır. Kentliler, gittikçe daha geniş kamusal mekânlarda hareket etmek istemekte; ancak toplum yaşamı, çoğu zaman sadece gündelik karşılaşmalar için olan, kişisel olmayan alanlarda tükenmektedir (Prete, 2017).

Gündelik yaşam pratikleri, kentlerde iç/dış mekân ayrımı yerine, bu mekânların birlikteliği ve sürekliliğinde var olur. Kent yaşamına ayrılan boşluklar; sadece yapılarla değil, iç mekânla da ilişkilidir ve iç mekân ile dış yaya aksı birlikte şekillenir (Poot, Van Acker, De Vos, 2015). Bu durum kentte durağan ve statik hali, dinamik bir organizmaya dönüştüren bir enzime benzer (Attiwill, 2011a; Attiwill, 2011b). Kent ile iç mekânın birbiriyle daha fazla ilişkili bir bütün olarak tasarlandığı ve deneyimlendiği çevrelere ihtiyaç artmaktadır. İç mekân tasarımları, kentte bir yaşam ve deneyim biçimi olarak konumlanmakta ve yeni bir tasarım disiplini olan kentsel iç mekân kavramı gündeme gelmektedir.

Kentsel iç mekân (*urban interior*), iç mekân ile kent mekânının kesişimine karşılık gelen, birbirinden beslenen ve sürekli iletişim halinde olan bir yapıdır (Nalbant ve Adıgüzel Özbek, 2019). Kent mekânının fiziksel sınırlarının daraltıldığı, iç mekânın ise sınırlarının genişle-

tildiği kentsel iç mekân kavramı; yeni bir tasarım, uygulama ve çalışma alanıdır. Konu ile ilgili çalışmalar, sosyal amaçlı projelerden fenomenolojik araştırmalara, geçici durumlardan entalasyon ve performans dayalı projelere kadar değişik ölçeklerde ve çeşitliliktedir (Cordan ve Çolak, 2015). Disiplinlerarası hatta disiplinlerarası bir alana karşılık gelen kentsel iç mekân tasarımlarının bu kadar farklılık göstermesi, tasarlama eylemi içinde karmaşık bir süreci ifade etmektedir. Bu noktadan hareketle çalışmada, mekânsal bir çözümleme yapılarak kentsel iç mekân tasarım stratejileri geliştirilmesi hedeflenmektedir. Kentsel iç mekân ile ilgili tanımlar, düşünce ve görüşler kavramsal bir okuma ile ortaya konmaktadır. Kavramsal arka planın, pratikteki karşılığı örnek projeler üzerinden analiz edilerek, mekânsal bir çözümlemeye gidilmektedir. Sonuçta, gelecekteki pratikler için yol gösterici tasarım stratejileri saptanmaktadır.

Kentsel İç Mekân: Kavramsal Okuma

Kentsel iç mekân, kentte insanların toplandığı bir şemsiye görevi gören bir terimdir. Değişim ve üretim süreçlerinde, insanları barındırmak ve bağlamak için açılan geçici ve mobil bir alandır. Kentsel iç mekân, araştırma ve projelerle sürekli olarak ortaya çıkan faaliyetten önce tanımlanan bir terim değil, kolektif olarak, işbirlikleri ile tanımlanan bir kompozisyonudur (Attiwill, Giunta, Fassi, 2015).

Kentsel iç mekân, bedenler, nesnelere ve mekânlardan oluşan çevresel bir sistemdir. Sosyal birleşen olarak bedenler; bireyler, topluluklar ve bunların etkileşimidir. Sosyal bileşen, bireysel veya toplum eylemi için tasarlanmış mekânlara ihtiyaç duyar ve mekân bu ilişkileri yaratmak için bir araçtır. Nesnelere yani cansız aktörler, bedenlerin kullanımı aracılığı ile mekânla anlamsal bir simbiyozun, nasıl parçalar veya bütün halinde işlediğini gösterir. Fırsatlara ve dönüşüme izin veren bu mekânlarda, nesnelere ve bedenler ile diyalogu deneyimleyebiliriz (Giunta, 2009).

Kentsel iç mekân tek bir amaca hizmet etmek yerine ucu açık, çok yönlü ve dönüşüme izin veren bir sistemdir (Hinkel, 2011). Sisteme etki eden birleşenler, aynı zamanda sistemin çalışmasını da sağlamaktadır (Attiwill, 2011a). Biçimleniş, özel ve kamusalın iç içe geçtiği kolektif alanlar yaratır. Kolektif alanlar, toplumu, çevreyi ve kültürü içinde barındıran kamusal ve özelin eş zamanlı olarak var olduğu kentsel bir zenginliktir. Kentsel iç mekânın rolü kentteki kolektif alanları yeniden tanımlayarak, yapılandırarak ve kent katmanlarına etki ederek katkıda bulunmaktır (Giunta, 2009).

Deneyimlenen, kentsel alanın parçası olan, referansını özelden alan kentsel iç mekânlar, birey(ler)in karşılıklı dışa dönüklükleridir. Bu anlamsal melezlik, kolektif boyutu yaratırken bireysel kimliği geliştiren sahiplik ve aitlik katmanını gündeme getirir. Sonuç, ortaya çıkan durumların bir kolajı, bireylerin anıları, beklentileri ve enerjilerinden oluşan çeşitlilikte bir sentez sunan parçaların karışımıdır. Tasarlanan çevreler; bilinmeyen karşılayan, belirsiz ve beklenmedik alanları kabul eden, yeni bir planlama alfabesi yaratan, kentsel iç mekânın sunduğu temas etmelerdir (Prete, Crippa, Lonardo, 2015).

Kentsel iç mekân yaklaşımlarının ortak amacı, homojen ve farklılaşmamış kamusal alanlar için bir amaç bulmaktır (Prete, Crippa, Lonardo, 2015). Bu yaklaşımların ve görüşlerin uygulamada nasıl bir karşılık bulduğu pratikler üzerinden analiz edilmektedir.

Kentsel İç Mekân Pratikleri

Farklı teknikler, farklı ilişkiler üretir; farklı yaklaşımlar ve motivasyonlar da teknikleri şekillendirir (Attiwill, 2011a). Bu motivasyonla çalışmada, kentsel iç mekân üretimine yönelik geliştirilen teknikler, yaklaşımlar ve ilişki türleri, pratikler üzerinden incelenmektedir. İncelemede farklı yaklaşımlara yer vermek adına, literatürde bulunan kentsel iç mekânlar ve kentsel iç mekân potansiyeli taşıyan uygulamalar ele alınmaktadır.

Berlin Mimari Tasarım İnovasyon Programı kapsamında; kentte gizli ve unutulmuş kamusal alanların tespit edilmesine ve sonrasında kentsel iç mekân olarak çeşitli deneyimler ile keşfedilmesine yönelik çalışmalar yürütülmektedir. Kentlerin büyük ölçekli projelerle değil, küçük müdahalelerle kente ve kentiye kazandırılması hedeflenmektedir. Projede, yapı ile sokak keşişiminde, kenar tanımlayan; girinti, çıkıntı ve köşelerin, gündelik işlevler ile yaşayan mekânla-

Şekil 1. Kentsel İç Mekân Keşif Projesi, Berlin (Hinkel, 2011).

ra dönüşebileceği sonucuna varılarak bu alanların potansiyel kentsel iç mekân oldukları saptanmıştır (Şekil 1) (Hinkel, 2011). New York'ta özel sektöre ait birçok mekân, 1961 yılında kamuya açılmıştır. Ofis yapılarını içeren IBM Plazanın giriş katı özel mülk konumunda iken kentlilerin de kullanabileceği bir yere dönüştürülmüştür. Farklı enstalasyonlara da ev sahipliği yapan bu alanın kullanıcıları artık tüm kent sakinleridir ve cam kaplı bir yaya alanı olmuştur (Şekil 2) (Poot, Van Acker, De Vos, 2015).

Kent Odası (Urban Room, 2009), kentsel iç mekânın uygulama ve teknikler açısından potansiyelini düşünmek için geliştirilen iç mimarlık proje stüdyosudur. İki aşamada yürütülen stüdyonun ilk aşamasında, kentte; kentsel iç mekânların, nasıl yer bulacağına odaklanılmıştır. Kentin mevcut dokusu 'kalıp' gibi düşünülerek, bu kalıbın etrafında şekillenecek yeni mekânlar ve etki eden faktörler ele alınmıştır. Stüdyonun ikinci bölümünde, araştırmalardan yola çıkarak Melbourne kenti için 'kent odası' tasarımları geliştirilmiştir. Kent Odası kapsamında, kentte

Şekil 2. IBM Plaza Ortak Alanları, New York (Poot, Van Acker, De Vos, 2015).

Şekil 3. Kent Odası kapsamında sokak satıcısı (Attiwill, 2011a)

gözlemlenen durumlardan bir tanesi fotoğraf satan sokak satıcısının kendi sınırlarını zemine çizerek, mekânsallaştırmasıdır (Şekil 3). Satıcının, kendi mekânını belirtme isteği; kullandığı alanı sahiplenmesi, işi için tanımlanmış bir yere ihtiyaç duymasından kaynaklanmaktadır. Kentin farklı yerlerine konumlandığı satış standı ve yere yaptığı çizim ile hem alıcılar tarafından kullanımına sınırlama getirmekte, hem de bulunduğu mekân ile işini özdeşleştirmektedir (Attiwill, 2011b).

Kütüphane İstasyonu (*Self-Service Library Station*), yakınlarda resmi kütüphane hizmetleri olmayan ve kütüphaneleri çalışma saatleri içinde kullanamayanlara, küçük ama verimli bir kamusal alan yaratmaktadır. İstasyona, 24 saat erişilmekte ve akıllı kütüphane hizmetleri tanıtılmaktadır. Modüler entegre sistemi ile kütüphane, hareketli ve bütün olarak yeniden kurulabilmektedir. İstenirse farklı bir yere eklenilebileceği gibi tek başına bağımsız olarak da konumlanabilir (Şekil 4) (Shuang, 2019).

Şekil 4. Kütüphane İstasyonu (Shuang, 2019).

Bir yüksek lisans araştırmasında, Singapur ve Taipei'deki sokak satıcılarının, kendileri için oluşturdukları iç mekân tasarım teknikleri analiz edilmiştir. Sokak ajanları olarak nitelendirilen satıcılar, çevre koşullarına uyum sağlamak için değişken ve uyarlanabilir tasarımlar yapar. Fırsata bağlı bu uygulamalar, duraklama, davet etme, mobil olma ve dönüştürme gibi taktikler içerir. Zaman ve mekânın farklı durumlarına yönelik *doğaçlama tepkiler*, toplanma ve düzenleme işleri, iç mekânı çeşitlendirir. Sokak satıcıları; kent mekânında birleştirici, sürdürülebilir, geçici, hareketli ürünleriyle kentsel iç mekânlar üretir (Şekil 5) (Attiwill, 2011b).

Melbourne kentinde gerçekleştirilen Qrio-City, katılımcıların QR kodlar ile yol boyunca karşılaştıkları bilgi ve nesnelere yoluyla şehri aktif olarak gezmelerini sağlamaktadır. Kodlar ve kodlanmış nesnelere ile yaratılan anlatımlar ve bağlantılar, şehrin hiyerarşisini değiştirmektedir. Günlük yaşantıda, yanından geçilen bir elektrik direği veya ara sokak duvarında bulunan bir grafiti, QR kod istasyonu olduğundan kentliler arası etkileşimi artırarak, kent belleğinde yer etmeye başlamaktadır. Bu alanlar; kentliyi bir araya getirme işlevini üstlenen, deneyime dayalı kentsel iç mekânlardır (Şekil 6) (Church, 2011).

Pakistan'da bulunan W-11 treni, kamusal bir sanat projesi olarak şehir içinde gezmekte ve kullanıcılar tarafından sürekli yeniden tasarlanmaktadır. Girişi ücretsiz ve herkese açık olan bu mobil trende seyahat edenler, yolculukları boyunca çeşitli performansları izleyip çeşitli diyalogların içerisinde yer almakta; böylece trenin hem kullanıcısı hem de treni yeniden yapılandıran olmaktadır. Dolaşım rotası ile kentin birçok noktasına ulaşan tren, kentlilerin ve yabancı turistlerin ilgi odağı haline gelerek toplumsal paylaşımı artırmaktadır (Şekil 7) (Douglas, 2011). Ulaşım aracı, yarattığı deneyim ve mekânsallıkla bir kentsel iç mekân tanımlanmaktadır.

OMA tarafından, K11 MUSEA'nın ana girişinin önüne tasarlanan *The Kube Installation* ile karşılaşmalar ve olaylar için ayırt edici ve samimi bir yer yaratmak amaçlanmıştır. Yapı, açık oturma, etkinlik ve bir yüzeyi yerel bir kahveci olan kompakt, çok işlevli bir kurulumdur. Işık, dış cephe malzemesinden yansıdığı için renk değiştirir ve ziyaretçilere, gün doğarken ve batarken farklı sahneler sunar. Küçük ölçeği ve basit geometrisine rağmen etrafındaki ilgi çekici olaylar ile ayırt edilen proje, kentsel bir düğüm noktasıdır (Şekil 8) (Pintos, 2019). Geçicilik deneyimini, çevresinde yarattığı etkinlik alanı ve dış cephesi ile sağlayan proje, kentsel iç mekândır.

Shooting Vaults, Atelier YokYok tarafından 2015 Cahors June Festivali kapsamında Fransa'daki St. Stephen Katedrali'nin avlusuna ışık oyunları sunan, giriş ve dolaşım alanında ikinci bir mekân yaratan geçici bir projedir (Şekil 9). Yapı avlusunda bulunan kemerler ile yol aksı biçiminde düzenlenen enstalasyon, kentlilerin katedrali kullanırken, yürüdüğü, dinlendiği, zaman geçirdiği bir mekâna dönüşmüştür. Katedralin mimari yapısına uygun şekilde düzenlenen proje, yapıya dikkat çekerek ziyaretçileri bu mekâna yönlendirmiştir (Jacobson, 2015). Yarı kamusal alan olan katedralde yer alan bu kentsel iç mekânla, geçiş hissi ve deneyimi kuvvetlendirilmiştir.

Kentsel iç mekâna ilişkin kavramsal arka planın uygulamaya yansımaları, analiz edildiğinde konu ile ilgili çeşitlilik daha net görülmektedir. Pratiklerin bütününe baktığımızda kentsel iç mekân tasarımlarına ilişkin ortaklıklardan ve benzer tasarım yaklaşımlarından söz etmek mümkündür.

Kentsel İç Mekân Tasarım Stratejileri: Mekânsal Çözümleme

Kentsel iç mekân pratiklerinde, farklı zaman ve mekân durumlarına bağlı olarak birçok etkenden ve çeşitlenen tasarım yaklaşımlarından söz etmek mümkündür. Araştırma sonucunda bazı özelliklerin önemli olduğu veya ön plana çıktığı, bunların da gelecek tasarımlar için yön gösterici stratejiler olduğu anlaşılmaktadır.

Kentsel iç mekân pratiğinin kentteki konumu, yani bağlamı en belirleyici stratejidir. Kentsel iç mekân tasarım pratiklerine baktığımızda; 'meydan, cadde, sokak gibi geleneksel kamusal alanlarda', 'alışveriş merkezi, plaza, kütüphane gibi yarı kamusal alanlarda', 'kente eklenen' ve 'bir yere ait olmayan, kentte hareket halinde olan' olmak üzere dört farklı bağlamda tasarlan-

Şekil 5. Singapur Taipei'de sokak satıcıları (Attiwill, 2011b).

dıkları saptanabilir. Bağlam ya da bağlamsız olma projenin hem karakterini hem de diğer özelliklerini belirlemektedir. İster geliştirilen pratiğinin, kentte sabit bir konumu olsun, isterse hareket halinde olsun neredeyse değişmeyen özelliği geçiciliktir. Kentsel iç mekânlar geçicidir, ancak geçicilik süreleri ve durumları proje özelinde farklıdır.

Kentsel iç mekânlarda statik mekân yerine deneyim önerilmekte ve kullanıcı-eylem ilişkisi sorgulanmaktadır. Deneyim, proje özelinde alışılmış gündelik kullanımları ters düz edebileceği gibi, klasik kullanımlara alternatifler içerecek sadelikte veya gelişen iletişim teknolojileri ile paralel yapıda olabilir. Kentsel iç mekânlar; kentin hızlı değişimine, hızlı cevaplar verebilmek adına bulunduğu alanın kullanım potansiyelini

Şekil 6. QrioCity Projesi (Church, 2011).

artıran ya da yenilik getiren işlevsel ortamlar yaratır. Bu pratikler işlevi kuvvetlendirerek, sürekli hale getirerek veya çeşitlendirerek mekân görünür kılar ve kullanıcıyı davet eder.

Giunta'nın da belirttiği gibi kentsel iç mekânlar, özel bir iç mekânın bireysel ve kamusal bir mekânın toplumsal koşullarını göz önün-

de bulundurarak, iki duruma da imkân verecek şekilde olur (Giunta, 2009). Bireysel ve toplu kullanım yorumları ve iki durumun da ihtiyaçlarına cevap vermek, kentsel iç mekânın kilit noktalarıdır.

Kentsel iç mekân pratiklerinde öne çıkan bağlam, geçicilik, kullanım, işlevsellik ve kullanıcı stratejileri, proje özelinde değişmektedir. Kentsel iç mekân pratiklerinde, bu tasarım stratejilerinin mekânsal çözümlemesi Tablo 1'deki gibi olmaktadır.

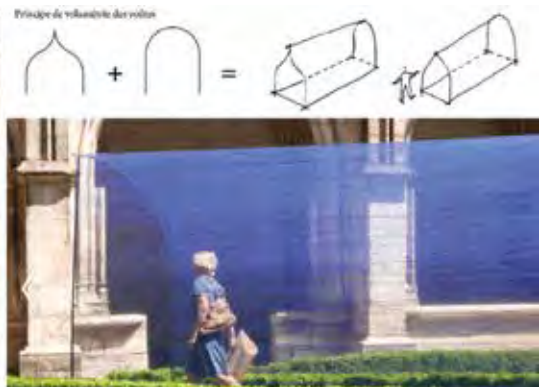
Geleneksel kamusal alanlardaki kentsel iç mekân projeleri ile önemini yitiren ve değersizleşen alanlar, kent yaşamının getirdiği dinamikliğe uyum sağlayacak şekilde yapılandırılır. Bu durum, kültürel kodları barındıran geleneksel dokunun da kentsel iç mekânda, bir ölçüt olabileceğini gösterir. Yarı kamusal alandaki kentsel iç mekân pratikleri ile ziyaretçi sayısı ve kullanımı azalmış yerler, kentte artık bir bölge değil, rastlantısal karşılaşmalar için deneyim odaklı bir sahne alanı olur. Kente eklenen veya herhangi bir yere ait olmayan hareket halindeki pratikler, kullanıcı-eylem ilişkisini güçlendirerek ve deneyim ile zenginleştirerek kentin bir parçası haline gelir. Hareket halinde olan tasarımlar, kentte belirli bir yere ait değildir, fakat konumlandığı bağlama ve kentliye aittir. Aidiyet, her bağlamda, bağlamla yeniden kurulur. Bu aitlik durumu, kamusal alanlar için yeni bir aidiyet tanımı belirtir. Aidiyetin, kullanıcıya ve tasarımın geçiciliğine göre farklılaştığı söylenebilir. Kentsel iç mekânın bulunduğu yer ile ilişkisi, durağanlığı dinamikliğe, kalıcılığı ise geçiciliğe dönüştürmektedir.

Kentsel iç mekânların en belirgin özelliği geçiciliktir. Pratikteki karşılığına baktığımızda, geçiciliği, bir etkinlik çerçevesinde tasarlandysa onun süresine, kullanıma ve kullanıcıya bağlı olduğu görülmektedir. Geçicilik, kent yaşamı içinde belirlenmekte, zaman mekân dönüşümünü, kullanıcı değiştirmektedir. Kentsel iç mekânların geçicilik özelliği ile statik kent

Şekil 7. W-11 Treni (Douglas, 2011).

Şekil 8. The Kube Installation (Pintos, 2019).

Şekil 9. Shooting Vaults (Jacobson, 2015).

mekânları, esnek ve geçirgen bir hal almaktadır. Metropollerde, *hızlı gündelik rutin içinde kısa süreli anların önemli olmasıyla*, esnek çözümler önem kazanmaktadır.

Kullanıcıyı odağa alan kentsel iç mekânlarda, deneyim ve işlevi kuvvetlendirme *önerilmektedir*. Kamusal mekânın cevap veremediği ihtiyaçlar için köklü değişiklikler yapmak yerine, kentsel iç mekân *düzenlemeleri ile çoklu veya ek işlev* sağlanmaktadır. *Böylelikle* kullanım ve mekânsal süreklilik *görünür kılınmaktadır*. Kullanım eylem ilişkisi sorgulanarak, yenilikçi ve yaratıcı bir bakış açısıyla ele alınmakta ve deneyim ile desteklenmektedir. Deneyim, kullanıcıyı *özgür kılarak* potansiyelleri keşfettirmekte, mekânın biçimlenişine dahil ettirmekte ve aidiyet duygusunu beslemektedir.

Kentsel iç mekânlar, iç mekânın bireysel ve kamusal mekânın toplumsal koşullarını dikkate alarak iki durumu da mümkün kılacak şekilde tasarlanmakta ve mekânsal süreklilik sağlanmaktadır. Genel kabuller yerine bireyden yola çıkan, karşılaşma kavramından beslenen tasarımlar geliştirilmektedir.

Kentsel iç mekân pratiklerinin bütününe baktığımızda projenin odağa koyduğu strateji, diğer stratejileri yeniden biçimlendirmekte ve orijinin sürekli yeniden kurulduğu anlaşılmaktadır. Bu kurulum sürecinde, stratejiler arası kesişimler, raslantısallık, aidiyet, süreklilik, etkileşim, esneklik ve karşılaşma ara kavramları ile sağlanmaktadır.

Sonuç

Kentsel iç mekân, kent ve iç mekân kesişiminde yeni bir disiplinlerarası hatta disiplinlerötesi alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Attiwill'in de belirttiği gibi kent ve iç mekânın nasıl bir araya getirildiği önem taşır, "kent + iç" birleşimi, genellikle ikilik olarak ortaya çıkan iki durumu bir araya getirir (Attiwill, 2011a); 'ya o ya da bu' yerine 'hem o hem de bu' ilişkisinin, önerme tarzında bir araya getirmenin ilavesidir ve kentsel iç mekânın nasıl yapıldığı, üretildiği ve oluşturulduğuna bağlıdır (Attiwill, 2011a; Atmodiwirjo, Yatmo, Ujung, 2015). Çalışmada, kentsel iç mekânın kavramsal okumadan mekânsal çözümlenmeye uzanan bu birleşimler ve kesişimler kümesi, kentsel iç mekân tasarım stratejileri geliştirmeye yönelik olarak aşağıdaki sonuç ve önerileri ortaya koymaktadır.

- Kentsel iç mekân tasarımında bağlam, geçicilik, kullanım, işlev ve kullanıcı stratejileri

Kentsel İç Mekân Pratikleri	Bağlam		Geçicilik		Kullanım		İşlev		Kullanım					
	Geleceksel Kamusal Alanlar	Yarı Kamusal Alanlar	Kente Eklemlenen	Kentte Hareket Halinde	Zamana Dayalı	Kullanıma Dayalı	Kullanıma Dayalı	Deneyim	Kullanım-Eylem İlişkisi	İşlevi Kuvvetlendirme	İşlev Ekleme	Yeni İşlev	Bireysel	Toplumsal
Kentsel İç Mekân Keşif Projesi														
IBM Plaza Ortak Alanları														
Sokak Satıcıları														
Self-service Library Station														
Taipei'de Sokak Satıcıları														
QrioCity Projesi														
W-11 Treni														
The Cube Antidilator														
Shoaring Roads														

etkindir. Bu stratejileri birbiriyle ilişkilendirilen raslantısallık, aidiyet, süreklilik, etkileşim, esneklik ve karşılaşma ara kavramlarıyla bütüncül bir ağ oluşmaktadır. Tasarım stratejileri ve ara kavramlar arasındaki bağın kuvveti, kentsel iç mekân tasarım potansiyellerini ve orijini belirlemektedir.

- Kentsel iç mekânların öncelikli olarak, geleneksel kamusal alanların yetersiz kalması ile bu alanları iyileştirmeye yönelik çalışmalarda yer aldığı, daha sonra ise, yarı kamusal alanlardan, kente eklemlenen ve kentte hareket halindeki projelere kadar uzanan bir çeşitlilikte olduğu görülmektedir. Kentsel iç mekânlar, bulunduğu çevrenin özelliklerini yansıtarak oraya özgü bir şekilde tasarlanmanın ötesinde, bağlamla etkileşim kuran ve aidiyeti kuvvetlendiren çözümlerdir.
- Geleneksel kamusal alanlardaki pratiklerde, kamusal yaşamı canlandırmak için işlevi kuvvetlendirecek şekilde, deneyim stratejisi önceliğe konulmaktadır. Böylelikle bireyin,

Tablo 1. Kentsel İç Mekân Pratiklerinden Tasarım Stratejilerine

toplumsal karşılaşmalarına imkân yaratılmaktadır.

- Yarı kamusal alanların iç mekânı ile ilişkili olarak kurgulanan kentsel iç mekânlar, yapının tanınırlığını ve ulaşılabilirliğini artırmaktadır. Terk edilmiş veya önemini kaybetmiş bu tip yapılara yeni işlevler, esnek kullanım önerisiyle eklenmekte, deneyime dayalı şekillenmektedir.
- Kentin farklı alanlarında geçici olarak yer alan kentsel iç mekânın, kültürel kodlarla ilişki kuran niteliklerin mekânlara yansıtılması, kullanıcının mekâna aidiyet geliştirmesini sağlayarak, kullanımını da artırmaktadır.
- Kentsel iç mekân projeleri, bireysel olarak deneyimi artırırken, toplumsal kullanımı, etkileşim ve karşılaşmalarla desteklemektedir.
- Hareket halindeki kentsel iç mekânlar, herhangi bir yere ait olmadığından iç ve dış mekân ilişkisini çözümlenmek, kamusal alanlarda oluşturulan kentsel iç mekânlara göre güçtür. Bu nedenle, deneyim ve aidiyet bu tür pratiklerin en önemli tasarım stratejisidir.
- Kentsel iç mekâna ilişkin kavramsal bilgi ve bu bilginin, tasarıma dönüşme süreci, eğitimde hangi düzeyde, ne şekilde, nasıl bir yaklaşımla verileceği önemli bir konudur ve sorgulanması önerilmektedir.

Kentsel iç mekânlar, orijinini iç mimarlık disipliniinden alan, gündelik yaşamın, kamusal alana

Urban Interior from Conceptual Reading to Spatial Analysis

Urban interior is a structure which corresponds to the intersection of interior and urban space, is mutually nourished and is in constant communication. The concept of urban interior in which physical boundaries of urban space are narrowed and boundaries of interior are expanded refers to a novel design, application and work area. As an interdisciplinary or even ultradisciplinary area, how urban interior differs in design and application is about a complex process within the act of designing. Based on this point, it is aimed with this study to make a spatial analysis and develop urban interior design strategies. Definitions, thoughts and considerations about urban interior are explored through conceptual reading. Different types of relationships are examined through urban interior practices to stress out the techniques, approaches and potentials in the conceptual background. In urban interior practices, there are several factors and differentiating design approaches that depend on different times and spaces. It is thought that some of the features are important and stand out, which are strategies that direct future designs. There are five prominent strategies in urban interior design: context, transience, use, functionality, and user. However, these strategies may vary in practice specifically to the project. Considering the urban interior practices as a whole, the strategy of the project reshapes other strategies, and the origin is constantly reconstructed.

getirilerine cevap veren yenilikçi çözümlerdir. Kavramsal gelişimine, pratikten tasarıma uzanan yapısına baktığımızda, belirli standartlara göre üretilen değil, varlığını sürdürürken kentli ile birlikte şekil alan, geçici, işlevsel aynı zamanda toplum kimliğini yansıtan mekânlardır. Kentsel iç mekânların bu katmanlı yapısı, tasarlama sürecinde de birlik içinde çeşitlenen tasarım stratejilerini ortaya koymaktadır. **m**

Derya Adıgüzel Özbek, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Kültür Üniversitesi, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü

Kaynaklar

- Atmodiwirjo, P., Yatmo, Y., Ujung, V. (2015) "Outside Interior: Traversed Boundaries in a Jakarta Urban Neighbourhood", *IDEA Journal*, s.78-89.
- Attiwill, S. (2011a) "Urban and Interior: Techniques for an Urban Interiorist", *Urban Interior - Informal Explorations, Interventions and Occupations*, Ed. R. Hinkel, Spurbuchverlag, Germany, s.11-24.
- Attiwill, S. (2011b) "Urban Interior: Interior-Making in the Urban Environment", *2011 IDA Congress Education Conference*, Taipei, Taiwan, s.217-224.
- Attiwill, S., Giunta, E., Fassi, D. (2015) "Urban + Interior", *IDEA Journal*, 15(1), s.2-11.
- Calvino, I. (2016) *Görünmez Kentler* (Çev. I. Saatçioğlu) Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Church, K. (2011) "Making Visible: Registering the Asynchronous City", *Urban Interior: Informal Explorations, Interventions and Occupations*, Ed. R. Hinkel, Spurbuchverlag, Germany, s.27-44.
- Cordan, Ö., Çolak, Ş. (2015) "İç ve Dış Arasında Mekânsal ve Toplumsal Bir Karşılaşma Durumu Olarak 'Kentsel İç Mekân'", *Mimarlık*, Sayı: 384. (<http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DerGiSayi=398&RecID=3710>)
- Douglas, M. (2011) "Situating Social Contingency: Mobility and Socially-engaged Public Art", *Urban Interior: Informal Explorations, Interventions and Occupations*, Ed. R. Hinkel, Spurbuchverlag, Germany, Australia, s.45-62.
- Giunta, E. E. (2009) "Urban Interiors. Artificial Territories. Designing 'Spatial Script' for Relational Field", *IDEA Journal*, (9), s.52-61.
- Hinkel, R. U. (2011) *Urban Interior Informal explorations, interventions and occupations*, Spurbuchverlag, Germany.
- Jacobson, J. (2015) "Atelier YokYok Designs an Enchanting String Installation in Cahors", (<https://www.archdaily.com/642852/atelier-yokyok-designs-an-enchanting-string-installation-in-cahors>), erişim tarihi: 25.09.2019)
- Nalbant, B., Adıgüzel Özbek, D. (2019) "Kent ve İç Mimarlık Kesişimde 'Kentsel İç Mekân'", *Yakın Mimarlık Dergisi*, Cilt: 3, Sayı:1, s.1-17.
- Pintos, P. (2019) *The Kube Installation* (<https://www.archdaily.com/927928/the-kube-installation-oma>)
- Poot, T., Van Acker, M., De Vos, E. (2015) The Public Interior: The meeting place for the urban and the interior, *IDEA Journal*, 15(1), s.44-56.
- Prete, B. D. (2017) "Urban Interior Design: Strategies for Public Living Spaces", *Design Innovations for Contemporary Interiors and Civic Art*, Ed. L. Crespi, IGI Global, Milano, s.156-185.
- Prete, B., Crippa, D., Lonardo, E. (2015) "'E-urbanism': Strategies to Develop a New Urban Interior Design", *IDEA Journal*, 15(1), s.14-27.
- Shuang, H. (2019) *Self-service Library Station*. (<https://www.archdaily.com/904911/self-service-library-station-architectural-services-department>)

Bir Taktik Olarak ‘Sosyal Şehircilik’: Medellin, Kolombiya Örneği

Betül Orbey

Medellin kentinin çöküş ve yeniden canlanma hikâyesi, şehircilik kararlarının kent yaralarını iyileştirmekte ve yaşayanları olumlu yönde etkilemekte ne kadar etkin olduğunu göstermektedir. Medellin kenti, politik nedenlerle çatışma ortamına dönüşmüş, bu nedenle ekonomik gücünü kaybetmiş ve içine girmiş olduğu ters sarmaldan çıkamayarak uyuşturucu kartellerine esir düşüp can güvenliğinin sağlanamadığı bir kent haline dönüşmüştür. Devletin suçla savaşmak yönünde aldığı kararlarla birlikte, kentin yaralarını sarmak, sosyal ve kültürel anlamda yeniden yapılanmayı sağlamak amacıyla ilk kez uygulamaya giren ‘sosyal şehircilik’ (Calderon, 2012) yaklaşımı eş zamanlı çalışarak, kentin yeniden güvenliğini sağlamış ve canlanmasına olanak vermiştir. Bu çalışma, Medellin kentinin dibe vurmasına neden olan arka planı aktarıp alınan ‘sosyal şehircilik’ kararları arasında yer alan taktiksel erişilebilirlik müdahalelerini ve Library Park projesinin, kent ve kentli bağlamında nasıl bir dönüştürücü güce sahip olduğunu vurgulamayı hedeflemektedir. Bu çalışma, dünyada ilk kez uygulanan ‘sosyal şehircilik’ (Calderon, 2012) yaklaşımı prensip edinilerek, kent bağlamında alınan kararların kimin için alındığının ve azımsanmayacak ölçüde güce sahip olduğunun, Medellin örneği üzerinden bir hatırlatması niteliğindedir.

Medellin ve Sosyal Çöküş

Medellin kenti, Kolombiya’nın ikinci büyük kentidir ve “Andes Bölgesi’nin Aburra Vadisi’nde, deniz seviyesinden 1479 metre yüksekte yer almaktadır” (Vulliamy, 2013). Merkezi vadinin ortasındadır ve kentin etrafını çeviren yamaçlardan başlayıp yukarı doğru genişlemiş enformel yerleşimleri barındırmaktadır.

Medellin’i dünya, 1980’ler ve 90’larda burada yaşanan çatışmalarla tanımıştır. 1993’teki ölümüne kadar Medellin’in uyuşturucu karteli Pablo Escobar tarafından yürütülen uyuşturucu trafiği ve sayesinde kurulan uyuşturucu çeteleri ile gerilla saldırıları bu kentin, dünyanın en tehlikeli kentlerinden birisi olarak anılmasına neden olmuştur (Borell, 1988).

Drummond ve diğerleri (2012), Medellin’in yaşadıklarını “Vaha’dan Orion’a” başlığı ile özetlemektedir (Drummond vd., 2012). Medellin, dünyanın en tehlikeli kenti olarak anılmadan önce, 1950’lere kadar kahve üretimi, altın madenciliği gibi alanlarda parlamış, birçok yatırımcının dikkatini çekmiş ve Medellin Master Planı (MMP) ile bir endüstri merkezi haline gelme yolunda adımlar atarak, Kolombiya’nın Manchester’ı olarak anılmıştır (McGuirk, 2014). Ancak bu noktadan sonra Medellin’in “dünyanın en tehlikeli kenti”ne dönüşmesinin nedenlerinden en önemlileri, yaşanan iki göç dalgası ve kentin coğrafi özellikleri nedeniyle, yaşanan göçün, yoğunluğu yüksek, enformel yerleşimlere dönüşmesidir (Töre & Çağlayan, 2018).

Birinci göç dalgası, kahve fiyatlarının düşmesi ve Asya’daki ucuz iş gücünün yükselmesi ile başlamıştır. Birinci dalga ile Medellin nüfusu, 1952-1977 yılları arasında 300.000’den 1,3 milyona yükselmiştir (McGuirk, 2014).

İkinci göç dalgası ise, liberal ve muhafazakâr partiler arasında yaşanan çatışmalar sonucunda milyonlarca insanın yer değiştirmesi ile meydana gelmiştir. Yaşanan göç nedeniyle Medellin’in nüfusu yirmi yıl içinde üç katına çıkmış, yaşayan nüfusun yarısı enformel yerleşimlere yönelmiş (McGuirk, 2014) ve MMP nüfus artışı karşılayamamıştır.

Resim 1. Communa 13’e ulaşım sağlayan Metrocable, Hat J.

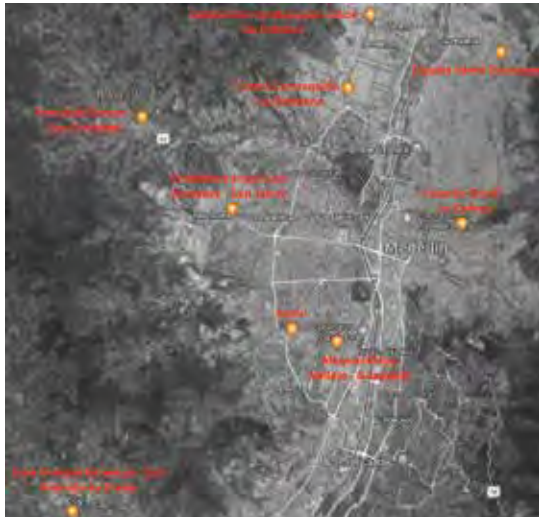

Resim 2. Communa 13'te bulunan açık hava yürüyen merdivenler.

Kentin merkezinin vadinin ortasına yerleşmiş olması, coğrafi özellikleri nedeniyle genişlemeyerek, enformel yerleşimlerin Andea Dağı'nın eteklerine ve yukarı doğru yığılması, gelir eşitsizliğinin mekânsal dağılıma (Töre & Çağlayan, 2018) da yansımaya neden olmuştur. Kent merkezinde zengin ve elitler yer alırken, dar gelirliler ve yoksul aileler dağın yamaçlarında yoğun bir yerleşim sağlamıştır. Enformel yerleşimler, yaşanan yoğunluk ve işsizlik nedeniyle güvenlik sorunu ile karşı karşıya kalmıştır. Elitler ve hükümet tarafından ihmal edilen bölge, güvenliğin sağlanması için uyuşturucu kartellerinden medet umar bir duruma gelmiştir. Communa 13 mahallesinin oluşumu, göçün en okunaklı sonuçlarından birisidir.

Kırsaldan kente olan göç 1980'li yıllarda azalsa da, yavaşlayan ekonomik büyüme nedeniyle uyuşturucu çetelerinin etki alanları artmış, mafya, gangster grupları ve kentte işlenen cinayetlerde artış söz konusu olmuştur. 1990'lı yıllarda polis; gerilla grupları ve uyuşturucu çete-

Resim 3. Kütüphane parkların Medellín haritası üzerindeki dağılımı.

lerinin kontrolünde bulunan kentin belirli noktalarına girmeye korkar hale gelirken, yılda 6500 cinayet vakası kaydedilmiştir (Drummond vd., 2012).

Kentin coğrafi karakteri, etrafını saran dağlar nedeniyle erişim anlamında halihazırda zorken, kentte büyüyen suç oranı, güvenlik güçlerinin kentin en yoksul mahallelerinden olan Andea Dağları'nın eteklerinden yukarı yerleşmiş Communa 13'e erişimin tamamıyla engellenmesine neden olmuştur. Bölgeye erişimin güç olmasından yararlanan uyuşturucu çeteleri, uyuşturucuyu dağın diğer yamacından taşıyarak, Communa 13'ü uyuşturucunun Medellin kentine giriş noktası haline getirmişlerdir. Bu nedenle Communa 13 gibi erişimi güç bölgeler, suç örgütlerinin dikkatini çekerek, suç eylemlerinin arttığı ve bölge kontrolünün tamamen suç örgütlerinin ellerine geçtiği bölgelere dönüşmüştür.

Bu tip bölgelerde günlük yaşam, kişilerin kendi güvenliğini sağlama ve hayatta kalma çabasından ibaret olmuştur (Drummond vd., 2012). *The Guardian* gazetesinin bir yazısında, Medellin gecekonducularında yaşamın ne kadar güç olduğu, orada yaşayan 16 yaşındaki Sebastian'ın sözleriyle şöyle aktarılır:

“(Communa 13) kentin en tehlikeli gecekondu bölgesiydi... Şehrin merkezine ulaşmak imkânsızdı, buraya sıkışıp kalmıştık. Tüm büyük ağabeylerimiz ya uyuşturucu bağımlısı olmuştular ya da uyuşturucu trafiğinin bir parçasıydı. Ben sadece evimde zaman geçiriyordum ama akşam yemeği yerken, kurşunlar içeri uçararak girebiliyordu...” (Vulliamy, 2013)

Communa 13 ve bezer gecekondu mahallelerinde yaşayanların şehir merkezine inmesinin tek yolunun yürümek ya da seyrek geçen ve güvenilirlik arz etmeyen otobüslerden ibaret olması, bu bölgelerde yaşayan halkın istihdam oranının düşmesine neden olmuştur (URL-1) (Chau, 2015). Buna ek olarak, mahallede yaşayan gençler kent hayatına dahil olamayarak suç örgütlerinin içine çekilmiştir. Bahsedilen tüm etkenler sonucunda, suç örgütlerinin eylemlilik gösterdiği ve kente ulaşımın zayıf olduğu gecekondu bölgeleri hem fiziksel anlamda hem de sosyal anlamda ötekileşirken; hem kültürel anlamda hem de iş piyasasıyla kurulan bağlar anlamında kentten kopuş noktasına gelmiştir. Özellikle Communa 13 gibi unutulmuş, hatta gözden çıkarılmış bölgeler, yaşadıkları sosyal çöküş nedeniyle, kentin sosyoekonomik bütünlüğünün de bozulması yönünde etki etmiştir. Durumun 2002 yılında gerçekleşen Orion Operasyonu'na kadar böyle devam etmesi, sos-

yal, kültürel ve ekonomik açıdan çökmüş bir kent enkazına sebep olmuştur.

Medellin Örneğinde Sosyal Şehircilik Adımları

Medellin yerel yönetimi, 2002 yılında polis ve askeri güçler ile gerçekleştirilen Orion Operasyonu sonrasında, kenti yeniden diriltmek için stratejiler geliştirmek niyetiyle, bakış açısını ‘sosyal şehircilik’ olarak tanımlamıştır.

Sosyal şehircilik kavramı Avusturyalı bir şehir plancısı olan Karl Brunner tarafından, Bogota’da çalıştığı 1930’larda öne sürülmüştür. Bu yaklaşım, *Ecole des Beaux-Arts* ve sonraki modernist yaklaşımın aksine, yıkıp sıfırdan yapmak yerine, var olanın değerlendirildiği bir pratikten yanadır (McGuirk, 2014).

Sosyal şehircilik, hem mimarlık ve kamusal alanın kamusal hedefler doğrultusunda kullanılması, hem de kamusal süreçlerin gerektirdiği kentsel müdahalelerin kendisi olarak ifade edilmektedir (McGuirk, 2014). Sosyal şehirciliğin amacı, “fiziksel dönüşüme paralel bir kentsel müdahale olduğunda, fiziksel değişimi tamamlayan yeni sosyal / kurumsal programlar ve aktiviteler de sunmaktır” (Calderon, 2012). Dolayısıyla “sosyal şehirciliğin hedefi yapı değil”, aynı anda çok sayıda programı barındıran projeler ile bu “projeler sırasında ve sonrasında gerçekleşen süreçtir” (McGuirk, 2014).

Bu doğrultuda, “yukarıdan aşağı inen bir politika yerine, şiddet nedeniyle kaybedilmiş en yoksul mahalleleri yeniden kazanacak” (Vulliamy, 2013) bir strateji geliştirilmiştir. Bu strateji, dönemin valisi Sergio Fajardo öncülüğünde 2002-2004 yılları arasında Sosyal Şehircilik Programı olarak faaliyetlerine başlamış; sosyal

eşitsizlik ve şiddet sorunlarına çözüm aramaya ek olarak, Medellin halkının yitirilen saygınlığını geri kazanmasını hedefleyen bir politika benimsemiştir (Chau, 2015). Bunu başarabilmek adına geliştirilen vizyon eğitim, eşitsizlik, saygınlık, suç önleme ve enformel yerleşimleri yasallaştırmayı kapsamıştır. Fajardo, yapılan işlerde *Medellin la más Educada* (Medellin, en iyi eğitilmiş) hedefini benimsemiş ve kamusal alan için yapılacak her türlü işin, bilgi, kültür ve üretime katkı sağlayacağını ve sonunda, eşitsizliği giderme konusunda fayda sağlayacağını belirtmiştir (Chau, 2015). Böylece hem eğitim, hem de sosyal eşitsizliği giderme amacı, suçla savaşmak ve Medellin halkına saygınlığını kazandırmak için taktiksel bir araç haline gelmiştir.

Medellin’de dönüşümü gerçekleştirmek için, Barcelona’nın 1990’lar kentsel dönüşüm modeli örnek alınmış ve “kentsel dokuyu yeniden inşa eden, mekân algısını, yerel kimliği ve mekânsal eşitliği yeniden çözüme kavuşturmak için insan ölçeğinin doğrudan algılayabildiği

Resim 4. España Santo Domingo Kütüphane Parkı.

Resim 5. Léon de Grieff, La Ladera Kütüphane Parkı.

Resim 6. Léon de Grieff, La Ladera Kütüphane Parkı panoramik görünüm.

mimari ve kentsel mekân müdahaleleri kullanılmıştır” (Brand, 2013). “En güzel binaları en yoksul mahallelerde” (Gilbert, 2016) planlayarak ve kamusal alana yatırım yaparak, kentin formal ve enformel bölgeleri arasındaki eşitsizliği yıkmak adına *Proyecto Urbano Integral* (PUI) adlı katılımcı bir plan izlenmiştir (Chau, 2015; Holmes, J., Amin Gutiérrez de Pineres, S., 2013). PUI, üç başlıkta derlenebilecek müdahaleler üzerinden harekete geçmiştir:

- Konutlar için yerinde dönüşüm,
- Herkes için erişilebilirlik sağlamak adına teleferik ağı (*Metrocable*) ve açık hava yürüyen merdiven uygulaması,
- Kütüphane parklar.

Yerinde dönüşüm geçiren konutlar PUI'nin çok ufak bir parçasını oluşturmuştur. Medellin'in

dönüşümünü önemli kılan müdahaleler, gençlerin suç çeteleri ya da uyuşturucu ile tanışmadan vakit geçirebilecekleri güvenli ortamlar kuran ve ulaşım sorununu çözen mekânsal müdahalelerdir. Bu müdahaleler, yaşayanların hem mahalleler arası hem de kent merkezi ile olan ilişkilerini kuvvetlendirmek adına uygulamaya giren *Metrocable*, açık hava yürüyen merdiven uygulaması ve kütüphane parklarıdır.

Yerinde Dönüşüm

Konutlar için yerinde dönüşüm, nehir kenarında bulunan yaşam kalitesi düşük 220 konutun, 4-5 katlı, kamusal alana da sahip bloklara dönüşümünü kapsamaktadır. Dönüşüm, yerel yönetim ve eyalet bütçesi tarafından karşılanmıştır. Yeniden konumlanma sırasında güç kullanımı söz konusu olmamıştır. Yerel halk ile kurulan yakın ilişkiler ve projenin gönüllülük prensibine dayanması esas alınmıştır (Brand, 2013).

Herkes İçin Erişim

Uygulamaya koyulan erişilebilirlik projeleri sayesinde, “dışlanmış olan bir topluluğa, ‘sen bizim bir parçamızsın ve biz de senin bir parçanız’ mesajını veren bir strateji” (URL-2) uygulanmıştır. Coğrafi koşulların zorlu olması nedeniyle karayolları, şehir içi ulaşımında her bölgeye ulaşmakta yetersiz kalmıştır. Bu nedenle, kayak merkezlerinde görmeye alışkın olduğumuz teleferik uygulaması, kullanılan adıyla *Metrocable* ve açık alanda uygulanan yürüyen merdiven müdahalesi, kentte özellikle yamaç yerleşimlerinin ulaşımını kolaylaştırmak için kullanılmıştır.

Metrocable, mahallelerden yolcu toplayarak şehir merkezine ulaşacak metro istasyonuna ulaşımı sağlamaktadır. 2004 yılında Communa 1 ve 2'ye hizmet verecek ve 250.000 kişiye ulaşacak şekilde tek hat (Hat K) olarak hayata geçmiştir (Chau, 2015). 2008 yılında ise Communa 7 ve 13'e yönelik, 300.000 kişiye ulaşacak şekilde ikinci bir hat (Hat J) olarak hayata geçmiştir (Chau, 2015) (*Resim 1*). Communa 13'e

Resim 7. Presbítero Jorge Luis Arroyave, San Javier Kütüphane Parkı.

Resim 8. Léon de Grieff, La Ladera Kütüphanesinde düzenlenen göbek dansı kursu.

ulaşımı sağlayan Hat J, toplam 2,8 kilometrelik yol ve 300 metrelik yükseklik kat etmektedir (Drummond vd., 2012). Yokluğunda, eğimli coğrafyası nedeniyle 120 dakika sürecek yolculuk, toplam 45 dakikaya (Otis, 20014), metro hattına yürünerek 1,5 saat süren ulaşım ise Metrocable ile 7 dakikaya inmiştir (McGuirk, 2014). Sadece Hat K'nın günde 30.000 yolcu tarafından kullanılması, bu kişilerin kentin sosyal ve/veya ekonomik hayatına katkıda bulunduğu anlamına gelir ve kurulan stratejinin başarı ölçütlerinden biri olarak değerlendirilebilir.

2011 öncesine kadar Communa 13'e fiziksel erişim, diğer mahallelere kıyasla daha güç olmuştur. Bu güçlüğün sebebi, mahallenin aşırı eğimli bir yamacın tepesine kurulmuş olmasıdır. Communa 13 sakinleri, mahalleye ulaşmak için 28 katlı bir yapıya karşılık gelen, 350 basamaklık bir beton merdiveni tırmanmak zorundayken (Chau, 2015), 2011 yılında dış mekâna yerleştirilen yürüyen merdivenler (Resim 2) Communa 13 sakinlerinin, kendilerini kent merkezi ile bağlayacak Metrocable uygulamasına dakikalar içinde ulaşmalarını sağlamıştır.

Önceden genç yaş gruplarının bile kendini hapsolmuş hissettiği bu mahalle, gerçekleştirilen erişilebilirlik uygulamaları sayesinde, tüm yaş gruplarından insanların kentle olan bağlarını yeniden kurabilmesini sağlamıştır.

Kütüphane Parklar

Sosyal şehircilik anlayışı çerçevesinde, kentin "en yoksul mahallelerinde şehrin en güzel binalarını" (Chau, 2015; Gilbert, 2016) (URL-3) olarak kütüphane parkı (*parque biblioteca*) planlanmıştır. Medellin kentinde toplam 16 bölge (*communa*) ve dokuz kütüphane parkı bulunmaktadır (Resim 3).

Bu kütüphane parklar, España Santo Domingo (Resim 4); León de Greiff - La Ladera (Resim 5-6); Tomás Carrasquilla - La Quintana; Presbítero Jorge Luis Arroyave - San Javier (Resim 7); Fernando Botero - San Cristóbal; José Horacio Betancur - San Antonio de Prado; Manuel Mejía Vallejo - Guayabal; Gabriel Gar-

cía Márquez - Doce de Octubre; Belén olarak sıralanabilir (URL-3).

Kütüphane parkı alışılmış bir kütüphane yapısından ayıran şey, yapının mutlaka bir açık kamusal alan ile buluşmasının yanı sıra, sosyal etkinliklerin (Resim 8) ve hizmetlerin hayata geçirildiği kompleksler olarak çalışmasıdır. Bu nedenle, Geisinger (2013) gibi araştırmacılar (URL-4), bu yapıları 'kültürel bağlaç mekânlar' (*cultural connective space*) olarak tanımlar.

McNamara (2009), Medellin yönetiminin kütüphane parkları "sosyal içerme ve toplum katılımını, yaşayanların kendi güvenilir yaşam alanlarında destekleyen, yeterli altyapı eşliğinde bilim, kültür, eğlence ve yeni teknolojilere yönelik programları ve projeleri yürütürken, diğer fikir ve görüşlere saygıyı teşvik etmeyi hedefleyen bir arada yaşama merkezleri" olarak tanımladığını aktarır. Dolayısıyla kütüphane parklar, özellikle gençlerin ve çocukların çetelerden, silah ve uyuşturucudan, bir diğer deyişle "sokaktan" uzak durmaları ve zamanlarını sadece kitaplarla değil, yaş ve gelişimlerine uygun sosyal aktivitelerle geçirmeleri için geliştirilen kentsel bir taktik haline gelmiştir.

Kütüphane parkların tümü tek bir ağın elemanı olup ulaşım engelini önüne geçmek ve olabildiğince fazla sayıda vatandaşa ulaşarak toplamdaki etki alanını genişletmek adına her bölgenin (*communa*) mutlaka hizmet alabileceği bir tane kütüphane olacak şekilde planlanmıştır. Böylece kütüphane parklarında verilen hiz-

Resim 9. San Javier kütüphane yapısı ve park alanı.

Resim 10. San Javier Kütüphane Parkı ve Communa 13 ilişkisi.

Resim 11. San Javier Kütüphane Parkı.

metler, mahallelere has bireysel etkinlikler olmaktan çok, kentin tamamına ulaşan, sosyal ve kültürel anlamda kenti tamamiyle dönüştürecek güce sahip merkezi bir olgunun elemanları haline gelmiş, Medellin'in sosyal ve kültürel dönüşümünü sağlamak için geliştirilen "Sosyal İçerme ve Sosyal Dayanışma Programları"nda da başrolü üstlenmiştir.

San Javier Kütüphane Parkı

Medellin kentindeki dokuz kütüphane parkın ilki 2006 yılında açılan Parque Biblioteca Presbitero José Luis Arroyave San Javier'dir ve Comuna 13'te hayata geçirilmiştir (URL-5). Mimarı Javier Vera Londoño olan kütüphane, kültür ve eğitim reformu üzerinden sosyal dönüşümü sağlamak üzere Comuna 13 bölgesine yapılan yatırımlar arasındadır (McNamara, 2009) (Resim 9-10).

Bu ve benzeri kompleksler, kentlinin korkmadan evinin dışında da sosyalleşebilmesini sağlayan oluşumlardır (Resim 11). Bu sayede sosyal ilişkiler kurulur, gelişir ve toplum bilinci oluşmaya başlar. Bilgiye erişimi de sağladığı için, evlerden erişilemeyen bilgiye buradan ulaşılabilir. Kütüphane parklar, günlük yaşamın ve toplumun eğitim konusundaki dönüşümünün parçası haline gelmiştir.

Sosyal İçerme Yaklaşımı, Medellin Sosyal Dayanışma Programı ve San Javier Uygulamaları

Sosyal içerme, yaşayanların içinde bulunduğu fiziksel ya da kültürel eşitsizlikler nedeniyle dışlanmasını önemseyen bir programdır. Kütüphane parklar, geliştirdiği sosyal hizmetler ile bu anlayışın bir parçası haline gelmiştir. Kütüphane parklarda geliştirilen sosyal programların içeriği, toplumun her kesiminden olan insanı dahil edecek ve her türlü ilgi alanına hitap edecek biçimde şekillenmiştir. Kütüphane parkları, gençler için fiziksel aktivite alanları ya da kendini geliştirmek isteyen yetişkinler için kurslara ev sahipliği yaparken, sadece güven içinde sosyalleşmek

Resim 12. San Javier Kütüphane Parkında yer alan etkinlik türleri ve katılımcı kitle (https://www.reddebibliotecas.org.co/index.php?q=agendate&name=&field_tipo_de_evento_tid=37&field_tipo_de_p_blico_tid=All)

isteyenler için de mahalle sakinlerinin toplanabileceği olanakları barındırmaktadır (McNamara, 2009).

Sosyal içerme yaklaşımı, Sosyal Dayanışma Programından bağımsız düşünülemez. Bu program, kentin muhtaç ailelerinin yaşam kalitesini iyileştirmeyi amaçlar. Yoksulluk sınırının altında yaşayan, yaklaşık 45 bin aile, bu program sayesinde 118 kamusal ve özel programla buluşarak (URL-6), yaşam şartlarının getirdiği eşitsizlikleri aşmaya çalışmaktadır. Örneğin, bu programın çerçevesinde, bilgi erişimi ve okuryazarlık desteği, kütüphane parkın sosyal hizmetleri tarafından ücretsiz olarak karşılanır. Böylece, kütüphane parklar sadece yaş, cinsiyet ya da farklı ilgi alanları olan insanların bir araya gelip kaynaklardan faydalandığı bir merkez değil, aynı zamanda, desteğe muhtaç aileler için dayanışma hareketinin de bir parçası olmuştur.

Her kütüphane, Sosyal içerme ve Sosyal Dayanışma Programları kapsamında çeşitli etkinlikler planlamaktadır. Uygulamaların genel hedeflerinden bu bölümde bahsedilmiş olmakla beraber, bu çerçevede kütüphanelerde gerçekleştirilen uygulamaların tümünü, sayıca çok olmaları nedeniyle, aktarmak mümkün değildir. Bu nedenle, takip eden bölümde, Medellin kenti genelindeki kütüphane parklarda gerçekleştirilen etkinlikleri temsilen, yerinde yapılan görüşmeler sonucu derlenen San Javier Kütüphane Parkı etkinliklerinden örnekler yer verilecektir.

San Javier Uygulamaları

San Javier Kütüphane Parkı yapısı, Sosyal İçerme ve Sosyal Dayanışma Programları kapsamında programların düzenlendiği, bibliyografik ve görsel-işitsel malzemeler, mahalle odası, çocuk odası, yetişkin danışma odası, edebiyat odası, sergi salonu, seminer odası, sanatsal ve kültürel etkinlik alanları, çocuklara ayrılmış alanlar, gençler ve yetişkinler için sanal odalar ve eğitim atölyeleri barındırır (URL-7).

Kütüphane, bu mekânlarda düzenlenecek etkinlikleri “eğitim”, “okuma-yazma”, “sanat ve kültür”, “rekreasyon ve spor” ile “toplum ve vatandaşlık” kategorileri altında toplar. Düzenlenen etkinliklerin hitap ettiği kitleyi ise, “çocuk”, “genç”, “yetişkin”, “erişkin”, “aile”, “engelli”, “kütüphaneciler”, “yerel yöneticiler” ve “tümü” olarak dokuz kategori altında toplar (URL-8) (Resim 12).

Yapılan görüşmeler sonucunda kaydedilen uygulamalardan bir tanesi, çocukların internet

üzerinde geçirecekleri zamanın cazibesinin, bir ödül sisteminin içine dahil edilmesidir. San Javier (diğer kütüphane parklar gibi) çoğu Medellin yaşayanının evinde bulunmayan internet donatısına sahiptir (URL-9). Bu imkân, çocukların kütüphaneye gelerek ödevlerini yapmaları karşılığında bir ödül olarak çocuğun kullanımına açılmaktadır. Daha uzun saatler boyunca ödevi üzerinde çalışan çocuk, daha fazla süreli internet kullanımı hakkını kazanmaktadır (Resim 13).

Başka bir uygulama, yapı içine dahil edilmiş anne-bebek okuma odaları ve ayrıca haftanın belirli günlerinde kütüphane çalışanları tarafından ücretsiz olarak düzenlenen okuma saatleridir. Bu uygulamalar, hem çocukların kitaplık ve sosyal merkez olarak çalışan bu yapı ile erken dönemlerde ilişkiye geçmelerini sağlar; hem de, yeni doğum yapmış annelerin, çocuklarıyla birlikte ev dışında sosyalleşip zaman geçirebilecekleri bir mekân haline gelir. 0-2 yaş grubunun fiziksel özelliklerine göre düzenlenen iç mekânda bebekler diledikleri gibi ve güvenle hareket edebilir, yaşlarına uygun çok sayıda kitabı keşfedebilirler (Resim 14). Böylece, çocukların eğitici ve güvenli bir sosyal ortam ile ilişkileri erken dönemlerde kurulmaya başlar.

Resim 13. Çocuklar için çalışma ve internete erişim noktaları.

Resim 14. 0-2 Yaş arası çocuklara ayrılmış alan.

Hem eğitim hem sosyal etkileşimi destekleyecek başka bir uygulama ise, kütüphane bahçesinin önceden atıl durumda olan kısmının, halk bahçesine dönüştürülmesidir (*Resim 15*). Bu sayede mahalle halkı hem bir araya gelerek sosyalleşme imkânı bulur hem de kendi bitki ve sebzesini nasıl yetiştireceğine dair eğitim alır.

Değerlendirme

Medellin kentinin yaşamış olduğu şiddet dolu dönem sonrasında suç çetelerinin bertaraf edilmesi ve kentin sosyal ve kültürel anlamda iyileşmesi için benimsenen ‘sosyal şehircilik’ yaklaşımı dünya çapında takdir görmüştür. Medellin, yürürlüğe koyduğu uygulamalar sonrasında

Resim 15. San Javier Kütüphane Parkı halk bahçesi.

dönüşüm geçirmiş ve 2016 yılında Lee Kuan Yew World City Prize ödülünü almıştır.

Gerçekleşen uygulamaların başarı ölçütleri olarak, cinayet ve şiddet içeren olaylardaki düşüş, yaşayanlarla yapılan görüşmeler sonucunda Medellin kenti hakkında değişen algılarına dair toplanan veri ve mahallede yaşayanların, sunulan hizmetlere katılım oranı gösterilebilir. 2003 ve 2008 yıllarına ait verileri karşılaştıran bir çalışmada cinayet oranlarında % 66, şiddet içerikli olaylarda % 74 düşüş tespit edilmiştir (Moneroff vd., 2001). Bu sonuçlar, güvensizlik hissini azaldığına dair oluşan algıyı destekler niteliktedir (Cerdá vd., 2012). Buna ek olarak, Drummond ve diğerleri (2012), halkın % 73’ünün yerel parkları kullandığını, % 69’unun okul ya da mahalle kütüphanesini kullandığını ve % 77’sinin internete kolay erişim sağlayabildiğini ileri sürmektedir. *The Guardian* gazetesinin yazısında, Medellin gecekondularında yaşamı anlatan Sebastian, sözlerine şöyle devam etmiştir:

“...Ve şimdi, Cable Car ve kütüphaneyi kullanıyorum, kütüphane kartımla kitap ödünç alıyorum ve ayrıca ödevlerimi yapmak için de kütüphaneye gidiyorum. En çok tarihi seviyorum ve Simón Bolívar ile ilgili okumayı seviyorum. Bunlar olmasaydı, muhtemelen ölmüş olurum ya da bir çeteye katılmış olurum.” (Vulliamy, 2013)

Bu çalışmada, Kolombiya’nın Medellin kentinde, kentin değerlerini yeniden kurmak için verilen çaba ve devletin suçla savaşmak için aldığı karara destek olarak bir strateji mahiyetinde uygulanan ‘sosyal şehircilik’ kararlarının kapsam ve etkisi aktarılmıştır.

Medellin kentinin ölümcül bir ortamdan, parlayan bir yıldızla evrilmesi oldukça etkileyici bir dönüşüm olmakla birlikte, asıl dikkat çekici unsur, süreç içerisindeki hedefin yapı üretmek olmamasıdır. Medellin’in dönüşümünde yapılar, birer araç olarak kullanılmıştır. Kentte tasarlanan şey, ilişkiler, etkileşimler ve deneyimler olmuştur. Bunun için Fajardo, kendi deyişiyle, kentin derisine nüfuz etmesine (*getting the city in our skin*) (aktaran McGuirk, 2014:218) izin vermiş, Medellin ve çeşitli bölgelerinin kendine özgü durumlarına derinlemesine vakıf olmak için çaba sarf etmiştir. Bu nedenledir ki, alana özgü sorunlar tüm gerçekliğiyle tespit edilerek hedefe yönelik gerçekçi süreçler tasarlanabilmiştir.

Ve yine bu nedenledir ki, kente yapılacak herhangi bir mekânsal müdahalenin, ancak yerinde ve yerlisiyle, alana özgü gerçeklikler ışığında biricik öneriler olarak geliştirilmesi gerçek çözümleri beraberinde getirecek güce sahiptir.

Çeşitli kaynaklarda Medellin Mucizesi (Medellin Miracle) olarak geçen dönüşüm sürecinin aslında bir mucize değil, doğru uygulamaların bir sonucu olduğunu görmek ve örnek almak gerektiği ortadadır.

Betül Orbey, Dr. Öğr. Üyesi, Doğuş Üniversitesi,
Sanat ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü

Kaynaklar

- Brand, P. (2013) "Governing Inequality in the South Through the Barcelona Model: 'Social Urbanism' in Medellin, Colombia", Conference Paper: Interrogating Urban Crisis: Governance, Contestation, Critique, De Montfort University.
- Borell, J. (1988) "The Most Dangerous City" *TIME*, Mart, (www.time.com/time/magazine/article/0,9171,967029,00.html, Erişim: 14.07.2019)
- Calderon, C. (2012) "Social Urbanism-Participatory urban upgrading in Medellin, Colombia", Ed. R. Lawrence, H. T. Yildiz, P. Kellett (ed.) "Requalifying the Built Environment: Challenges and Responses", Hogrefe Publishing, Göttingen.
- Cerdá, M. vd. (2012) "Reducing Violence by Transforming Neighborhoods: A Natural Experiment in Medellín, Colombia", *American Journal of Epidemiology*, Cilt: 175, Sayı: 10, s.1050.
- Chau, R. (2015) "Social Urbanism: Transformational policy in Medellin, Colombia", Owen Gutfreund, URBP 787.72 Cities in Developing Countries.
- Drummond, H., Dizgun, J., Keeling, D. J. (2012) "Medellin: A City Reborn?", *Focus on Geography*, Cilt: 55, Sayı: 4, s.146-154.
- Gilbert, S. (2016) "Medellin: The City of Eternal Spring", *Geographical Magazine*, Cilt: 87, Sayı: 4, s.1-20. (<https://geographical.co.uk/places/cities/item/1484-the-city-of-eternal-spring>, Erişim: 14.07.2019)
- Holmes, J., Amin Gutiérrez de Pineres, S. (2013) "Medellin's Biblioteca España: Progress in Unlikely Places", *Stability: International Journal of Security & Development*, Cilt: 3, Sayı: 1, s.1-13. (<https://www.stabilityjournal.org/articles/10.5334/sta.cz/>, Erişim: 14.07.2019)
- McGuirk, J. (2014) *Radical Cities: Across Latin America in Search of a New Architecture*, Verso, London/New York.
- McNamara, E. (2009) "Strengthening the community with culture in Medellin through Park-Library San Javier", *Unpublished Thesis*, University College London.
- Morenoff, J.D., Sampson, R.J., Raudenbush, S.W. (2001) "Neighborhood Inequality, Collective Efficacy, and the Spatial Dynamics of Urban Violence", *Criminology*, Cilt: 39, s.520.
- Otis, J. (2014) "Medellin's Makeover", *Latin Trade*, Sayı: Eylül-Ekim, s.70-74.
- Töre, E., Çağlayan Ö. (2018) "Çöküntü Alanlarında Dayanışma Kültürü Arayışı: Kolombiya Medellin Örneği ve İstanbul İçin Çıkarımlar", *Mimar.ist*, Sayı: 61 (Kış), s.84-98.
- Vulliamy, E. (2013) "Medellin, Colombia: Reinventing the World's Most Dangerous City", *The Guardian*, 9 Haziran, (<https://www.theguardian.com/world/2013/jun/09/medellin-colombia-worlds-most-dangerous-city>, Erişim: 14.07.2019)
- URL-1. <https://www.connective-cities.net/en/good-practice-details/gutepraktik/medellins-metrocable/> (Erişim: 14.07.2019)
- URL-2. <https://www.efc.com/efc/english/life/urban-planning-innovation-and-social-inclusion-are-transforming-medellin/50000263-2699517#> (Erişim: 14.07.2019)

- URL-3. <http://www.nomads.usp.br/virus/virus14/?sec=4&item=13&lang=en> (Erişim: 14.07.2019)
- URL-4. <https://archleague.org/article/connective-spaces-and-social-capital-in-medellin-by-jeff-geisinger/> (Erişim: 14.09.2019)
- URL-5. <https://healthymedellin.weebly.com/comuna-13.html> (Erişim: 14.07.2019)
- URL-6. https://www.medellin.gov.co/irj/go/km/docs/pccdesign/SubportalDelCiudadano_2/PlandeDesarrollo_0_15/ProgramasyProyectos/Shared%20Content/Documentos/2014/BoletinCartaMedelliningles.pdf (Erişim: 14.09.2019)
- URL-7. <https://www.reddebibliotecas.org.co/index.php?q=bibliotecas/parque-biblioteca-presbitero-joseluis-arroyave-san-javier> (Erişim: 14.09.2019)
- URL-8. https://www.reddebibliotecas.org.co/index.php?q=agendate&name=&field_tipo_de_evento_tid=37&field_tipo_de_p_blico_tid=All (Erişim: 14.09.2019)
- URL-9. <https://healthymedellin.weebly.com/comuna-13.html> (Erişim: 14.09.2019)

'Social Urbanism' as a Strategy: Case of Medellin, Colombia
In this study, the 'social urbanism' approach applied to restore the social values of Colombia, Medellin after its violent period is explained in detail. The study aims to emphasize the social impact of urbanism decisions through an applied example. The study was conducted using a mixed-method consisting of on-site observations, interviews and overlapping of the data obtained from the sources. First, the violent history of the city of Medellin is revealed and second, the principles of 'social urbanism' which accomplished urban interventions in order to reduce the incidents of violence occurring in the city and to restore the citizens' dignity are discussed. In order to do this, cases of accessibility for all and library park projects are explained. As a result, an overall evaluation was made on the positive effects of 'social urbanism' interventions and how transformative this approach is.

“Sepet Örgü Dolgulu” Ahşap İskelet Yapı Sisteminin Özgün Bir Örneği: Şile Akçakese Köyü Geleneksel Konutları

Caner Göçer, Alev Erarslan

Tarih boyunca her coğrafya ve kültürde, o bölge ve kültürün tüm fiziki ve sosyal özelliklerini taşıyan geleneksel konut kültürü gelişmiştir. Bu yöresel özellikler sonucu bölgelere özgü mimari kimlikler oluşur. Anadolu'nun her bölgesinde de farklı coğrafi, iklimsel, malzeme ve sosyokültürel özellikler sonucu oluşmuş yapı geleneklerine sahip doğal habitatlar bulunur.

Geleneksel Anadolu konut mimarisinde en çok kullanılan yapı malzemelerinden biri ahşaptır. Kolay işlenebilmesi, hafif olması, ayrıntılı detayların oluşturulabilmesi gibi avantajları nedeniyle tercih edilen ahşap malzeme Anadolu konut mimarisinde neolitik çağdan itibaren kullanılmaktadır. Bu dönemin önemli yerleşmelerinden biri olan Çatalhöyük'te kerpiç duvarı destek için yatay ve düşey ahşap hatılların kullanıldığı görülür (Todd, 1976; Ganis, 2011).

Günümüz geleneksel Anadolu konut mimarisinde bölgelere göre farklı ahşap yapım teknikleri ile karşılaşmaktadır (Kazmaoğlu ve Tanyeli, 1979; Güler ve Bilge, 2014; Kafesçioğlu, 1955; Batur, 2005). Bu bölgelerden birisi de Marmara Bölgesi'dir. Bölge, ahşap yapım sisteminden oluşan zengin bir yapı envanterine sahiptir. Bölgenin geleneksel konut kültürünün yapım sisteminin temel özelliği, kerpiç veya tuğla dolgulu 'hımış' yapı sistemi (Tayla, 2007; Tuztaş ve Çobancaoğlu, 2006) olmakla birlikte yer yer farklı yapım teknikleriyle de karşılaşmaktadır. Bunlardan biri Marmara Bölgesi'nin

kuzeydoğusunda bulunan ve İstanbul iline bağlı bir ilçe olan Şile ve köylerinde görülür. Şile konutları plan tipi ve mekân organizasyonu açısından İstanbul konutları özelliği göstermekle birlikte (Eldem, 1984) farklı bir ahşap dolgu sistemine sahiptir.

Bu çalışmada Şile bölgesi geleneksel ahşap karkas sistemli konut yapılarında görülen “sepet örgü dolgu” sistemi, Şile Akçakese Köyü yapıları üzerinden tanıtılacaktır. Bu amaçla bu sisteme göre inşa edilmiş geleneksel Akçakese Köyü konutlarının yapım sistemleri, plan tipleri, mekân organizasyonları ile cephe özellikleri ortaya konulacak ve bu yapıların tanıtılarak korunmasına, fiziksel anlamda sürdürülebilirliğinin sağlanmasına ve gelecek kuşaklara aktarılabilmesine katkıda bulunulmaya çalışılacaktır.

Akçakese Köyü

Eski adı *Philee* olan bugünkü Şile merkeze 12 km mesafede bulunan Akçakese Köyü, Şile'nin denize kıyısı olan köylerinden birisidir. Köyün sakinleri Manav Türkleri'nden oluşmaktadır (Adamantidu ve Papastatos, 2010). Köyün geçim kaynağı Şile bezi dokumacılığı ve işletmeciliğinin yanı sıra ormancılık ve arıcılıktır. Köyün güneyinde meşe, kayın ve kestane ormanları, kuzeyinde ise tarımsal araziler ve Karadeniz bulunur (Arseven, 1989). Civar köyleri gören bir tepede kurulmuş olan Akçakese 800 m. uzunluğunda sahile sahiptir. 190 hane nin bulunduğu köyün nüfusu 700 kişiden oluşmaktadır.

Köyde bulunan 65 konut, KUDEB'in girişimleriyle Anıtlar Kurulu tarafından tescillenecek koruma altına alınmıştır; “Akçakese Örnek Köy Projesi” ile restorasyon süreci başlatılarak tarihi kentsel dokunun korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması amaçlanmaktadır.

Plan Tipleri ve Mekân Organizasyonu

Çalışma kapsamında Akçakese köyündeki altmış konut incelenmiştir. Resim 1'de Akçakese Köyü ve incelenen konutların genel yerleşimine ait vaziyet planı görülmektedir. Bölge konutlarının

Resim 1. Vaziyet planı.

kat organizasyonu, zemin kat üzeri tek kattır. Evler genelde düz araziye yerleştirilmiştir; ancak eğimli araziye konumlandırıldığı zaman eğimden dolayı kazanılan yarım kat ahır, odunluk veya depo olarak kullanılır. Evler genelde bahçesiz olup ön cephe sokağa bakar.

Evlere, zemin kat sofasına (bölgede 'salon' da denilir) açılan bir kapı ile girilir. Bu katta evin arka sağ köşesinde ahır veya odunluk bulunur. Zemin katın sofası ön cepheye bakar. Bu katta sofanın ucunda alçak kotlu bir giriş mekânı ('pabuçluk') bulunur. Zemin kat günlük yaşamın geçtiği kat olup burada mutfak olarak da kullanılan ocaklı bir oda ile tuvalet bulunur. Günlük oturma odası olan ocaklı oda girişin hemen yanında olup evin, sokağı en iyi gören yönündedir. Bu odanın pencereleri sokağı ve giriş kapısını görecektir şekilde düzenlenmiş olup duvarının merkezindeki ocağın iki yanında erzak ve mutfak gereçlerinin bulunduğu kapaklı dolaplar yer alır.

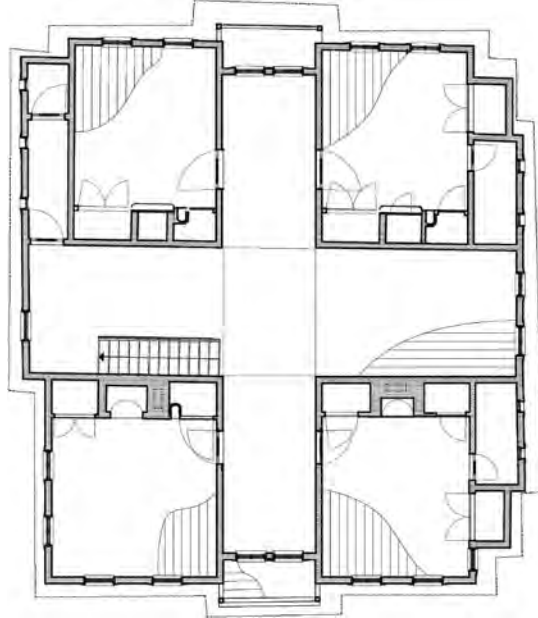
Sirkülasyon alanı olan sofanın bir kenarında bulunan merdiven ile 'başoda' ve yatak odalarının bulunduğu üst kata ulaşılır. Bu katta yatak odalarının yanı sıra banyo ve tuvalet de bulunmaktadır. Bölgede zemin kat odalarına 'aşağıki oda' üst kat odalarına ise 'yukarıki oda' denilir. Üst katta sofanın sokak cephesindeki ucunda üzeri düz veya alınlıkla biten, ahşap korkuluklu bir balkon bulunur. Kapısı açılmayan bu balkonlar bölgede erzak kurutmak için kullanılır. Üst kat odalarının en önemli iç mekân donatı elemanı, odaların sofaya bakan duvarlarının merkezinde bulunan 'yaşmaklı' ocak ile ocağın bir yanında bulunan 'güsülhane' ve diğer yanındaki yatak, yorgan ve giysilerin bulunduğu üç bölümlü 'yükçük'tür (Resim 2). Bazı odalarda 'güsülhane' yerinde diğer bir dolap bulunur. Odalardaki diğer iç mekân elemanları ise 'sergen' adlı raf, ocağın karşısındaki duvarda bulunan 'lambalık' nişleri ile iki yönde, odayı pencere boyunca dolanan sedirlerdir. Tavanlar genelde sade olup az sayıda odada 'çitakarı' tekniğinden yapılmış geometrik desenler görülür.

Bölge konutlarında orta sofalı, yan sofalı ve iç sofalı olmak üzere üç plan tipi kullanılmıştır.

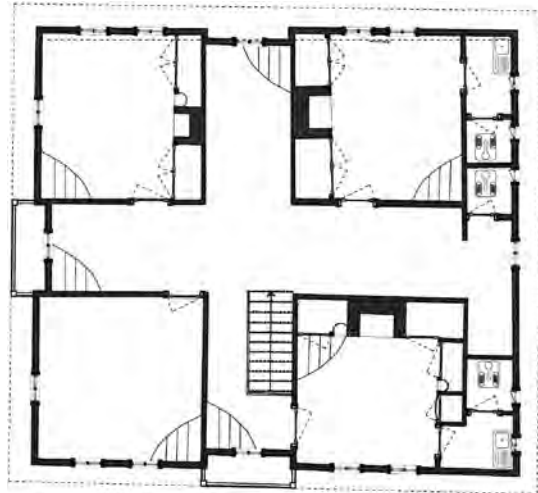
1. Orta Sofalı Plan: S. H. Eldem tarafından "merkezi tip" olarak da tanımlanan (Eldem, 1954) bu plan, evin ortasında bulunan sofanın dört köşesinde dört büyük oda, aralarda ise eyvan, merdiven sofası, hizmet yerleri ve daha küçük odalardan oluşur (Resim 3, 4, 5). Odaların arasında bulunan eyvan sayısı genelde karşılıklı iki veya dördüttür. Eyvanların temel işlevi

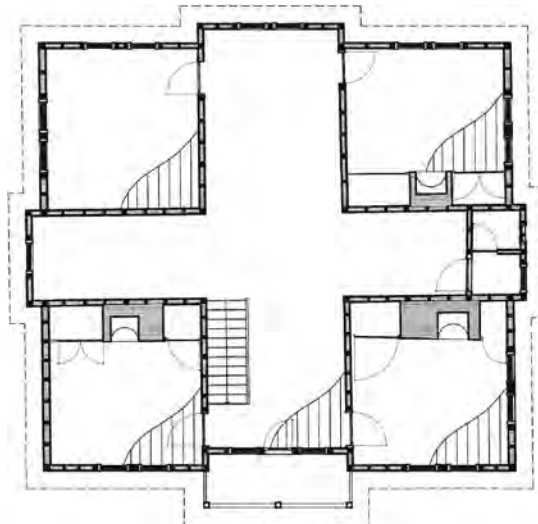
Resim 2. Oda düzeni. Duvar merkezinde yaşmaklı ocak ile yanlarında 'yükçük' ve 'güsülhane'.

Resim 3. Orta sofalı plan tipi (vaziyet planında 13 no.lu konut).

Resim 4. Orta sofalı plan tipi (vaziyet planında 28 no.lu konut).

Resim 5. Orta sofalı plan tipi (vaziyet planında 19 no.lu konut).

Resim 6. Orta sofalı plan tipi konut örneği (vaziyet planında 60 no.lu konut).

Resim 7. Orta sofalı plan tipi konut örneği (vaziyet planında 15 no.lu konut).

Resim 8. Orta sofalı plan tipi konut örneği (vaziyet planında 28 no.lu konut).

Resim 9. Orta sofalı plan tipinde sofa ve oda arasında eyvanlar (vaziyet planında 28 no.lu konut).

manzaraya hâkimiyet, doğal ışık ve havalandırmanın sağlanmasıdır.

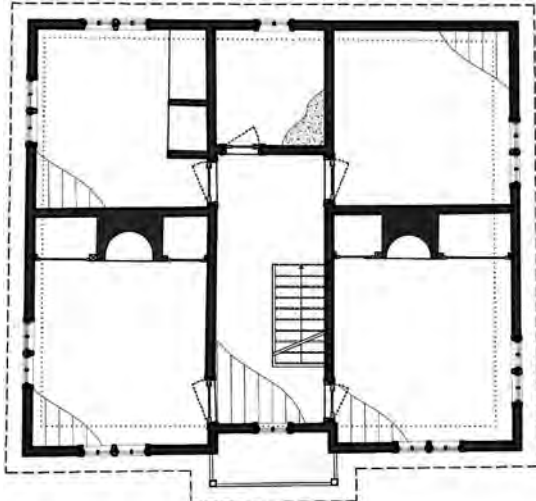
Bu plan şeması bölgedeki büyük evlerde kullanılmıştır (Resim 6, 7, 8). Bölgede sofa kare formda olup oda kapıları düzdür (Resim 9). Bu durum 19. yüzyıl konut mimarlığını etkileyen ampir etki ile açıklanır (Eldem, 1987). Yan sofalardan biri merdiven sofası konumundadır. Sofanın genelde sokak yönündeki eyvanının ucunda bir balkon bulunur (Resim 5, 8). Nadir de olsa arkaya bakan eyvan ile yan eyvanlardan birinin ucunda da balkon bulunabilir (Resim 3). Üst katta bazı örneklerde odalardaki gusülhanenin yanı sıra odaların arkasına, sofadan girilen banyo ve tuvalet eklenmiştir (Resim 4).

2. İç Sofalı Plan: Bölge konutlarında kullanılan bir diğer plan tipi de Eldem tipolojisindeki “iç sofalı” plan tipidir. En basit tanımıyla evin ortasında bulunan uzun dikdörtgen formdaki sofanın karşılıklı iki uzun kanadı boyunca yerleştirilen oda sıralarından oluşan bu tipte sofa

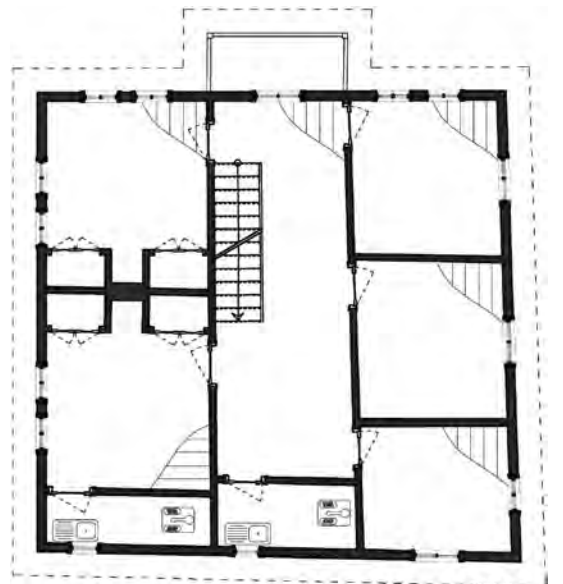
genelde derin ve uzundur (Resim 10, 11). Sofa bazen iki bölümlüdür (Resim 10). Bölge örneklerinde bu planın, sofanın arka ucunda pencerelerin bulunduğu “iki yüzlü iç sofalı” alt tipi kullanılmaktadır. Üst katta sofanın bazen ön, bazen arka ucunda birer balkon bulunur (Resim 12, 13, 14). Sofa önden sokağa, arkadan manzaraya bakar.

Bu plan tipinin tüm örneklerinde zemin katta da aynı şema kullanılmıştır. Mutfak alt kattaki ocaklı odalardan birisidir. Zemin katta sofanın ucunda yine alçak kotlu bir giriş mekânı (“pabuçluk”) bulunur. Üst kat merdiveni genelde sofanın içinde iken nadiren oda sıralarının arasında bulunan merdiven yerindedir (merdiven sofası). Asıl kat olan üst katta sofanın karşılıklı iki kenarında oda sıraları bulunur. Odalar simetrik olabildiği gibi (genelde karşılıklı ikişer oda) bazen bir kanatta üç, diğer kanatta iki oda

Resim 10. İç sofalı plan tipi (vaziyet planında 51 no.lu konut).

Resim 11. İç sofalı plan tipi (vaziyet planında 52 no.lu konut).

şeklinde oda organizasyonu da görülmektedir (Resim 10, 11). Tuvalet ve banyo sofanın bir ucundadır (Resim 11).

3. Yan Sofalı Plan: Bölge konutlarında görülen bir diğer plan şekli de Eldem tarafından “yan sofalı” olarak adlandırılan plan şemasıdır. Bu plan tipinde oda sıraları ve eyvan, sofanın bir yanı boyunca yerleştirilmiştir (Resim 15, 16). Bölgede yaygın olarak kullanılan bu plan, aynı aileye mensup bireylere ait iki evin bitişik olarak inşa edilmesinden oluşan ikiz evlerde kullanılır (Resim 17, 18, 19). Bölge halkı tarafından “iki yanlıklı ev” olarak adlandırılan bu plan tipinin bölgede iki farklı alt tipi kullanılır.

Bu tipin ilk uygulamasında dar-uzun sofanın bir yönü boyunca yan yana odalar bulunur (Resim 15). Bu odalardan ön köşelerdekiler daha büyük olup ocaklıdır. Tuvalet ve banyo bazen üst katta arka odanın gerisinde bulunurken bazen de sofanın manzaraya bakan arka ucunda bulunur. Üst kat merdiveni sofanın içindedir. Mutfak alt katta, sofanın arka ucundaki ocaklı odadır. Ev bu haliyle, iç sofalı plan tipinde yapılmış bir evin ortadan ikiye bölünmüş hali gibidir.

Yan sofalı plan tipinin bir diğer uygulamasında ise yine dar-uzun sofanın bir yönünde bulunan iki köşe odasının arasında bu kez bir eyvan bulunur (Resim 16, 19). Eldem tarafından “eyvanlı yan sofalı” tip olarak adlandırılan

Resim 12. İç sofalı konut örneği (vaziyet planında 42 no.lu konut).

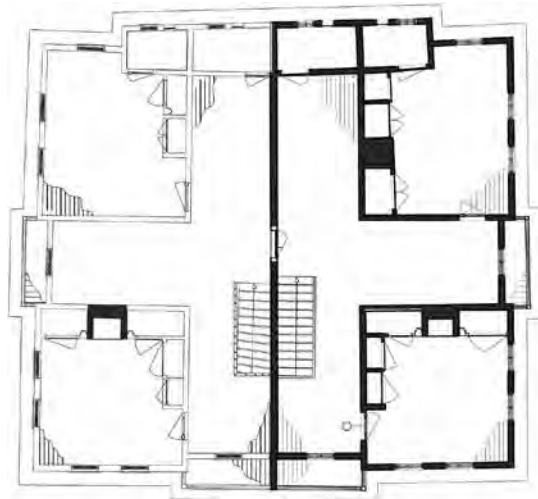
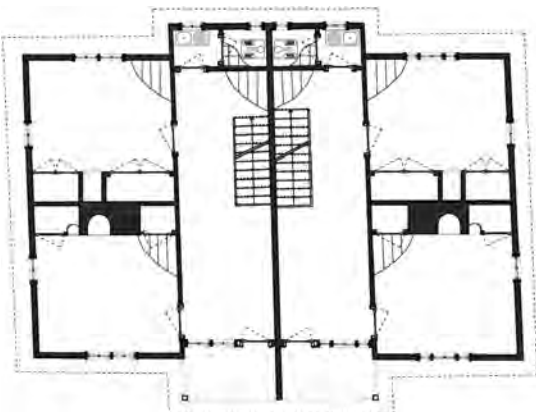
Resim 13. İç sofalı konut örneği (vaziyet planında 50 no.lu konut).

Resim 14. İç sofalı konut örneği (vaziyet planında 37 no.lu konut).

(Eldem, 1954) bu plan şablonunda sofa, tek eyvandan dolayı T şeklini almıştır. Evin üst kat merdiveni bazen sofanın içinde iken bazen eyvanın içinde bulunur. Evin banyo ve tuvaleti dar-uzun sofanın arka cepheye bakan ucundadır. Mutfak yine alt katta sofanın manzaraya bakan arka ucundaki ocaklı odadır. Genelde evin zemin katında da aynı planın kullanıldığı bu şemada ev, orta sofalı plan tipinde yapılmış bir evin ortadan ikiye bölünmüş haline benzer.

Her iki plan versiyonunda da sofanın sokağa bakan ucunda balkon bulunur. Zemin katlarda genelde üst kat planı tekrarlanırken bazen bu katta sofanın gerisinde, evin yan cephesinden girişi olan odunluk bulunur. Üst katlar ise bütün çıkmalı olarak kurgulanmıştır.

Resim 15. Yan sofalı plan tipi (vaziyet planında 18 no.lu konut).

Resim 16. Yan sofalı plan tipi (vaziyet planında 53 no.lu konut).

Resim 17. Yan sofalı plan tipi örneği (vaziyet planında 59 no.lu konut).

Resim 18. Yan sofalı plan tipi örneği (vaziyet planında 32 no.lu konut).

Resim 19. Eyvanlı yan sofalı plan tipi örneği (vaziyet planında 16 no.lu konut).

Yapım Sistemi

Bölge konutlarında zemin kat genelde ahşap iskelet sistemde kerpiç dolgudur ('hımış') (Resim 20). Nadir olarak zemin katta ahşap hatıl destekli harçlı-harçsız taş dolgu duvar görülür. Zemin kat üzerindeki ana yaşam katının yapım sistemi ise "sepet örgü dolgulu" ahşap iskelet sistemden oluşur. Hem iskelet sistemde hem de sepet örgü dolguda yapı malzemesi olarak yörede bol bulunan, yağmur ve nem gibi iklimsel koşullara karşı dayanıklı olan

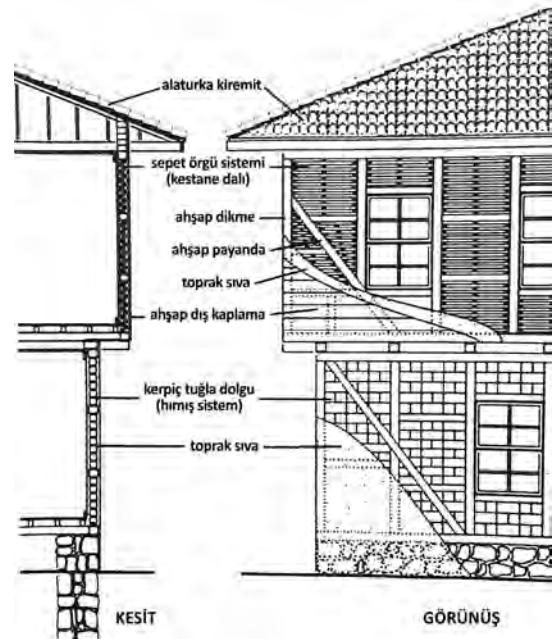
Resim 20. Zemin katta ahşap iskelet sistemde kerpiç dolgulu 'hımış' sistem (vaziyet planında 15 no.lu konut).

Resim 21. Kısmi kesit ve görünüşü.

kestane ağacı kullanılır. Dayanıklı, kolay yanmayan, sert ve sağlam bir ağaç türü olan kestane ağacı kurt ve mantara karşı da dayanıklıdır.

Evlerin üst katlarının ahşap strüktürel kurgusu şu şekildedir: Alt taban kirişi üzerine, üst kısımda üst tabana bağlanan ana dikmeler eşit aralıkla yerleştirilmiş olup köşelerdeki dikmeler daha kalındır. Dikmelerin üst kısımlarına 10x10 cm. ebadında başlık kirişleri konumlandırılmıştır. Ana dikmelerin arasına yatay yüklere ve eğilmelere karşı stabiliteyi sağlamak için kat yüksekliğince payandalar çapraz olarak ('yanlama', 'tırnak') yerleştirilmiştir. Payandalar, dikme ile alt tabanı bir üçgen oluşturacak şekilde birbirine bağlar. Bazen bu payandalar, daha küçük çapraz payandalarla desteklenir. Esas dikme ve payandaların aralarındaki boşluklara ise sık aralıklarla düşey, daha küçük kesitli ara dikmeler ('boyunduruk') yerleştirilir. Böylece boşluklar ara dikmelerle daha küçük kısımlara bölünmüş olur. Sık dikmeli bu sistemde bütün yatay ve düşey yükler bu ahşap elemanlar ile temele aktarılır. Pencere ve kapı gibi bölümlere ise yatay kuşaklar atılır (Tayla, 2007). Bu çatkı araları da kestane dalları ile "sepet örgü" şeklinde örülür (Resim 21).

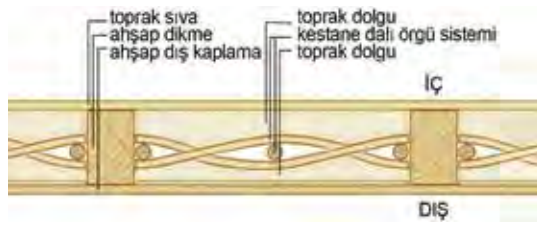
Bölge halkı tarafından "çubuk örme" ve "çıtalı duvar" olarak adlandırılan sepet örgü dolgu ise şu şekilde yapılır: Ana dikmelerin arasına köşelerde ana dikmelere bitişik olacak şekilde dikine, ince kestane çubukları yerleştirilir. Daha sonra kestane dalları sepet örgü şeklinde çubukların arasından geçirilir. Bu dallar genelde ana dikmelere geçirilmezken bazen ana dikmeye açılan bir oyuga yerleştirildiği de görülür (Resim 22, 23). Bu örgünün üzeri her iki yüzey-

den çamur ve saman karışımıyla sıvanır ve üzerine badana yapılır. Sonuçta, ahşap strüktürel bileşenlerin arası örgü sistemin donatı olarak işlevlendiği, toprak dolgulu bir duvar sistemi ortaya çıkmış olur. Ahşap iskelet sistemli iç duvarlar ve dış duvarın iç yüzeyi ahşap strüktür bileşen yüzeyleriyle birlikte toprak esaslı siva ile kaplanırken, dış duvarın dış yüzeyi ahşap ile kaplanır (Resim 24, 13). Daha ince, esnek ve hafif bir yapı sistemi olma özelliği taşıyan bu sistem, yapının deprem yüklerine karşı hasar riskini azaltmaktadır. Sistem, ısı performans ve ortam sesi açısından da avantaj taşımaktadır.

Karadeniz Bölgesi'nde 'çöten' de denilen bu sistemin diğer adı 'dal örgü iskelet dolgu' veya 'dal-örgü çamur-harç' mimari tekniğidir (Kafesçioğlu, 1955; Arun, 2012). Ahşap hatıllar yan yana dizilip tabanları toplama taşları veya çamur harçla sağlamlaştırıldıktan sonra, bu hatılların aralarının kamışla örülerek, içten ve dıştan çamur harçlarla sıvanmasıyla oluşan bu yapıım tekniği Balkanlar'ın yanı sıra Anadolu'da neolitik çağa tarihlendirilen Ulucak V, Geç kalkolitik çağda ise Bakla Tepe, Liman Tepe, Çukuriçi, Ilıpınar, Menteşe, Aşağı Pınar ve Bağbaşı yerleşmelerinde görülür (Gündoğan, 2018) (Resim 25). Bu sistem günümüzde Şile dışında Kocaeli, Kandıra ve Akyazı çevresi ile doğu ve Batı Trakya bölgesi geleneksel konutlarında hâlâ kullanılmaktadır (Kafesçioğlu, 1955; Tayla, 2007).

Bölge konutlarında cephe kaplaması olarak ahşap malzemeli yalı baskısı ve 'dizeme' olmak üzere iki tür sistem kullanılır. Yalı baskısı çoğu örnekte hem zemin hem de üst katlarda kullanılmıştır (Resim 6, 8, 19). Kestane ağacının kullanıldığı bu sistemde kaplamanın üstteki sırası küçük bir açı ile alttaki kaplamanın üstüne 3-4 cm. binecek şekilde bağlanır (Tayla, 2007). Ahşap kaplama yüzeyleri üzerine ve çakıldıkları çatki yüzeylerine, altları 2-3 cm. kadar öne çıkacak kadar düşeyden küçük bir açı yapacak şekilde meyilli çakılır. Bu sistemde tahtalar alt sıradan çakılmaya başlar ve üst sıranın altı, bu sıranın üzerine 3-4 cm. binecek şekilde çakılır. Yalı

Resim 22. Sepet örgü dolgu duvara ait plan detayı.

Resim 23. Ahşap çatki arası sepet örgü dolgu tekniği.

baskısı kaplamalarında köşeler, pencere çevreleri ve kaplamanın alt bitimi pervazlarla bastırılır. Kaplama sırasında üveyik (kumru) kuşunun kanadına benzer bir görüntü oluştuğu için bölgede "üveyik (eveyik) kanadı" adıyla bilinen bu sistemde kaplama tahtaları birbirleri üzerine binecek şekilde çakılır; bu da yüzeye düşen suya karşı sızdırmaz bir cephe kaplaması oluşturur (Eldem, 1987). Nadir olarak zemin katlarda yalı baskısının üzeri boyanır (Resim 24).

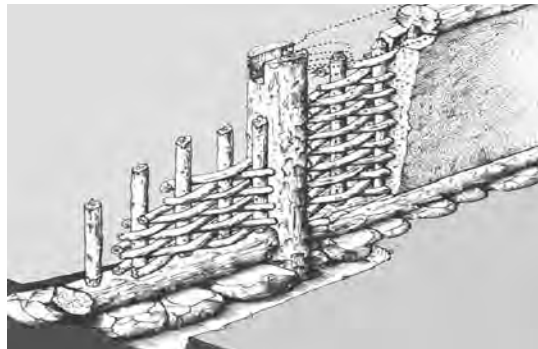
Bölge konutlarının cephe kaplamasında kullanılan bir diğer kaplama türü de 'dizeme' sistemidir. 'Dizeme' tekniğinde, ahşap çatki arası genelde yıkılan evlerin yapı artığı olan dikey veya yatay şekilde yerleştirilmiş ahşap parçalarıyla doldurulur. Bazen yapının bir cephesi yalı baskısı, diğer cepheleri 'dizeme' ile kapatılırken bazen de zemin katlar 'dizeme', üst kat yalı baskısı şeklinde düzenlenir (Resim 26, 27).

Cephe Özellikleri

19. yüzyıl, konut mimarlığında ampir etkinin görüldüğü bir dönemdir. Bu dönemde ampir üslup cephelerde sadeleşme, üçgen alınlıklı balkonlar, çıkmalarda ve süsleme unsurlarında azalma olarak kendini gösterir (Eldem, 1987).

Resim 24. Ahşap çatki arası sepet örgü dolgu tekniği.

Resim 25. Neolitik döneme ait 'dal-örgü çamur-harç' tekniği. Ilıpınar Höyüğü (Gündoğan, 2018:Fig 7).

Resim 26. Bir cephede 'yalı baskısı' diğer cephede 'dizeme' kaplama örneği.

Resim 27. Zemin katta 'dizeme', üst kat 'yalı baskısı' kaplama.

Cephe oluşumuna etki eden ampir faktörler geleneksel Akçakese konutlarında da mevcuttur. Son derece sade olan yapıların cephesinde yoğun bir simetri gözlenir.

Cephe biçimlenişinde göze çarpan unsurlar çıkımlar, sofa uçlarındaki balkonlar, pencere düzenleri ve kapılardır. Evlerin kütle biçimlenişlerinde çıkımlar önemli yer tutar. Cephelerde en yaygın çıkma kullanımı üst katın zemin katın taşırıldığı bütün çıkma ve iki yan çıkma düzenidir (Resim 6, 8, 19, 20). Çıkımlar süssüz olup bazen ahşap çıkma payandaları ile desteklenir (Resim 7, 28). Bölge konutlarında ahşap payandanın kullanıldığı bir diğer yer de sofa uçlarındaki balkonlardır (Resim 29).

Cephe organizasyonunda ve konutların sokak silüetindeki görsel etkiyi artıran en önemli etmen, simetri ekseninde yer alan balkonlar olup düz veya ampir etkili üçgen alınlıklı ve iki yandan direkli, ahşap korkuluklara sahiptir (Resim 8, 13, 19, 24). Balkonların düz

Resim 28. Ahşap çıkma payandaları.

Resim 29. Sofa uçlarındaki balkon payandası.

olduğu durumlarda saçaklar geniştir (Resim 14, 17, 26, 27).

Konutların cephe düzenindeki karakteristik unsurlardan biri de pencere kurgusudur. Pencere düzenlemeleri konutların cephelerine hareket katar. Pencere düz ahşap giyotin tipinde olup dikdörtgen pencere kullanılmaktadır. Zemin katta giriş kapısının iki yanında tekli veya ikili simetrik pencere düzeni bulunur (Resim 8, 19, 26). Odalarda, eyvanlarda ve balkonlarda ise ikili pencere kurgusu vardır (Resim 8, 19). Sofa balkonsuzsa ikili pencere görülür. Arka ve yan cephelerde az sayıda ve düzensiz şekilde pencere kullanılmıştır.

Cephe oluşumunu etkileyen bir diğer cephe elemanı da girişlerdir. Girişler cephenin merkezinde konumlandırılmıştır. Kapılar tek veya çift kanatlı ahşap kapı olup genelde üç bölümlü tablalıdır. Bazı kapı üzerlerinde sofanın ucundaki alçak kotlu giriş mekânını ('pabuçluk') aydınlatan bir tepe penceresi ('ışıklık') bulunur (Resim 19).

Cephe dekorasyonunda kullanılan tek süsleme ögesi ampir üslup etkisi ile pencere pervaz altlarındaki süsleme ögesi olan çifte kemer şeklindeki motiftir (Resim 30). Geniş saçaklı kırma çatılı olan evlerde cephenin önemli bir plastik ögesi de saçaklar olup üst katta gölgelik oluşturacak şekilde 40-60 cm. arasında çıkma yapacak şekilde geniş tasarlanmıştır.

Sonuç

Geçmişten gelen ve geleceğe aktarılması gereken önemli kültür mirası olan geleneksel ahşap konut örneklerine ait özgün özelliklerin araştırılması ve belgelenmesi, kültürel mirasın sürekliliğinin sağlanması açısından büyük öneme sahiptir. Şile Akçakese konutları, ahşap yapı geleneğinin özgün örneğini oluşturan "sepet örgü dolgu" sistemi ile bölgeye özgü bir yapı sistemi olarak öne çıkmaktadır. Çevreye uygun yöresel kimliğin sağlanması, geleneksel yapı türlerine bağlılık, anonim olarak aktarılan gelenek-

sel tasarım ve yapı ustalığı, geleneksel yapım sistemlerinin ve zanaatlarının etkin uygulaması bakımından belirgin özellikler taşıması, Akçakese konutlarını mimari mirasın önemli bir parçası yapmaktadır.

“Sepet örgü dolgu” sistemi ekolojik açıdan da önemli bir değer üstlenmektedir. Ahşap yapıda uygulanan diğer dolgu sistemlerine oranla daha hafif duvar kurgusuna sahip olması daha iyi bir deprem performansı anlamına gelmektedir. Periyodik bakım yapılmadığında bölgenin aşırı yağışlı iklimsel özellikleri konutların bozulma sürecini hızlandırmaktadır. Bazı konutların kullanılmaması da bu etkiyi artırmaktadır. Günümüz konut anlayışında geleneksel yapım tekniklerinin kullanılmadığı da düşünüldüğünde, sayıları giderek azalan ve gelecekte tamamen yok olacak olan ahşap yapı geleneğinin gelecek kuşaklara aktarılabilmesi tehlikesi ile karşılaşılacaktır. Akçakese Köyü homojen dokusunun temel ögesi niteliğindeki “sepet örgü dolgu” evlerin korunması hem kültürel mirasa ait tarihsel sürekliliğin sağlanması hem de yeni ustaların yetişmesi bakımından kritik bir öneme sahiptir.

* Kaynak belirtilmeyen tüm görseller yazarlara aittir.

Caner Göçer, Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü

Alev Erarslan, Doç. Dr. İstanbul Aydın Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü

Kaynaklar

- Adamantidu, N. ve Y. Papastatos (2010) *Mübadele Öncesinde Şile’de Yaşam*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Arun, G. (2012) “Evolution of Timber Construction in Turkey”, *Archi-Cultural Translations through the Silk Road*, 2nd International Conference, Mukogawa Women’s Univ, Nishinomiya, Japan, July 14-16, Proceedings, s.223-228.
- Arseven, C. E. (1989) *Eski İstanbul*, İstanbul Kütüphanesi Yayınları, İstanbul.
- Batur, A. (2005) *Özgün Bir Yaşam Çevresi ve Doğu Karadeniz’de Kırsal Mimari*, Yay. Haz. A. Batur, Milli Reasürans T.A.Ş., s.10-161.
- Eldem, S. H. (1954) *Türk Evi Plan Tipleri*, İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Eldem, S. H. (1984) *Türk Evi Osmanlı Dönemi I*, TAÇ Vakfı, İstanbul.
- Eldem, S. H. (1987) *Osmanlı Dönemi Türk Evi III*, TAÇ Vakfı, İstanbul.
- Ganis, M. (2011) “The Intuitive Builders of Çatalhöyük”, *Çatalhöyük 2011 Archive Report. Çatalhöyük Research Project*, s. 127-138.
- Güler, K. ve A. C. Bilge (2014) “Construction Techniques of the Vernacular Architecture of the Eastern Blacksea Region”, *Vernacular Heritage and Earthen Architecture: Contributions for Sustainable Development*, Yay. Haz. C. Correia, Taylor&Francis Group, CRC Press, s.295-300.
- Gündoğan, Ü. (2018) “Batı Anadolu Sahil Kesiminde Kal-kolitik Çağ: Mimari ve İnşaat Teknikleri”, *Anadolu*, Sayı: 44, s.351-370.

Resim 30. Pencere pervaz altlarındaki çifte kemer şeklinde ampir süsleme ögesi.

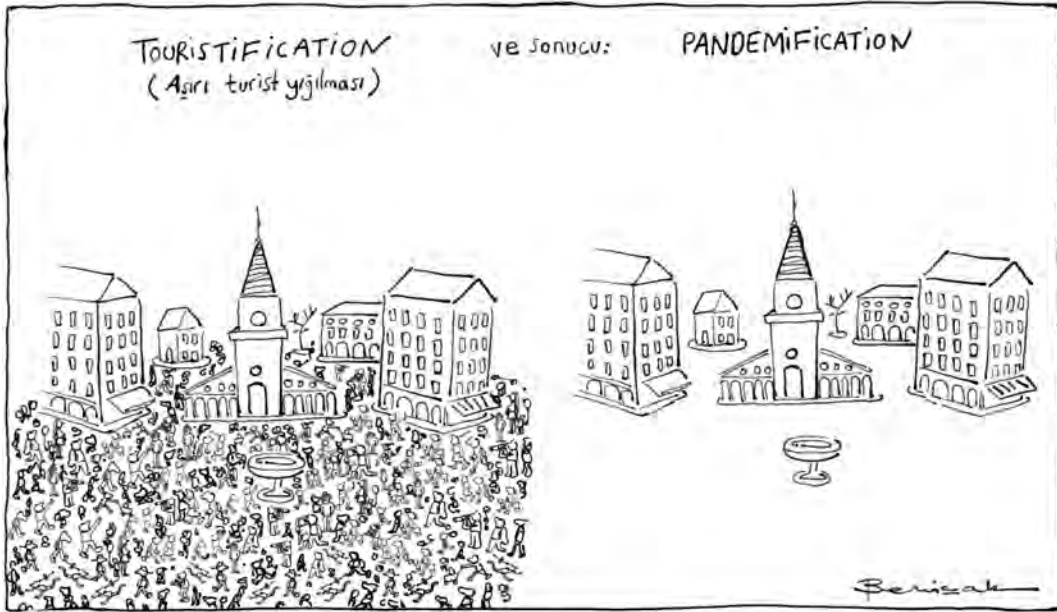
- Kafesçioğlu, R. (1955) *Kuzey-Batı Anadolu’da Ahşap Ev Yapıları*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, İstanbul.
- Kazmaoğlu, M. ve U. Tanyeli (1979) “Anadolu Konut Mimarisinde Bölgesel Farklılıklar”, *Yapı*, Sayı: 33, s.29-39.
- Tayla, H. (2007) *Geleneksel Türk Mimarisinde Yapı Sistem ve Elemanları II*, TAÇ Vakfı, İstanbul.
- Todd, I. A. (1976) *Çatak Hüyük in Perspective*, Cummings Publishing Company, London.
- Tuztaşı, U. ve T. Çobancaoğlu (2006) “Anadolu’da Kerpiçin Kullanım Geleneği ve Kerpiç Konut Yapım Sistemlerinin Karşılaştırılması”, *tasarım+kuram*, Sayı: 5, s.95-104.

A Unique Example of the “Wattle and Daub” Timber Frame System of Construction: the Traditional Houses of Akçakese, Şile, İstanbul

Timber has been an important building material in Anatolia since the Neolithic Period, when the transition was made to establishing permanent settlements, and its role as a principal element of construction in architecture derives from both its loadbearing and strengthening attributes. Timber is used in sections of buildings such as foundations, walls, roofs, floors, doors, windows and stairs.

The residential architecture of Anatolia has a deeply rooted and rich tradition of using timber. Wooden structures and elements differ according to region. One of the regions of Anatolia that displays a traditional culture of using timber in residential structures is Şile. Şile is famous for its timber houses which are characterized by a system of construction that is seen nowhere else in Anatolia-timber framed walls built in the composite method of “wattle and daub.”

This article attempts to analyze the system of “wattle and daub” timber-framed houses that are uniquely characteristic of the traditional residential culture of the district of Akçakese in Şile. Towards this aim, the system of construction will be described and then the traditional Akçakese houses built using this system will be introduced in terms of their layouts, spatial organization and the characteristics of their facades.

SİZ MİMARLAR nasıl
bir eğitim aldınız?
Bu binaları tasarlarken
DOĞAYI anlamaya
çalışmadınız mı?

Bize
ANLAMAYI değil,
YAPMAYI
öğrettiler.

Behiç Ak

KLİMA SİSTEMLERİ

DOĞUŞTAN ÜSTÜN

Benzersiz performans ve baş döndürücü tasarım onun genlerinde var.

Plasma Quad Plus
Filtre

Bakteri ve virüsleri %99'a varan oranda azaltan* çift kademeli Plasma Quad Plus Filtre ile Legendera sağlıklı ve temiz havaya sahip iç mekanlar sunar.

LEGENDERA

Klimanın yeni yorumu.

Yakut Kırmızı

İnci Beyaz

Kuzguni Siyah

Mitsubishi Electric Turkey Elektrik Ürünleri A.Ş.
klima.mitsubishielectric.com.tr

444 7 500

*Japonya'daki bağımsız laboratuvarlarda gerçekleştirilen test sonuçlarına göre belirlenmiştir.

FORTIKA

PREMIUM SPC FLOORING

ADO
Floor

Suya dayanıklı parke!

FORTIKA SPC kompozit yer kaplamaları ile geleceğimizde güzel yeniliklere de yer veriyoruz.

Antibacterial

Dust Free
Installation

Recyclable

Phthalate
Free

Waterproof

Eco-Friendly

Warm
Underfoot

Sound
Insulation

Belirtilen özellikler LVT ve SPC yer kaplamalarının ortak özellikleridir.

adofloor.com